

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KUR'ÂN VE ARKEOLOJİ

BAHATTİN DARTMA

KUR'ÂN VE ARKEOLOJİ

DOÇ. DR. BAHATTİN DARTMA

1961 yılında Ordu iline bağlı Kumru ilçesinin Kara- ağaç köyünde doğdu. İlkokulu köyünde (1973), Fatsa ilçesinde başladığı orta öğrenimini de 1982'de Ordu'da bitirdi. Aynı yıl Marmara Üniver- sitesi İlâhiyat fakültesine girdi.

1986 yılında burayı bitirerek Tefsir anabilim da- lında başladığı yüksek lisansını 1988'de tamam- ladı. Yine 1988'de aynı bölümden doktora baş- ladı. 1989-1994 yılları arasında doktorasını yaptı. Doktoranın son dönemlerinde Yüzüncü Yıl Üni- versitesi İlâhiyat fakültesine araştırma görevlisi oldu (1993). 1994'de doktora tez savunmasından sonra yardımcı doçentliğe atandı (Mart-1995).

1 Kasım 2000 yılında doçent oldu.

Alanıyla ilgili telif, terceme ve tahkik şeklinde çe- şitli çalışmaları vardır.

Halen Yüzüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fakültesi Tefsir anabilim dalında Doç. olarak çalışmaktadır.

Çalışmalarım esnasında her türlü sıkıntı ve zorluklara katlanarak sabreden vefâkar eşime...

DOÇ. DR. BAHATTİN DARTMA

Kur'ân ve Arkeoloji

PINAR YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

pınar yayınları
büyük reşitpaşa cd. no: 22/16
vezneciler istanbul
tel: (0212) 520 98 90-527 06 77
bilgi@pinarayinlari.com

Kur'ân ve Arkeoloji
Bahattin Dartma

pınar yayınları: 196
kur'an araştırmaları: 25

isbn 975-352-218-5

birinci basım: haziran 2005

kapak tasarım: sezer erdoğan
uygulama: pınar
dizgi-içdüzen: pınar
baskı: yıldızlar matbaacılık
cilt: yıldız mücellit

www.pinarayinlari.com

İçindekiler

Kısaltmalar	7
Önsöz	9

G İ R İ Ş

I. Arkeolojinin Tanımı	13
II. Arkeolojinin Tarihçesi	14
III. Arkeolojinin Amacı	15
IV. Arkeolojinin Diğer İlimlerle İlişkisi	16
V. Arkeolojinin Kur'an'daki Yeri	19
VI. Arkeolojinin Konusu	21

BİRİNCİ BÖLÜM

A. N Ū H (as)	29
a. Nüh(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri	30
b. Nüh(as)'ın kavminin olumsuz düşünce ve davranışları	46
c. Nüh(as)'ın mesajını reddedenlerden alınması gereken ibretler	63
B. H Ū D (as)	67
a. Hûd(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri	68
b. Hûd(as)'ın kavminin olumsuz düşünce ve davranışları	74
c. 'Âd kavminden alınması gereken ibretler	93

C. S Â L İ H (as).....	95
a. Sâlih(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri.....	96
b. Sâlih(as)'ın kavminin olumsuz düşünce ve davranışları	103
c. Semûd kavminden alınması gereken ibretler	108

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

A. İ B R Â H İ M (as)	133
a. İbrâhîm(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri.....	139
b. İbrâhîm(as)'ın hayatından alınacak ibretler.....	148
B. L Ū T (as)	151
a. Lût(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri.....	152
b. Lût(as)'ın kavminin olumsuz düşünce ve davranışları.....	154
c. Lût kavminden alınması gereken ibretler.....	157
C. Ş U ' A Y B (as)	163
a. Şu'ayb (as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri	165
b. Şu'ayb (as)'ın mesajını reddedenlerin olumsuz düşünce ve davranışları	169
c. Şu'ayb (as)'ın mesajını reddedenlerden alınması gereken ibretler.....	171
D. M Ū S Â (as)	173
a. Mûsâ (as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri.....	180
b. Firavun ve takipçilerinin olumsuz düşünce ve davranışları	200
c. Firavun ve takipçilerinden alınması gereken ibretler	204
E. S Ū L E Y M Â N (as)	209
a. Süleymân(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri.....	210
b. Sebe'lilerin olumsuz düşünce ve davranışları	213
c. Sebe'lilerden alınması gereken ibretler	216
Değerlendirme ve Öneriler	233
Kaynaklar ve Kullanılan Kısaltmaları	241
İndeks	259

Kısaltmalar

a. eser	: aynı eser
ag. mad.	: adı geçen madde
ag. mak.	: adı geçen makale
a. mlf.	: aynı müellif
Ank.	: Ankara
Ans.	: Ansiklopedisi
as	: aleyhisselâm
a. yer.	: aynı yer[ler]
b.	: İbn
bkz.	: bakınız
blm.	: bölümü
cc	: celle celâluhû
cm.	: santimetre
çev.	: çeviren[ler]
derl.	: derleyen[ler]
DİA	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
Ef.	: Efendi
Fak.	: Fakültesi
h.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İst.	: İstanbul
km.	: Kilometre
Krş.	: Karşılaştıırın[ız]
Ktp.	: Kütüphanesi
m.	: metre
M.	: Mîlâdî

M. E.	: Milattan Evvel
M. Ö.	: Milattan Önce
mad.	: maddesi
no.	: numara[sı]
s.	: sayfa
sav	: sallallâhü aleyhi ve sellem
ter.	: terceme eden
thk.	: tahkik eden
Üniv.	: Üniversitesi
v.	: vefatı
vb.	: ve benzer[ler]i
vd.	: ve devamı
vdd.	: ve devamının devamı
yay.	: yayınevi/yayınları

Önsöz

Kur'ân, tüm insanlığın hidâyeti için gönderilmiş en son ilâhî mesajdır. Bütünüyle beşeriyeti, dünyevî ve uhrevî saâdet ve mutluluğa eristirecek esasları içermektedir. İnsanoğluna, yararına olacak ölümsüz değerler sunarken, hemen her türlü problemine de en makul ve gerçekçi çözümleri önermektedir. Durum böyle olunca Kur'ân'ın, hidâyete vesîle olabilecek yönlerinin araştırılıp incelenerek ortaya çıkarılmasının gereği kendiliğinden anlaşılmaktadır.

İşte bu temel düşünceden hareketle, eksikliğini gördüğümüz böyle bir çalışma yapmaya teşebbüs ettik.

Bir giriş ve iki bölümden oluşan çalışmamızda, -girişte- arkeolojinin tanımı, tarihçesi, amacı, diğer ilimlerle ilişkisi, Kur'ân-ı Kerim'deki yeri ve konusu hakkında kısaca bilgi verdikten sonra ağırlıklı olarak -birinci ve ikinci bölümde- haklarında arkeolojik belge ve bilgi bulabildiğimiz önceki kavimlerle, bunların ilâhî tasvipten geçmeyen düşünce ve davranışları üzerinde durmaya ve bu bağlamda değinilen konuları “hidâyet” açısından ele almaya çalıştık.

Mevzûları işlerken okuyucuyu, arayıp bulma kûlfetinden kurtarmak amacıyla, ilgili âyet ve hadis metinlerinin kaynaklarına dipnotlarda işaret etme yerine metinleri, biz-zat konuyu anlatırken vermeyi uygun gördük. Bu durum metinde bir kopukluk meydana getirmiş olabilir. Ancak, kopukluğu önlemek için âyet ve hadis metinlerini italik yaptık. Okuyucunun biraz dikkatli olması halinde rahatlıkla bu problemin üstesinden gelebileceğini umuyoruz. Okuyucu açısından bunun faydasının, söz konusu kopukluğu giderme kûlfetinden daha fazla olacağı kanaatini taşıdığımız için böyle bir yola başvurduk.

Meseleleri öz olarak anlatmayı tercih ettiğimizden ve ayrıca bıkkınlık meydana gelir endişesiyle âyet ve hadisleri uzun uzadıya yorumlamadık.

“Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz; bunda da sana hak ve inananlar için bir öğüt ve ibret gelmiştir” (Hâd/120) âyetinden de esinlenerek, hem inananlara tesellî olması ve hem de târih boyunca insanlığın yaşadığı ortak kadere ve bu kadere oluşturan ve şekillendiren sebeplere dikkat çekmek amacıyla, getirdikleri mesajlarını tebliğ ederlerken, önceki peygamberlerle Hz. Peygamber ve ashâbının karşılaşmış oldukları benzer problem ve olayları aktarmaya çalıştık.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla eski kavimlere ait arkeolojik kalıntılardaki bilgileri naklettik. Bu bilgilerle Kur'ân'ın sunduğu bilgiler arasındaki benzerlik ve paralelliklere işaret ettik. Bununla, hem Kur'ân'da anlatılan kıssaların tarihte fiilen gerçekleşmiş hâdiseler olduklarını isbatlamayı ve hem de onun bu konulara dair i'cazını ortaya koymayı amaçladık. Bu arada bazı tarih ve rakamlar zikrettik. Ancak bunların -her ne kadar en doğrusunu vermeye çalıştıysak ta yine- ihtiyatla karşılanması gerektiğini düşünüyoruz.

Ele aldığımız konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, referans olarak kullandığımız çeşitli kaynaklardan ya-

rarlanmak suretiyle çizdiğimiz bazı harita ve şekillerle resimler koymayı uygun gördük.

Yeri geldikçe arkeolojik kalıntı ve eserlerin, insanlığa sunacakları önemli hidâyet mesajlarının olduğunu ve onların bu mühim görevi de ifâ etmeleri gerektiğini vurgulamaya çalıştık.

Konulara başlamadan önce şu hususu okuyuculara arz etmek istiyoruz: “Kur’ân ve Arkeoloji” adlı bu mütevazi çalışmamızda ileri sürülen görüşler ve yapılan yorumlar bizim kendi bilgi birikimi ve bakış açımıza göredir; fikir ve değerlendirmelerimizin Kur’ân’ın bu meselelere dair kesin ve nihâî görüşü olduğu iddiasında değiliz.

Gayret bizden, tevfik **Yüce Allah**’tandır.

Doç. Dr. Bahattin DARTMA

20 Nisan 2004, İSTANBUL

Giriş

“Sizden öncekilerin tarihi, sizden sonrakilerin haberi ve aranızdaki meselelerin çözümü Kur’ân’dadır” (Tirmizî, Fezâ’ilu’l-Kur’ân, 14).

“Arkeoloji, târihi masal olmaktan kurtaran bir bilimdir”

I. Arkeolojinin Tanımı

A. Kelime olarak

Eski Yunanca’da “archaios[=eski]” ve “logos[=bilim]” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen “arkeoloji” kavramı, kelime olarak Osmanlıca “eskinin bilimi” anlamını ifade eden “atîkiyyât” veya “âsâr-ı ‘atîka” terimlerinin karşılığıdır.¹ Arapça’da ise “ilmu’l-‘âsâr”² ve “ilmu’l-hafriyyât”³ gibi terkiplerle ifadelendirilmiştir.

B. Terim olarak

Arkeoloji, terim olarak ilgili çevrelerce şöyle tarif edilmiştir: “Eski kültür ve medeniyetleri maddî kalıntıları yolu ile inceleyen bir bilimdir.”⁴ Söz konusu disiplin, insan yapısı olan maddî kalıntıları incelemek suretiyle beşeriyetin kültür, medeniyet... ve yaşayış tarz[lar]ı hakkında bilgi edinmeye çalışır.

II. Arkeolojinin Târihçesi

İnsanoğlunun yeryüzünde ortaya çıkıp taştan âletler yapması ile başlayan arkeolojinin, ne zaman sona erdiğine dair henüz üzerinde uzlaşma sağlanmış bir târih yoktur.⁵ Bazılarına göre arkeoloji, sanat târihinin başlangıcı olarak kabul edilen Bizans çağı ile nihâyete ererken,⁶ bu bitiş noktasının eski çağın sonu olduğunu ileri sürenler de vardır.⁷ Ancak arkeolojinin genel olarak Roma çağı sonunda bittiği, sanat târihinin de Bizans çağı ile başladığı kabul edilmektedir.⁸

Arkeolojik çalışmaların başlangıcı da târihen henüz kesin olarak belli değildir.⁹ İlk önce, -daha ziyade- eski eser koleksiyonculuğu ve antikacılık merakıyla başlamış,¹⁰ sonraları, eski Yunan ve Roma medeniyeti ve sanatı ile uğraşan bir disiplin haline gelmiştir.¹¹ Bazı eski Yunan târihçileri, târihî eserleri tavsif edip tanıtmışlardır. Romalı Vitruvius, Plinius ve Pausanius gibi mimar yazarlar da yaşadıkları devrin anıtlarını tasvir etmişlerdir.

Arkeolojiyi ilk defa bugünkü anlayışa en yakın olarak kullanan Thukydides olmuştur.¹²

15. ve 16. yüzyıl Avrupasında bir disiplin olarak ortaya çıkan arkeoloji,¹³ ilk defa taş kalıntıların da ortaya çıkarıldığı¹⁴ 18. yüzyılda müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir.¹⁵ Arkeolojinin tam anlamıyla bir bilim dalı haline gelmesinde en önemli katkıyı, sahanın otorite ilim adamlarından Fransız Caylus (1692-1765) ve Alman Johann Joachim Winckelmann (1717-1769) yapmışlardır. Hatta Winckelmann, 'Geschichte der Kunst des Altertums' (1763) adlı eseriyle arkeolojinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.¹⁶

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları, modern arkeolojinin ortaya çıkış zamanıdır. Bu târihlerden sonra artık sadece târihî eser bulma değil, aynı zamanda bilgi edinme ve edinilen bilgileri değerlendirme yoluna da gidilmeye başlanmıştır.¹⁷

Günümüzde ise arkeoloji, büyük üniversitelerin hemen hepsinde mevcut olup,¹⁸ hiçbir ayırım gözetmeden her çeşit kültür ve medeniyeti araştıran, inceleyen ve değerlendiren bir bilim dalı haline gelmiştir.¹⁹

1968 yılından bu yana da üniversiteler, eğitim kazalarına ağırlık vermişlerdir.

Türkiye’de de arkeoloji ilk önce târihî eser koleksiyonculuğu ve antikacılık şeklinde ortaya çıkmıştır. Sonra ilmî bir müzecilik anlayışı doğmuş ve bu arada arkeoloji de ilmî açıdan ele alınmaya başlanmıştır. Önce bir ders olarak üniversite programına konmuş, sonra bu alanda öğrenim yapmak amacıyla Avrupa’ya talebe gönderilmiş; nihâyet arkeoloji üniversitelerimizde birer bölüm haline getirilmiştir.²⁰ İlk kazı ise, Heinrich Schliemann tarafından 1871 yılında Troya[Hisarlık]’da gerçekleştirilmiştir. Avrupalılarla birlikte 1881’de Hamdi Bey’in ferdi gayretleriyle sistemli kazı çalışmaları başlamıştır.²¹ O zamandan beri yurdun çeşitli yerlerinde arkeologlar tarafından çok sayıda kazı yapılmış ve hala da yapılmaktadır.²²

III. Arkeolojinin Amacı

Arkeolojinin amacı, “geçmiş uygarlıkların sorunları üzerine eğilerek insanoğlunun karanlık geçmişini öğrenmeye çalışmaktır.”²³ Veya, “en eski dönemlerden günümüze kadar nasıl gelindiğini araştırıp ortaya koymak, geçmişimiz ile ilgili her türlü sorunun yanıtlarını aramaktır.”²⁴

Bu ifadelerle ortaya konan arkeolojinin amacının, insan ve toplum hayatının sağlıklı bir şekilde işleyişini temin etmek için, arkeolojik eserlerin ‘hidâyet mesajı verme’ yönünü içermemesi bakımından eksik olduğu kanaatindeyiz. İşte, ilgili diğer kaynaklarla²⁵ birlikte- naklettiğimiz bu bilgiler ışığında arkeolojinin amacının, çalışmamızın temelini oluşturacak olan ‘hidâyet mesajı sunma’ hususiyetini de dikkate alarak şöyle olması gerektiğini düşünüyoruz:

“İnsanlığın, başlangıcından bu yana, bütün yönleriyle geçirdiği evreleri, bıraktıkları maddî ve manevî kültür varlıklarını ortaya çıkararak incelemek suretiyle öğrenip, bu eserlerin sunduğu mesajları günümüz insanının kavramasını sağlamaya çalışmaktır.”

Arkeolojik eserlerin, mevcut bilim, sanat, edebiyat ve tâ-rih gibi disiplinlerin gelişmesine ve teknolojik ilerlemelere önemli katkılarının olduğu bilinmektedir. Bu eserler, artık icrâ edecekleri fonksiyonları/bu açılardan üzerlerine düşeni yapmışlardır. İçinde yaşadığımız şu zamanda da bu tür bilim dalları, -özellikle de teknoloji- insanı hayran bırakıcı ve baş döndürücü bir terakkî süreci içerisinde dirler. Geline bu merhaleden sonra eski eserlerin, -bazı konular dışında- çağımız insanına sunacakları kayda değer bir faydasının olabileceğini söylemek imkansız değil, fakat zor gibi görünmektedir.

Bu ifadelerle arkeolojinin mi'âdını doldurduğunu, bundan sonra artık yapacak bir işinin kalmadığını değil, aksine onun, evleviyetle yerine getirmesi gereken ve fakat bu güne kadar ihmal edildiğini gördüğümüz daha önemli bir görevinin olduğunu vurgulamak istiyoruz. Şöyle ki: Târihî eserler, yukarıda 'bazı konular dışında' diye istisna ettiğimiz, “mevcut bilgilerin pekiştirilmesi veya tashihi, zenginleştirilmesi ve daha farklı ilim, kültür ve uygarlık alanlarına dair bilgi edinmek” amacı yanında, **“dînî ve ahlâkî mesaj verme”** açısından da ele alınmalıdırlar. Dolayısıyla sözü edilen eserler üzerindeki çalışmalar en ince ayrıntılarına kadar titizlikle sürdürülmelidir.

IV. Arkeolojinin Diğer İlimlerle İlişkisi

Arkeoloji, her çeşit ize ve esere eğilen, çalışmalarını ve bulgularını diğer bilim dallarıyla birlikte sürdüren ve değerlendiren bir ilim dalıdır. Çağdaş arkeoloji, jeofizikten biyo-

kimyaya, nükleer fizikten astronomiye kadar hemen her çeşit bilim dalı ile irtibat kurmuş bulunmaktadır.²⁶

Burada arkeolojinin ilişki içinde olduğu ilim dallarından bazılarına çok kısa olarak değineceğiz.

A. Arkeoloji-Tarih İlişkisi

Arkeoloji, tarih ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Arkeoloji tarihin, tarih de arkeolojinin yardımcısıdır. Söz konusu disiplin, özellikle tarihin yazılı belgelerden yoksun olduğu ilk dönemler için ana kaynak durumundadır.²⁷ Tarih bilimine buluntu ve değerlendirmeleriyle yardımcı olur. Onun tarih için arzettiği önemi, “arkeoloji, tarihi masal olmaktan kurtaran bir bilimdir”²⁸ sözü yeterince ortaya koymaktadır.

Tarihin de arkeolojiye yardımcı olduğunu zikretmiştik. Arkeoloji, tarih çerçevesinde ele alındığı takdirde bir değer kazanır; aksi halde gayesiz bir bilim olmuş olur.²⁹ Ortaya çıkarılan eserlerin tanımlanıp değerlendirilmesinde, yapılaş dönemlerinin tesbitinde önemli katkılar sağlar. Kısaca belirtmek gerekirse, “arkeoloji, tarihin gören gözü; tarih de arkeolojinin konuşan dilidir.”

B. Arkeoloji-Sanat Tarihi İlişkisi

Arkeoloji, insan yapımı olan her çeşit eseri, estetik ve sanat açısından herhangi bir ayırımı tâbi tutmadan konu edindir. Sanat tarihi ise, eserleri öncelikli olarak sanat değerleri açısından ele alır.

Arkeoloji, sanat tarihine çalışma ortamı hazırlar ve onun çalışmasına kolaylık sağlar.

C. Arkeoloji-Jeoloji İlişkisi

Yer bilimi olan jeoloji, dünyanın oluşumu ve geçirdiği evreleri inceleme, bazı malzeme ve metallerin bölgelerinin tesbiti ve doğal olayların gözlenmesi... konularında arkeolojiye yardımcı olur ve çalışmaları esnasında arkeolojinin elde ettiği verilerden ve bulgulardan da istifade eder.

D. Arkeoloji-Filoloji İlişkisi

Filoloji, dil bilimidir. Metinler yardımıyla diller arasındaki yakınlıkları inceleyerek arkeolojiye yardım eder. Arkeoloji de filolojiye yardımcı olur. Bilimsel konularda ortaya çıkan yazılı belgeler, filolojinin olumlu yönde gelişmesine ve konuların daha detaylı incelenmesine katkıda bulunur.

E. Arkeoloji-Zoooloji ve Botanik İlişkisi

Zoooloji hayvanların, botanik de bitkilerin türlerini, gelişmelerini ve geçmişte yaşadıkları ortamları ve çevreleri hakkında bilgi vermeye çalışırken arkeolojinin ortaya koyduğu sonuçlardan yararlanır.³⁰

F. Arkeoloji-Paleografya İlişkisi

Paleografya, taşların dışındaki diğer yazı malzemeleri üzerinde bulunan yazı şekil ve metinleri inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı, söz konusu yazılardaki bilgileri aktarmak, olaylarla buluntular arasında ilişki ve paralellikler kurmak suretiyle arkeolojiye yardım eder.

G. Arkeoloji-Epigrafya İlişkisi

Taş, metal ve çeşitli malzemeler üzerine yazılan eski yazıları inceleyen bilim dalıdır. Bu yazıların dilini, stilini ve inceliklerini ortaya çıkarır ve mukayese yapar. Onların ortaya çıkış sebepleri ve yazarları hakkında bilgi vermeye çalışır.

H. Arkeoloji-Toponomi İlişkisi

Toponomi yer adları bilimidir. Arkeologlar için yer adlarını bilmek çok önemlidir. Bu adlar arkeologlara, oralarında yaşayanlar hakkında bilgi ve ayrıca bilinmeyen konulara dair ipuçları verir.³¹

V. Arkeolojinin Kur'ân'daki Yeri

Bu kısımda önce Kur'ân'ın, insanların hidâyete gelmesi için nâzil oluşundan, çeşitli sebeplere binâen helâk oldukları yerlerin ibret nazarıyla gezilip görülmesini teşvîkine kadar ilgili beyanlarını mantıkî bir silsile içinde zikretmek istiyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm, insanları hidâyete, hem de en doğru yola getirmek için gönderildiğini,

“Şüphesiz ki bu Kur'ân en doğru yola iletir...” (İsrâ' (17), 9)³²
milletlerin belli bir zaman diliminde yaşayacaklarını, mi'âd-
larını doldurduklarında da çaresiz yok olduklarını/olacak-
larını,

*“Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri ka-
lırlar, ne de bir an ileri gidebilirler”* ('A'râf (7), 34)³³
helâk edilen bu insanların, o meş'ûm âkıbetlerini yine ken-
dilerinin hazırladıklarını/hazırlayacaklarını;

*“Onlar, ancak yaptıklarının karşılığı olarak cezalandırılmakta-
dırlar.”* ('A'râf (7), 147)
toplumda yıkıma sebep olan düşünce ve davranışların zu-
hûr edip belli bir seviyeye gelmesi halinde, temsil ettiği kül-
tûr ve medeniyetinin zayıf veya güçlü olmasının, sâhip ol-
duğu imkanların azlığı veya çokluğunun o toplumu yok ol-
maktan kurtaramadığını/kurtaramayacağını;

*“Onlar, kendilerinden daha kalabalık, daha kuvvetli, yeryüzün-
deki eserleri bakımından daha sağlam idiler. Fakat kazandıkları
şeyler onlara asla fayda vermemiştir”* (Mû'min (40), 82)³⁴
ortadan kaldırılan toplumların yerine, onlar gibi inkarcı ol-
mayan başka milletlerin getirildiğini/getirileceğini;

*“(Halkı) zulmeden nice şehri kırıp geçirdik ve onlardan sonra
başka bir topluluk getirdik”* (Enbiyâ' (21), 11)
*“İşte onlar, kendilerine Kitap, hükûm ve peygamberlik verdiğimiz
kimselerdir. Şimdi onlar (Kureyş), bu verdiklerimizi inkar
ederse biz, bunları inkar etmeyecek bir toplumu bunlara vekil bır-
akmışızdır”* (En'âm (6), 89)³⁵

şartların helâkı gerektirecek seviyeye gelmemesi kaydıyla bu vahim olaydan kurtuluşun veya onu belli bir süreye kadar ertelemenin yegane yolunun, hiç vakit kaybetmeden çöküşe götüren fikir ve fiillerin bir an önce terk edilmesine bağlı olduğunu/olacağını,

“Sonunda ona imân ettiler, bunun üzerine biz de onları bir süreye kadar yaşattık” (Saffat (37), 148)³⁶

helâktan sonra tekrar dünyaya dönüşün imkansızlığının yanı sıra,

“Helâk ettiğimiz bir ülke halkına artık dönüş mümkün değildir, bir daha dünya hayatına dönemezler” (Enbiya' (21), 95)

kendilerinden en ufak bir varlık belirtisinin dahi hissedilemediğini/hissedilemeyeceğini,

“Onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Şimdi sen onların birinden (herhangi bir varlık emâresi) hissediyor veya onların gizli bir sesini işitiyor musun?” (Meryem (19), 98)

her insanın, sadece kendi hal ve hareketlerine göre muâmele gördüğünü/sorumlu tutulacağını,

“Kim hidâyet yolunu seçerse bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkar başkasının günah yükünü üstlenmez” (İsrâ' (17), 15)³⁷

âyetleriyle dile getirdikten sonra, arkeolojinin önemini ve amacını belirleyen şu beyanlara yer vermektedir:

“Sizden önce nice ilâhî kanunlar (sünen) uygulanmıştır. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalanlayıcıların sonunun nasıl olduğunu görün” (Âl-i 'Imrân (3), 137).

“(Sizden önce) kendilerine zulmedenlerin yurtlarında oturdunuz. Onlara nasıl mu'amele ettiğimiz size apaçık belli oldu”(İbrâhîm(14), 45).

“Bugün yurtlarında dolaştıkları nice kuşakları daha önce helâk etmiş olmamız, hala onları doğru yola getirmede mi? Şüphesiz bunda ibretler vardır” (Secde (32), 26).³⁸

Görüldüğü gibi âyetler, gâyet açık bir şekilde, çeşitli sebeplere binâen yok edilen toplumların yaşadıkları yerlerin

gezilip-görölüp bıraktıkları eserlerin, özellikle ders ve ibret almak amacıyla tetkik edilerek hidâyet mesajı vermeleri gerektiği üzerinde vurgulu bir şekilde durmaktadırlar. O halde, **"Kur'ân'a hizmet eden veya Kur'ân'a dayanan"** ya da **"Kur'ân olması bakımından veya hidâyet (rehberi) oluşu veya hut da icâzı açısından Kur'ân'a ilişkin olan her ilme Kur'ân ilmi denir"**³⁹ tanımları dikkate alınırse arkeolojinin, "*Ulûmu'l-Kur'ân*"dan birini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki: Arkeolojinin, birinci tanımda yer alan her iki kısma birden uygun nitelikte olduğunu, söz konusu disiplinin hem Kur'ân'a dayandığını -ki bu yukarıdaki âyetlerden de anlaşılıyor- ve hem de ona hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Bu disiplinin, birinci tanıma olduğu gibi ikinci tanıma da uygunluk arzettiği söylenebilir. Çünkü -konular işlenirken de görüleceği gibi- bu bilim dalının Kur'ân-ı Kerîm'in, hem -çalışmamızın gayelerinden biri ve hatta en önemlisini oluşturan bir- hidâyet rehberi ve hem de mu'ciz olduğunu ortaya koymaya çalıştığı görülecektir.

Önemine binâen ve bizim de bu çalışmayı yapmamızın öncelikli hedeflerinden birini teşkil eden şu hususu tekrarlamak istiyoruz: Kur'ân'a göre bu tür eserlerin araştırılıp incelenmesindeki asıl amaç, ibret/ders aldırarak hidâyette olmayanların hidâyete gelmelerine, hidâyette olanların ise hidâyet üzere devam etmelerine ve hatta ona daha fazla sarılmalarına vesîle olmaktır. Bu husus dikkate alınırse işte o zaman bu eserler ve üzerinde yapılan çalışmalar daha bir anlam kazanır/değer ifade eder.

VI. Arkeolojinin Konusu

Arkeolojinin konusu, insan düşüncesinin bir sonucu olarak, onun elinin ürünü olan her çeşit eser, maddî kalıntıdır.⁴⁰ Arkeoloji, hiçbir ayırım yapmadan imkanları elverdiği ölçüde yeryüzüne gelmiş geçmiş bütün medeniyetlerden,

kültürlerden... ve uygarlıklardan kalan eserleri araştırır, inceler ve değerlendirir.⁴¹

Arkeolojinin konusu eski eserler olunca tabîî olarak burada helâk edilmiş olan önceki kavimleri incelemeye; özellikle bu insanların neden yok oldukları, bıraktıkları eserlerin insanlığa hidâyet mesajı vermek, insanlığın kurtuluşuna vesile olmak gibi ifâ etmeleri gereken önemli ve öncelikli görevlerinin bulunduğunu vurgulamaya çalışacağız.

Ancak, konulara geçmeden önce şunu belirtelim ki, peygamberler tarihine bakıldığında, İbrâhîm^(as)'dan sonra Allah'ın varlığı ve birliği tebliğ edilirken aklî deliller ve tavsiflerin, önceki dönemlere nisbetle biraz daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bütün peygamberlerde olduğu gibi Nüh^(as) ile İbrâhîm^(as) arasındaki peygamberlerin tebliğlerinde de tevhîdi yerleştirme gayret ve çabaları ön planda idi. Fakat, İbrâhîm^(as) ve ondan sonra gelen peygamberlerin tebliğlerinde tevhîd, çeşitli delillerle biraz daha detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılmış ve sunulmuştur.⁴²

"Âlemler içinde Nüh'a selâm olsun... İbrâhîm de onun kolundan idi"⁴³ âyetinin de bu hususa işâret ettiğini söylemek mümkündür. Âyette kısaca, İbrâhîm^(as)'ın da Nüh^(as)'la aynı görevi ifâ ettiği anlatılmaktadır. Ancak burada, takip edilen metotta cüz'î bir farklılığın olduğu sezilir gibidir. Çünkü İbrâhîm^(as)'ın, aralarında bir çok peygamberin gelip geçtiği uzun bir süre olmasına rağmen başka değil de Nüh^(as)'ın yolunda olduğunun zikredilmesi anlamlıdır. Bunun nedeni şu husus olabilir: Nüh^(as)'la ortaya konan tevhîd ilkesini yerleştirme metodu, İbrâhîm^(as)'a kadar aynı minval üzere devam etmiş, İbrâhîm^(as)'la birlikte söz konusu metotta, muhtemelen yukarıda anlatmaya çalıştığımız cüz'î değişiklik meydana gelmiştir.⁴⁴

Öte yandan Arap tarihinde Nüh^(as)'dan sonra gelen 'Âd ve Semûd kavimlerine, helâk olmuş anlamında 'el-'Arabu'l-Bâ'ide' denmektedir.⁴⁵

İşte bütûn bu vb. hususları dikkate alıp Nûh_(as)'dan İbrâhîm_(as)'a kadar olan dönemle ondan sonraki dönemi, birbirinden ayırarak;

“Seni yalanlıyorsa (bil ki) bunlardan önce **Nûh**, ‘**Âd** ve **Semûd** kavmi de yalanlanmıştı, **İbrâhîm** kavmi, **Lût** kavmi de” (Hacc(22), 42-43)

“İbrâhîm’e, **Hârûn’a**, **Süleymân’a** da vahyetmiştik” (Nisâ’ (4), 163) âyetlerindeki sıraya göre incelemeyi uygun gördük.

DİPNOTLAR

1. **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, 2. baskı, 1st., 1971, III, 342 (Arkeoloji mad.); **AnaBritannica**, 1st., 1986, 1987, II, 302 (Arkeoloji mad.); **Akarca**, Aşkıldil, **Şehir ve Savunması**, 2. baskı, Ank., 1987, s. 3; **Başaran**, Cevat, **Arkeolojiye Giriş**, Erzurûm, 1988, I, 1; **Saltuk**, Secda, **Arkeoloji Sözlüğü**, 1st., 1990, s. 23; **Sevin**, Veli, **Arkeolojik Kazı Sistemleri El Kitabı**, 1st., 1995, s. 11. Kelimenin Osmanlıca karşılığı için ayrıca bkz., **Şemseddin Sâmî**, **Kâmûs-ı Türkî**, Derse’âdet, 1317, s. 71 (E-S-R mad.), 552 (H-F-R mad.), 927 (ATİK mad.); **Develioğlu**, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 9. ofset baskı, Ank., 1990, s. 64.
2. **Muhammed Kemâl Sıdkî**, **Mu’cemu’l-Mustalahâtî’l-Eseriyye**, (ARCHAEOLOGICAL GLOSSARY), King Saud University press, I. baskı, 1407/1988, s. 44; **Dâvud ‘Abduh** ve arkadaşları, **el-Mu’cemu’l-‘Arabîyyu’l-Esâsiyyu**, Lârûs, Tûnus, 1988 (?), s. 70 (E-S-R mad.); **Muhammed el-Bâşâ**, **el-Kâfi/Mu’cemun ‘Arabîyyun Hadîsun**, I. baskı, Beyrut, 1992, s. 28 (E-S-R mad.); **‘Abdullah el-Alâylâ**, **el-Mu’cemu Mevsû’atûn Lûgaviyyetûn ‘İlmiyyetûn Fenniyyetûn**, Beyrut, 1997, s. 61 (E-S-R mad.).
3. **Dâvud ‘Abduh**, **el-Mu’cem**, s. 331 (H-F-R mad.); **M. el-Bâşâ**, **el-Kâfi**, s. 376 (H-F-R mad.). Ayrıca bkz., **Ş. Sâmî**, **K. Türkî**, s. 552 (Haftıyatı mad.).
4. **Türk Ans.**, III, 342 (Arkeoloji mad.); **AnaBritannica**, II, 302 (Arkeoloji mad.); **Akarca**, **Şehir**, s. 3; **Başaran**, **Arkeoloji**, I, 1.
5. **Akarca**, **Şehir**, s. 4.
6. **Başaran**, **Arkeoloji**, I, 3.
7. **Akarca**, **Şehir**, s. 4.
8. **Uçankuş**, Hasan Tahsin, **Arkeoloji**, I. baskı, Ank., 2000, s. 8.
9. **Türk Ans.**, III, 342 (Arkeoloji mad.).
10. **Yeni Türk Ansiklopedisi**, 1st., 1985, I, 182 (Arkeoloji mad.); **Tanyeri**, Tuğba. “**20 Önemli Arkeoloji Kavramı**”, *Cogito*, 28. sayı, 2001, s. 8.
11. **Y. Türk Ans.**, I, 181 (Arkeoloji mad.).

12. **Türk Ans.**, III, 342 (Arkeoloji mad.).
13. **AnaBritannica**, II, 302 (Arkeoloji mad.); **Başaran, Arkeoloji**, I, 3.
14. **AnaBritannica**, II, 303 (Arkeoloji mad.).
15. **Başaran, Arkeoloji**, I, 3; **Sevin, Kazı Sistemleri**, s. 18.
16. **Türk Ans.**, III, 342 (Arkeoloji mad.); **Başaran, Arkeoloji**, I, 3, 4; **Sevin, Kazı Sistemleri**, s. 19.
17. **Sevin, Kazı Sistemleri**, s. 21. Ayrıca bkz., **Dinçol, M. Ali - Kantman, Sönmez**, "Arkeolojide Yeni Kavramlar ve Metodolojik Araştırma Planlaması", Belleten, 32. cilt, 127. sayı, Ank., Temmuz 1968, s. 333 vdd; **Türk Ans.**, III, 343 (Arkeoloji mad.).
18. **AnaBritannica**, II, 303 (Arkeoloji mad.).
19. **Y. Türk Ans.**, I, 181 (Arkeoloji mad.).
20. **Y. Türk Ans.**, I, 182 (Arkeoloji mad.).
21. **Türk Ans.**, III, 343 (Arkeoloji mad.); **AnaBritannica**, II, 303 (Arkeoloji mad.).
22. **AnaBritannica**, II, 304 (Arkeoloji mad.). Türkiye'de arkeolojinin gelişim safhaları hakkında geniş bilgi için bkz., **Koşay, Hâmit Zübeyir**, "Türkiye Arkeoloji Araştırmalarında Gelişmeler", Belleten, 31. cilt, 123. sayı, Ank., Temmuz 1967, s. 415-417; **Bayburtluoğlu, Cevdet**, **Arkeoloji**, Ank., 1982, s. 11 vdd.; **Sevin, Veli**, **Anadolu Arkeolojisinin A B C si**, Ist., 1991, s. 7; **Çığ, Muazzez İlmiye**, "Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji", Bilim ve Ütopya, 17. sayı, Ist., Kasım 1995, s. 36-37; **Başgelen, Neziha**, "Türk Arkeolojisinin Öncüleri", Atlas (Arkeo), 1. sayı, 2002, s. 33.
23. **Sevin, Kazı Sistemleri**, s. 11-12.
24. **Özdoğan, Mehmet**, "Arkeoloji Nedir Ne Değildir Ne Olmalıdır?", Arkeoloji ve Sanat, 14. yıl, 52-53. sayı, Yaz-Güz, Ist., 1991, s. 21; a. mlf., "Tarih öncesi arkeolojisine giriş", Atlas (Arkeo), 1. sayı, 2002, s. 10-11.
25. Arkeolojinin daha değişik ifadelerle belirtilen amacı için, **Serdaroğlu, Ümit**, "Çevresel Arkeoloji-Ekolojik Arkeoloji", Bilim ve Teknik, 157. sayı, 13. cilt, Ank., Aralık 1980, s. 17; a. mlf., "Arkeoloji ve Çevre", Çevrebilim Simpozyumu Bildirileri (16-17 Kasım 1981), Ank., 1982, s. 79; **Akarca, Şehir**, s. 3; **Başaran, Arkeoloji**, I, 1 vb. yerlere bakılabilir.
26. **Özdoğan**, "Arkeoloji Nedir Ne Değildir Ne Olmalıdır?", s. 21.
27. **Akarca, Şehir**, s. 3; **Başaran, Arkeoloji**, I, 2.
28. **Türk Ans.**, III, 342 (Arkeoloji mad.). Ayrıca bkz., **Başaran, Arkeoloji**, I, 2.
29. **Sevin, Kazı Sistemleri**, s. 13.
30. **Başaran, Arkeoloji**, I, 2, 3; **Uçankuş, Arkeoloji**, s. 8-9.
31. **Uçankuş, Arkeoloji**, s. 9. Arkeolojinin daha başka ilim dallarıyla ilişkisi hakkında bilgi için bkz., a. mlf., a. eser, s. 9-10.
32. Konuya dair başka âyetler için bkz., Bakara (2), 97, 185; En'âm (6), 157; İsrâ' (17), 82; Lokmân (31), 3; Zümer (39), 23; Şûrâ (42), 52; Câsiye (45), 20, 45; Necm (53), 23.
33. Konunun yer aldığı başka âyetler için meselâ bkz., Yûnus (10), 49; Hicr (15),

- 4-5; Nahl (16), 61; Isrâ' (17), 58; Mü'minûn (23), 43; Sebe' (34), 30; Mürselât (77), 16-17.
34. Konunun işlendiği başka âyetler için bkz., Kasas (28), 78; Rûm (30), 9; Sebe' (34), 45; Fâtır (35), 44; Mü'min (40), 21; Zühruf (43), 8; 'Ahkâf (46), 26; Muhammed (47), 10, 13; Kaf (50), 36. Konunun geçtiği başka âyetler için bkz., En'âm (6), 133; Tevbe (9), 39; Yûnus (10), 13-14; Hüd (11), 57; İbrâhîm (14), 19; Mü'minûn (23), 31, 42; Fâtır (35), 16; Muhammed (47), 13, 38.
35. Konuya ilişkin olarak ayrıca bkz., Yûnus (10), 98.
36. Konunun anlatıldığı başka âyetler için meselâ bkz., En'âm (6), 164; 'Ankebût (29), 12; Fâtır (35), 18; Zümer (39), 7; Necm (53), 38.
37. Konuya dair başka âyetler için ayrıca bkz., En'âm (6), 11; Yûnus (10), 39; Hüd (11), 100; Yûsuf (12), 109; Nahl (16), 36; Tâhâ (20), 128; Hacc (22), 46; Neml (27), 69; Rûm (30), 9-10, 42; Sâffât (37), 73-74; Mü'min (40), 82; 'Ahkâf (46), 27; Muhammed (47), 10; Kaf (50), 37.
38. **Zerkânî**, Muhammed 'Abdul'azîm, **Menâhilul-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'an**, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. baskı, Beyrut, 1996/1417, I, 27, 28. Ayrıca bkz., **Atay**, Hüseyin, **Kur'an'a Göre Araştırmalar**, Ank., 1993, I, 7.
39. **Zerkânî**, Muhammed 'Abdul'azîm, **Menâhilul-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'an**, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. baskı, Beyrut, 1996/1417, I, 27, 28. Ayrıca bkz., **Atay**, Hüseyin, **Kur'an'a Göre Araştırmalar**, Ank., 1993, I, 7.
40. **Akarca**, Şehir, s. 3; **Başaran**, **Arkeoloji**, I, 1.
41. **Y. Türk Ans.**, I, 181 (Arkeoloji mad.). Ayrıca bkz., **AnaBritannica**, II, 302 (Arkeoloji mad.).
42. **Sağlam**, Bahaeddin, **Kur'an Kıssaları**, İst., 1985, s. 24, 53, 109, 112; **Yitik**, Ali İhsan, "Hz. İbrâhim'in İnanç Konusundaki Rasyonel Çabaları", Hz. İbrâhim'in İzinde, İst., 2001, s. 143-161; **Azûzî**, Hasan, "Kur'an-ı Kerim'de "İbrâhimî Tevhid"e Çağrı", Hz. İbrâhim'in İzinde, İst., 2001, 41-42, 52-53, 56.
43. Sâffât (37), 79, 83.
44. **Zemahşerî**, (Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer), bir başka açıdan bu hususa işaret etmiştir. Bkz., **el-Keşşâf an Hakâ'iki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil**, Dâru'l-Fikr, III, 344.
45. **Belâzûrî**, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, **Kitabu Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf**, (thk., Süheyl Zekkâr, Riyâz Ziriklî), 1. baskı, Beyrut, 1996, I, 8; **İbn Haldûn**, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed, **Târîhu İbn Haldûn**, Beyrut, 1979, II, 18, 19; es-Seyyid 'Abdu'l'aziz Sâlim, **(Dirâsât fî Târîhi'l-'Arab) Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm**, Müessesetü Şebâbi'l-Câmi'a, Iskenderiyye, s. 52; **Yazır**, Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, İst., 1979, VIII, 5800, 5805.

Birinci Bölüm

*Mâzilere in, mahşer-i edvârı bütûn gez,
Kânûn-ı llâhî, göreceksin ki, değişmez.*

*Tarih, o bizim eştiğimiz kanlı harâbe,
Saklar sayısız lahd ile milyonla kitâbe.*

.....

*Bunlarda tecelli eden esrâra bakanlar,
Ümmetler için rûh-ı bekâ nerededir, anlar.*

Mehmet Akif ERSOY

A. Nûh (as)

Konunun başında şunu hemen belirtelim ki, Nûh_(as)'dan önceki târihî bilgiler, sonraki devirlere göre oldukça sınırlıdır.

Nûh_(as)'dan önce nübüvvetle gö[revle]ndirilen İdrîs_(as) bir nebî-peygamberdir¹:

“Kitapta İdrîs’i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insan, bir nebî idi” (Meryem (19), 56).

Nûh_(as), Yüce Allah'ın risâletle görevlendirdiği,

“Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçi yim (resûlüm)” (Şu'arâ' (26), 107)
ilk resûl peygamberdir:

“Biz, Nûh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Nitekim İbrâhîm’e, İsmâ’il’e, İshâk’a, Yakub’a, sıbtlara (Yakub oğullarına) ‘İsâ’ya, Eyyûb’a, Yûnus’a, Hârûn’a, Süleymân’a da vahyetmiş ve Dâvûd’a da Zebûr’u vermiştik” (Nisâ' (4), 163).

Âyette Nûh_(as)'ın, kendilerine vahy gelen peygamberlerin başında zikredilmesi, onun ilk resûl olduğuna işaret ettiği söylenebilir. Hadîslerde ise Nûh_(as)'ın ilk resûl-peygamber olduğu sarâhaten bildirilmektedir.²

İbn 'Abbâs (v. 68/687) ve Katâde (v. 117/735)'ye göre de Nûh (as), inzâr ve tevhîde davet amacıyla gönderilen ilk resûl-peygamberdir.³ Ondan önce, toplumu ıslah etmekle yükümlü olmayan, sadece doğru-düzgün bir hayat yaşayarak Allah'ın ikram ve ihsanlarına nâil olan nebîlerin geldiği,⁴ nebî (peygamber) olduğu hadîsle⁵ sabit olan Hz. 'Âdem'le Nûh (as) arasında resul (peygamber) olmadığı, bunlar arasında on tane önder bulunduğu⁶ bildirilmektedir.

Gerek rivâyetler⁷ ve gerekse târihî ve arkeolojik verilere göre Nûh (as) İrem'de yaşamıştır:

"O sizi Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi" ('A'râf (7), 69).

Burada Nûh kavminin yerine geçen 'Âd kavmidir. 'Âd kavminin ise İrem'de yaşadığı Kur'ân tarafından haber verilmektedir:

"Görmedin mi Rabbin ne yaptı (Hûd'un kavmi) 'Âd'a? Sütunlu İrem'e" (Fecr (89), 6-7).

İrem'in neresi olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Adı geçen yerin, Yemen'de, Hazramevt ile Sana arasında yer alan bir belde,⁸ Batı Şeria'da Lût Gölü'nün güneybatısındaki Edom'un merkezi⁹ veya Dımaşk olduğu¹⁰ bildirilmektedir.

Ancak burada şunu da hatırlatalım ki, ilgili çevreler, arkeolojik kazılardan elde edilen verilere göre Nûh(as)'ın daha ziyade, Dicle ile Fırat arasında kalan (râfideyn) ve Mezopotamya (bugünkü Irak) denilen bölgenin kuzeyinde yaşadığını¹¹ belirtmektedirler.

Bu kısa bilgilerden sonra şimdi Nûh(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ sürecini Kur'ân'dan takip edelim.

a. Nûh(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri

Nûh(as)'ın kavmini hak dîne davet etmesi

"Andolsun Nûh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum, dedi" ('A'râf (7), 59).

“Kendilerine yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar diye Nûh’u kendi kavmine gönderdik. O şöyle dedi: Ey kavmim! Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah’a kulluk edin, O’ndan korkun, bana da itâ’at edin. Ki, Allah günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin. Allah’ın tayin ettiği süre gelince artık o ertelenmez” (Nûh (71), 1-4).

Âyetlerde özetle, şirkin terkedilerek tapınılacak, kulluk edilecek, korkulacak ve ilah-rab olarak inanılacak yegane gerçek gücün “**Allah**” olması gerektiği vurgulanmış, aksi halde tahammül edilmez bir azabın gelmesinin kaçınılmaz olacağı ihtar edilmiştir. Tek bir cümle halinde ifade etmek gerekirse Nûh (as), müşrik olan kavmini **tevhîde** davet etmiştir.

Tarih boyunca bütün peygamberlerin hiç değişmeyen aslî görevi, gönderildikleri toplumlara -önce- tevhid ilkesini benimsetmek olmuştur:

“Senden önce hiçbir elçi göndermedik ki ona, Ben’den başka ilah yoktur, bana kulluk edin! diye vahyetmiş olmayalım” (Enbiyâ’ (21), 25).¹²

İşte Nûh (as) da Allah tarafından uhdesine verilen bu mühim görevi yerine getirmeye çalışmıştır. Çünkü Nûh kavminin, ilâhî tasvipten geçmeyen birçok hatası olmakla beraber afvedilmesi söz konusu olmayan en büyük suçu Allah’a şirk koşmaktı.¹³ Bu kavimle ilgili âyetlerden, onların en temel probleminin, Allah’ın varlığına inanmamaları veya O’na ibâdeti reddetmeleri değil, Allah’a başka ortaklar koşmaları ve onları da Allah ile beraber kutsal kabul etmeleri, tapınmaya değer bulmaları olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Söz konusu âyetlerde bu kavmin Allah’a ve hatta meleklerle bile inandıkları belirtilmektedir.¹⁵

Kavminin ilâhî mesaja karşı çıkması

Nûh(as)’ın tebliğ ettiği ilâhî mesaja, çeşitli -uydurma- gerekçelerle önce kavminin ileri gelen kesimi karşı çıkmıştır: “Bunun üzerine kavminin inkârcı ileri gelenleri: Bu tıpkı sizin

gibi bir beşer olmaktan başka bir şey değildir. Size üstün ve hâkim olmak istiyor. Eğer Allah (peygamber göndermek) isteseydi, muhakkak ki melekleri gönderirdi. Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık. Bu yalnızca kendisinde bir delilik bulunan kimsedir”(Mü'minûn(23), 24-25).

“Kavminden ileri gelenler dediler ki: Biz seni gerçekten apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz” (‘A’raf (7), 60).

“Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Bizden, basit görüşle hareket eden alt tabakamızdan başkasının sana uyduğunu görmüyoruz. Ve sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz. Bilakis sizin yalancı olduğunuzu düşünüyoruz” (Hud (11), 27).

Âyetlerde, ilâhî çağrıya icâbet etmemek için inkarcılar tarafından Nûh Peygamber'e karşı sayısız, tutarsız mazeretler ileri sürüldüğü, iftiralar atıldığı, maksatlı beyanlarda bulunulduğu ve 'insan peygamber olamaz, peygamber de insan olamaz' şeklinde önceden sâhib olunan yanlış kanaatlerin ortaya atıldığı görülmektedir.¹⁶

Nûh (as) ise bu vb. iftira ve itirazlara gerekli cevapları vermiştir:

“De ki: Ey kavmim! Bende herhangi bir sapıklık yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size Rabbimin mesajlarını duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiyle) biliyorum. “Rabinizin kadından, içinizden birisinin sizi onunla uyarması ve sizinde sakınıp kendinize merhamet olunmasını sağlayacak bir zıkr'ın gelmesine şaştınız mı?” (‘A’raf (7), 61-63).

“Ben îmân edenleri kovacak değilim; çünkü onlar Rabblerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi câhillik eden bir kavim olarak görüyorum. Ey kavmim! Ben onları kovarsam, Allah'a karşı beni kim savunur? Düşünmüyor musunuz? Ben size: Allah'ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum. Gaybı da bilmem. Ben bir meleğim de demiyorum. Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için 'Allah onlara bir hayır vermeyecekir' diyemem. Onların kalplerinde olanı Allah daha iyi bilir. Böyle bir şey yaptığım takdirde ben, mutlaka zâlimlerden olurum” (Hud (11), 29-31).

Burada “(Allah’ın azabından) sakınıp da rahmete nâil olmanız ümidiyle, içinizden sizi uyaracak bir adam vasıtasıyla size bir zikir/öğüt gelmesine şaştınız mı?” ifadeleri, Mekeli müşriklerin tavrını gösteren; “aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşılar da, kâfirler şöyle dediler: Bu şaşılacak bir şeydir”¹⁷ sözleriyle, “aralarından kendilerine bir uyarıcı gelmesine şaşılar...”¹⁸ sözlerine; “ben size: Allah’ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmem, ben bir meleğim de demiyorum” ifadeleri de Resûlullah’ın söylemesi istenen, “de ki: Ben size Allah’ın hazîneleri benim yanımdadır, demiyorum, ben gaybı da bilmem, size, ben bir meleğim de demiyorum, ben sadece bana vahyolunana uyarım...”¹⁹ sözlerine benzemektedir.

Nüh kavminin ileri gelen inkârcıları tarafından yapılan bu iftira ve itirazların benzerleri Hz. Muhammed’e de yapılmıştır:

“(Ey Muhammed), sana söylenen, senden önceki elçilere söylenmiş olandan başka bir şey değildir...” (Fussilet (41), 43).

Bunlardan bir kısmı şunlardır:

“Dediler: Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşı-larda dolaşıyor! Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı. Yahut kendisine bir hazîne verilmeli veya kendisinin, ürününden yiyeceği bir bahçesi olmalıydı. O zalimler: Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz, dediler” (Furkân (25), 7-8).

“Onlar: Sen, dediler, bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki, içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmalısın. Yahut, iddia ettiğin gibi, üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah’ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin. Yahut da altından bir evin olmalı ya da göğe çıkmalısın. Bizze, okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece (göğe) çıktığına da asla inanmayız. De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece beşer bir elçiyim” (İsrâ’ (17), 90-93).

Görüldüğü gibi peygamber olarak kabul edilebilmesi için Resûlullah'a, olağanüstü işler yapma şartı getirilmiş, birtakım ayrıcalıklara sahip olması gerektiği ileri sürülmüş, kendisinden, normal olarak bir insanın üstesinden gelemeyeceği pek çok talepte bulunulmuştur. Ancak Allah tarafından, maddî yönde bir mu'cize gösterilmesinin pek uygun görülmediği belirtilmiştir²⁰:

"Dediler ki: Ona Rabb'inden mu'cizeler (âyât) indirilseydi ya! De ki: mu'cizeler Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan Kitab'ı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi?" ('Ankebût (29), 50-51).

Bütün bunlardan, şirkin hâkim unsur olduğu toplumlar da zihnî yapının hemen hemen aynı olduğu sonucuna varılabilir. Zikredeceğimiz şu âyetin de bu hususa işaret ettiği söylenebilir:

"Onlardan öncekiler de onların dedikleri gibi demişlerdi. Kalpleri birbirine benzedi" (Bakara (2), 118).

Ne var ki bu tür yanlış kabûller insanların hidâyete gelmesine hep engel olmuştur:

"Zaten, kendilerine hidâyet rehberi geldiğinde, insanların buna inanmalarına sırf: 'Allah, peygamber olarak bir beşer mi gönderdi?' demeleri mâni' olmuştur" (İsrâ' (17), 94).

Allah (cc) da bu tür olumsuzluklara karşı elçisini tesellî etmiştir:

"Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Onlar yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetişti..." (En'âm (6), 34).

Şimdi burada insanlara, hidâyete gelmeleri için yine bir insan-elçi gönderilmesinin gerekli olup olmadığını izâha çalışalım.

Peygamberler, Allah'tan gelen vahiyleri insanlara aynen tebliğ etmekle mükelleftirler. Bu, onların insanlarla iletişim kurması demektir. Fakat, tebliğ eden (elçi) ile kendilerine tebliğ edilen (muhataplar) arasında iletişimin sağlanabilmesi için şu şartların olması gerekir:

1. Mahiyet/ontolojik olarak eşit/aynı seviyede olunmalı,
 2. Aralarında ortak bir dil/anlaşma vasıtası bulunmalıdır.²¹ Aksi halde iletişim gerçekleşemez. Bu sebeple olmalı ki, Resûlullah Cebrâ'il'den vahyi şu iki şekilden biriyle almıştır:

-Ya melek, beşer sûretine girerek vahyi Resûlullah'a getirmiş

-Veya Resûlullah, beşer sûretinden sıyrılıp melek sûretine girmek suretiyle Cebrâ'il'den vahyi almıştır.²²

İnsanlara yine kendi içlerinden bir peygamber/elçi gönderilmesinin daha başka sebep ve hikmetleri de olmalıdır. Meselâ,

İnsan, hemcinslerinin psikolojik yapılarını, nelerden etkileneceklerini, nelere nasıl tepki göstereceklerini, bağımlılıklarını, özelemlerini ve ihtiyaçlarını yakından bilir; bu sebeple onların hata ve kusurlarını hoş karşılar, eksikliklerini gidermeye çalışır; duygu ve düşüncelerini, sevinç ve acılarını paylaşır. İnsanın kendi cinsinden bir rehber, onun yanında Allah'ın istediği ahlâkî bir model, önüne açılmış bir kitap sayfası mesabesindedir. İnsanlar bu modele aynen uymaya heveslenirler ve özen gösterirler. Kitabın sayfalarını harfi harfine okuyarak hayata geçirmeye çalışırlar. O da kendileri gibi bir insan olduğundan böyle bir hayat tarzını rahatlıkla benimseyerek uygulamaya koyulurlar; bu tür bir yaşam şeklinin kendi güçlerini aştığı yolunda herhangi bir mazeret ileri sürmezler.

Fakat, peygamber olarak gönderilen bir melek olsa, bu hususlar gerçekleşemeyebilir. Herşeyden önce muhâtaplar, mâhiyetlerindeki farklılığı bahane ederek, 'bu model bizim gücümüzün üstündedir' deyip onun gibi olmaya çalışmazlar, gayret göstermezler. O halde insanlara melek bir uyarıcı göndermek onların yararına olan bir uygulama şekli değildir.²³ Şu âyette de bu husus açıkça ifadeye konmuştur:

“Ona bir melek indirilmeli değil miydi? dediler. Eğer bir melek indirseydik, iş bitirilmiş olurdu, artık kendilerine hiç göz açtırılmazdı. Eğer peygamberi bir melek yapsaydık, muhakkak ki onu insan sûretine sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük”(En'âm(6), 8-9).

Demek ki peygamber bir melek olsaydı, yine insan şeklinde olacağından sonuçta herhangi bir değişiklik olmayacaktır.

Peygamberler de birer insan olduğuna göre, tabii olarak onlar da diğer insanların sâhip oldukları aynı maddî ve rûhî yapıya sâhiptirler, beşerî özellikler taşırlar, aralarında herhangi bir farklılık yoktur. Fakat üstlendikleri ilâhî misyon açısından durum tamamen farklıdır. Allah tarafından insanlara doğru yolu göstermek için gönderilmişlerdir. Görevleri gereği her durum ve şartta, canları pahasına da olsa Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirirler ve insanlara da tebliğ ederler.²⁴

Onların birer insan olarak maddî ihtiyaçlarla karşı karşıya kalmalarının önemli birtakım hikmetleri olmalıdır. Eğer peygamberler fizikî açıdan normal insanlar gibi olmasalardı bu, kendileri dışındaki insanlar tarafından, sunulan ilâhî mesajı kabul etmemek için ciddî bir mazeret olarak kabul edilip ileri sürülürdü. Hayat şartları kendilerini zorladıkça, çeşitli sıkıntılara katlanmak mecburiyetinde kaldıkça o insanlar, peygamberlerin sâhip oldukları bu tür imtiyazları birer gerekçe olarak öne sürerlerdi.²⁵ Peygamberlerin maddî hayatta herhangi bir güçlük ve problemlerinin olmadığı, bu nedenle de ilâhî prensip ve esaslara uymada hiçbir zorluk çekmedikleri, kendilerinin ise pek çok sıkıntı ve meşakkat içinde olduklarından, gelen mesaj[lar]a olumlu cevap verme imkanlarının bulunmadığı, diğer insanlar tarafından mazeret olarak beyan edilirdi.

Nûh kavmi, 'geçmişte atalarından böyle şeyler duymadıklarını' öne sürmüşlerdi. Buna benzer gerekçeler Resûlullah'a da söylenmiştir:

“Hayır, onlar sadece şunu söylediler: Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinden giderek doğruya varacağız” (Zühruf(43), 22).

Ne garib bir yaklaşım tarzıdır ki bu anlayış, ilâhî mesajı kabul etmeyenlerin ortak tavrı olarak hep devam edegelmiştir:

“Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın şımarık zenginleri: Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız, dediler. Ben size babalarınızın üzerinde bulduğunuz[din]den daha doğrusunu getirilmişsem (yine mi bana uymazsınız?) dedi. Doğrusu biz sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz, dediler” (Zühruf (43), 23-24).

Öne sürülen bu tür bir düşünce ile gönderilen ilâhî mesajı kabul etmemek her şeyden önce bir tür ataperestliktir. Geçmişin bâtil itikâdî yapısını akıl süzgecinden geçirmeden muhâkemeye tabi tutmadan körü körüne taklit etmek, beyin tembelliğinin, düşünce yoksulluğunun ve akli işletememenin acı bir ürünüdür. Dahası rûhî yapının çürümüşlüğü-nün ve kokuşmuşluğunun açık bir göstergesidir. Ataperestlik, kendini yenileyememe, yeni ufuklara kapalı olma, belli bir süre sonra da bunalıma düşmenin en temel nedenlerindendir.

Dolayısıyla mâzinin bâtil düşünce sistemini, hiç tereddüt etmeden ve hiçbir izi ve eseri kalmayacak şekilde söküp atarak ilâhî mesaja sarılmak, yegane kurtuluş yoludur. Bu sebeple olmalı ki, akli işleterek hidâyete gel[e]meme hususunda Kur’ân’ın ifadeleri hayli serttir:

“O, akıllarını kullanmayanları murdar kılar” (Yûnus (10), 100).

“Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağır ve dilsizlerdir” (Enfâl (8), 22).

“(Onlar) sağır, dilsiz ve kördürler; bu sebeple de düşünmezler” (Bakara (2), 171).

Nûh kavminin peygamberlerine karşı ‘delilik, sapıklık, yalancılık’ gibi itham ve iftiralarına gelince, bu tür haksız isnatlar da Hz. Muhammed’e karşı yapılan karalamalar arasında görülmektedir:

"Sen mutlaka mecnunsun!" (Hicr (15), 6).

"Hayır, dediler, (bunlar) saçma sapan rüyalardır; bilakis onu kendisi uydurmuştur; belki de o şairdir..." (Enbiya' (21), 5).

"Acaba o, yalan yere Allah'a iftira mı etmiştir?... " (Sebe' (34), 8).

"Bu, kendisine öğretilmiş bir delidir! dediler" (Duhân (44), 14).

Mekkeli müşrikler tarafından Resûlullah'a, işte bu vb. iftiralar yapılmıştır. Resûlullah'ta ise, onların iddia ettikleri gibi herhangi bir olumsuz halin bulunduğu vârid değildir:

"Arkadaşlarında (yani, Hz. Muhammed'de) delilik yoktur" ('A'râf (7), 184).

"Arkadaşınız sapmadı, azmadı" (Necm (53), 2).

"Rabbinin lütfuyla sen ne kâhinsin, ne deli" (Tûr (52), 29).

"Ona şiir öğretmedik, (şiir) ona yakışmaz da" (Yâsîn (36), 69).²⁶

Onda, tamamen asılsız olan bu vb. iddiaları çağrıştıracak en ufak bir emâre bile târîhen görölüp tesbit edilmemiştir. O, apaçık bir uyarıcıdır; Rabbi'nin lütfuna mazhar olmuş bir öğütçü²⁷ olarak, O'nun emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etmekle yükümlüdür. İnsanları uyarmak ve şirk karanlığından îmân aydınlığına çıkarmak, kısaca hidayete erdirmek için kendisine vahyedilen Kur'ân da,

"Bu Kur'ân bana, onunla sizi ve (onun) ulaştığı herkesi uyarayım diye vahyolundu" (En'âm (6), 19)

"(Bu), Rabb'lerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarıp güçlü ve övgüye lâyık olan[Allah']ın yoluna iletmen için sana indirdiğimiz bir Kitab'tır" (İbrâhîm (14), 1)

müşriklerin iddia ettikleri gibi ne şâir, ne kâhin, ne şeytan... sözü,

"O bir şâirin sözü değildir! Bir kâhinin sözü de değildir" (Hâkka (69), 41-42)

"O (Kur'an), kovulmuş şeytanın sözü değildir" (Tekvîr (81), 25)

ve ne de uydurulmuştur; Allah tarafından gönderilmiş;

"Bu Kur'ân Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş bir şey değildir... O, âlemlerin Rabb'i tarafından[indirilmiş]tir" (Yûnus (10), 37)

en doğru yola ileten, hidâyet rehberi, basîret nûru, şifâ ve rahmet kaynağı olan mukaddes bir Kitab'tır;

“Size Rabbinizden bir öğüt, göğüslerde olan[sıkıntılar]a şifâ ve inananlara yol gösterici ve rahmet gelmiştir” (Yûnus (10), 57).

“Bu Kur’ân, insanlar için basîret nurları, kesin inanan bir toplum için hidâyet ve rahmettir” (Câsiye (45), 20).²⁸

Onun yerine başka bir şey getirmek veya ona müdâhale etmek;

“Bizimle buluşmayı ummayanlar, bundan başka bir Kur’ân getir veya bunu değiştir, derler. De ki: Onu kendi tarafımdan değiştiremem. Ben sadece bana vahyolunana uyarım” (Yûnus(10), 15)

ya da bu meyanda bir şeyler uydurmak -Hz. Muhammed de dahil- hiç bir kimse için mümkün değildir;

“O (Muhammed), bazı laflar uydurup bize iftira etseydi, elbette onun sağfelini veya kuvvet/jini alırdık. Sonra onun can damarını keserdik” (Hakka (69), 44-47).

Kısaca, Hz. Peygamber müşriklere hakkı-hakikatı getirmiş, fakat onların ekseriyeti bunu tasvip etmemişlerdir:

“Hayır, o kendilerine hakkı getirmiştir. Onların çoğu ise haktan hoşlanmamaktadırlar” (Mûminûn (23), 70).

Bu nedenle de bütün imkanlarını kullanarak Resûlül-lah’ı ortadan kaldırmaya teşebbüs etmişlerdir.²⁹

Görülüyor ki Nüh(as)’a karşı söylenen asılsız ve ağır sözlere, sergilenen olumsuz tavırlara ve yapılan haksız isnatlara aynı şekilde Hz. Peygamber de maruz kalmıştır. Bu tutum ve tavırların amacı da hep aynıdır: Yeni gelen ilâhî mesajı hayat hakkı tanımamak.

İşte bu noktada, ilâhî kitablar hakkındaki bu tür olumsuz tavırların sonunun, yıkım olduğunu hatırla[tı]mak gerekir:

“Sizden öncekiler, ancak ve ancak Kitab hakkındaki ihtilafları sebebiyle helâk oldular.”³⁰

Ne hazîndir ki, peygamberlere karşı sergilenen bu negatif davranış ve söylenen asılsız sözler, insanlık tarihi boyunca hep devam edegelmiştir. Âyette bu husus şöyle ifade edilmektedir:

"İşte böylece, onlardan öncekilere herhangi bir peygamber geldiğinde hemen: O, bir büyüdür veya delidir, dediler. Bunu (nesilden nesile) vasiyet mi ettiler?.." (Zariyat (51), 52).

'Nüh^(as)'a, toplumun sadece alt tabakasından olan insanların inandıkları' meselesine gelince bu da Resûlullah'a karşı ileri sürülen gerekçeler arasında yer almaktadır:

"Onlara: İnsanların imân ettiği gibi siz de imân edin denildiği vakit, biz hiç sefihlerin imân ettikleri gibi imân eder miyiz, derler. Biliniz ki, sefihler ancak kendileridir..." (Bakara (2), 13).

İlâhî mesajı kabul etmeyenlerin ileri sürdükleri iddialardan biri de, 'gönderilen peygembere imân edenlerin, düşük seviyeli, bilgisi ve görgüsü az, akli kıt kimselerin olduğu' şeklindedir.

Şurası katiyetle bilinmelidir ki, Allah katında yegane değer ölçüsü ve muteber kriter imândır:

"Sizi bize yaklaştıracak olan ne mallarınız ne de evlatlarınızdır. İmân edip iyi amellerde bulunanlar müstesna; onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfât vardır..." (Sebe' (34), 37).

"Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz; kalplerinize ve amellerinize bakar."³¹

İnanmayan bir insanın, bulunduğu sosyal statüsünün, ne kadar üstün ve çok olursa olsun sâhip olduğu fizikî özelliklerinin ve maddî imkanlarının Allah katında hiçbir değeri yoktur. Bunların değer kazanması hiç şüphesiz imân etmeye bağlıdır. İmân, sâlih amelin, üretilen güzel değerlerin de fevkindedir. Çünkü imân, yegane kurtuluş yoludur.³² İmânın dışında hiçbir şey, insanın kurtuluşuna vesile olamaz. O, kurtuluşun olmazsa olmaz yegane şartıdır. İmân edip de kurtuluşa eren kişilere, fert ve toplum adına yaptıkları iyi ve yararlı işlerin karşılığı fazlasıyla verilir.³³ Aksi halde o şahsa bu yaptıklarının manen hiçbir faydası olmaz (heder).

Dolayısıyla statüsü ne olursa olsun şu veya bu sebeple ilâhî mesaja inanan birinin kovulması, küçümsenmesi veya

hak etmediği başka bir muâmeleye tâbi tutulması asla doğru değildir:

*"Müslüman kardeşini küçümsemesi kişiye şer olarak yeter."*³⁴

Kişinin hemcinsleri arasındaki konumunu, sahip olduğu sosyal seviyesi veya maddî imkan[lar]ı belirlememelidir. Bu münasebetle olmalı ki, Resûlüllah'a, -Nüh_(as)'a yapıldığı gibi- içinde bu davranışın bir zulüm olduğu ifade edilen şu hitâb yapılmıştır:

"Rabb'larının rızasını isteyerek sabah-akşam O'na yalvaranları yanından kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki onları kovup da zâlimlerden olasın!" (En'âm (6), 52).

Bu âyetin inmesine şu olay sebep olmuştur:

Resûlüllah _(sav) bir gün Bilâl, Ammâr, Habbâb ve diğer bazı fakir müslümanlarla birlikte Kureyşlilere uğradı. Kureyşliler, sen bunlarla mı hoşnutluk duyuyorsun, Allah aramızdan bunlara mı lütufta bulundu, biz onların mı arkasından gideceğiz? Onları yanından uzaklaştır, -belki- o zaman sana uyarız, dediler.³⁵

Bu açıdan âhirette olacak olan şu tartışma dikkate değerdir:

"Bize ne oldu ki, (dünyada) kötülerden saydığımız adamları (burada-ateşte) görmüyoruz? dediler. Hani onlarla alay ederdik. Yoksa gözler[imiz] mi onlardan kaydı, (onları gözden mi kaçırdık)? Bu, mutlaka gerçektir, ateş halkının tartışmasıdır" (Sad (38), 62-64). Nüh _(as), inkârcılara aldırmadan;

"Ey kavmim! Eğer benim (aranızda) durmam ve Allah'ın âyetlerini hatırlatmam size ağır geldi ise, ben yalnız Allah'a dayanıp güvenirim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın. Sonra işiniz başınıza dert olmasın. Bundan sonra vereceğiniz hükmü bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin..."

(Yûnus (10), 71)

her türlü zorluğa, şiddet ve baskılara göğüs gererek,

"Dediler ki: Ey Nüh! Bu davadan vazgeçmezsen iyi bil ki taşlanmışlardan olacaksın" (Şu'arâ' (26), 116)³⁶

“Onlardan önce Nûh'un kavmi de yalanladı, hem de kulumuzun yalancı olduğunda ısrar ederek... Ve (o, daveti terke) zorlandı” (Kamer(54),9)

tebliğ görevini sürdürür;

“(Sonra Nûh:) Rabbim! dedi, doğrusu ben kavmimi gece-gündüz (imâna) davet ettim. Fakat benim davetim ancak kaçmalarını artırdı. Günahlarını bağışlayan için onları ne kadar davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, örtülerini başlarına çektiler, directtiler, çok böbürlendiler. Sonra ben kendilerine haykırarak davette bulundum. Sonra onlarla hem açıktan açığa hem de gizli gizli konuştum. Dedim ki: Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayandır” (Nûh (71), 5-10).

Nûh (as), mümkün olan her şart ve ortamda, her türlü yöntemi kullanarak kavmini doğru yola çağırır. Ancak kavmi, hidâyete gelmemekte ısrar eder:

“Nûh: Rabbim! dedi, doğrusu bunlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu kendi ziyanını artırmaktan başka bir işe yaramayana uydular” (Nûh (71), 21).

İlâhî mesajı reddeden kavmi Nûh(as)'dan, korkutuldukları azabın kendilerine getirilmesini ister:

“Dediler ki: Ey Nûh! Bizimle mücâdele ettin. Hem bizimle mücâdelede çok ileri gittin. Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğini bize getir. (Nûh) dedi ki: Onu size ancak dilerse Allah getirir. Ve siz (Allah'ı) âciz bırakacak değilsiniz. Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez” (Hûd (11), 32-34).

Nûh (as) kavmine, böyle yanlış yolda yürümeye devam etmeleri halinde kendilerine mutlaka acılı bir azabın geleceğini haber vermişti. İşte kavmi, kendisiyle korkutuldukları bu azabı kendilerine getirmesini ondan istemişlerdir. Buradan, onların hidâyete gelmelerinden ümidin kesildiği sezilir gibidir.

İşte bu da Resûlullah'tan istenenler/ona sorulanlar arasındadır:

“Doğru iseniz bu tehdit ne zaman? diyorlar” (Neml (27), 71).

Nihayet kavmi tarafından yalanlanan³⁷ ve yenik düşen³⁸ Nüh_(as)'a, kavminin îmân etmeyeceği ortaya çıktığı için olmalı ki, artık bu merhaleden sonra onların başına gelecek felaketlere üzülmemesi gerektiği tavsiye edilir:

“Nüh'a vahyolundu ki: Kavminden îmân etmiş olanlardan başkası artık asla inanmayacak. Öyle ise onların işlemekte olduklarından dolayı üzülmeme” (Hud (11), 36).

Bundan sonra Nüh_(as) şöyle demiştir:

“Nüh: Rabbim! dedi, yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve sadece ahlaksız nankör[insan]lar doğurur[yetiştirir]lar” (Nuh(71), 26).

Bu sözlerden onların çöküş vaktinin yaklaştığı sezilmektedir.

Nüh(as)'a gemi yapmasının emredilmesi³⁹

“Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: Gözlerimizin önünde ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Bizim emrimiz gelip de tandır kaynayınca her şeyden bir çift (yani iki cins) ve içlerinden daha önce kendisi aleyhinde hüküm verilmiş olanların dışındaki aileni gemiye al. O zulmedenler hakkında bana yalvarma! Onlar mutlaka boğulacaklardır” (Mû'minûn (23), 27).

Nüh_(as), davetine müsbet cevap verenleri kurtaracak olan gemiyi yapmaya başlar. Gemi yapılırken kavminin ileri gelen inkarcı kesimi bu defa kendisini alaya alır:

“Nüh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler yanından geçtikçe onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: Eğer bizimle alay ederseniz, iyi bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz. Kendisini rezil edecek azabın kime geleceğini ve sürekli bir azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz” (Hud (11), 38-39).

Bu ifadelerden, müşrik olan Nüh kavmini tarih sahnesinden silecek azabın çok yakında geleceği daha net olarak anlaşılmaktadır.

Hemen hemen bütün peygamberlere karşı sergilenen bu bayağı ve seviyesiz davranışa,

"Daha önceki milletlere nice peygamberler göndermiştik. Onlar kendilerine gelen her peygamberi alaya alırlardı" (Zühruf (43), 6-7) tebliği esnasında Resûlüllah ve ashâbı da maruz kalmıştır;

"Seni gördükleri zaman: Bu mu Allah'ın elçi olarak gönderdiği, diyerek hep seni alaya alıyorlar" (Furkân (25), 41).

"Suç işleyenler, inananlara gülerlerdi. Onların yanlarından geçtikleri zaman birbirlerine kaş göz eder[ek onları küçümser]lerdi. Ailelerinin yanına döndükleri zaman da (inananlarla) eğlenmeye başlarlardı. Inananları gördüklerinde bunlar sapık insanlar derlerdi" (Mutaffifin (83), 29-32).

Meselâ bunlardan Esved b. Abd Yeğûs, fakir ve kimsesiz müslümanları gördüğünde müstehzî bir edâ ile arkadaşlarına, "bunlar, yeryüzünün krallarıymış, Kisrâ'nın ve Kayser'in hazinelerini ele geçireceklermiş"⁴⁰ diyerek birlikte ıslık çalıp alkış tutarlardı. Resûlüllah'ı görünce de, "bugün gökten seninle kimse konuşmadı mı?" gibi sözler söyleyerek onu alaya alırdı.⁴¹

Allah (cc) ise bu yanlış tavrın alaycıları mahvettiğini bildiriyor:

"Senden önceki elçilerle de alay edildi; ama onlarla alay edenleri, o alay ettikleri şey kuşatıverdi" (Enbiyâ' (21), 41).

Geminin yapımı tamamlanıp emir gelince her şeyden bir çift (iki cins) ile birlikte Nûh (as) ve ona îmân edenler gemiye binerler:

"Nihâyet emrimiz gelip de tandır kaynayınca (yeryüzü, denizler hareketlenince) Nûh'a dedik ki: Her şeyden bir çift (iki cins) ve aleyhlerinde hüküm verdiklerimiz hariç olmak üzere aileni ve inananları gemiye yükle! Zaten onunla beraber inanan pek azdı. (Nûh) dedi ki: Haydi gemiye binin!" (Hud (11), 40-41).

Burada, 'Nûh(as)'a inananların az olduğu' haber verilmektedir. Peygamberler arasında kendisine çok büyük kitleler tarafından îmân edilenler olduğu gibi, kendisinden başka hiç inananı olmayanlar da vardır. Bu husus hadîste şöyle yer almaktadır:

“Bana bütün ümmetler gösterildi. Öyle peygamber gördüm ki yanında küçük bir cemâat var. Peygamber gördüm yanında bir-iki kişi var. Yine peygamber gördüm yanında hiç kimse yok. Birden bire bana büyük bir kalabalık arzolundu. Ben bunları benim ümmetim zannettim. Fakat bana: Bunlar Mûsâ ile onun kavmidir, fakat sen şu ufka bak, dediler. Bir de baktım ki büyük bir kalabalık!... Bir de öteki ufka bak, dediler. Baktım (yine) büyük bir kalabalık! İşte senin ümmetin bunlardır. Ayrıca onlarla birlikte cennete hesapsız ve azapsız girecek yetmiş bin kişi (daha) var, dediler.”⁴²

Tûfânın vukû'u/Nûh(as)'a inanmayanların helâkı

“Biz de nehir gibi devamlı akan bir su ile göğün kapılarını açtık. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık ta, su[lar], takdir edilmiş bir işin meydana gelmesi için dolup taşı. Nûh'u da tahtalar ve çiviler[le yapılan gemi] üzerinde taşıdık” (Kamer (54), 11-13).

Maddî hayatları böylesine korkunç bir olayla sona eren Nûh kavminin âhiretteki yerleri de son derece ürperticidir:

“Bunlar, günahları/hataları yüzünden suda boğuldular, ardından ateşe sokuldular...” (Nûh (71), 25).

Suda boğulmakla onların işi bitmiş değildir; helâktan sonra da kendilerine acılı bir azap tattırılmıştır.

Tûfânın sona ermesi ve geminin Cûdî'ye oturması

“(Nihâyet) ey yer suyunu tut! ve ey gök (suyunu) tut! denildi. Su çekildi; iş bitirildi; gemi de Cûdî üzerine oturdu” (Hud (11), 44).

Allah (cc), tûfâna son vermek için gökten yağmurun yağmasını, yerden suların fışkırmasını, nehirlerin ve denizin taşmasını nihâyete erdirir. Böylece su çekilir/tûfân olayı sona erer; zâlimler de tümüyle tarih sahnesinden silinmiş olurlar. Gemi ise Musul/Cezîre yakınlarındaki Cûdî'nin üzerine⁴³ bir ibret nişânesi olarak bırakılır.⁴⁴

b. Nûh(as)'ın kavminin olumsuz düşünce ve davranışları

Müşrik olmaları⁴⁵

“Büyük büyük tuzaklar kurdular. Ve dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; Vedd'den, Suvâ'dan, Yeğûs'tan, Ye'ûk'tan ve Nesr'den asla ayrılmayın! (Böylece) onlar gerçekten birçoklarını saptırdılar...” (Nûh (71), 22-24).

Konunun başında Nûh kavminin en temel probleminin, Allah'a şirk koşmak olduğunu zikretmiştik. Hidâyete gelmedikleri için tûfânla cezâlandırılarak tarihin derinliklerine gömülen Nûh kavmi, çok sayıda tanrıya tapıyordu (politeizm). Tanrı yoklama defterlerinde 15 bin adet tanrı adının geçmesi⁴⁶ bunun en bâriz göstergesidir.

Aynı düşünce tarzı Mekkeli putperestlerde de görülmektedir⁴⁷:

“Onlardan ileri gelenler: Yürüyün, tanrılarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur. Son dînde de bunu işitmedik. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir. Kur'ân (başka kimse kalmadı da) aramızdan Muhammed'e mi indirildi? diyerek kalkıp yürüdüler” (Sad (38), 6-8).

Allah'a ortak[lar] koşmak, Resûlullah'ın nübüvvetinin başlangıcında Araplar arasında da en tehlikeli manevî yararlardandı. Onlar da Allah'ı inkar etmiyorlar, ancak O'na şirk koşuyorlardı; putlara, kendilerini Allah'a yaklaştıracakları, yardımcı ve destek olacakları düşüncesiyle tapıyorlardı:

“Biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz, diyenler[e gelince]: Şüphesiz ki Allah, onlar arasında, ayrılığa düştükleri şeyde hükmünü verecektir...” (Zümer (39), 3).

“Kendilerine destek olsunlar diye Allah'tan başka tanrılar edindiler” (Meryem (19), 81).

“Onlar, kendilerine yardım edilir diye Allah'tan başka tanrılar edindiler” (Yâsîn (36), 74).

Mekkeli müşriklerin bu (Sad/6-8) ifadeleriyle Nûh kavmi-

nin yukarıdaki ifadelerinin (Nûh/22-24) birbirine ne kadar benzediği, kısaca tevhîd inancına hayat hakkı tanımak istemeyen şirk mantalitesinin aynı olduğu açıkça görülmektedir.

Zikredilen bu put isimlerinin (Nûh/22-24), esâsen Hz. Âdem'le Nûh (as) arasında yaşamış sâlih kimseler oldukları, öldükleri vakit halkın onlara aşırı derecede üzöldüğü, bunun üzerine onları hatırlamak için önce heykellerinin yapıldığı, fakat zamanla bu heykellere tapıldığı rivâyetleri⁴⁸ bulunmaktadır. Bu konuda daha farklı rivâyet ve görüşler de vardır. Anlaşılan o ki bu putlar, Nûh(as)'ın peygamberliğinden önce mevcuttardı.⁴⁹

Yukarıda, bi'setin başlangıcında Araplar arasında mevcut olan en ciddî problemin şirk olduğunu ifade etmiştik. Arapları puta tapmaya sevkeden hâdise şu olmuştur! Herhangi bir sebeple Mekke'den ayrılan biri, Harem'e saygısından ve Mekke'ye olan bağlılığından dolayı yanında Harem'den alınma bir taş bulundururdu. Hem uğur getireceğini umarak ve hem de Ka'be'ye karşı beslediği sevgi ve bağlılığını ifade etmek amacıyla konakladığı her yere bu taşı koyup Ka'be'yi tavaf ettiği gibi onu tavaf ederdi. Ayrıca onların Mekke ve Ka'be'ye olan sevgi ve bağlılıkları da devam ediyor, hac ve umre yapıyorlardı. Bu davranışları gittikçe onları asıl dînlerini unutup hoşlarına giden şeylere tapmaya sevketti. Hz. İbrâhîm ve İsmâ'il'in dînini değiştirerek putlara tapmaya başladılar.⁵⁰ Nûh(as)'ın kavminin tapmış olduğu putları, hatırladıkları kadarıyla yeniden ortaya çıkardılar. Böylece kendilerinden önce tevhîdden uzak olan topluluklara benzediler.⁵¹ Vedd, Dûmetu'l-Cendel'deki Kelb kabilesinin bir koluna; Sûvâ' Riyâd'da Hûzeyl kabilesine; Yeğûs, Sebe' ülkesinde Curuf denilen yerde oturan Murâd kabilesinin Ğutayfoğulları koluna; Ye'ûk, Belha'daki Hemdân kabilesine; Nesr de Himyer kabilesinin Zû'l-Kelâ' koluna aitti.⁵² Bunlardan başka onlar 'Uzzâ, Lât ve Menât adlı putlara da tapıyorlardı:

"Gördünüz mü o Lât ve 'Uzzâ'yı? Ve üçüncü(leri olan) öteki Menât'ı?" (Necm (53), 19-20).

Tâifte bulunan ve dört köşe bir kaya parçasından ibaret olan Lât'ı Sekîf; Sûriye Nahla'sının kuzeyinde, el-Ğumeyr'in karşısında, Mekke'den Irak'a çıkışta sağ tarafta Hürâz denilen bir vâdide bulunan Uzzâ'yı Kureyş; Mekke ile Medîne arasında el-Muşallal bölgesinin Kudayd denilen sâhil kenarında bulunan Menât'ı da Evs ve Hazrec kabileleri seçmişti. Bunların en eskisi Menât, en yenisi de ise Uzzâ idi. Gösterilen saygı ve itibara göre sıralama Uzzâ, Lât ve Menât şeklindedir.

Kureyşliler Ka'be'yi tavaf ederken de şöyle derlerdi:

"Lât hakkı için, 'Uzzâ hakkı için; onlar yüksek turnalardır; onların şefâatine ümit bağlanabilir; üçüncüleri (olan) Menât hakkı için."

Âyette zikredilen bu putlardan başka Mekkeli müşriklerin taptıkları daha birçok putları bulunmaktaydı. Her ev sahibinin evinde tapmakta olduğu bir putu vardı. Biri yolculuğa çıkmaya niyetlendiğinde yaptığı en son iş, eliyle puta dokunmak olurdu. Yolculuk esnasında konakladığında dört tane taş alır, içlerinden en güzelini seçerek onu ilâh edinir, diğer üçünü de tenceresine pişirme taşı yapar, ayrılırken de onu orada bırakırdı. Bir taş bulamadığı takdirde biraz kum toplar, sonra bol sütlü bir deve veya koyun getirir, o da bunun üzerinde (sağılacak şekilde) ayaklarını açar, kum yığını tamamen ıslanıncaya kadar o hayvanı saçar, orada kaldığı sürece ona tapardı. Her konaklayışında aynı şeyi tekrarlardı. Evine döndüğünde de içeri girer girmez ilk işi, tıpkı ayrılırken yaptığı gibi eliyle puta dokunmak olurdu.

Kiminin bir tapınağı, kiminin de bir putu vardı. Tapınağa veya puta gücü yetmeyen, Ka'be'nin veya başka herhangi bir tapınağın önüne hoşuna giden bir taş diker, sonra da tapınağı tavaf eder gibi onu tavaf ederdi. Ancak bunlar ara-

sında Ka'be'nin ayrı bir yeri vardı. Onların yolculukları esnasındaki bütün bu davranışları, yukarıda da ifade edildiği gibi son derece bağlı oldukları Ka'be'deki hareketlerini gayâben tekrarlamaktan ibaretti, Ka'be'ye olan saygılarından dolayı böyle yapıyorlardı.

Her kabilenin Ka'be'de bir putu mevcuttu. Bu nedenle Ka'be'nin içinde ve çevresinde 360 adet put vardı.⁵³ Allah Resûlü Mekke'nin fethi günü zaferden sonra mescide girdi. Putlar Ka'be'nin çevresinde dikili duruyorlardı. Yayı ile "*hak geldi, bâtil zâ'il oldu, bâtil zaten gidicidir*"⁵⁴ diyerek onların gözlerine ve yüzlerine dürtmeye başladı. Sonra putları yüzüstü devirtti; ardından hepsi mescidin dışına çıkarılıp yakıldı.⁵⁵

Buraya kadar aktarılan bu bilgiler putperestlerin, kendilerine bir peygamber gönderilmesini gerektirecek şekilde şirk bataklığına saplandıklarını bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir.

Gerek Nüh kavminin ve gerekse Mekkeli putperestlerin yaptıkları hataların zikredilmesinde alınması gereken önemli mesajlar vardır. Herşeyden önce dînî ve ahlâkî hayatın sağlıklı olarak sürmesi için tevhîd en temel unsurdur. Her ne şekil ve miktarda olursa olsun, tevhîdin zıddı olan putperestliğin/şirkin sonu er-geç hüsrandır (sünnetullah⁵⁶). Şirk, acılara boğulmanın şaşmaz ölçülerindendir.

Bu nedenle, Nüh kavmiyle Mekkeli müşriklerin durumuna kısaca değindikten sonra, önemli çöküş nedenlerinden biri olduğu için konuyu biraz daha genişletmekte yarar görüyoruz.

Dînî terminolojide şirk,

"Bir olan Allah'ın, zâtında veya tasarrufunda ortağı/şerîki olduğuna inanmaktır."⁵⁷ Bir başka tarife göre ise şirk,

"Ulûhiyetin hususiyetlerinden birini müstakil olarak bir başkasına tanıma"⁵⁸ demektir.⁵⁹

Büyük (kebâ'ir) günahların başında yer alan şirki⁶⁰ bazı

âlimler büyük ve küçük olmak üzere iki kısma ayırmışlardır:

1. Büyük şirk, Allah'ın ortağı olduğunu kabul etmektir ki bu küfrün en büyüğüdür.

2. Küçük şirk, bazı işlerde Allah'tan başkasını da O'nun gibi hesaba katıp var kabul etmektir ki, şirkin bu türü riyâ ve nifaktır⁶¹:

*“Ümmetim adına en çok korktuğum şey Allah'a şirk koşmaktır. Ancak benim (korkum) onların güneşe, aya, puta tapmaları değil; korktuğum bu şirk, amellerin Allah'tan başkası için (yapılması) ve gizli şehvettir.”*⁶²

Şeriklerin/putların kutsallığı fizikî yapılarından kaynaklanmaz. İnsanları çöküşe götüren bu bâtıl inanişe göre put[lar], basit bir madde değil, içinde yaşadığına/varlığına inanılan ilâhî kudretin sembolüdür. Onlarda görünmez bir ilâhî gücün bulunduğu, onlarla tanrının vücutlaşmış olduğuna, kendileriyle ilişki kuran kimsenin tanrı ile ilişki kurduğuna inanılır. Putların gerisinde gizli bir ruhun bulunduğu, bu ruhun müstakil irade sahibi, akıllı bir varlık olduğu, kendi isteğiyle olayların gidişini değiştirdiği, alışılmışın dışında seyrini sağladığı, fayda ve zarar verebildiği kabul edilir. Onlar putperestlerin gözünde bu gizli ruhun içinde yer ettiği bir görüntü ve şekilden ibarettir. Tanrının sembolü olan bu heykel veya putlara dokunanlar kutsallaşır.

Hiçbir putperest/pagan yoktur ki, gerçek ibadetinin hedefi, eliyle dokunduğu putlar olsun ve o putların bünyesinde saygı ve tebcîli gerektiren bir azamet hissi mevcut olmasın. Çünkü onların nazarında bu ibadetler bir nevi dua ve salavattır.⁶³

Bu vb. nedenlerle olmalı ki şirk, Allah'ın kesinlikle bağışlamayacağını bildirdiği en büyük günah, kurtulma ümit ve imkanı olmayan derin bir bataklığa saplanıştır:

“Allah'a ortak koşan büyük bir günah işlemiştir” (Nisâ' (4), 48).

“Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediğine bağışlar. Allah’a şirk koşan dönüşü olmayan bir sapıklığa düşmüştür” (Nisâ’ (4), 116).

Abdullah b. Mes’ûd (v. 34/654) diyor ki:

“Resûlullah’a, Allah indinde en büyük günah nedir? dedim. ‘Seni yaratmış olduğu halde Allah’a şirk koşmandır’ buyurdu...”⁶⁴

Ebû Bekir de şöyle demiştir:

Resûlullah (sav): “Büyük günahların en büyüğünü size haber vereyim mi? buyurdu. Biz sahâbiler: Evet haber ver yâ Resûlallah! dedik. Resûlullah: ‘Allah’a şirk koşmak, ana-babaya isyan ve ezâ etmektir’ buyurdu.”⁶⁵

Hız. İsmâ’ya atfedilen şu sözler de şirke sapanın, affedilmeyecek ve yıkımla sonuçlanacak büyük bir günaha gömüldüğünü, kurtuluşu olmayan derin bir çukura düştüğünü ortaya koymaktadır:

“Putâ tapıcı reisler peygamberleri yargıladılar. Ah, Allah’ın azametli hükmü! Yargılayan helâk olur, yargılanan kurtulur.”⁶⁶

“...İsmâ cevap verdi: “Bir evi, en kötü şekilde harâbe haline getiren nedir? Herkes sustu ve ‘İsmâ parmağıyla temele işâret ederek dedi: “Eğer yıkıma temel yol açarsa, bu durumda evi yeniden yapmak gerekir; fakat her bir bölüm yıkıma yol açarsa, o zaman onarmak imkansızlaşır. İşte size diyorum ki, puta tapıcılık en büyük günahdır. Çünkü kişiyi tümüyle inançtan ve sonunda Allah’tan yoksun hale getirir; böylece, kişide hiçbir manevî duygu görülemez olur. Bunun dışında her günah, merhamet olunma ümidi bırakabilir insanda ve bundan dolayı diyorum ki, puta tapıcılık en büyük günahdır.”⁶⁷

Zîrâ, Allah’ın birliğini kabûle yönelik düşünce ve tefekkürü bir yana bırakarak⁶⁸ kendileri yaratılmış olup en ufak bir şeyi yaratamayan; başkalarına olmadığı gibi kendine bile herhangi bir yararı dokunamayan; hiçbir çağrıya cevap veremeyen; rızık verme, görme, duyma, yürüme ve tutma gibi kudret ve imkanlardan tamamen yoksun; diri değil, aksine ölü olan; gerek yerde ve gerekse gökte zerre miktarı bir

şeye sâhip olamayan, bir sineğe bile gücü yetmeyen, hatta bizzat kendileri korunmaya muhtaç olan...⁶⁹ kısaca hiçbir işe yaramayan/hiçbir şey olmayan ve sadece takma/boş isimlerden ve zanlardan ibaret bu uydurma tanrılara/putlara tapınmak, onlardan birşeyler beklemek, büyük bir yanlışlıktır:

"Hiçbir şeyi yarat[ı]lmayan, kendileri yaratıl[mış] olan şeyleri (Allah'a) ortak mı koşuyorlar? Halbuki (putlar) ne onlara yardım edebilirler ne de kendilerine bir yardımları olur. Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar; onları çağırırsanız da, sükut etmeniz de sizin için birdir. Allah'tan başka taptıklarınız sizler gibi kullardır. (Onların tanrılığı hakkındaki iddi'anızda) doğru iseniz, onları çağırın da size cevap versinler. Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var veya görecekleri gözleri mi var yahut işitecekleri kulakları mı var (neleri var onların)?" ('A'râf (7), 191-195).

"Onlar ne göklerde ne de yerde zerre ağırlığınca bir şeye sâhiptirler. Onların buralarda hiçbir ortaklığı yoktur..." (Sebe' (34), 22).

"Onlar, sizin ve babalarınızın, (tanrı) diye isimlendirdiğiniz (boş) isimlerden başka bir şey değildir. Allah, onlara hiçbir güç indirmemiştir" (Necm (53), 23).

Böyle bir hata, insan havsalasına sığacak, selîm aklın ka-bûl edebileceği, bağışlanır türden bir hata değildir.

Şirkin yol açtığı tehlikeyi Kur'ân şöyle tasvir eder (temsîlî teşbih):

"Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapmış, yahut rûzgar onu uzak bir yere sürüklemiş gibidir" (Hacc (22), 31).

Dolayısıyla şirk, en etkili yıkım sebepleri arasında yer alan zulüm diye nitelendirilmiştir:

"Lokman oğluna öğüt vererek: Yavrum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk büyük bir zulümdür, demişti" (Lokmân (31), 13).

Çünkü, içindeki ilâhî nefes nedeniyle sonsuz denecek derecede gizli güçlere sahip olan insanın, kendini gerçek-

leştirmesi beklenir ve hatta bunu yapması gerekirken, her nasıl ve ne sebeple olursa olsun gücünü, Allah'ın dışındaki nesnelere, kurumlara, insanlara ve güç odaklarına yükleyip, kendini güçsüz kılarak onların kulu haline getirmesi ve dolayısıyla tabiatına ters düşmesi ve yabancılaşması, onu asla mutluluğa kavuşturmaz. İnsanın güç isnat ettiği bu nesnelerin/çevrelerin, etkili ve yetkili odakların esasen hiçbir gücü yoktur. Bunlar, uydurulmuş, içi boş, kuru kavramlardan ibarettir. Bu gücü onlara yükleyen insanın bizzat kendisidir.⁷⁰ Ve onun, son derece yanlış olan bu tutumu Yüce Allah'a karşı affedilmeyecek bir haksızlıktır (zulüm).

Bu itibarla olmalı ki Allah ile irtibatı kesilir⁷¹ de şirkıyla yalnız başına kalır diye,

*"Allah (cc): Ben ortakların şirkten en ğanisiyim. Her kim bir amel işler, onda benimle birlikte başkasını ortak eylerse, onu şirkıyla başbaşa bırakırım, buyurdu"*⁷²

Resûlullah'ın ümmeti için en fazla endişe edip korktuğu tehlike şirk olmuş ve bu nedenle de şirk, kaçınılması gereken helâk edici tehlikeler arasında en başta gösterme ihtiyacı hissetmiştir:

Resûlullah (sav) bir keresinde,

"Helâk edici yedi şeyden sakınınız!" buyurdu.

Sahâbiler,

"Ya Resulallah bu yedi şey nedir?" diye sordular.

Resûlullah,

*"Allah'a ortak koşmak, sihir yapmak... buyurdu."*⁷³

Şirkin doğuracağı zararlar sadece maddî hayatla sınırlı değildir. Her şeyi tahrîp eden, boşa çıkaran, üretilen tüm yararlı işlerin ve güzel değerlerin kıymetini bütünüyle ortadan kaldıran,

"Andolsun (bilfarz) Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun!" (Zümer (39), 65)

cennete girmeye engel teşkil eden,

"Kim Allah'a ortak koşarsa şüphesiz Allah ona cenneti harâm kılar" (Ma'ide (5), 72)

şirk, en ileri derecede ızdırıp çekmenin temel sebeplerindendir:

"Allah ile birlikte başka ilâh edinme; sonra kınanmış ve (Allah'ın rahmetinden) uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın" (İsrâ' (17), 39).⁷⁴

"Kim Allah'a bir şeyi ortak koşarak ölürse cehenneme girer."⁷⁵

Böylece şirkin ne denli tehlikeli olduğu, insanı ne gibi sıkıntılara soktuğu, kısaca, her iki dünyayı da karartarak yaşanmaz hale getirdiği açıkça görülmektedir.

İşte bu vb. nedenlerden dolayı olmalıdır ki şirk, Allah tarafından kesin olarak yasaklanmış,

"De ki: Gelin Rabbinizin size neleri harâm kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..." (En'âm (6), 151)

"De ki: ... Hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyi Allah'a ortak koşmanızı... harâm kılmıştır" ('A'râf (7), 33)

bir çıkış yolu olarak ise, kulun Allah'a şirk koşmamasının, buna karşılık Allah'ın da ona azap etmemesinin karşılıklı birer hak ve vazife olduğu bildirilmiştir:

"Yâ Mu'âz! Allah'ın kulları üzerinde, kulların da Allah'ın üzerinde hakkı nedir bilir misin? dedi. Ben: Allah ve Resûlü daha iyi bilir, dedim. Allah'ın kullar üzerindeki hakkı, Allah'a ibâdet etmeleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseye azap etmemesidir, buyurdu. Ben, yâ Resûlallah, (bunu) insanlara müjdeleyeyim mi? dedim. Müjdeleme, zîrâ güvenirler, buyurdu."⁷⁶

Burada işâret etmek istediğimiz bir başka mesele de, bu putperestlerin sadece kendi hatalarından değil, yanlışlığa sürükledikleri diğer insanların yaptıkları hatalardan da mes'ul tutulacak olmalarıdır. Çünkü, Nüh kavmi gibi Mekke keli putperestler de yeni gelen ilâhî mesajı ortadan kaldırmak amacıyla Allah Resûlünü yalnızlığa itmek ve dışlamak için kendileri dışındaki kitlenin, taptıkları putlardan ayrılmaması yönünde çaba sarfetmişlerdir. Böylece kendileri gibi birçok kimseyi de dalâlete sürükleyerek ilâve sorumlu-

luklar yüklenmişlerdir. Çünkü insan, şu hususlarda başkalarının yaptıklarından da aynı şekilde sorumlu olmaktadır:

1. Emir vermek, azmettirmek:

"Ki kıyamet günü hem kendi veballerini tam olarak yüklensinler, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin veballerinden bir kısmını. Bak ne kötü şey yükleniyorlar!" (Nahl (16), 25).⁷⁷

"Her kim bir sapıklığa davet ederse ona, kendisine uyanların günahı kadar günah vardır. Ve bu onların günahından hiçbir şey eksiltmez."⁷⁸

2. Kötü örnek olmak:

"Her kim de kötü bir çığır açar ve bu çığırda kendisine uyulursa kendi günahı ile birlikte ona uyanların/çığırında yürüyenlerin - günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin- günahları kadar günah yüklenecektir."⁷⁹

3. Kötülüğe ses çıkarmamak⁸⁰:

"Kim bir kötülüğü görürse onu eliyle düzeltsin, gücü yetmezse diliyle, buna da gücü yetmezse kalbiyle, fakat bu imânın en zayıf noktasıdır."⁸¹

Şu âyetin de bu hususları te'yid ettiği söylenebilir:

"Kim güzel bir (işe) destek olursa, onun da o işten bir payı olur. Kim kötü bir (işe) destek olursa, onun da o işten bir payı olur. Allah her şeyi gözetip karşılığını verir" (Nisâ' (4), 85).

O halde bütün bunlardan sonra şimdi Kur'ân'ın şu,

"Sakın Allah ile beraber başka tanrıya kulluk edip yalvarma, sonra azap edilenlerden olursun" (Şu'arâ' (26), 213)

ikâzıyla, ehl-i kitâba olan çağrısını,

"De ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım..." ('Âl-i 'Imrân (3), 64)

ayrıca Resûlullah'ın aşağıdaki uyarısını dikkate almak lazımdır:

"Paramparça edilsen ve ateşte yakılsan bile Allah'a hiçbir şeyi ortak etme."⁸²

Zâlim ve azgın olmaları

“Daha önce de çok zâlim ve pek azgın olan Nûh kavmini (yok etmişti)” (Necm (53), 52).

Büyük günahlar arasında zikredilen zulüm,⁸³ “bir şeyi, ait olduğu/konması gereken yerden başka bir yere koymaktır.”⁸⁴ O şeyi asıl konması gereken yerin dışında bir yere koyma işi, bazen eksiklik-fazlalık, bazen de zaman-mekan açısından olabilmektedir. Söz konusu kavram, haddi az veya çok aşmak, küçük ve büyük günahlar için kullanılmaktadır.⁸⁵

Bazı İslâm bilginleri zulmü üç kısma ayırmışlardır:

1. İnsanın kendisiyle Allah arasındaki zulüm. Bu çeşit zulmün en büyüğü, küfür, şirk ve nifaktır.

2. İnsanın kendisiyle diğer insanlar arasındaki zulüm. Başkasının malını çalmak/gasbetmek, maddî çıkar sağlamak için yalan söylemek gibi.⁸⁶ Yönetimi elinde bulunduranlar tarafından yönetilen kitle veya kitlelere yapılan haksızlık[lar] da bu kapsamda değerlendirilmiştir.⁸⁷

Yönetim kademelerinde olanların uyguladığı idare şeklinde zulüm ve baskı arttıkça devlet bünyesindeki çözümler, çürümüşlükler, ızdırablar ve acziyetlikler de o oranda artar.⁸⁸ Başlangıçta sadece yöneten kesimde görülmeye başlayan bu çözümler ve bozulmalar zamanla toplumun diğer kesimlerine de sirâyet eder. Eğer vaktinde yeterli önlem alınmazsa toplum çöküşe doğru gider.⁸⁹

3. İnsanın kendi kendine olan zulmü. Allah'ın emir ve yasaklarına uymamak, nimetlerine karşı nankörlük etmek, dînî vazîfeleri yerine getirmemek, fazla miktarda mala sahip olduğu halde infakta bulunmamak, kendi kendine eziyet yapmak... ve yalan yere şahitlikte bulunmak gibi.⁹⁰

Aslında zulmün bu üç çeşidi de netice itibariyle insana yapılan zulüm olmaktadır.⁹¹

Zulüm, toplumu zevâle götüren en temel faktörlerden biridir. Zulmün, azgınlığın, dolayısıyla adâletsizliğin hâkim

olduğu toplumların düzen ve dengeleri bozulur.⁹² Böyle bir toplumun ayakta kalma imkanının olmadığı belirtilmektedir. Bu açıdan İslâm bilginlerinin, ‘inançsız bir toplumun varlığını sürdürebileceğini, zulmün hâkim olduğu bir toplumun ise ayakta kalamayacağı’⁹³ şeklindeki tesbitleri oldukça anlamlıdır. Nüşîrevân-ı ‘Âdil’e nisbet edilen, “cehil bile pâyidâr olabilir, fakat zulüm asla!”⁹⁴ sözü de bu tesbitin doğruluğunu teyid etmektedir.

Bir toplumda adâlet hâkim olur; gerek yürürlükteki kanunlarında ve bunların fiilen uygulanmasında, gerekse insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde ve ayrıca kendi içlerinde zulüm olmazsa, sünnetullah’a göre sadece inkârları sebebiyle o toplumun helâk olması söz konusu değildir.⁹⁵ Eğer helâkı gerektirecek derecede toplumda zulüm ve diğer olumsuzluklar yaygınlaşmışsa, sırf müslüman olması o toplumu çökmekten kurtaramaz.⁹⁶ Allah Resûl’ünün, “işittiği cezâya Allah’tan daha sabırlı kimse yoktur; kendisine şîrk koşulur, çocuk isnat edilir; sonra O yine bunlara sıhhat-âfiyet verir, rızık ihsan eder”⁹⁷ hadîsi de bu tesbitleri doğrular niteliktedir.

Yukarıda zulmün, toplumu zevâle götüren en etkili nedenlerden biri olduğunu zikretmiştik. Bu husus Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça ifadeye konmuştur:

“Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi...” (En’âm (6), 45).

“Allah’ın azabı ansızın veya açıkça gelse, zâlim toplumdan başkası mı helâk olur?” (En’âm (6), 47).

“Biz ancak halkı zâlim olan ülkeleri helâk etmişizdir” (Kasas (28), 59).⁹⁸

Anlaşılan, zulmün sonu -er geç- çöküştür. Kur’ân tarafından konu üzerinde ağırlıklı olarak durulması belki de bundandır.

Şu hususu da unutmamak gerekir ki Allah (cc), helâk ettiği bu insanlara hiçbir şekilde en ufak bir zulüm yapmamıştır. Onlar, kendi kendilerine zulmetmişlerdir. Dünyada

felâket ve musîbetlere, âhirette de elîm cezâlara uğramalarına başka hiçbir şey değil, sadece kendi yapıp ettikleri hatalar sebep olmuştur.⁹⁹ Bu bakımdan şu âyetlerin verdiği mesajları çok iyi değerlendirmek gerekmektedir:

"Bu, sizin kendi ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Allah kullarına asla zulmetmez" ('Âl-i 'Imrân (3), 182).

"Başınıza gelen herhangi bir musîbet, kendi ellerinizin yaptığı (hatalı işler) yüzündendir..." (Şûrâ (42), 30).¹⁰⁰

Zîrâ bu insanlar, en etkin çöküş nedenlerinden biri olan zulmü işledikleri esnada yok edilmişlerdir:

"Nitekim birçok memleket vardı ki, o memleket (halkı) zulmetmekte iken biz onları helâk ettik..." (Hacc (22), 45).

Aksi halde helâk söz konusu olmaz:

"Halkı iyi olduğu halde Rabbin, haksızlıkla memleketleri helâk etmez" (Hûd (11), 117).

Çünkü rahmetinin, her şeyi ihata ettiğini,

"Rahmetim her şeyi kaplamıştır" ('A'râf (7), 156)

daha çok ve önce[likli] olduğunu ifade eden Allah (cc),

*"Allah mahlûkâtı yarattığında kendi yanında arşın üstünde olan kitabına, "rahmetim öfkeme gâlib olmuştur" diye yazdı"*¹⁰¹

inanana şefkat ve merhamet etmeyi üstlendiğini haber vermiş,

"Âyetlerimize îmân edenler sana geldiklerinde de ki: Selâm sizlere... Rabbiniz merhamet etmeyi kendi üzerine yazmıştır..." (En-

'âm (6), 54)

buna mukabil zulmedenlere merhamet etmemesi bir yana, onları asla sevmediğini,¹⁰² doğru yola iletmediğini/iletmeyeceğini;¹⁰³ ayrıca onların ne hak dîne inanan dostları/ara-cıları¹⁰⁴ ve ne de yardımcıları olduğunu/olacağını¹⁰⁵ bildirmiştir.

Zulmün doğurduğu menfî sonuçlar, sadece maddî âlemle sınırlı olmayıp uhrevî âleme de uzanmaktadır:

"O inkar edip zulmedenler var ya, Allah onları ne bağışlayacak,

ne de bir yola iletecektir. Sadece cehennemin yoluna (iletecek ve) orada sürekli kalacaklardır..." (Nisâ' (4), 168-169).

Bütün bu vb. sebeplere binâen olmalı ki, Allah (cc) zulmü karşılıklı olarak yasaklamıştır:

"Ben zulmü hem kendime ve hem de kullarıma harâm kıldım. Birbirinize zulmetmeyiniz."¹⁰⁶

O halde, zulmün neden olduğu böylesine zor durumlara düşmemek için fırsat elde iken gerekli tedbirleri almak, kısaca zulümden şiddetle kaçınmak lazımdır:

"Zulümden sakının!..."¹⁰⁷

Çünkü zulüm, asla cezâsız kalmayacaktır:

"Şüphesiz Allah dünyada insanlara azap eden kimeseye azap eder/edecektir."¹⁰⁸

Ancak bu geçici dünyada zulmedenlere ve yıkıma neden olan diğer olumsuz fikir ve fiil sahiplerine belli bir mühlet/süre tanınır:

"Eğer Allah, insanları yaptıkları her zulüm yüzünden cezâlandırsaydı, yeryüzünde tek bir canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir süreye kadar erteler. Süreleri geldiğinde onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler" (Nahl (16), 61).¹⁰⁹

Bu süre içinde bunların durumlarında müsbet bir değişiklik olmazsa, işte o zaman korkunç son yaklaşıyor demektir.¹¹⁰

Bunun başka sebepleri de vardır. Onlara belli bir süre verilmesiyle hem onların günahları çoğaltılır,

"İnkâr edenler sanmasınlar ki kendilerine mühlet vermemiz, onlar için daha hayırlıdır. Onlara ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz" (Âl-i İmrân (3), 178)

hem de o meş'um sona tedricen yaklaştırırlar¹¹¹:

"(Resûlüm!) Sen bu sözü/Kur'an'ı yalan sayanı bana bırak. Biz onları, bilmedikleri bir yerden bir yönden yavaş yavaş azaba yaklaştırıyoruz. Onlara mühlet veriyorum..." (Kalem (68), 44-45).

Böylece hiçbir mazeret kapısı bırakılmaksızın yıkımın sorumluluğunu tam olarak yüklenmiş olurlar.

Ayrıca, bu derece tehlikeli sonuçları olan zulmü sadece işlememek yeterli değildir. Herhangi bir sebeple bu olumsuz fiili yapanlara yaklaşmak da sakıncalıdır:

"Zulmedenlere meyletmeyin, sonra size ateş dokunur" (Hod (11), 113).¹¹²

Öyleyse ilâhî mesaja inanan bir insanın, her iki dünyasını da karartarak çekilmez hale getiren zulmü hem işlemek ve hem de onu ortadan kaldırmak için gayret sarfetmek gibi yerine getirmesi gereken mühim bir görevi de bulunmaktadır:

Enes b. Mâlik şöyle demiştir:

Resûlullah (sav), "sen müslüman kardeşine, ister zâlim olsun, ister mazlûm olsun yardım et!" buyurdu.

Bir adam,

Yâ Resulellah! Müslüman kardeş mazlum olunca ona yardım ederim, fakat o zâlim olduğu zaman ben ona nasıl yardım ederim, dedi.

Resûlullah,

*"Onu zulûmden ayırır veya menedersin. İşte bu ona yardımdır, buyurdu."*¹¹³

Demek ki, zâlimi zulmünden vazgeçirmek, ona karşı yapılacak en güzel yardım ve iyilik olmaktadır.

Nûh kavminin, zulmünün yanı sıra tasvip edilmeyen yönlerinden biri de azgınlık/haddi aşmaktır. Bu da azabı - hem dünyada ve hem de âhirette, üstelik âcil olarak- celbeden negatif davranışlardandır:

*"Haddi aşmak ve akraba ile münasebetleri kesmek kadar, Allah'ın âhirette ona vereceği azapla beraber, dünyada sahibini acele olarak cezâlandırmasına daha lâayık olan bir günah yoktur."*¹¹⁴

*"Sevâbı en çabuk hayır, iyilik ve sıla-i rahim, cezâsı en hızlı kötülük (de) haddi aşmak/azgınlık ve sıla-i rahimi kesmektir."*¹¹⁵

Dinimiz İslâm'da esas olan, baskı yapmak, zulmetmek, azgınlık, haddi aşmak, buğzetmek gibi olumsuz düşünüş ve davranış şekilleri değil, her şart ve ortamda mümkün oldu-

ğu kadar iyi niyet beslemek, hüsn-i zan sahibi olmak, yarımlaşmak, kardeşlik duygu ve sevgisi içinde davranmak,

"Mü'minler ancak kardeşir..." (Hucurât (49), 10)

*"Müslüman müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu tehlikeye atmaz..."*¹¹⁶

*"Birbirinize buğzermeyin! Birbirinize hasetlik çekmeyin! Ve birbirinize sırt çevirmeyin! Ey Allah'ın kulları kardeş olun!"*¹¹⁷

güzel huylu, alçak gönüllü, ölçülü ve ağırbaşlı olmak ve te'ennî ile hareket etmek,

*"Allah, alçak gönüllü olunuz ve bazınız bazınıza zulmetmesin diye bana vahyetti"*¹¹⁸

*"Hüsn-i hal, te'ennî ve iktisat, peygamberliğin yirmi dört parçasından bir parçadır"*¹¹⁹

gibi hep müsbet yönde olan fikir ve fiil tarzlarıdır.

Fâsık olmaları

"Daha önce de Nüh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar yoldan çıkmış/fâsık bir toplum idiler" (Zâriyât (51), 46).

Fısk, "Allah'ın emrini terketmek, O'na isyân etmek, doğru yoldan çıkmak ve günaha meyletmek..."¹²⁰ anlamlarına gelir. Allah ve peygamberlerine karşı yapılan menfî bir eylemdir.¹²¹ Daha ziyade günahın çoğu için kullanılmakla beraber azı da fısk adını alır.¹²² Amelî ve itikadî, dinden çıkarılan ve çıkarmayan gibi kısımlara ayrılır. Gerek dâimî ve gerekse geçici olsun,¹²³ İslâm'ı benimsedikten sonra onun esaslarının tamamını veya bir kısmını ihlâl edene de fâsık denir.¹²⁴

Nüh kavminin tasvip edilmeyen yönlerinden biri olan fısk, dinden çıkarılan/küfür türünden olup¹²⁵ çöküş nedenleri arasındadır:

"Fâsık topluluktan başkası mı helâk edilecektir" ('Ahkâf (46), 35).

Bağışlanmayacağı bildirilen fıskın¹²⁶ doğurduğu olumsuz sonuçlar âhirete de yansır. Fıskın oradaki karşılığı daha da acıdır:

"Yoldan çıkan[fâsık]ların barınacakları yer ateştir" (Secde (32), 20).

Peygamberi ve âyet[mu'cize]leri yalanlamaları

Nûh^(as)'ın kavminin bir başka menfî tarafı da peygamberleri ve âyet[mu'cize]leri yalanlamaktır:

“Onu yalanladılar. Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık... âyetlerimizi yalanlayanları da boğduk” (Yûnus (10), 73).

“Onlardan önce Nûh'un kavmi de yalanladı, hem de kulumuzun yalancı olduğunda ısrar ederek” (Kamer (54), 9).¹²⁷

Hakkı imhâ/bâtılı hakkın yerine ikâme etmeye çalışmaları

“Onlardan önce Nûh kavmi ve onlardan sonraki topluluklar da yalanladı... Bâtılı hakkın yerine koymak için mücâdele etmişlerdi. Bunun üzerine ben onları kısıvrak yakaladım...” (Mû'min (40), 5).

Hız. Peygamber Nûh^(as) dönemindeki, yanlış doğrunun yerine koyma ve gerçekleri saptırma/çarpıtma teşebbüs ve gayretinin aynı şekilde kendi devrinde de olduğuna belki şu hadîsiyle işâret etmek istemiş olabilir:

“Dikkat edin! Size deccâle ait bir hadîs haber vereceğim ki, hiçbir peygamber kendi kavmine onu söylememiştir: Onun bir gözükördür. Şu da muhakkak ki, cennetin ve cehennemın yalancı misalleri de onunla beraber gelecektir. Fakat onun cennet diyeceği şey cehennemın, cehennem diyeceği de cennetin ta kendi misalidir. Nûh onun tehlikesini kavmine haber verip sakındırdığı gibi, ben de size o tehlikeyi haber verip uyarıyorum.”¹²⁸

Bu hatalı davranış, Barnabas İncili'nde de şöyle yer almıştır:

“Bu nedenle günaha değerli, sevâba değersiz hüküm veren ve böylece sevâbı reddedip günahı seçen hüküm sahibi günahkarlara yazıklar olsun! Emin olun ki, Allah'ın dünyayı yargılama zamanı geldiğinde katlanılmaz bir cezâyı çekecektir o. Ah, kaç kişi helâk olmuştur yanlış hüküm nedeniyle ve kaç kişi daha helâk olacaktır (aynı sebepten)...”¹²⁹

Kör olmaları

"Onu yalanladılar, biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanları da boğduk. Çünkü onlar kör bir kavim idiler" ('A'raf (7), 64).

'Körlük', 'hem biyolojik (kafa) hem de kalp gözünün görmemesi/basîretsizlik' olmak üzere iki manada kullanılmaktadır.¹³⁰

Nûh kavminin, nübüvvet, âhiret ve tevhîd konularına karşı kalp gözleri kapalıydı.¹³¹

Bu kısma son verirken şunu da ilâve edelim ki, Barnabas İncili Nûh(as)'ın kavminin çöküş nedenlerinden birinin de şehvet olduğunu haber vermektedir:

"Ah, niceleri şehvet yüzünden helâk olup gittiler. Şehvet yüzünden tûfân oldu, o kadar ki, dünya Allah'ın merhameti önünde silinip gitti de, yalnızca Nûh ve seksen üç kişi kurtuldu."¹³²

c. Nûh(as)'ın mesajını reddedenlerden alınması gereken ibretler

"Onları, suda boğduk ve insanlar için bir ibret yaptık" (Furkân (25), 37).

"Muhakkak ki bunda büyük bir ders vardır..." (Şu'arâ' (26), 121).

Nûh(as)'ın sunduğu ilâhî mesajı tebliği esnasında meydana gelen olaylarda sonraki nesillerin -hidâyet açısından- almaları gereken önemli dersler vardır. Ders alma, vuku bulan hâdiseleri şifâhen anlatmakla olduğu¹³³ gibi, daha da etkili olarak helâktan sonra geriye kalan eserleri ibret nazarıyla incelemekle gerçekleşir. Hem sözlü anlatım ve hem de nazar-tetkik birlikte olursa şüphesiz ki bu en tesirli olanıdır.¹³⁴

Arkeolojinin amacını ve Kur'ân'daki yerini belirlemeye çalışırken gerek metne alınan ve gerekse dipnotlarda işaret edilen onlarca âyet bu açıdan, gözle bakıp görmenin daha mü'essir olduğunu ve bu yöne ağırlık verilmesinin gereğini vurgulamaktadırlar. Gözle görmek denilince kuşkusuz yok

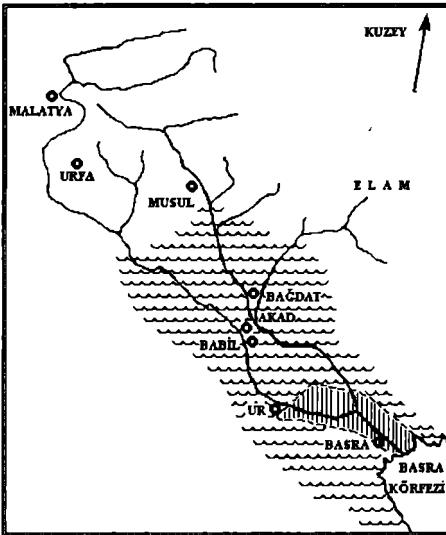
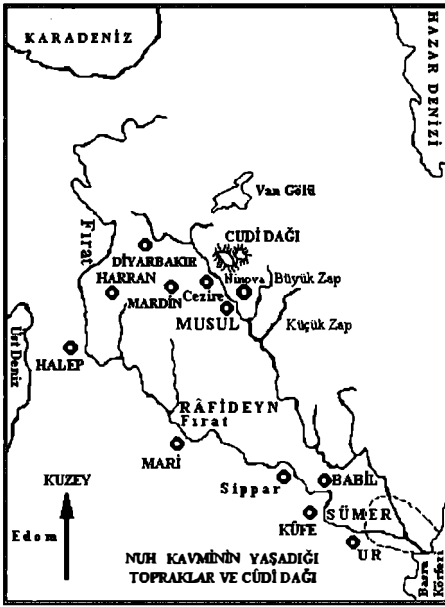
olan kavimlerden geriye kalan eserlerin -ibret nazarıyla- incelenmesi akla gelmektedir. Bu nedenle olmalı ki, gerekli dersin alınması için geminin bir ibret olarak bırakıldığını Kur'ân açıkça ifadeye koymuştur:

“Onu bir ibret olarak bıraktık, ibret alan yok mu?” (Kamer (54), 15).¹³⁵

Âyette, ders alınması amacıyla bırakıldığı bildirilen geminin bu fonksiyonunu icra edebilmesi için arkeoloji devreye girmelidir. Kalıntı gemi ve geriye bırakılan diğer eserler, söz konusu disiplin tarafından yeni nesle hidâyet mesajı sunacak şekilde değerlendirilmelidir; ilâhî mesajı benimseyenlerin kurtulacağı, benimsemeyenlerin ise -verilen süre bitince- mutlaka bir şekilde tarih sahnesinden silineceği uyarısını yapmalıdır. Kısaca arkeolojik eserler, böyle bir zorlu âkibete sebep olan fikir ve fiillerden şiddetle kaçınılması gerektiğini ihtar etmelidirler.

Söz buraya gelmişken, aynı zamanda konumuzla ilgili olduğundan şu hususu hatırlatmamız gerekir: Yapılan arkeolojik kazılarda tûfânın izleri bulunmuş; ortaya çıkarılan kalıntılardan o devre ait önemli bilgi/belge ve bulgular elde edilmiştir. İngiliz arkeolog Sir Leonard Woolley ve ekibi, 1922-1934 yılları arasında Mezopotamya'nın târihî şehirlerinden biri olan Ur'da kazı yapmış; M. Ö. 4. bin yıldan kalma kral mezarlarını ortaya çıkarmış; tûfândan önceki kral listesini ihtiva eden kil tabletleri bulmuştur.¹³⁶

NÜH (AS)

Cudi Dağı

Cudi dağından bir kesit

B. Hûd (as)

Hûd (as), Nûh(as)'ın kavminden sonra onların yerine getirilen, "O sizi Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi" ('A'raf (7), 69) 'Âd kavmine gönderilmiş bir peygamberdir:

"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik)" (Hûd (11), 50).

Mezarının, 'Ahkâf/Hazramevt veya Mekke'nin el-Hicr denilen mevkisinde olduğu¹³⁷ söylenmektedir.

Yaşadıkları dönem hakkında çeşitli görüşler olan 'Âd kavmi,¹³⁸ 'Ahkâf ve İrem'de¹³⁹ ikâmet etmiştir:

"Görmedin mi, Rabbin ne yaptı 'Âd kavmine; direkleri olan, ülkeler içinde benzeri yaratılmamış İrem şehrine?" (Fecr (89), 6-8).

"Hûd, (...) 'Ahkâf bölgesindeki kavmine: Allah'tan başkasına kul-luk etmeyin... demiştir" ('Ahkâf (46), 21).

'Ahkâf, Yemen'in doğusunda, 'Ummân ile Hazramevt arasında yer alan geniş bir sahrâdır.¹⁴⁰ 'Âd kavmi, burasını merkez yaparak Yemen, 'Ummân ve Hazramevt'ten Irak'a kadar uzanan çok geniş bir alanda hâkimiyet kurmuştur.¹⁴¹

Hz. Peygamber'in 'Usfân vadisine vardığı zaman,

"Ey Ebû Bekir, bu hangi vadi diye sordu. Ebû Bekir 'Usfân vadi-

*sidir diye cevap verince Resûlullah: Hûd ve Sâlih'in, belden aşığı kısmını aba, yukarısını da alacalı bir kumaş ile bürümüş oldukları halde, yuları hurma lifinden örülmüş kırmızı renkli dişi bir genç deve üzerinde el-Beytû'l-'Atîk'i hac (ziyâret) için buradan telbiye ederek geçtiler"*¹⁴²

şeklindeki sözleri Hûd_(as)'ın Mekke'de bulunduğunu göstermektedir.

Halen Güney Arabistan'da, bu kavme ait bir takım kalıntıların bulunduğu¹⁴³ bildirilmektedir.

Bunlardan başka 'Âd kavminin, Sûriye'nin yanısıra bir süre Mısır'a da hâkim olduğu¹⁴⁴ belirtilmektedir.¹⁴⁵

İslâm bilginleri, Tevrât'ta zikri geçmeyen 'Âd kavmini, 'Âd-ı Ülâ ve 'Âd-ı Uhrâ olarak iki kısma ayırmışlardır. Hz. Hûd'un kendilerine peygamber olarak gönderildiği ve Kur'ân'da açıkça zikredilen 'Âd-ı Ülâ¹⁴⁶; 'Âd-ı Ülâ'nın helâkından kurtulan mü'minlerden çoğalanlar da 'Âd-ı Uhrâ olup¹⁴⁷ Hûd_(as)'ın dînini takib etmişlerdir.¹⁴⁸ Bazılarına göre de 'Âd-ı Ülâ Hz. Hûd'a îmân etmeyip helak olanlar, 'Âd-ı Uhrâ ise Hz. Hûd'a îmân edenlerdir.¹⁴⁹ 'Âd kavmi, liderlerinin isimlerine göre Halcânî ve Lokmânî adlarını almışlardır. Bunlardan Hûd_(as)'a sadece Lokmânîler tabi olmuşlardır. Ona uymayan Halcânîler ise gürültülü ve soğuk bir rüzgarla helâk edilmişlerdir. İlâhî mesajı kabul eden Lokmânîler, Kahtânîlerin ortaya çıkışına kadar varlıklarını sürdürmüşler; 'Ahkâf bölgesi Yanub b. Kahtân tarafından istila edilince Hazramevt bölgesine gelip o çevredeki diğer milletlere karışmak surtetiyle tarih sahnesinden çekilmişlerdir.¹⁵⁰

Şimdi Hûd_(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyrini Kur'ân'dan sürdürelim.

a. Hûd_(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyrî

Hûd_(as)'ın kavmi 'Âd'ı hak dîne daveti

"'Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). O dedi ki: Ey kavim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız

yoktur. Siz sadece uyduruyorsunuz... Aklınızı kullanmıyor musunuz? Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret dileyin; sonra O'na tevbe edin ki, gökten üzerinize bol bol rahmet göndersin ve gücünüze güç katsın... Suç işleyerek O'ndan yüz çevirmeyin" (Hud (11), 50-52).

Âyetlerde, Hz. Nûh'un davetinde olduğu gibi Hûd_(as)'ın davetinin özünü de tevhîd akîdesinin teşkil ettiği görülmektedir.

Hûd_(as) kavmine ilâhî mesajı kabul etmemeleri halinde sonucun acılı olacağını haber vermiştir:

"Size büyük bir günün azabı[nın gelmesi]nden korkuyorum" (Şu'a-râ'(26),135).

Âd kavminin ilâhî mesajı kabul etmemesi

'Âd kavminin önce ileri gelenleri, ağır ithamlarda bulunarak Hûd_(as)'ın davetini kabul etmemişlerdir:

"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni kesinlikle bir beyinsizlik içinde görüyor ve gerçekten seni yalancılardan sayıyoruz" ('A'raf (7), 66).

"Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz, demişlerdi"(Fussilet(41),14).

Hûd_(as) ise, yapılan itirazlara gereken karşılığı vererek tebliğ görevini devam ettirmiştir:

"Ey kavmim! dedi, ben, beyinsiz değilim, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size Rabbinin mesajlarını duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm" ('A'raf (7), 67-68).

Kavminin Hûd_(as) için kullandığı ve tercemede 'beyinsizlik' manası verilen "sefâhet" kelimesi, şu anlamlara da gelmektedir:

"Sefih/sefâhet, hilmin zıddı, cehl/câhil,¹⁵¹ aklın noksan olması nedeniyle dünya ve âhiret işlerinde kişinin hafifliği,¹⁵² zayıf görüşlü, zarar ve faydasını az bilen."¹⁵³

Hiçbir peygamberde "sefâhet" kelimesinin ifade ettiği bu vb. anlamlardan herhangi birisinin en ufak bir emaresinin

bile asla olmaması gerekmektedir. Aksi halde rehber olarak gönderildiği kitleyi hidâyete getirmesi söz konusu ol[a]maz.

Hûd(as)'a inanmayan kavminin helâk edilmesi

‘Âd kavmi Hûd_(as)'dan, geleceğine inanmadıkları,

“Dediler ki: Öğüt versen de vermesen de bizce birdir. Bu, sadece öncekilerin ahlâk[geleneğ]ından başka bir şey değildir. Biz azaba uğratılacak değiliz” (Şu‘arâ (26), 136-138)

azâbı getirmesini ister:

“Onlar, doğrulardan isen bizi tehdit ettiğin şeyi bize getir, dediler” (‘Ahkâf (46), 22).

Halbuki böyle bir talep, hidâyete gelmeye engel teşkil eder:

“Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları inanmaktan ve Rabblelerinden mağfiret dilemekten alıkoyan şey sadece, öncekilerin başına gelenlerin, kendi başlarına da gelmesini yahut azabın göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir!” (Kehf (18), 55).

‘Âd kavmi, Hûd_(as) ile polemige de girer:

“(Hûd) dedi ki: Üzerinize Rabbinizden bir pislik ve gazap inmiştir. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda benimle tartışıyor musunuz? Bekleyin öyle ise, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim” (‘A‘râf (7), 71).

“Ey Hûd! Sen bize açık bir mu‘cize getirmedi, biz de senin sözünle ilahlarımızı bırakacak değiliz, sana îmân edecek de değiliz, dediler. Biz, tanrılarımızdan biri seni fena çarpmış demekten başka bir söz bulamıyoruz. (Hûd) dedi ki: Ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım. O'ndan başka (taptıklarınızın hepsinden uzağım). Haydi hepiniz bana tuzak kurun, sonra da bana hiç mühlet vermeyin. Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım... Eğer yüz çevirirseniz, artık ben size sunmakla görevlendirildiğim mesajı size duyurdum. Rabbim dilerse sizin yerinize başka bir kavim getirir de O'na hiçbir zarar veremezsiniz” (Hûd (11), 53-57).

Bir bakıma tehdit ifade eden bu beyanlardan, hidâyete gelmeyen Hûd kavmini çökertecek azabın gelme zamanının yaklaştığı sezilmektedir.

Burada “haydi hepiniz bana tuzak kurun, sonra da bana hiç mühlet vermeyin. Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a dayandım” ifadeleri, Resûlüllah’ın söylemesi istenen, “de ki: Ortaklarınızı çağırın, sonra bana (istediğiniz) tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın! Şüphesiz ki benim koruyanıam Kitabı indiren Allah’tır”¹⁵⁴ ifadelerine benzemektedir.

Onların, “bu, sadece öncekilerin ahlâk(geleneğ)ından başka bir şey değildir” ifadeleri, Mekkeli müşriklerin Resûlüllah’a karşı sıkça dile getirdikleri, “bu, geçmiştekilerin masallarından başka bir şey değildir”¹⁵⁵ sözlerine benzemekte olup şunu demek istemiş olmalılar:

Bizim yaptığımız, yıllardan beri atalarımızın yapageldiklerinin aynısıdır. Onlar da aynı düşünce ve hayat tarzını sürdürmüşlerdir. Durum böyle iken onlara hiçbir fenalık dokunmamıştır. Biz de onların yolundayız, o halde -yanlış olduğu söylenen- düşünce ve davranışlarımızdan dolayı bize de herhangi bir kötülük gelmeyecektir. Eğer Hûd’un dedikleri doğru olsaydı bizim, korkutulduğumuz felakete uğramamız gerekirdi.¹⁵⁶

İlâhî mesajı benimsemelerinden tamamen ümit kesildikten sonra ‘Âd kavminin inananları istisna edilerek inananmayanları bütünüyle ortadan kaldırılmıştır:

“Onu ve onunla beraber olanları, rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi yalanlayıp da îmân etmeyenlerin kökünü kestik” (‘A’raf(7), 72).

Sözü edilen kavmin öldürücü bir rüzgarla eş-Şıhr’da Meğis denilen yerde olduğu¹⁵⁷ bildirilen itlâfı,

“‘Âd kavminde de (ibretler vardır). Onlara kasıp kavuran bir rüzgar göndermiştik. Üzerinden geçtiği şeyi canlı bırakmıyor, onu kül edip savuruyordu” (Zâriyât (51), 41-42)

şöyle gerçekleştirilmiştir:

“Nihâyet onu vâdilerine doğru yayılan bir bulut şeklinde görünce:

Bu bize yağmur yağdıracak bir buluttur, dediler. Hayır! O, sizin acele gelmesini istediğiniz şey, içinde acı azap bulunan bir rüzgardır. O Rabbinizin emriyle her şeyi yıkar, mahveder. (O gelince) onların evlerinden başka bir şey görülmez oldu...” ('Ahkâf (46), 24-25).
“Biz onların üstüne dondurucu bir rüzgar gönderdik” (Kamer (54), 19).
“Âd kavmi ise, uğultulu, kasıp kavuran bir fırtına ile mahvedildi. Allah onu ard arda yedi gece sekiz gün onların üzerine musallat etti. Öyle ki (orada olsaydın) o kavmi içi boş hurına kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün. Onlardan hiç geri kalan görüyor musun” (Hakka (69), 6-8).

Demek ki, 'Âd kavmi küfre sapınca Allah onlara üç yıl sürdüğü¹⁵⁸ belirtilen kuraklık vermiş¹⁵⁹ ve bu yüzden çok büyük sıkıntı ve zorluklara maruz kalmışlardır.¹⁶⁰ Sonra onlar, vâdilerine doğru yayıldığında kendilerine yağmur yağdıracağını zannettikleri, halbuki içinde gelmesini istedikleri acılı azap bulunan bir rüzgar/bulut¹⁶¹ ile kökten kazanmışlar; geride evleri dışında hiç bir şey kalmamıştır. Onların kendileri yok edilip evleri kaldığına göre bunun, sözü edilen kavmin ne tür bir azapla yok edildikleri hakkında bir ip ucu verdiği söylenebilir. Bu azap şekline Semüd kavmi hakkında bilgi verilirken değinilecektir.

Aynı şekilde Kureys kabilesi de İslâm'ı kabul etme konusunda ağır davranınca kıtlık problemiyle karşılaşmış, bunun üzerine maruz kaldıkları kuraklığın kaldırılması için Resûlullah'a mürâcât etmişler; onun duâsıyla musibetten kurtulduktan sonra ise hidâyete gelmeyip tekrar önceki müşriklik hallerine dönmüşlerdir.¹⁶²

Hadîste, doğru yola gelmeyen 'Âd kavmini helâk eden bu rüzgarın batı rüzgarı (debûr) olduğu haber verilmiştir:

*“Ben sabâ rüzgarı ile zafere ulaştırıldım. 'Âd kavmi ise batı rüzgarı (debûr) ile helâk edildi.”*¹⁶³

“Sabâ”, doğudan esen sıcak ve kuru, “debûr” ise batıdan esen serin ve nemli rüzgardır. Hz. Peygamber'in sabâ rüzgarı ile zafere erdirilmesi Hendek savaşında olmuştur. Müslü-

manların son derece açlık ve sıkıntı içinde bulundukları bir sırada yapılan bu savaşta -Resûlullah ashâbıyla istişâre ederek- savunma savaşı yapılmasına karar verilmiş ve bu maksatla Medîne'nin çevresine hendek kazılmıştı. Mevsim de kıştı, görünüşe göre müslümanların savaşı kazanma ihtimali yoktu. Ancak Allah'ın, müşriklerin üzerine gönderdiği soğuk gecelerde esen bu dondurucu rüzgar, onların ateşlerini söndürüp kazanlarını devirdi, çadırlarını da yıktı. Bu nedenle müşrikler hiç savaş yapmadan geceleyin bozguna uğrayarak orayı terk etmek zorunda kaldılar.¹⁶⁴

Bu savaşa işaretle,

"Ey inananlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi" (Ahzâb (33), 9)

âyetinde zikredilen rüzgârın 'sabâ' rüzgârı olduğu¹⁶⁵ söylenmektedir. Ancak buradaki rüzgardan maksadın 'debûr' olması daha isâbetli görünmektedir. Çünkü gönderilen rüzgar, müşriklerin bozguna uğramalarına sebep olmuştur. Belki de bu hususa işaret etmek için âyette, "aleyhim (onların aleyhine, zararına)" ifadesi kullanılmıştır.

Bu nedenle Resûlullah'ın, bir bulut veya rüzgar gördüğünde, içinde ümmetine inecek bir azap olabilir korkusuyla tasalandığı olmuştur. Hz. Aişe konuya ilişkin olarak şu hadîsi nakletmektedir:

*"Resûlullah'ı ciddi bir şekilde küçük dili görünecek derecede gülerken görmedim. O sadece tebessüm ederdi. Bir bulut veya rüzgar gördüğü zaman bu yüzünden belli olurdu. Kendisine: Yâ Resûlullah! Bakıyorum ki herkes bulutu gördüğü zaman onda yağmur var ümidiyle seviniyor. Halbuki onu sen görünce ben senin yüzünde bir hoşnutsuzluk okuyorum, dedim. Bunun üzerine: Yâ Aişe Bunda bir azap bulunmadığına bana kim garanti verebilir? Hakikaten bir kavme (ki bu 'Âd'dır) rüzgarla azap edildi. O kavim azabı görünce: "Bu gördüğünüz bize yağmur yağdıracak buluttur, demişlerdi" buyurdu."*¹⁶⁶

Bulut görünce, içinde inananlarına gelecek bir azap olabilir endişesine kapılan Resûlullah, yağmur yağdığında ise sevinirdi. Konuyla ilgili yine Hz. 'Aişe'nin naklettiği şu hadîsi kaydedelim:

*"Hava rûzgarlı ve bulutlu olunca bu Resûlullah'ın yüzünden belli olur, (ileri geri) gidip gelmeye başlardı. Yağmur yağdığı zaman ise ona sevinir ve bu kederli hal ondan giderdi. Ben bunu kendisine sordum. "Gerçekten ümmetime musallat kılınacak bir azap olmasından korktum" cevabını verdi. Yağmur görünce "rahmettir" buyur[ur]du."*¹⁶⁷

Görülüyor ki, bütün diğer peygamberler gibi, *"Benden önce hiçbir peygamber geçmemiştir ki, bildiklerinin hayırlısını ümmetine göstermesi ve (yine bildiklerinin) kötüsünden de onları sakındırması boynuna borç olmuş olmasın..."*¹⁶⁸

Hz. Peygamber'in de tüm gayret ve çabası, üzüntü ve sevinç hep ümmetinin iyiliğine yönelik olmuş, inananların en ufak bir zarar ve eziyet görmesine gönlü razı olmamıştır:

"İçinizden size öyle bir Elçi geldi ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; size düşkün, mü'minlere şefkatli, merhametlidir" (Tevbe (9), 128).

İlâhî irâdenin onaylamadığı düşünce ve davranışları nedeniyle maddî yaşamlarına, tahammül edilmez bir olayın son verdiği 'Âd kavmi, âhirette ise daha ileri derecede bir zorlukla karşılaşacaktır:

"Bundan dolayı biz de onlara dünya hayatında rezillik azabını tattırmak için o uğursuz günlerde üzerlerine dondurucu bir rûzgar gönderdik. Âhîret azabı ise çok rûsvay edicidir" (Fussilet (41), 16).

b. Hûd(as)'ın kavminin olumsuz düşünce ve davranışları

Bolluk ve refah içinde lüks hayat yaşamaları

Allah (cc), Nûh kavminden daha üstün özelliklerde yarattığı, *"Düşünün ki O sizi, Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi, yaratılıştta sizi onlardan üstün kıldı"* ('A'raf (7), 69)

'Âd kavmine muazzam bir zenginlik ve paha biçilmez nimetler vermiş, imkanlar sunmuştur:

"Onlara size vermediğimiz servet ve kuvveti vermiştik" ('Ahkaf (46), 26).
 "Kavminden, kâfir olup âhirete ulaşmayı inkâr eden ve dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz varlıklı kişiler: Bu dediler, sizin gibi bir insandır..." (Mü'minûn (23), 33).

Teknolojide de ileri olduğu¹⁶⁹ söylenen 'Âd kavmi, ebedî yaşamak,

"Her yüksek yere bir alâmet dikerek eğleniyor musunuz? Ebedî kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?" (Şu'arâ' (26), 128-129)

zehabıyla oldukça sağlam ve ihtişamlı binalar inşâ ederek lüks bir hayat yaşamıştır. Tâ ki şehirleri olan İrem'in benzeri olmadığı bizzat Kur'ân tarafından zikredilmiştir:

"Görmedin mi Rabbin ne yaptı 'Âd kavmine; direkleri olan, ülkeler içinde benzeri yaratılmamış İrem şehrine?" (Fecr (89), 6-8).

Ancak, 'Âd kavminin sâhip olduğu bunca bolluk ve servetin, hataları yüzünden Allah'ın kendilerini helâk etmesine engel olma yönünde hiç bir faydası olmamıştır.

Burada konuyla ilgili olarak arkeolojik bir belgeden söz etmek istiyoruz. 1837 yılında James R. Wellested tarafından Hısn-ı Gurâb yakınında bulunan ve üzerinde Hz. Hüd'un adının ve Kur'ân'ın bu kavmin, maddî refahı hakkında verdiği bilgilere paralel bilgiler veren arkeolojik bir kalıntı konumuz açısından büyük bir önem arz etmektedir:

"Bu kalenin içinde, uzun bir zaman son derece rahat ve müreffeh bir hayat yaşadık. Öyle ki, yaşantımız her türlü sıkıntı ve ızdırabtan uzaktı. Kanallarımız her zaman su ile dolu idi... Hükûmdarlarımız ise her türlü kötü düşünce, ard niyet ve ahlaksızlıktan uzak asil krallardı. Onlar kötü kişi ve bozgunculara çok sert davranırlardı. Bizi Hz. Hüd'un kanunlarına göre idâre ederlerdi. Bütün önemli kararları bir kitaba yazarlardı. Mu'cizelere ve ölümden sonraki hayata inanırdık."¹⁷⁰

Yukarıda 'Âd kavminin son derece varlıklı olduklarını ancak, söz konusu zenginliklerinin, hatalı düşünce ve dav-

ranışları yüzünden başlarına gelen felaketleri önleyemediğinden söz etmiştik. Demek ki, maneviyatı hiçe sayarak, sadece maddî haz sağlayan dünyevî hayatı tercih etmenin, sorumsuz bir şekilde lüks ve debdebeli hayat yaşamamanın sonu hüsrân olmaktadır. Bu nedenle olmalı ki Kur'ân tarafından bu tutumun tehlikeli sonuçlar doğuracağına şu ifadelerle dikkat çekilmiştir:

“Dünya hayatını âhirete tercih edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar ve onun eğriliğini isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler” (İbrâhîm (14), 3).

“Onlar, âhirete karşılık dünya hayatını satın alan kimselerdir. Bu yüzden ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine yardım edilecektir” (Bakara (2), 86).

Şimdi önemli çöküş nedenlerinden biri olması hasebiyle konu üzerinde biraz daha durmakta yarar görüyoruz.

Mal, “nefsin, meylettği, fayda ve lezzet cinsinden arzulanı kendisiyle ulaşılan, hayatın neşelendiği, (her) şeydir.”¹⁷¹

İnsan, fıtratındaki dünya sevgisi¹⁷² nedeniyle dünyevî lezzetlere düşkündür:

“Nefsânî arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağlam hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı...” (‘Âl-i ‘İmrân (3), 14).

“O, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür” (‘Âdiyât (100), 8).¹⁷³

Tasvib edilmeyen bu beşerî tutku hadîste de şöyle yer almıştır:

*“Âdemoğlu ihtiyarlar, fakat onun iki şeyi genç kalır: (Bunlardan biri) mala tama’ (diğeri) yaşama hırsıdır.”*¹⁷⁴

Ancak, maddî hazların çekiciliğinin de bunda rolü vardır:

“Küfredenlere dünya hayatı câzip kılındı” (Bakara (2), 212).

*“Cennet güçlüklerle kuşatılmış cehennem ise şehvetlerle çevrilmiştir.”*¹⁷⁵

Dolayısıyla insan tabiatında bulunan bu menfî temâyül,

müsbet yöne doğru kanalize edilmelidir. Zîrâ maddî servet, Allah katında mutlak olarak hiçbir değer ifade etmez.¹⁷⁶ Allah'tan korkularak gereği kadar önemli olduğunun şuuruna varıldığı ve yerinde kullanıldığında zenginliğin hiçbir zararı ve sakıncalı tarafı yoktur:

*"Allah'tan korkanlar için zenginlikte hiç bir be'is yoktur."*¹⁷⁷

*"Allah, müttakî, zengin ve kendini ibâdete veren kulu sever."*¹⁷⁸

Kendisinden daha üstün bir amacın gerçekleşmesi için elde edilip sarfedildiği takdirde ise servet, daha bir önem arzeder.¹⁷⁹ Aksi halde manen hiçbir fayda sağlamaz:

"Malım bana hiçbir yarar sağlamadı" (Hâkka (69), 28).

Gazâlî(v. 505/1111)'nin, "bil ki mal yılana benzer, onda hem zehir hem de ilaç bulunur"¹⁸⁰ sözüyle, Sa'îd b. Cübeyr (v. 95/713)'in, "dünya hayatı, âhireti düşünmeyenler için bir aldانیş, âhirete inananlar için ise böyle değil, aksine ondan daha hayırlısına ulaş(tır)ma vasıtasıdır"¹⁸¹ sözü işte bu gerçeği seslendirmektedir. Aksi halde, *"altın ve gümüşün kulu helâk oldu; sürçmedi, tamamen helâk oldu"*¹⁸² hadîsiyle haber verilen o meş'ûm âkibete maruz kalınır.

Bu konuya bağlı olarak şu hususu da belirtelim ki, dünya malına olan düşkünlükten kaynaklanan cimrilik de onulmaz yaralar açan, çeşitli sosyal problemlere ve neticede yıkıma sebebiyet veren hatalardan biridir:

*"Cimrilikten sakının! Çünkü cimrilik, sizden öncekileri helâk etmiş, onları birbirlerinin kanlarını dökmeye, harâmlarını helâl saymaya sevk etmiştir."*¹⁸³

Bu bakımdan maddî zenginliğe aldanmamak gerekir. Çünkü cimrilik ederek ilâhî irâdeye ters düşen düşünce ve davranış sergileyenlere, içine düştükleri sıkıntı ve eziyetlerden kurtulmaları yönünde sâhip oldukları o maddî imkanları hiçbir yarar sağlamaz:

"Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız. Düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez" (Leyl (92), 8-11).

İnsanın tabiatında yer alan cimriliğin¹⁸⁴ doğuracağı

olumsuz sonuçlar sadece maddî âleme münhasır değildir. Cimrilik edilen şey, kıyâmet günü de cimrilerin başına ciddî bir problem olur,

"Allah'ın kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar; aksine bu onlar için pek fenâdır. Cimrilik ettikleri şey kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır" ('Âl-i 'İmrân (3), 180)

şiddetli ızdırap ve ezâ-cefâ çekmeye sebebiyet verir:

"Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı azabı müjdele! O gün cehennem ateşinde bunların üzeri ısıtılıp pullanır; bunlarla, onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır. İşte nefisleriniz için yığdıklarınız, yığdıklarınızı tadın! (denir)" (Tevbe (9), 34-35).

*"Dikkat edin! Size cehennemlik olanları haber veriyorum: Katı yürekli, mal/servet biriktirmeye düşkün olup hayırda harcamak için çok cimrilik eden ve ululuk taslayanlardır."*¹⁸⁵

İşte Yüce Yaratıcı'nın,

"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma..." (İsrâ' (17), 29)

sözünü kriter olarak kabul etmek suretiyle böylesine sıkıntılara neden olan cimriliği terkedip kurtuluşa ermek lazımdır:

"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir" (Tegâbün (64), 16).

Servetten bahsedilince konunun adâletle de ilgisi olduğundan burada Kur'ân'ın yerleştirmek istediği adâlet prensibinden de kısaca bahsetmek sanırız yerinde olur.

İnsanın fitrî özelliklerinden biri olan adâletin¹⁸⁶ çeşitli tanımları yapılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için bunlardan birkaçını zikrederim. Adâlet,

*"Bir şeyi meşrû' yerine koyma, her şeyin yer, mertebe, hüküm ve lütuf bakımından hakkını vermektir."*¹⁸⁷

"İnsanlar arasında bir tarafa meyletmeden davranmak, herkesin hakkını tanımak, herkese lâayık olduğu ve hakettiğini vermektir."

*"Karşılıklı zıt yararlar arasında hakka uygun olan eşitlik, denge ve ölçüdür."*¹⁸⁸

Tariflerden de anlaşılacağı üzere adâlette esas olan ve yapılması gereken, eşitlik değil, hak edilenle, hak edene verilen arasındaki dengedir. Ancak bu denge bazen eşitlikle de sağlanabilmektedir.¹⁸⁹

Kur'ân, gerek ferdin ve gerekse toplumun huzur ve refahını sağlamak için, hiçbir ayırım gözetmeden hayatın her alanında, bütün yönleriyle adâletin gerçekleşmesini istemektedir. Çünkü Kur'ân'ın öngördüğü bu adâlet telakkisi mutlakdır, evrenseldir, bütün insanlığı içine almayı hedeflemektedir:

“Ey inananlar! Adâleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adâletten ayrılmayın)... Hevesinize uyup adâletten sapmayın...” (Nisâ' (4), 135).

“Söylediğiniz zaman, akrabanız da olsa adaletli olun” (En'âm (6), 152).
“Ey îmân edenler!.. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin...” (Mâ'ide (5), 8).

“Allah, sizinle dîn uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah âdil olanları sever” (Mûmtetine (60), 8).

Görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerîm, hiçbir mazeret ve ayırım gözetilmeksizin, mutlak olarak adâletin sağlanmasını talep etmektedir. Kan bağı, servet, etnik yapı, sınıf ve inanç farklılığı, psikolojik ve moral durum gibi hususlar, adâleti gerçekleştirmeye engel olmamalıdır. Zîrâ Kur'ân'ın adâleti ilâhîdir; zaman üstüdür; hiçbir çıkar, imtiyaz, duygu ve düşünceye hasredilemez, hapsedilemez, mümkün olan her türlü şart ve ortamda uygulanmalıdır.

Sağlanması halinde ise adâletin arkasındaki müjde hakîkaten gıpta edilecek değerdedir:

*“Şüphesiz ki adâletle iş görenler, Allah katında nurdan minberler üzerinde Rahmân'ın sağ tarafında olacaklardır...”*¹⁹⁰

Adâletin icrâsında herhangi bir ayırım yapılırsa sonuç acılı olur:

“Ey insanlar! Sizden öncekileri (Allah) ancak şunun için helâk etmiştir ki, onlar aralarında şerefli biri hırsızlık ederse onu bırakırlar; zayıf olan çalarsa üzerine haddi tatbik ederlerdi...”¹⁹¹

Bir toplumda adâlet zedelenir, hak-hukûk kavramları gözardı edilirse dengeler bozulur, neticede aşırı zengin bir zümre türer. Geniş imkanlara sâhip küçük bir kitlenin hiçbir imkana sâhip olmayan veya imkanları çok kısıtlı olan büyük bir kitle ile aynı toplum içinde yaşaması önü alınmaz büyük problemler doğurur ve derin yaralar açar. Ekonomik gücü elinde bulunduran azınlık kesim aynı zamanda yönetimi de elinde bulunduruyor ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkilerde menfaatler sözkonusu oluyorsa -ki bu genellikle böyledir- ya iktidar bu azınlık kitleyi güdümüne alır veyahut da bu azınlıktaki zengin kesim iktidarı eline geçirir ve çoğunluğu teşkil eden yoksul kitleyi birçok hak-kından mahrum ede(bili)r.¹⁹²

Varlıklı olan azınlık kesim, Allah korkusu, merhamet, şefkat, yardımlaşma ve sorumluluk duygularından yoksun iseler, diğer insanları baskı ve zulüm yoluyla kendi süflî emelleri doğrultusunda istihdama kalkışır. Böylece toplumda, inanç, ahlak, adâlet, hak-hukuk, sevgi ve saygı gibi toplumu ayakta tutan dayanaklar sarsılır. Toplum alçaklık ve yozlaşma sürecine girer; durum gittikçe kötüleşerek içinden çıkılmaz hale gelir. İşte o zaman o toplum çöküşe gidiyor demektir.

Bütün bu vb. sebeplerden dolayı olmalı ki, lükse değil fakat lüks alışkanlığını¹⁹³ ve servetin belli ellerde birikip toplanmasını doğru bulmayan Kur'ân,¹⁹⁴ imândan yoksun olan zengin tabakaya, sâhip oldukları servet ve diğer maddî imkanlarının hiçbir yarar sağlamayacağını, aksine hem dünyevî ve hem de uhrevî hayatı söndürdüğünü şu beyanlarıyla haber vermektedir:

“Bilinmelidir ki, ne malları ne de evlatları Allah'a karşı kendilerine bir fayda sağlamaz. Onlar cehennemden yakıtıdır” (Âl-i 'Imrân (3), 10).

“Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah,

bunlarla ancak dünyada onlara azap etmeyi ve onların kâfir olarak canlarının güçlkle çıkmasını istiyor” (Tevbe (9), 85).

Konuyla ilgili olarak Resûlullah da şöyle buyurmaktadır: *“Bir koyun sürüsünün üzerine salıverilen iki aç kurdun o koyun(sürüsün)le verdiği zarar, kişinin mal ve şeref hırsının, dinine olan zararından daha ağır değildir.”¹⁹⁵*

Çünkü, bu tür imkanlar sadece, şu geçici hayatın bir zinetidir:

“Size verilenler, dünya hayatının geçim vasıtası ve süsüdür”(Kasas (28), 60).

Allah katında, kabre kadar değil,

“Cenazeyi üç şey takip eder. Bunların ikisi döner, biri kalır. Onu ailesi, malı ve ameli takip eder; ailesi ve malı döner, ameli kalır”¹⁹⁶

dâimî olarak fayda sağlayacak, sonsuz mükâfât vesîlesi ve sevâp kaynağı olacak olanlar ise, îmân etmek, dînî vazîfeleri yerine getirmek... fert ve toplum yararına müsbet değerler üretmektir:

“Allah katında olanlar, daha hayırlı ve daha kalıcıdır”(Kasas (28), 60).

“Îmân edip iyi iş yapanlar için tükenmeyen bir mükâfât vardır” (Fussilet (41), 8).

“Îmân edip yararlı işler yapanlar cennetliktirler” (Bakara (2), 82).

“Îmân edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rabpleri katındadır...” (Bakara (2), 277).¹⁹⁷

Görüldüğü gibi bütün bunlar, arzu edilmeye değer sonuçlardır.¹⁹⁸

Öyle ise, sorumluluğu olduğundan/bulunacağından,

“O gün (size verilen) nimetten sorulacaksınız” (Tekâsür (102), 8)

sahip olunan imkanların hem elde edildiği kaynak[lar] ve hem de sarfedildiği yer ve gayeler büyük önem taşımaktadır:

“Bir kula ömrünü nerede tükettiği, ilmini nerede kullandığı, malını nereden kazanıp nereye harcadığı ve bedenini nerede yıpratdığı sorulmadıkça o kul Allah’ın huzurundan ayrılamaz.”¹⁹⁹

Bir adam Ebû Hâzim'e, "dünyayı seviyorum, kurtulmak için ne yapmam gerekir" der. O da, "eline geçen helâlden olsun ve helâle sarfet, o zaman onu sevmek sana zarar vermez"²⁰⁰ şeklindeki anlamlı cevabını verir.

Bu nedenle olmalı ki Resûlullah'ın, ümmetinin, bir fitne olabilecek şekilde,

*"Her ümmetin bir fitnesi vardır, benim ümmetimin fitnesi de maldır"*²⁰¹

dünyalık peşinde koşup da neticede perişan olmasından endişe etmesi boşuna değildir:

*"Ben sizin namınıza fakirlikten korkmuyorum. Fakat sizin namınıza dünyanın sizden öncekilere serildiği gibi size de serilmesinden ve dünya için onların yarıştıkları gibi sizin de yarışmanızdan, dünyanın onları helâk ettiği gibi sizi de helâk edeceğinden korkuyorum."*²⁰²

*"Dikkat edin! Dînâr ve dirhem (altın ve gümüş), sizden öncekileri helâk etmiştir, sizi de helâk ede[bili]r."*²⁰³

Öyle ise işin doğrusu, maddî âlemin geçici imkanlarının, *"Gücüm (saltanatım, zenginliğim...) benden yok olup gitti"* (Hakka (69), 29)

"Malının, kendisini ebedi yaşatacağını sandı" (Hümeze (104), 3)

câzibesine aldanıp kapılmadan,

"Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın va'di gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın!..." (Fâtır (35), 5)

Allah'ın verdiği imkanları kâfi görerek sabırla ebedî mutluluğu elde etmeye çalışmaktır. Ancak böyle yapılırsa kurtuluşa ermek,

*"Müslüman olup da kendisine ancak yetecek kadar rızık verilen ve Allah'ın kendisine verdiği ile kanâ'at getirdiği kimse felâh bulmuştur"*²⁰⁴

ihtiyaçları gidermek ve fakirlikten kurtulmak mümkün olur:

*"Allah âdemoğluna, Bana kulluk etmek için, içini dünyevî düşüncelerden boşalt[ıp temizle], Ben de gönlüne zenginlik doldurayım ve senden fakirliği gidereyim. Böyle yapmazsan seni dünyevî meşguliyetlerle doldururum ve fakirliğini de gidermem, dedi."*²⁰⁵

Çünkü, asıl zenginlik, mal-mülk ve servet yığınının kibarıklığı değil, gönül zenginliğidir:

“Zenginlik mal çokluğuyla değil, asıl zenginlik gönül zenginliğidir.”²⁰⁶

Bu kısmı Seneca'nın, “fakir insan, malı az olan değil, arzusu çok olandır” sözüyle Diyojen'in, “felaketlerin başlıca kaynağı ölçsüz arzularımızdır” sözünü zikrederek bitirmiş olalım.

Mütref (şımarık) ve mücrim olmaları

“Onun kavminden, kâfir olup âhirete ulaşmayı inkâr eden ve dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz mütrefler (varlıklı kişiler): Bu dediler, sizin gibi bir insandır...” (Mü'minûn (23), 33).

“İşte biz suç işleyen/mücrim toplumu böyle cezâlandırırız” ('Ahkâf (46),25).

Hûd kavmi, mal ve servetlerine güvenmeleri nedeniyle olmalı ki, taşkınlık yapıp ilâhî mesajı kabul etmemişlerdir.

Bu, târih boyunca hep böyle olmuştur, peygamberlere önce, maddî imkanlarına güvenerek ileri gelen varlıklı (mütref) kesim karşı çıkmıştır:

“Hangi ülkeye uyarıcı göndermişsek oranın varlıkla şımarmış kişileri: Biz size gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz... biz malca ve evlatca daha çoğuz... dediler” (Sebe' (34), 34-35).

Bu nedenle onların hayatları da hep yıkımla son bulmuştur:

“Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış varlıklılarına (iyilikleri) emrederiz, buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helâke müstehak olur, biz de orayı darmadağın ederiz” (İsrâ' (17), 16).

Şımarma (teref), “mal ve servetle şımarıp azmak,²⁰⁷ dünyevî zevk ve şehvetlere dalıp gitmek,²⁰⁸ verilen nimete karşı şükretmemek²⁰⁹ gibi anlamlar ifade etmektedir. Şımarma, insanları zevâle götüren faktörlerden biri olup²¹⁰ toplumda daha ziyade ekonomik gücü elinde bulunduranlar arasında görülen²¹¹ oldukça tehlikeli bir gidiştir.

Öyleyse yanlış olan bu tavır bir an önce bırakılmalıdır:
*"Dünya sevgisinin terki, helâl olan bir şeyden kendini mahrûm etmek veya malı elden çıkarmak değil, elinde bulunanların Allah'ın katında bulunanlardan daha güven verici olmamasıdır..."*²¹²

Bu tür insanların şımarıklık yaparak ilâhî mesaja olumlu cevap vermemelerinin sebepleri arasında şu hususlar da sayılabilir:

1. Zenginlik ve bolluk içinde hayat sürenlerin beyinleri ve bedenleri tembel ve âtıldır. Onlar maddî haz sağlayan işlere dalmışlar, indî arzuların esîri olmuşlardır. Zihinleri hep maddeyle meşguldür; gözlerini maddî imkanları perdelemiştir; bu yüzden de gerçekleri görüp algılayamazlar. Sadece zâhirde olanı algılarlar, âhiret hakkında bir bilgileri yoktur:

"Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Âhiretten ise tamamen gâfildirler" (Rûm (30), 7).

Böylece yabancı oldukları ilâhî mesaja karşı menfî tavır sergilerler.

2. Her türlü yola başvurarak elde ettikleri servetleri, refah içindeki yaşantıları, makam-mevkii ve itibarları, toplum üzerindeki ekonomik, idârî ve sosyal baskı, yaptırım gücü ve otoriteleri hep te'sis ettikleri bu keyfî düzenleri sayesinde gerçekleşir. Toplum adına yapılması ve söylenmesi gerekeni onlar yapar ve söyler. Her konuda hâkim unsurdurlar. Kendilerini, istediklerini istedikleri şekilde yapma ve söyleme hak ve imtiyazına sâhip olarak görürler, başkalarını ise hesaba katmazlar.

Peygamberlerin getirdikleri ilâhî mesaj ve prensipler ise, başta manevî hayatın yeniden inşası ve tanzîmi olmak üzere toplumun her kesiminde adâleti, eşitliği, hak ve hukukun te'sisi gibi köklü değişiklikler öngördüğünden, haliyle onların tasvip etmeyeceği hususlardır. Getirilen ilahî esasların kabûlü o şımarıkların, meşrû' olmayan yollarla sâhip olduk-

ları mal-mülk, makam-mevkii, itibar-otorite, güç-kuvvet ve bunlara benzer diğer haksız kazanç ve imtiyazlarını kaybetmeleri ve ayrıca uhrevî sorumluluklar yüklenmeleri demek olduğundan onlar, her türlü yolu kullanarak peygamberlere karşı çıkıp kurdukları keyfilik düzenini sürdürmeye çalışırlar.²¹³ Bunu bazen açık bir şekilde doğrudan, bazen de kendileri dışındaki insanların dikkatini çekmemek için dolaylı/gizli veya başka şekillerde yapmak isterler.²¹⁴ Bu münasebetle, musibetin inmesine sebep olan kötü hasletler sayılırken, *"fâsık adamın kabîlenin başına geçtiği ve aşağılık adamın milletin lideri olduğu"*²¹⁵ ve *"her kabîleye, o kabîlenin münâfıkları idareci olmadan kıyâmetin kopmayacağı"*²¹⁶ rivâyetleri bu açıdan oldukça anlamlı görünmektedir.

Şımarmanın, yıkım nedenlerinden biri olduğunu belirtmiştik. *"Mü'min için mü'min birbirini perçinleyen duvar gibidir"*²¹⁷ hadîsiyle, *"birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerine şefkat hususunda mü'minlerin misâli bir beden gibidir. Ondan bir uzuv şikâyet ederse, beden diğer uzuvları uykusuzluk ve humma ile ona ortak olurlar."*²¹⁸ hadîsi, inanlar arasındaki duyarlılığın ve dayanışmanın çok sağlam olmasının gereğine dikkat çekmektedir. Halbuki şımarmış insanların hâkim unsur olduğu toplumlarda bu hususlara dikkat edilmez; neticede adâlet zedelenir, dengeler sarsılır; gittikçe fertler arasında derin ve onulmaz yaralar ve uçurumlar oluşur; fertleri birbirine bağlayan ve toplumu ayakta tutan manevî değerler görünmez olur; zamanla yapısal çarpıklık meydana gelir ve böylece toplumun bünyesi çürüyerek dağılma sürecine girilmiş olunur. Dahası şımarıklıkları nedeniyle bu tür insanların kalpleri katılaşıp, insânî duygu ve değerleri kaybolur; ilâhî mesajı algılayacak alıcıları devre dışı kalır²¹⁹ ve nihayet o meş'um son gelir:

"Biz refahdan şımarmış nice memleket halkını helâk etmişizdir. İşte yerleri!" (Kasas (28), 58).

Ayrıca âyet araştırmaların, helâk olan kavimlerden geri-

ye kalan eserler üzerinde yoğunlaştırılması gerektiğine, zî-râ bunların, insanlığa hidâyet mesajı sunma gibi önemli görevler ifâ edebilecek nitelikte olduğuna da dikkat çekmektedir. **"İşte yerleri!"** ifadesi bu hususa vurgu yapmaktadır.

Yukarıdaki ('Ahkâf/25) âyette geçen "mücrim" kelimesi, "günahkar"²²⁰ demektir. Hemen her peygamberin karşısına çıkan bu kişiler,

"Her peygambere suçlulardan düşmanlar peydâ ettik" (Furkân (25), 31)
Allah tarafından bir mekr olarak çökertilecek toplumlarda -özellikle ileri seviyedekiler- önemli mevkilere getirilirler²²¹:

"Böylece biz, her kasabada, oralarda bozgunculuk yapmaları için, günahkarlarını/mücrimlerini liderler yaptık..." (En'âm (6), 123).

Dalâlet içinde yüzen bu çılgın tiplerin,

"Mücrimler bir sapıklık ve çılgınlık içindedir" (Kamer (54), 47)

yaptıkları hatalar ise asla karşılıksız kalmaz:

"Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hilelere karşılık Allah tarafından aşağılık ve çetin bir azap erişecektir" (En'âm (6), 124).²²²

Müşrik olmaları

"Dediler ki: Bize, tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?" ('A'râf (7), 70).

"Sen bizi ilahlarımızdan çevirmek için mi geldin?" ('Ahkâf (46), 22).

Kavmi tarafından Hûd^(as)'a karşı sarfedilen bu sözler, onların tam anlamıyla şirkin içinde olduklarını göstermektedir.

Hûd kavmi de Nûh kavmi gibi putlara tapmıştır (politeizm).²²³ Rivâyete göre tûfândan sonra ilk defa puta tapan 'Âd kavmi olmuştur; zamûr (veya samûd), suddâ' (veya zurrâ) ve elhibâ' adlı putlara tapmışlardır;²²⁴ putlarına işaret olarak yol kavşaklarına ve yüksek yerlere Hermes sütunları veya Phallus denilen, ağaç ya da taştan yapılmış silindir şeklinde direkler dikmişlerdir.²²⁵

Onların, Hûd^(as)'a karşı söylediği, "sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?" ile, "sen bizi tanrılarımızdan çevir-

mek için mi geldin?" sözleri, Mekkeli müşriklerin Resûlül-lah'la ilgili olarak sarfettikleri, "onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman demişlerdi ki: Bu, sizi babalarımızın tap-tığı (putlardan) çevirmek isteyen bir adamdan başkası de-ğildir..."²²⁶ sözleriyle, "tanrıları tek tanrı mı yaptı? Doğrusu bu tuhaf bir şeydir"²²⁷ sözlerine benzemektedir.

Elçileri yalanlamaları, âyet[mu'cize]leri ve kıyâmeti/âhireti inkârları

"Âd kavmi gönderilen elçileri yalanladı" (Şu'ara' (26), 123).

"Biliniz ki, 'Âd (kavmi) Rabblerininin âyetlerini inkâr ettiler, peygamberine karşı geldiler..." (Hüd (11), 59).

"Onun kavminden, kâfir olup âhirete ulaşmayı inkâr eden... kişiler: Bu dediler, sizin gibi bir insandır..." (Mü'minûn (23), 33).

"Size öldüğünüz, toprak ve kemik yığını haline geldiğinizde, mutlak surette sizin (kabirden) çıkarılacağınızı mı va'dediyor? Bu size va'dedilen (yeniden dirilme, gerçek olmaktan) çok uzak! Hayat, şu dünya hayatımızdan ibarettir. Ölüyoruz, yaşarız; tekrar dirilecek de değiliz" (Mü'minûn (23), 35-37).

Bu ifadeler, Hüd kavminin elçileri, mu'cizeleri ve âhireti inkâr ettiklerini, kısaca temel çöküş nedenlerinden biri olan inkara²²⁸ saplanmış bir toplum olduklarını haber vermektedirler.

Küfür, "îmânın zıddıdır. Şükrün zıddı, küfrân-ı nîmet"²²⁹ anlamında da kullanılmaktadır.

Âyetlere gelince, bunlar üç kısımdır. Bir kısmı her şeyi kuşatır. Bu anlamda, her şeyde **Allah**'ın "**Bir**" olduğunu gösteren bir âyeti vardır. Bir kısmı gök gürültüsü, güneş ve ay tutulması gibi olağan âyetlerdir. O âyetlerin bir kısmı da -peygamberlerin mu'cizelerinin de dahil olduğu- olağanüstüdür. Mu'cizeler arasında, ısrarla talep edilen ve 'âyât-ı mukteraha' denilen bir kısım daha vardır ki, bunlar gösterildiği zaman peygamberlere inanmayanlar helâk edilirler.²³⁰

Zirâ toplumun hem düzelmesi ve hem de bozulması

inançla başlar. Değişen inanç onun pratik hayatına yansır. Eğer bu değişim, müsbet yönde değil de menfi yönde olursa o zaman toplum yaşama hakkını kaybede[bili]r.²³¹

Helâk olan kavimlerin ortak özelliklerinden biri de, kendilerine gönderilen peygamberlere itâ'at etmeleri, yani getirdikleri esasları benimsemeleri gerekirken,

"Biz hiçbir elçiyi, Allah'ın izniyle itâ'at edilmekten başka bir amaçla göndermedik" (Nisâ' (4), 64)

onları,²³² gösterdikleri mu'cizeleri (âyetleri) ve getirdikleri esasları tekzîb etmektir ki bu tür düşünce ve tavırların neticesi ise şöyle olmaktadır:

"Herhangi bir ümmete peygamberlerinin geldiği her defasında, onlar bu peygamberi yalanladılar, biz de onları birbiri ardından yok ettik" (Mû'minûn (23), 44).

"Sizden önce, zulmettikleri ve peygamberleri kendilerine açık kanıtlar getirdikleri halde inanmadıkları için nice nesilleri helâk etmişizdir" (Yûnus (10), 13).

"O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kimdir! Şüphe yok ki, zâlimler kurtuluşa ermezler!" (En'âm (6), 21).²³³

Allah (cc), ilâhî mesajı benimsemedikleri için canlıların en alt derekesinde olduklarını bildirdiği;

"Allah katında, yürüyen canlıların en kötüsü kâfir olanlardır. Çünkü onlar îmân etmezler" (Enfâl (8), 55)²³⁴

bu tür insanlara²³⁵ pislik yağdırır,

"Allah inanmayanların üstüne pislik verir" (En'âm (6), 125)

inananların günahlarını bağışlamak, onları ise yok etmek ister:

"Bir de Allah, îmân edenleri günahlarından temize çıkarmak, kâfirleri de helâk etmek ister" (Âli 'Imrân (3), 141).

Nihâyet münkir olan bu kesimi ortadan kaldırır:

"Allah ve Resûlüne karşı gelenler, kendilerinden öncekilerin tepelendikleri gibi tepeleneceklerdir" (Mücâdele (58), 5).

"İnkâr edenlere gelince, yıkım onlara" (Muhammed (47), 8).

Ancak Allah (cc) kullarının inkârına rızâ göstermediğinden,

“O, kullarının küfrüne râzı olmaz...” (Zümer (39), 7)

inkârcılara çeşitli sebeplere binâen belli bir süre/mühlet verir:

“İnkâr edenlere mühlet verdim, sonra onları yakaladım” (Ra’d (13), 32).

Bu süre zarfında onların durumlarında müsbet bir gelişme olur da hatalarından vazgeçerlerse önceden irtikap ettikleri günahları bağışlanır. Eğer inkârda ısrar ederlerse, bu yüzden helâk olanların uğradığı aynı âkibete uğrarlar (sünnetullah):

“İnkâr edenlere, eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle. Yok geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin hali gözlerinin önündedir” (Enfal (8), 38).

Âyette, **‘kendilerinden öncekilerin hali gözlerinin önündedir’** ifadeleri, doğrudan arkeolojiyle ilgili olup, helâk olan kavimlerden geriye kalan arkeolojik eserlerin ibret nazarıyla araştırılıp incelenmelerinin önemine işaret etmektedir. Bu eserler, ilâhî mesaja inanmayanlara, ‘küfrü terketmedikleri takdirde, şu gördükleri eserleri yapan, ancak küfürleri nedeniyle yok edilen insanların uğradığı aynı felâket[ler]e maruz kalacakları’, inananlara da ‘üzerinde bulundukları hidâyetten ayrılmamaları ve hatta ona daha fazla itina göstermeleri gerektiği’ şeklinde gerekli tenbîhâtı yapmalıdır.

Onların âhiretle²³⁶ ilgili olarak peygamberlerine karşı sarfettikleri sözlerin benzerini, Mekke’li müşrikler de Resûl-ü Allah’a söylemiştir:

“Hayır, onlar da evvelkilerin dedikleri gibi dediler: Öldüğümüz, toprak ve kemik haline geldiğimiz zaman mı, biz mi yeniden dirileceğiz? dediler” (Mü’minün (23), 81-82).²³⁷

Bir gün Velîd b. Muğîre’nin oğlu Übeyy, eline çürümüş bir kemik parçası alarak Resûl-ü Allah’a gelir, eliyle onu ufaladıktan sonra, “sen, Rabbinin bu çürümüş kemiği dirilteceğini mi ileri sürüyorsun?” diye sorar. Bu olay üzerine,

“Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misâl getirmeye kalkışıyor ve: Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek? diyor” (Yâsîn (36), 78)

âyeti nâzil olur.²³⁸

Hâris b. Kays şöyle diyordu: "Muhammed arkadaşlarını aldatıyor, onlara öldükten sonra dirileceklerini vadediyor, Allah'a yemin ederim ki, bizi öldüren ancak geçip giden şu zamandır." Bu sözler üzerine ise,

"Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola getirebilir? Hala ibret almıyor musunuz?"

(Câsiye (45), 23)

âyeti indirilmiştir.²³⁹

Böylece, 'Âd kavmi ile Mekkeli müşriklerin âhiret hakkındaki düşünceleri arasında herhangi bir farkın olmadığı görülmüş oldu.

Yapılan tüm işlere değerini kaybettiren (heder),

"Âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır..." ('A'râf (7), 147)

bu yanlış kabulün olumsuz etkisi, sadece maddî âlemle sınırlı olmayıp âhirete de uzanmaktadır:

"İnkâr edenleri dünyada da âhirette de şiddetli azaba çarptıracağım" ('Âl-i 'Imrân (3), 56).

"İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince işte onlar cehennemliklerdir" (Mâ'ide (5), 86).²⁴⁰

Ayrıca, yakınlık derecesi ne olursa olsun bu tür kimse-lerin dost bile edinilmemesi gerektiği, onları dost edinenlerin zâlimlerden olacağı uyarısı yapılmıştır:

"Ey îmân edenler! Eğer küfrü îmana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi (bile) veli edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse, işte zâlimler onlardır" (Tevbe (9), 23).

İşte, böylesine acılı sonuçları olan inkardan şiddetle kaçınmak gerektiğini Kur'ân şu beyanıyla vurgulamaktadır:

"Münkirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!" ('Âl-i 'Imrân (3), 131).

Kibirli olmaları/büyüklük taslamaları

“Âd kavmine gelince, yeryüzünde haksız olarak büyüklük tasladılar ve: Bizden daha kuvvetli kim var? dediler. Onlar kendilerini yaratan Allah'ın, onlardan daha güçlü olduğunu görmediler mi? Onlar bizim âyetlerimizi inkâr ediyorlardı” (Fussilet (41), 15).

‘Âd kavmini, maddî imkanlarının çokluğu kibre sevkettiği miştir.²⁴¹

Kibir, Hakkı inkâr etmek, insanları küçük görmektir:

“Kibir, Hakkı inkâr ve insanları tahkîr etmektir.”²⁴²

Benimsenen bu tür hatalı düşünceler,

“İnsan, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?” (Beled (90), 5)

elîm sonuç[lar]la karşılaşmaya sebebiyet verir,

“Kulluğundan yüz çeviren ve kibirlenenlere gelince onlara acı bir şekilde azap edecektir...” (Nisâ' (4), 173)²⁴³

neticede cennete girmeye engel teşkil eder:

“Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez.”²⁴⁴

Kaba kuvvete başvurmaları

“Yakaladığınızda, zorbalar gibi yakalıyorsunuz” (Şu'arâ' (26), 130).

“Âd (kavmi)... inatçı her zorbanın emrine uydu” (Hud (11), 59).

Hûd kavminin inkârcıları, toplumda adâlet, sevgi, saygı, şefkat ve merhamet yerine zorbalığı ve barbarlığı tercih etmişlerdir.²⁴⁵

Basiretsiz olmaları

‘Âd kavmi, imkanları dahilinde olduğu halde,

“... Oysa bakıp görebilecek durumdaydılar” (‘Ankebût (29), 38)

ibretâmiz hiçbir şeyden ibret almıyordu:

“Onlara kulaklar, gözler ve gönüller vermiştik. Fakat ne kulakları, ne gözleri ve ne de gönülleri kendilerine bir yarar sağladı. Zîrâ bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alay edip durdukları şey onları kuşatıverdi” (‘Ahkâf (46), 26).

Burada kulaklar, gözler ve gönüllerin sâhiplerine fayda

vermemesi, hidâyete vesile olma yönünde onların duyduklarından, gördüklerinden, his ve idrak ettiklerinden gereken ders ve ibreti almamaları demektir. Hayatî önem taşıyan bu organlar, eğer hidâyete gelmeye vesile ve yardımcı olma açısından ibret alma görevlerini yerine getirmiyorlarsa mânen âtil sayılırlar:

“Gözler kör olmaz lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur”
(Hacc(22), 46).

“Kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncılar/sapıktırlar” (‘A’raf (7), 179).

Çünkü duyu organlarından beklenen, sadece maddî olarak icrâ ettikleri fonksiyonları değildir. Bunlarla beraber onlar, hidâyete vesile olabilecek tarzda ulvî bir görev ifâ etmelidirler. İşte o zaman bu organlar, diğer canlılardaki benzerlerinden farklı ve yüce bir fonksiyon icrâ etmiş olurlar. Kalp, his ve idrak ettiklerinden; göz, gördüklerinden ve kulak da duyduklarından ibret alacak, ona göre de düşünce ve davranışlarda müsbet yönde değişiklikler meydana gelecek ve böylece insan hidâyete ermiş olacaktır. Aksi halde, hakîkatlara karşı kalbi mühürlü, kulakları tıkalı ve gözleri perdeli bir insan, Kur’ân’ın ifadesine göre mânen diğer canlıların seviyesinden daha aşağı bir seviyeye inmiş demektir. Sonuç ise hâliyle ürperticidir:

“Allah onların, kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş, gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için büyük bir azap vardır”
(Bakara (2), 7).

Maddî hayattaki bu basîretsizliğin etkisi âhirette de görülr:

“Bu dünyada kör olan kimse âhirette de ködür, üstelik iyice yolunu şaşırmıştır” (İsrâ’ (17), 72).

c. 'Âd kavminden alınması gereken ibretler

"Onu yalanladılar. Biz de onları helâk ettik. Doğrusu bunda büyük bir ibret vardır..." (Şu'arâ' (26), 139).

"Âd ve Semüd'u da (helâk ettik). Bu oturdukları yerlerden size belli olmaktadır..." ('Ankebût (29), 38).

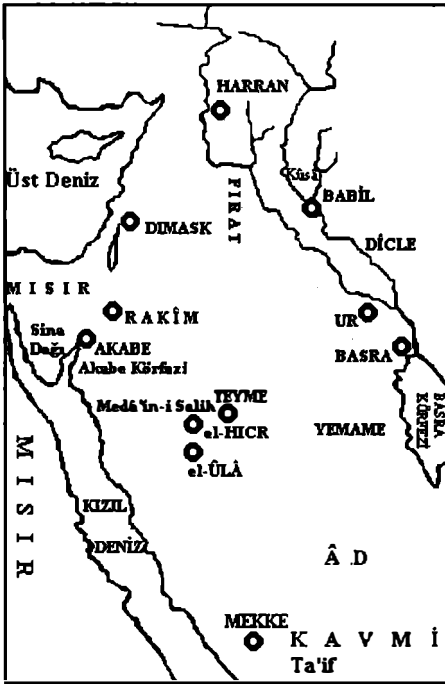
Âyetlerde kısaca, hidâyete gelmediği için helâk edilen 'Âd kavminde alınacak ibretler bulunduğu, maruz kaldıkları vahim olayın, oturdukları yerlerde bıraktıkları iz ve kalıntılardan belli olduğu anlatılmıştır. **"Bu oturdukları yerlerden size belli olmaktadır"** ifadeleri, tam anlamıyla arkeolojinin alanına girmektedir. İşte, yok edilen kavimlerden geriye kalan eserler, onları meydana getiren insanları zevâle götüren düşünce ve davranışlardan şiddetle kaçınılması gerektiği uyarısını yapmalıdırlar.

Furkân sûresinin, 'Âd, Semüd, Ress ve daha bir çok neslin helâk edildiğini haber veren 38 ve 39. âyetlerinden sonra zikredilen,

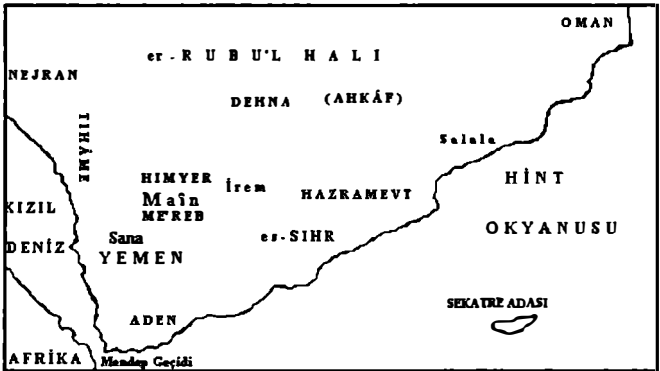
"Andolsun (bu Mekkeli putperestler), belâ ve felâket yağmuruna tutulmuş olan o beldeye uğramışlardır. Peki onu görmüyorlar mıydı?..."

âyeti de, bu tür eserlerin, böyle bir uyarı görevini icrâ edecek nitelikte olduklarını, dolayısıyla onların bu yönlerinin dikkata alınarak değerlendirilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Burada, konumuzla ilgili olduğu için, Hüd_(as)'ın kavminin yaşadığı yerlerden biri olan Ubâr[veya Vebâr]'ın kazısının yapıldığını belirtmekte fayda vardır. İlgili -eski- kaynaklara göre Yemen'in doğu tarafında ve Negrân, Hazramevt ve Şihir ile Mehre arasında geniş bir yer olan²⁴⁶ ve bugün Umman'da Salala şehri yakınlarındaki bu târihî kent, başında Nicholos Clapp'ın bulunduğu bir grup arkeolog tarafından 1982-1992 târihleri arasında yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır.²⁴⁷ Ayrıca Ecâ'e denilen dağın üzerinde de bu kavme ait bir takım meskenlerin ve kayalara işlenmiş sûretlerin bulunduğu²⁴⁸ bildirilmektedir.

Ad Kavminin yaşadığı topraklar

Ad Kavminin yaşadığı topraklar

C. Sâlih (as)

Kendilerine peygamber olarak Sâlih_(as)'ın gönderildiği Semûd kavmi, 'Âd kavminden sonra onların yerine getirilmiştir:

“(Allah), ‘Âd’dan sonra yerlerine sizi getirdi” (‘A‘râf (7), 74).

‘Âd kavmi gibi kıssası Tevrât’ta geçmeyen bu kavim Hicr denilen yerde yaşamıştır:

“*Hicr halkı (Semûd) da peygamberleri yalanlamıştı*” (Hicr (15), 80).

Asurlulara ait bir kitabede (M. Ö. 715) Semûd kavminin Hicr’de yaşadığı belirtilmekte; Yunan tarihçileri de Hz. ‘Î-sâ’nın doğduğu yıllarda ‘Thamudeni’ dedikleri Semûdluların, Hicr’de oturduğunu söylemektedirler.²⁴⁹

Yukarıda zikredilen, Hz. Peygamber’in ‘Usfân vadisine vardığında, Hûd_(as) ile Sâlih_(as)’ın, el-Beytû’l-‘Atik’i hac (ziyâret) için oradan geçtiklerine²⁵⁰ dair verdiği haber, Hûd_(as) gibi Sâlih_(as)’ın da Mekke’de bulunduğunu göstermektedir.

Hicr, Arabistan’ın kuzeybatısında Hicâz (Medîne) ile Şâm arasında,²⁵¹ Teymâ’nın yaklaşık olarak 110 km. güneybatısında, bugünkü Alâ’nın 15 km. kuzeyinde bulunan bir yer-

dir.²⁵² 27°C derece kuzey, 38°C derece güney meridyenleri arasında bulunmaktadır.²⁵³ Halen Medîne-Tebük demiryolu üzerinde bir istasyon olan 'Medâ'in-i Sâlih' ismiyle anılmaktadır.²⁵⁴

Şimdi Hz. Sâlih'in, ilgili bazı kaynaklarda 20 yıl devam ettiği²⁵⁵ belirtilen ilâhî mesajı tebliğ sürecini Kur'ân'dan takip edelim.

a. Sâlih(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri

Sâlih(as)'ın kavmi Semûd'u hak dine daveti

"Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yoktur... O'ndan mağfiret dileyin..." (Hûd (11), 61).

Anlaşılan o ki, Sâlih (as) da tebliğine önce tevhîd ile başlamıştır.

Semûd kavminin ilâhî mesajı kabul etmemesi

Semûd kavminin de önce ileri gelen mütekebbirleri kendilerine sunulan ilâhî mesajı kabul etmemişlerdir:

"Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler, içlerinden zayıf görülen inananlara dediler ki: Siz Sâlih'in gerçekten Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz? Onlar da: Biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız, dediler. Büyüklük taslayanlar: Biz de sizin inandığınızı inkâr edenleriz, dediler" ('A'râf (7), 75-76).

Diğer kavimler gibi bunlar da bir takım yanlış kabulleri inkarlarına gerekçe yapmışlardır:

"Onlara yalnız Allah'a kulluk edin! diye önlerinden ve arkalarından elçiler gelmişti. Rabbimiz dileyseydi elbette melekler indirirdi. Onun için biz sizinle gönderilenleri inkâr ediyoruz, demişlerdi" (Fussilet (41), 14).

Bunların dışında azınlıkta kalan güçsüz ve ezilen kesim ise ilâhî mesaja olumlu cevap vermiştir.²⁵⁶ Böylece Semûd kavmi, ilâhî çağrıya icâbet eden ve etmeyen olmak üzere iki gruba ayrılmıştır:

“Allah’a kulluk edin demesi için Semûd kavmine kardeşleri Sâlih’i gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki zümre oluverdiler”(Neml(27), 45).

İlâhî mesaja inanmayanlar, Sâlih(as)’a ‘büyülenmişlik, yalancılık ve şımarıklık’ gibi ithamlarda bulunmuşlardır:

“Sen, olsa olsa iyice büyülenmiş birisin dediler” (Şu‘arâ’ (26), 153).

“Vahy aramızdan ona mı verildi? Hayır o yalancı ve şımarığın biridir, (dediler). (Sâlih’e dedik ki:) Yarın onlar, yalancı ve şımarığın kim olduğunu bileceklerdir” (Kamer (54), 24-25).

Görüldüğü gibi Semûd kavminin inkârcıları peygamberlerine karşı çok ağır sözler sarfetmişlerdir. Gururlarından dolayı, sıradan bir insan olarak kabul ettikleri birine uymayı hazmedememişlerdir.

Son âyette, ‘yarın onlar, yalancı ve şımarığın kim olduğunu bileceklerdir’ ifadesinin, bir tehdit olup, muhtemelen yakın bir zamanda onların can yakıcı bir olayla karşı karşıya geleceğine işaret ettiği söylenebilir.

Aynı şekilde Mekkeli müşrikler de vahyin, kendi değer verip saygı duydukları ve büyük olarak tanıdıkları insanlardan birine değil de Hz. Muhammed’e gelmesini içlerine sindirememişlerdi:

“Kur’ân aramızdan Muhammed’e mi indirildi? diyerek kalkıp gittiler” (Sad (38), 8).

Velîd b. Muğîre şöyle demiştir: “İki şehrin büyüğü olarak biz, yani, Kureyş’in efendisi olan ben ve Sekîf’in ulusu Ebû Mes’ûd ‘Amr b. ‘Umeyr dururken Kur’ân Muhammed’e mi nâzil oluyor?” deyince şu âyet nâzil olmuştur:

“Ve dediler ki: Bu Kur’ân iki şehirden bir büyük adama indirilse olmazmıydı?” (Zûhruf (43), 31).

Allah (cc) ise onların bu itirazlarına şöyle karşılık vermiştir:

“Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar?” (Zûhruf (43), 32).²⁵⁷

Çünkü, kimin peygamber olarak seçilip gönderileceği,

“Allah nebiliğini kime vereceğini daha iyi bilir” (En’âm (6), 124)

başka bir ifadeyle kime vahy indirileceği;

"Arşın sâhibi, emrinden olan vahyi, kullarından dilediğine indirir ki, buluşma gününe karşı (insanları) uyarsın" (Mû'min (40), 15) sadece Yüce Allah'ın inisiyatifinde olan bir husustur.²⁵⁸

Peygamberlerine böylesine ağır sözler söyleyen inkarcılar, başlarına gelen fenalıkların sebebi olarak Sâlih (as) ve inananlarını görmüşler; dindar kesimin tanrılara karşı olumsuz tutumları nedeniyle uğursuzluk diye niteledikleri felaketlere maruz kaldıklarını(!) iddia etmişlerdir.²⁵⁹

"Dediler: Senin ve beraberindekilerin yüzünden uğursuzluğa uğradık. Sâlih: Sizin uğursuzluğunuz Allah katındandır, dedi" (Neml (27), 47).

Her türlü olumsuzluğa rağmen tebliğ görevini sürdüren Sâlih(as)'dan kavmi mu'cize göstermesini istemiştir:

"Sen de ancak bizim gibi bir insansın. Eğer doğrulardan isen bize bir mu'cize getir" (Şu'arâ' (26), 154).

Resûlüllah'tan da istenen mu'cize,

"Kâfir olanlar diyorlar ki: O'na Rabbinden bir mu'cize indirilmeli değilmiydi?..." (Ra'd (13), 27)

ilâhî mesajı kabul etmeyen hemen her kesim tarafından yapılan alışıl gelmiş taleplerden biridir.

Semüdluların bu talepleri bir deveyle yerine getirilmiştir:

"Sâlih dedi ki: İşte (mu'cize) bu dişi devedir. (Bir gün) onun su içme hakkı vardır; belli bir gün su içme hakkı da sizindir, dedi. Sakın ona bir kötülük dokundurmayın, sonra büyük bir günün azabı sizi yakalar. Nihayet onu kestiler, ama pişman oldular" (Şu'arâ' (26), 155-157).

Rivâyete göre olay şöyle cereyan etmiştir: Semüdlular, "ey Sâlih, şu gördüğün kayanın içinden bize on aylık hâmile bir deve çıkarırsan peygamberliğini kabul ederiz" derler. Sâlih (as), sözlerine sadık kalacaklarına dair kendilerinden söz aldıktan sonra istenilen kayaya yaklaşır, orada namaz kılar, Rabbine duâ etmeye başlar. Bu sırada titreyip sarsılmaya başlayan kaya ikiye ayrılarak oradan on aylık hâmile

bir devenin çıktığı görülür. Bu olay üzerine kavmin başkanı konumunda olan bir kişi ile bir kabilesi imân eder.²⁶⁰

Semûd kavmine mu'cize olarak deve verilmesi, muhtemelen onların deveye verdikleri ehemmiyetten veya devenin, onların pratik hayatında önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanmıştır. Deveyle onlar arasına, suyun nöbetleşe kullanılması şartının konulmasındaki sebep de, o bölgede suyun kıtlığı ve onların suya olan ihtiyaçlarının fazlalığı olabilir; devenin su içme sırasında (nöbetinde) kullanmaları gereken/yeterli suyu alamadıkları ve bu yüzden sıkıntıya girdikleri düşünülebilir. "Semûd" kelimesinin, "suyun az olması" anlamına gelen "S-M-D"den²⁶⁴ türemesi, bu fikrin doğruluğunu te'yîd eder niteliktedir.

Semûdlulara mu'cize olarak verilen deveye kesinlikle herhangi bir kötülük yapmamaları, aksi halde kendilerini yakın bir gelecekte karşı koyulamayacak bir olayın çökerteceği haber verilir. Ancak bu ikâzları dinlemeyen bir kısım Semûdlu, ayaklarını kesmek suretiyle deveyi öldürürler. Bunun üzerine Sâlih (as) onlara, azabın çok yakında geleceğine işareten 'yurdunuzda üç gün daha yaşayın' diyerek kendilerini tehdit eder:

"Sâlih dedi ki: Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. Bu söz yalanlanamayan bir tehdit idi" (Hud (11), 65).

Mu'cize deveyi itlâf etmekle yetinmeyen dokuz Semûd cânîsi, Sâlih (as) ve ailesinin hayatına da son vermeyi düşünür:

"O şehirde dokuz kişi vardı ki bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar, iyilik tarafına hiç yanaşmıyorlardı. Allah'a and içerek birbirlerine: Gece ona ve ailesine baskın yapalım, sonra da velisine: Biz Sâlih ailesinin yok edilişi sırasında orada değildik, inanın ki doğru söylüyoruz, dediler. Onlar böyle bir tuzak kurdular. Biz de kendileri farkında olmadan onların planlarını al-

tüst ettik. Bak işte tuzaklarının âkibeti nasıl oldu: Onları da, kavimlerini de toptan helâk ettik" (Neml (27), 48-51).

Anlatıldığına göre olay şöyle meydana gelir: Mu'cize deveyi öldüren bu dokuz kişi, Hz. Sâlih'in daha önce kendilerini uyardığı Allah'ın azabından korktukları için onu da öldürmeye karar verirler. Birbirlerine, "haydi gelin Sâlih'i öldürelim; şayet öldürüleceğini anlar, yapacağımız işi farke derse onu hemen öldürürüz, durumu farketmez de yalan söylerse onu da devenin âkibetine uğratarız" diyerek geceleyin Sâlih_(as)'ın ailesiyle birlikte bulunduğu yere giderler. Ancak Allah tarafından gönderilen melekler, fırlattıkları taşlarla bu kişileri öldürürler. Bunların öldürüldüğünü duyan yakınları, olay yerine gelerek Hz. Sâlih'e, 'bunları sen mi öldürdün' diyerek üzerine yürürler. Hz. Sâlih'in kavmi de onlara engel olup şöyle derler: O sizi Allah'ın azabıyla uyarmıştı, yalan söylemez, söyledikleri hep doğrudur; bu hareketinizle Rabbinizin daha fazla gazaplanmasına sebep olmayın; sizi aldatmış veya size yalan va'adde bulunmuş olsaydı, biz onu mutlaka size teslim ederdik. Bu sözler üzerine ölenlerin yakınları herhangi bir eylemde bulunmadan evlerine dönmek zorunda kalırlar.²⁶²

Hz. Sâlih'in bu durumu Hz. Peygamber'in hicretten -çok kısa bir süre- önceki durumuna benzemektedir.²⁶³

Resûlullah, -ashâbı hicret ederken- Mekke'de verilecek emri beklemişti. Hz. 'Alî ve Ebü Bekir de onu beklemekte idiler. Kureyş bu durumu görünce Resûlullah'ın Mekke'den başka bir yere çıkmasından endişe etmeye başladılar. Bu münasebetle Dâru'n-Nedve denilen, içinde istişâre ettikleri ve önemli konuları karara bağladıkları Kusayy b. Kilâb'ın evinde toplandılar. Burada getirdiği ilâhî mesajı etkisiz hale getirmek amacıyla Resûlullah'ı zincire bağlayıp zindana atma, sürgün etme/ıssız bir çölde göz hapsinde tutma gibi görüşler ileri sürüldü. Neticede Ebü Cehil'in, "bana göre her kabileden soylu birer genç alalım ve bunların her biri-

ne birer kılıç verelim. Hepsi, tek bir adamın hareketiyle birden ona bir darbe indirip onu öldürsünler. Böylece kimin öldürdüğü belli olmaz. Bunu yapacak olurlarsa kanının bedeli bütün kabîleler arasına dağılmış olur. Bu durumda Abdimenafoğulları kendi kavimlerinin tümüyle savaşmaya güç yetiremeyecekleri için çaresiz diyeti kabul etmek mecburiyetinde kalırlar” şeklinde ortaya attığı görüşü kabul edilerek toplantı sona erer.

Bunun üzerine Cebrâ’îl (as) Hz. Peygamber’e gelerek ona şöyle dedi: “Bu gece yatağında yatmayacaksın.” Karanlık çökünce, uyuduğu zaman üzerine saldırmak için suikastçılar Resûlullah’ın kapısında toplanarak onu gözetlemeye başladılar. Resûlullah, onların bu durumunu görünce Hz. Alî’ye şunları söyledi: “Yatağında sen uyu, benim yeşil bürdemi de üzerine al, şunu kesinlikle bil[melisin]ki, sana asla kötü bir şey olmayacaktır.” Sonra yanında bulunan emânet vb. şeyleri sâhiplerine iâdesi için ona gereken talimatı verdi. Dışarı çıkıp eline aldığı bir avuç toprağı, hem kendisini öldürmek amacıyla izleyen suikastçıların üzerine serpererek ve hem de, “*yâ sîn. Hikmetli Kur’ân’a andolsun. Hiç kuşkusuz sen gönderilen elçilerdensin. Dosdoğru bir yol üzerindesin. Azîz ve Rahîm’in indirdiği üzere sin. Babaları uyarılmamış, bu yüzden tam bir gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için gönderildin. Yemin olsun ki, onların çoğuna söz hak olmuştur. Artık onlar îmân etmezler. Biz onların boyunlarına bukağılar geçirdik. Çenelere dayanan o bukağılar yüzünden kafaları yukarı kalkıktır. Önlerine bir set, arkalarına da bir set çekti. Böylece onları kuşatıp sardık; artık onlar görmezler*”²⁶⁴ âyetlerini okuyarak geçip gitti.

“Küfre sapanlar, seni tutuklamaları yahut öldürmeleri veya yurdundan çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlar, Allah da tuzak kurar. Ama Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır” (Enfâl (8), 30)

âyeti işte bu hâdiselere işâret etmektedir.²⁶⁵

Böylece Yüce Allah'ın şu;
 “Onlar yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötü tuzaklar kuruyor-
 lardı. Halbuki kötü tuzak ancak sahibine dolanır” (Fâtır (35), 43)
 sözü gerçekleşmiş olur.

Semûd kavminin helâk edilmesi

“Arkadaşlarını çağırdılar, o da kılıcını çekti ve deveyi kesti... Biz onların üzerlerine korkunç bir ses gönderdik; ağılının topladığı kuru ot gibi kırılıp döküldüler” (Kamer (54), 29, 31).

“Derken o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler... Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten elçilerdensen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir, dediler. Bunun üzerine onları o sarsıntı yakaladı da yurtlarında diz üstü dona kaldılar” (‘A’raf (7), 77-78).

“... Rabbleri de orayı dümdüz etti...” (Şems (91), 14).

Mu’cize deveyi kesen bu azgın kişinin²⁶⁶ güçlü-kuvvetli biri olduğu şu hadîsten anlaşılmaktadır:

“Sâlih’in dişi devesini, kuvvette Ebû Zem’a gibi kavmi içinde izzet ve şevket sahibi birisi öldürme davetine icâbet etti.”²⁶⁷

Bir türlü ilâhî mesajı kabule yanaşmayan Semûd kavmi, sabaha doğru o elemli azapla buluşturularak;

“Onları sabaha çıkarlarken o korkunç ses yakaladı” (Hicr (15), 83)
 yok edilir, onlardan hiçbir kimse hayatta kalmaz:

“Semûd’u (yok etti) ve (onlardan) geriye (kimse) bırakmadı” (Necm (53), 51).

Ancak Ebû Riğâl adında birinin, kavminin helâk edilişi sırasında Ka’be’de olması nedeniyle oradan çıkıncaya kadar azaba çarptırılmadığı, çıktığında ise aynı âkibete maruz kaldığı bildirilmektedir. Bu olayla ilgili Abdullah b. Ömer şu bilgiyi aktarmaktadır:

“Resûlullah (sav) ile birlikte Tâ’ife doğru yola çıktığımızda bir kabre uğradık. Allah Resûlü: “Bu, Semûd kavminden olan Ebû Riğâl’in (ki o Ebû Sekîstir) kabridir. Harem’de olduğu için (önce azaptan) kurtuldu. Oradan çıkınca kavmine gelen azap şurada ona da isâbet etti ve oraya defnedildi, bu yurdular.”²⁶⁸

Sâlih(as)'ın, inananlarıyla beraber Filistin'e gittiği²⁶⁹ söylenmektedir.

Hız. İsa'nın doğumundan kısa bir müddet öncesine kadar Semüdlulardan sağ kalanların olduğu, bir kısım Romalı târihçi tarafından bunların bazılarının Roma ordusuna katılarak düşmanları Nebâtîlere (veya Nebtîlere) karşı savaştıkları²⁷⁰ ileri sürülmektedir. Eğer bu bilgiler doğru ise, o zamana kadar hayatta kala[bile]nler Semüdluların, inandıkları için Sâlih(as)'la birlikte helâk edilmeyen kesiminden çoğalmış olmalılar. Çünkü âyette, inanmayanların tümüyle yok edildiği haber verilmektedir.

b. Sâlih(as)'ın kavminin olumsuz düşünce ve davranışları

Lüks hayat yaşamaları

"Onun ovalarında saraylar yapıyor, dağlarında evler yontuyorsunuz" ('A'râf (7), 74).

"Görmedin mi Rabb'in ne yaptı... Vâdî'l-Kurâ'da oya[rak evler yapa]n Semûd'a?" (Fe'r (89), 6, 9).

Semüdluların kayaları, merdivenleri ilk yontan millet oldukları ve Vâdî'l-Kurâ'da, bütünüyle taştan yapılmış 1700 yerleşim birimi kurdukları²⁷¹ söylenmektedir.

Yaz günlerinde ovalardaki saraylarında, kış günlerinde de dağlardaki evlerinde²⁷² lüks bir hayat yaşamışlardır. Mimaride, özellikle de dağları/kayaları oyarak saray yapımında çok maharet,²⁷³ toprağı işlemede de bir hayli başarı elde etmişlerdir.²⁷⁴

Onları böyle bir yaşantıya sürükleyen sebep ise, hayatı sadece bu dünyadakinden ibaret görmeleri ve ebedî olarak güven içinde yaşama arzu ve düşünceleriydi:

"Burada güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? (Bu zana) dağlardan ustaca evler yontuyorsunuz" (Şu'arâ' (26), 146, 149).

Bu yanlış düşünce ve davranış tarzları onları, pek çok hatayı yapmaya sevk etmiştir. Mutlak irâde ise bu hatalı gi-

dişe izin vermemiştir (sünnetullah). Neticede temsîl ettikleri değerler ve sâhip oldukları o geniş maddî imkanlar, onların başlarına gelen felaketleri önleyememiştir:

“Kazandıkları, onlardan hiçbir zararı sav[a]madı” (Hicr (15), 84).

Putperest olmaları

“Dediler ki: Ey Sâlih! Sen bundan önce içimizde ümit beslenen biriydin. (Şimdi) babalarımızın taptıklarına tapmamızı bize yasaklıyor musun? Doğrusu, senin bizi çağırdığın şeyden ciddî bir şüphe içindeyiz” (Hûd (11), 62).

Onların, “sen bundan önce içimizde ümit beslenen biriydin” sözleri, Kureyşlilerin övgüye değer sıfatlarından ötürü Resûlullah’ı “el-Emîn”²⁷⁵ diye nitelemelerine, ancak peygamberliğini ilanından sonra ise ona layık gördükleri bu güzel sıfatı gözardı etmelerine benzemektedir.

Rabblarını, peygamberleri,

âyet[mu‘cize]leri ve kıyâmeti/âhireti yalanlamaları

“İyi bilin ki, Semûd (kavmi) Rabblarını inkâr ettiler” (Hûd (11), 68).

“Andolsun Hicr halkı da elçileri yalanladılar. Onlara âyetlerimizi verdik, ama onlardan yüz çevirmişlerdi” (Hicr (15), 80-81).

“Semûd ve ‘Âd kavimleri, kapılarını çalacak felâketi (kıyâmeti) yalan saymışlardı” (Hakka (69), 4).

Semûd’un hatalarından biri de kıyâmeti inkâr etmeleri idi.

Âhirete/kıyâmete inanmamak, onulmaz derin manevî yaralardan biridir. Âhireti inkar edenler, iyi de olsa yaptıkları işler, -sonuçta herhangi bir fayda sağlamayacağı için olmalı ki- değerlendirmeye bile tabi tutulmayacak derecede,

“İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O’na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyâmet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız” (Kehf (18), 105)

dalâlete saplanmış kişilerdir:

“Kıyâmet günü hakkında tartışanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir” (Şûrâ (42), 18).

Onlara âhirette acılı bir cezâ verilecektir:

“Kıyâmeti inkâr edenlere alevli bir ateş hazırladık” (Furkân (25), 11).

O halde böylesine önemli olan ve üzerinde hassasiyetle durulan bir güne inanmak insana ne gibi yararlar sağlar? Şimdi bu faydalardan bazılarını sıralamaya çalışalım:

1. İnsan, fıtratı itibariyle yokluktan hoşlanmayıp ebedî olarak var olmak arzusu taşır. Ölümle yok olup gitmek onun en büyük korkusudur. Bu itibarla insan, öldükten sonra yok olmayacağına ve kendisini bir var edenin bulunduğu inandığı zaman önemli bir problemini çözmenin bahtiyarlık ve mutluluğunu hisseder.

Bu inanç sayesinde her şeyde bir ümit ışığı doğar, gönüller ferahlanır, gayret ve çabalar artar, neticede insan huzurlu olur.

Âhiret inancı olmadan bunların hiçbirisi gerçekleşmez ve dolayısıyla insan hayatının da bir anlamı kalmaz. Böylece âhirete inanan, buna göre hayatına yön verir, hedefini belirler, yaratılışının hikmetini öğrenir.

2. Âhirete inanan, Allah'ın rızâsını kazanmak için O'nun yolunda malını ve hatta gerekirse canını bile feda etmekten çekinmez. Dünnevî menfaatlerine zarar geleceğini bilse dahi Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğmek, âhirete inanan bir insana kolay gelir.

3. Âhirete inanan bir kimsenin, karşılaştığı musîbetlere ve zorluklara karşı tahammül ve direnme gücü artar. O kimsede ölüm korkusu bile olmaz. Çünkü o bu dünyaya ebedî sa'âdeti elde etmek gayesiyle geldiğinin idraki içinde hareket eder; geçici olan menfaat ve emeller peşinde koşmaz. Onun faâliyet ve teşebbüsleri ebedî hayattaki o ebedî mutluluğu elde etmeye yöneliktir.

4. Bu inanç, fitne, fesat, zulüm, cinâyet... gibi haksızlık ve fenalıkları önlemede en etkili âmildir. Çünkü o, bu dünyada iken yaptıklarının hesabını âhirette vereceğinin bilincindedir. Dolayısıyla kötülük yapmaya meyilli olması ha-

linde kendisini bu tutumundan vazgeçirir; her iş ve hareketinde Allah'ın koyduğu sınır ve ölçülere riâyet eder.

Âhirete inanmayan birinin, her yaptığıнын, yanına kâr kalacağı ve hesabını vermeyeceği düşüncesinde olduğu için, hevâ ve hevesi doğrultusunda maddî menfaat temin etme hırs ve tamahı ile yapmayacağı fenâlık ve kötülük olmaz. Fakat insan, gizli veya aşîkar olarak bir zaman yaptığı bütün işlerden sorumlu tutulacağının, onlardan hesaba çekileceğinin idrakinde olursa, o fenâlıkları yapmaz, en azından kendisini o kötülükleri yapmamaya zorlar, nefsinı ikna etmeye çalışır.

5. Âhirete inanıp da zulme uğrayan kimse bu dünyada hakkını alamadığı takdirde âhirette alacağını bildiği için, karamsarlığa ve ümitsizliğe düşmez. Hakkının kendisine belki de en fazla muhtaç olduğu bir anda verileceğini bilir, dolayısıyla ümidini yitirmez, ye'se düşmez, sabırlı ve metanetli olur, sıkıntı ve zorluklara karşı göğüs gerer.²⁷⁶

6. İnsan, diğer canlıların aksine kemâle, kendi gayret ve çabalarıyla erer. Bu kemâl, âhirete intikal edinceye kadar bedenın çeşitli fonksiyonlarıyla gerçekleşir. Bu fonksiyonlar nihâyet bulunca kemâle erme son noktasına ulaşır ve çekilen bunca zahmet ve eziyetin karşılığını görme, başka bir ifadeyle ruhun manevî hazları tatma dönemi başlar. Bu da ancak ölümden sonraki âhiret hayatıyla gerçekleşecek bir husustur. Ruhu bu lezzetten mahrûm etmek, adâlet prensibiyle bağdaşmaz.²⁷⁷

Dolayısıyla maddî hayat, kısa bir zaman dilimi olduğundan;

"Ey kavmim dünya hayatı (kısa) bir geçinmedir" (Mü'min (40), 39)
dâimî ve daha hayırlı olan âhirete,

"Oysa âhiret daha hayırlı ve daha devamlıdır" ('A'la (87), 16-17)
hazırlık yapmak için itinalı olarak kullanılmalıdır. Ne var ki, çoğu kez daha fazla maddî imkan sağlama, oyun ve eğlence aracı kabul edilip kullanılarak zâyi' olmaktadır:

“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir...” (Hadîd (57), 20).

Öyle ise yapılması gereken, âhirette, bu kısa zaman diliminin iyi değerlendirilemediğinden yakınmamak için;

“(O zaman insan): Ah, keşke ben bu hayatım için (iyi işler yapıp) gönderseydim! der” (Şems (89), 24)

Kur’ân’ın şu beyanlarını dikkate almak suretiyle;

“Allah’a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının” (Bakara (2), 281)

maddî âlemin geçici ve câzip imkanlarına aldanıp kapılmadan, hayal sınırlarımızı aşan ihsan ve ikramların yapılacağı;

“Onun nimet ve ikramı daha büyüktür” (İsrâ’ (17), 21)

“Yaptıklarına karşılık olarak onlar için gözler aydınlatıcı(nimetlerin saklandığını hiç kimse bilemez!” (Secde (32), 17)

gerçek hayatın âhîret hayatı olduğunun şu’ûru içinde;

“Âhîret yurduna gelince işte asıl yaşama odur” (‘Ankebût (29), 64)

“Allahım âhîret hayatından başka hayat yoktur...”²⁷⁸

ebedî saâdeti elde etmek için hazırlanmaktır:

“Ey inananlar! Allah’tan korkun ve kişi, yarına ne hazırladığına baksın. Allah’tan korkun; çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır” (Haşr (59), 18).

Zâlim ve azgın olmaları, kötülük peşinde koşmaları, fesat çıkarmaları

“Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı...” (Hûd (11), 67).

“Semûd, azgınlığı yüzünden hakkı yalanladı” (Şems (91), 11).

“Onlar ülkelerinde azmışlar, çok kötülük etmişler/fesat çıkarmışlardı” (Fecr (8), 11).

“Sâlih onlara dedi ki: Ey kavmim! İyilik dururken niçin kötülüğe koşuyorsunuz?...” (Neml (27), 46).

“Onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler...” (Fussilet (41), 17).

Demek ki, Nûh ve ‘Âd kavmi gibi Semûd kavmi de, az-

gın ve zâlimdi; iyiliği terkedip kötülüğün arkasından gidiyor, aydınlık (îmân) yolu bırakıp karanlık (inkar) yolu tercih ediyor, fesat çıkarıyordu. İlâhî irâdenin onay vermediği bütün bu düşünüş ve davranış şekilleri neticede kendilerini işte o dehşetli sona götürdü:

*“Taşkınlar helâk olmuşlardır (bu söz üç defa tekrarlanmıştır).”*²⁷⁹

c. Semûd kavminden alınması gereken ibretler

“Bunun üzerine onları azap yakaladı. Doğrusu bunda büyük bir ders/ibret vardır...” (Şu'arâ' (26), 158).

“İşte bunlar, zulümleri yüzünden çökmüş/ıssız kalmış evleridir. Elbet bunda bilen kavim için bir ibret vardır” (Neml (27), 52).

Helâk olan Semûdlulardan alınması gereken dersler bulunduğu belirtilen âyetlerde, **“işte bunlar, zulümleri yüzünden çökmüş/ıssız kalmış evleri”** ifâdeleri alınacak ibretin, ortadan kaldırılan topluluktan geriye kalan eserlerin araştırılıp incelenerek olmasını teşvik etmektedirler. Bu da, arkeolojinin ilgi alanına giren bir konudur. Arkeoloji, bu tür tarihî kalıntıların, bir hidâyet mesajı sunma yönünü ön plana çıkararak değerlendirmesini yapmalıdır.

‘Âd ve Semûd kavminden bahisle Mekkeli putperestlerin tehdit edildiği şu sözleri burada tekrar hatırlayalım:

“(Resulüm!) Andolsun (bu putperestler) belâ ve felâket yağmuruna tutularak yok edilen o kente uğramışlardır. Yoksa onu görmüyorlar mı?” (Furkân (25), 40).

“Âd ve Semûd'u da helâk ettik. Bu oturdukları yerlerden size belli olmaktadır” ('Ankebût (29), 38).

Âyetlerde kısaca, Mekkeli putperestlerin, uğradıkları o, sâkinlerinin yanlış fiil ve fikirleri yüzünden yıkılmış meskenlerinden geriye kalan eserlerden ibret almak suretiyle doğru yola gelmeleri gerektiği vurgulanmış, aksi halde, aynı veya benzer bir felakete uğrayacakları bildirilmiştir:

“Eğer yüzçevirirlerse de ki: Ben sizi, ‘Âd ve Semûd'un başına gelen yıldırıma benzer bir yıldırıma karşı uyarıyorum” (Fussilet (41), 13).

Şimdi yeri gelmişken -arkeolojik bir konu olması hasebiyle- biraz da onların kalıntılarından bahsedelim. Rivâyete göre Hicâz'ın kuzeyinde, Rabiğ'den 'Akabe'ye, Medîne ve Hayber'den Teymâ ve Tebük'e kadar uzanan topraklarda bugün bile Semûd kavminin kalıntıları bulunmaktadır.²⁸⁰ el-Ûlâ'ya yaklaşıldığında o bölgede, şiddetli bir deprem sonucu baştan sona parça parça olmuş görünümü veren tepeler vardır.²⁸¹ Bunların kayalara/yamaç yerlere oydukları evler hala Medâ'in-i Sâlih'te mevcuttur.²⁸² İbn Batûta (v. 770/1367), hicrî sekizinci yüzyılda el-Ûlâ'ya uğradığında burası hakkında şu ifadelere yer vermektedir: "Semûd kavminin ikâmetgahları anılan yerde kırmızı taştan dağlar içinde oyulmuş olup eşikleri nakışlarla süslüdür. Gören yeni yapılmış zanneder. Bu kavmin çürümüş kemiklerini bahsedilen evlerde görmek mümkündür."²⁸³ İstahrî (v. 340/951) ise Semûd evlerini şöyle tasvîr etmektedir: "Semûd kavminin dağlar içinde (taştan yapılmış bu) evlerinin bizim evler gibi olduğunu gördüm. Uzaktan bakıldığında bunlar birbirine bitişik zannedilir. Aralarına girildiğinde ise ayrı oldukları görülür. Kumluk olan çevresi dolaşılabilir. Fakat yukarısına güçlkle çıkılabilir."²⁸⁴ Evliyâ Çelebi'nin tavsifleri de kayda değer niteliktedir: "Bu dağları öyle mağara mağara, yâr yâr edip saraylar yapmışlar ki, kayaları peynir gibi kesmişler. Kayalara pencereler, kapılar açmışlar, oymalar yapmışlar. Birbirlerine yollar açmışlar. Köşkler, divanhaneler, yer altı odaları var ki her birine bin-iki bin adam sığar..."²⁸⁵

Burada zikredilmiş olan âyetlerden ve yapılan alıntılardan, Semûdluların sanatta da ileri seviyede oldukları anlaşılmaktadır.

Yukarıda Mekkelilerin, eski kavimlerin yıkılan yurtlarına uğradıklarından söz ettik. İşte onların uğradıkları yerlerden biri de ibretâmiz kalıntıları olan -Semûdluların yaşadığı yerlerden- Hicr'dir.

Hicr, halen metrûk bir yerdir. Burada yapılan kazılarda mezarlarda kartal/akbaba resimlerinin bulunuşu, Semûd

kavminin bu kuşa kutsiyet atfettiğinin²⁸⁶ bir işareti olabilir. İçinde Hz. Sâlih'in devesinin de su içtiği söylenen birkaç tane kuyu vardır. Bu haberi hadîsler de doğrulamaktadır:

*"Resûlullah onlara Sâlih peygamberin dişi devesinin su içmeye gelmekte olduğu kuyudan su almalarını emretti."*²⁸⁷

Ibn Batûta (v. 770/1367)'nın el-Ûlâ hakkında bilgi verirken söylediği, "Sâlih(as)'ın nâka[deve]sının çöktüğü yer dahi orada iki dağ arasındadır. Bunların arasında bir mescid kalıntısı olup halk orada namaz kılar. Hicr ile Ûlâ'nın arası yarım günlük veya daha az bir mesafedir"²⁸⁸ sözleri de bu bilgileri te'yîd etmektedir.

İşte, helâk olan kavimlerden geriye kalan bu tür ibretâ-miz eserlerden hidâyet dersi alınmalıdır.

Şimdi Resûlullah'ın Hicr'den geçerken söylediği sözlere ve sergilediği tavra bir bakalım.

Abdullah b. Ömer dedi ki:

*"Resûlullah'la beraber Hicr'e uğradık. Allah Resûlû bize şöyle buyurdu: 'Kendilerine zulmedenlerin başına gelenlerin sizin başınıza da gelmesinden korunmak için onların meskenlerine girmeyin! Ancak ağlayarak girmeniz başka!' buyurdu. Sonra hayvanını sürdü ve süratle o yeri terketti."*²⁸⁹

Konuya ilişkin bir başka hadîs de şöyledir:

"Resûlullah Tebûk gazvesinde Semûd kavminin helâk olduğu Hicr vadisinde konakladığı zaman sahabîlerine buranın kuyusundan (hem) su içmemelerini ve (hem) de almamalarını emretmiş; sahâbiler:

Biz bu kuyunun suyundan alıp hamur yoğurduk ve su kaplarımızı doldurduk, demişler.

*Bunun üzerine Resûlullah onlara bu hamuru atmalarını ve aldıkları suyu da dökmelerini emretmiştir. (Sebre Ibn Ma'bed ve Ebû Şumûs'tan Peygamber'in, yiyeceklerin atılmasını emrettiği de mervîdir)."*²⁹⁰

İlk hadîste Resûlullah Hicr'e uğradığında ashâbına, 'aynı âkibete maruz kalmalarından endişe ederek helâk olan ka-

vimlerin oturdukları yerlere, ağlama hali dışında girmemelerini' tavsiye eder ve kendisi de hemen oradan ayrılır.

İkinci hadîste ise Hicr vâdîsinde konakladığında sahâbîlere 'oranın kuyusundan hem su içmemelerini ve hem de almamalarını, almışlarsa aldıkları suları ve bu sularla yoğurdukları hamurları/pişirdikleri yiyecekleri dökmelerini' emreder.

O halde Resûlullah, gezilip görülmek suretiyle ders alınması gereken bir yere, ağlama hali dışında girmeyi neden yasaklamış olabilir? Akla gelen ihtimallerden birkaçı şunlardır:

-Resûlullah ashâbını, o bölgede, manen mahiyetini bilemediğimiz ve hala tesirini sürdüren menfî tesirlerden korumak için böyle davranmış olabilir.

-Birinci hadîste 'ağlama hali' istisna edilmiştir. Niçin Resûlullah oraya sadece böyle bir halde girmeye izin vermiştir?

Bir hadîste şöyle buyrulmuştur: "İşitmez misiniz? Şüphesiz ki Allah gözyaşı ve iç (kalp) üzüntüsü ile azap etmez."²⁹¹

Görüldüğü gibi hadîste 'göz yaşı' yani ağlama esnâsında azap edilmeyeceği haber verilmiştir. Çünkü ağlayan/göz yaşı döken, kalbi hüzünlü olan bir insan kibirlen(e)mez, büyüklük tasla(ya)maz. Çöküş nedenlerinden biri olan kibir olmayınca da insana musîbet/azap gelmez. İşte Resûlullah bu nedenle oraya ağlayarak girmeye müsâde etmiş olabilir.

-Hz. Sâlih'e inanmayan Semûd kavminin, onu, mu'cize devesini ve ona inananları ortadan kaldırmak için yiyecek ve içeceklerine, hala zararlı etkisini devam ettiren öldürücü madde veya maddeler koymuş olma ihtimali düşünülebilir.

-Semûd kavmi, öldürücü-zehirli gaz veya buna benzer bir maddeyle yok edilmiş ve bu maddeler oralara sirayet ederek hala etkini sürdürüyor olabilirler.

Bu mümkün müdür? Semûd kavminin helâk ediliş şekliyle ilgili âyetlere göz attıktan sonra böyle bir şeyin olup olamayacağı ihtimalleri üzerinde duralım:

"Onları o sarsıntı yakaladı, yurtlarında diz üstü dona kaldılar" ('Araf(7), 78).

"Zâlimleri de o korkunç ses yakaladı ve yurtlarında diz üstü çöke kaldılar" (Hud (11), 67).

"Bunlar, zulümleri yüzünden çökmüş, ıssız kalmış evleridir" (Neml (27), 52).

"Ayağa kalkacak güçleri kalmamıştı" (Zariyat (51), 45).

"Biz onların üzerlerine tek sayha (korkunç bir ses) gönderdik, ağılıcının topladığı kuru ot gibi kırılıp döküldüler" (Kamer (54), 31).

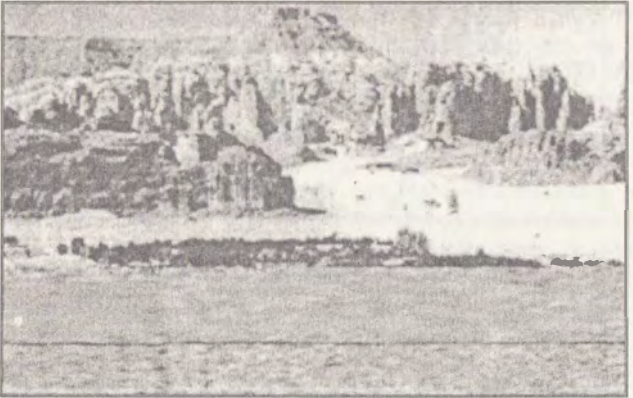
"Orayı dümdüz etti" (Şems (91), 14).

Âyetlerden anlaşıldığına göre Semûd kavmini Allah (cc), çok şiddetli sarsıntı/deprem ve dehşet saçan/son derece ürpertici bir sesle tarih sahnesinden silmiştir.

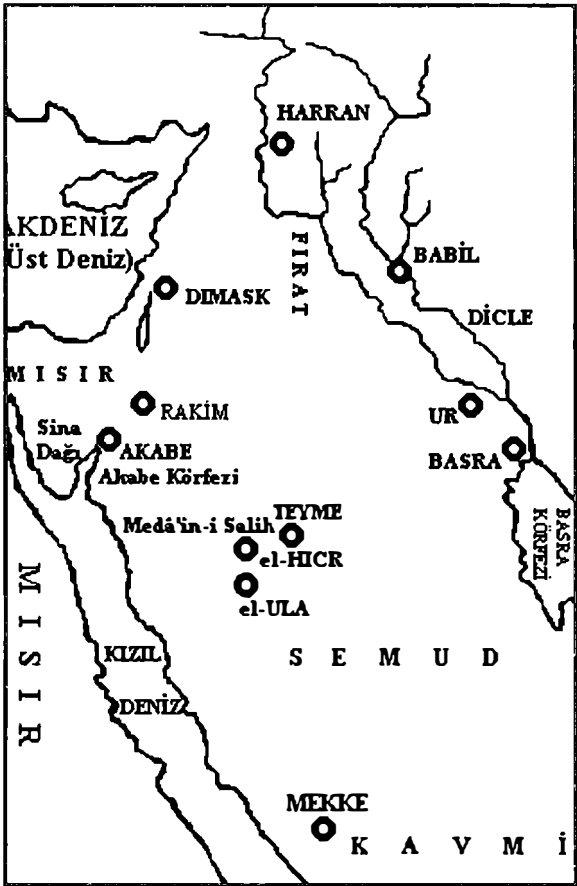
"Onun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz"²⁹² âyeti onların, düz yerlerde görkemli ve ihtişamlı binalar, dağlarda/kayalarda ise oyma saraylar yaptıklarını haber vermektedir. Buna göre düzlüklerde yapılan bina[saraylar sarsıntı sonucu yıkıma uğramış olabilir. "Orayı dümdüz etti", "çökmüş/ıssız kalmış evleri" ifadeleri belki de bunun bir işâretidirler. Kayalara/yamaçlara oyularak yapılanlarda yaşayanlar ise son derece korkunç bir sesle imha edilmiş olabilirler. Ancak bu sesin, sadece canlıları hedef alarak itlâf eden öldürücü bir gaz veya buna benzer bir madde sesi olması ihtimal dahilindedir. İlgili âyetlere bakıldığında -ilk etapta uzak bir ihtimal gibi görünse de- bu hususa ışık tutacak işâretlerin bulunduğunu söylemek mümkün gibi görünmektedir. "Diz üstü dona/çöke kaldılar", "ayağa kalkacak güçleri kalmamıştı" ifadeleri bu hususun işâretleri olabilir. Çünkü kendileri, 'diz üstü çöküp/donup kalıyorlar, ayağa kalkacak dermanları olmuyor.' Eğer buradaki imha ve itlaf, binaların sadece sarsıntı ile yıkılması sonucu olsaydı -ki yukarıdaki alıntılardan söz konusu kaya evlerin hala ilk yapıldığı gibi ayakta durdukları anlaşılmaktadır- bu ifadelere ne gibi anlamlar verilebilirdi? Çünkü toplu bir he-

lâkın olduğu depremle binalar, tamamen yıkılarak dümdüz/yerle bir olurlar; içinde yaşayan insanlar da enkaz altında kalıp ezilirler/parçalanırlar, diz üstü kal(a)mazlar. Bütün bunlar, bu sesin öldürücü bir gaz veya buna benzer bir madde sesini akla getirmektedirler. Ayrıca, âyette geçen “kuru ot gibi kırılıp döküldüler” ifadesinin, söz konusu sesin bu tür bir madde sesi olabileceği ihtimalini biraz daha kuvvetlendirdiği söylenebilir. Çünkü güçlü ve kuvvetli olan sade bir ses, ölüme sebebiyet verebilir. Ancak “*kuru ot gibi kırılıp dökülme*” hali normal ölüm olayından farklı görünmektedir. Bu da, onları ortadan kaldıran sesin yalın bir sestен ziyâde, öldürücü bir madde sesini çağrıştıracak ettirecek niteliktedir.

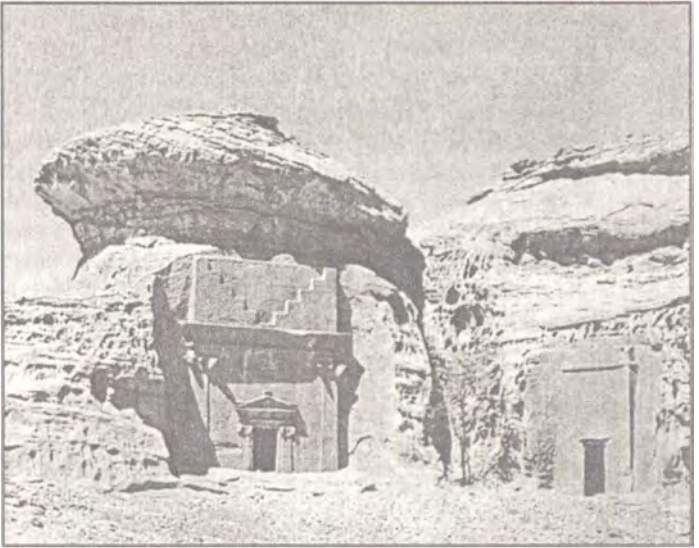
Netice olarak bütün bu hususlar, Semûd kavmini helâk eden sesin gaz veya buna benzer zehirli/öldürücü bir madde sesi olabileceğini akla getiriyorsa da burada şu hususu önemle belirtmeliyiz ki, bu tür konularda son sözü, ilgili bölgede ciddî bir şekilde yapılacak ilmî araştırmalar söylemelidir.

el-Ûlâ

Semud kavminin yaşadığı topraklar

Kaya mezarları, el-Ûlâ

DİPNOTLAR

1. **Resûl** ile **nebî** arasındaki farkları için bkz., **el-Askerî**, Ebû Hilâl, **el-Fürûku'l-Lûgaviyye**, (thk., Cüsâmeddîn el-Kudsi), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, s. 222-223; **Tahânevî**, Muhammed 'Alî b. 'Alî, **Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn**, (tashîh, el-Mevlevî Muhammed Vecîhi ve arkadaşları), (ofset baskı), Ist., 1984, I, 584 (er-Risâle mad.); **el-'Umerî**, Ahmed Cemâl, **Dirâsâtûn fî't-Tefsîri'l-Mevzû'iiyi li'l-Kasasi'l-Kur'âniyyi**, 1. baskı, Kâhire, 1986, s. 76-77; **Mevdûdî**, Ebû'l-'Alâ, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, (ter., Muhammed Hân Kayânî ve arkadaşları), 2. baskı, Ist., 1991, III, 223. İdsîs(as)'ın Mısır'da doğduğu ve yine orada ikâmet edip tebliğ görevini sürdürdüğü belirtilmektedir. Bkz., **Vehbez-Zuhayli**, **el-Kıssatu'l-Kur'âniyyetü Hidâyetün ve Beyânün**, 1. baskı, Beyrut, 1413/1992, s. 41.
2. Bkz., **Buhârî**, Muhammed b. İsmâ'il, **Sahîhu'l-Buhârî**, Ist., 1981, Tevhîd, 19; **Müslim**, Ebû'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc, **Sahîhu Müslim**, Ist., 1981, İmân, 84/322. Ayrıca bkz., **Merâgî**, Ahmed Mustafa, **Tefsîru'l-Merâgî**, 3. baskı, 1974, VIII, 188; **Sağlam**, **Kıssalar**, s. 24.
3. **İbnu'l-Esîr**, 'Izzuddîn Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. 'Abdikerîm b. 'Abdilhâhid eş-Şeybânî, **el-Kâmil fî't-Târih**, Dâru Sâ-

- dır, Beyrut, (EDIDIT CAROLUS JOHANNES TORNBERG LUGDUNI BATAVORUM, E. J. BRILL, 1868), I, 63.
4. **Sağlam, Kısalar**, s. 41.
5. **Ahmed b. Hanbel, Mûsned**, 1st., 1982, V, 178, 179, 265.
6. **İbn Sa'd**, Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Basrî ez-Zühri, **et-Tabakâtul-Kübrâ**, Dâru Sâdir, Beyrut, I, 42; **Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân**, Beyrut, 1988, XXIX, 99; **es-Semerkindî**, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, **Bahru'l-'Ulûm**, (thk., 'Ali Muhammed Mua'vvaz, 'Âdil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd, Zekerîyyâ 'Abdu'l-Mecîd en-Nûtî), Dâru'l-Kütûbi'l-'İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1993, I, 550; **İbn Kesîr**, Ebû'l-Fidâ' İsmâ'il, **Kasasu'l-Enbiyâ**, (thk., 'Abdulkâdir Ahmed el-'A-tâ'), Beyrut, I, 104.
7. Bkz., **İbn Sa'd, Tabakât**, I, 54.
8. **Yâkût el-Hamavî**, Şihâbuddîn Ebû 'Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, I, 155 (İremu Zâtu'l-'İmâd mad.); **Şemseddîn Sâmi, Kâmûsu'l-'A'lâm**, 1st., 1308, II, 839 (İrem mad.); **Yazır, Kur'ân Dili**, VIII, 5802, 5803.
9. **Sarıkcıoğlu, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta, 1999, s. 51, 52.
10. **Yâkût el-Hamavî, Mu'cem**, I, 155 (İremu Zâtu'l-'İmâd mad.)
11. **Mevdûdî, Telhîm**, II, 47-48; a. mlf., **Târih Boyunca Tevhîd Mûcâdelesi ve Hz. Peygamber**, (derl., Naim Sıddîki-'Abdulvekil), (ter., N. Ahmed Asrar), 1st., 1983, I, 405; **Türkûnal, Süleyman**, "Nûh'un Gemisi Ağrı'da mı, Cûdi sıradağlarında mı?", Milliyet, 10 Eylül 1984, s. 2; **Ateş, Süleyman, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, 1st., 1991, IX, 160, X, 79, 81; **Sarıkcıoğlu, Ekrem**, "Kur'ân ve Arkeoloji Işığında Hz. Nûh ve Tûfân Olayına Yeni Bir Yaklaşım", İslâmî Araştırmalar, 9. cilt, 1-2-3-4. sayı, Ank., 1996, s. 199, 202.
12. Ayrıca bkz., **Buhârî, Sahîh, Enbiyâ**, 49. Biraz daha ayrıntılı bilgi için bkz., **el-'Umerî, Dirâsât**, s. 178; **Ateş, Çağdaş Tefsir**, 1st., 1989, III, 368.
13. Krş., **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 406-407. "Şirk" konusuna aşağıda değinilecektir.
14. Krş., **Mevdûdî, Telhîm**, II, 48; a. mlf., **Kur'ân'a Göre Dört Terim**, (Türkçesi, Osman Cilacı, İsmail Kaya), 1st., 1991, s. 40.
15. Meselâ bkz., **Mû'minûn (23)**, 24.
16. **Mevdûdî, Telhîm**, III, 410.
17. **Kaf (50)**, 2.
18. **Sâd (38)**, 4.
19. **En'âm (6)**, 50.
20. Krş., **Yavuz, Yusuf Şevki, Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, Bursa, 1983, s. 50.
21. **İzutsu, Toshihiko, Kur'ân'da Allah ve İnsan**, (çev., Süleyman Ateş), Kevser yayınları, Ank., s. 146.
22. **Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 4. baskı, 1978, I, 58.

23. **Seyyid Kutub**, *fi Zılâli'l-Kur'an*, Kahire, 1992, V, 2553, 3008.
24. Bkz., İbrâhîm (14), 11; Kehf (18), 110; Ahzâb (33), 39. Detaylı bilgi için bkz., **Atay**, Hüseyin, *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ank., 1992, s. 190, 191.
25. Geniş bilgi için bkz., **S. Kutub**, *fi Zılâli'l-Kur'an*, V, 2553.
26. Konuya dair başka âyetler için bkz., Sebe' (34), 46; Kalem (68), 2; Tekvîr (81), 22.
27. Gâşiye (88), 21.
28. Konunun yer aldığı başka âyetler için bkz., Bakara (2), 97, 185; En'âm (6), 157; İsrâ' (17), 9; Lokmân (31), 3; Zümer (39), 23; Fussilet (41), 44; Şûrâ (42), 52; Câsiye (45), 11; Necm (53), 23.
29. Kalem (68), 51.
30. **Müslim**, İlim, 1/2.
31. **Ahmed b. Hanbel**, II, 258; **Müslim**, el-Bir ve's-Sıla, 34; **İbn Mâce**, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, İst., 1981, Zühd, 9.
32. Mü'minûn (23), 1. Ayrıca bkz., **Garaudy**, Roger, *L'Islam Vivant, (İslâm ve İnsanlığın Geleceği)*, (Türkçesi, Cemal Aydın), 2. baskı, İst., 1991, s. 64, 72.
33. Krş., **Nasr**, Seyyid Hüseyin, *Ideals and Realities of Islâm, (İslâm İdealler ve Gerçekler)*, (Türkçesi, Ahmet Özel), İst., 1996, s. 138.
34. **İbn Mâce**, Zühd, 23.
35. **İbn Kesir**, Ebû'l-Fidâ' İsmâ'il, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, (thk., Muhammed İbrâhîm el-Bennâ, Muhammed Ahmed 'Âşûr, 'Abdulazîz Gânîm), İst., 1985, III, 254-255.
36. Burada Hz. Muhammed'in yeni dîni tebliğ etmek için gittiği Tâ'îfte münkirler tarafından taşla tutularak kan ter içinde bırakıldığı hatıra gelmektedir. Konuya Şu'ayb (as) hakkında bilgi verilirken de işaret edilecektir. Geniş bilgi için bkz., **İbn Sa'd**, *Tabakât*, I, 210-212.
37. Şu'arâ' (26), 117-118.
38. Kamer (54), 10.
39. Bu tür konularda, "Nûh Tûfânı" ile ilgili yapacağımız müstakil bir çalışmada daha geniş bilgi verilecektir.
40. Onların servetlerinin müslümanların olacağına dair bkz., **Müslim**, Fiten, 75 (2918), 78.
41. **İbnu'l-Esir**, *el-Kâmil*, II, 71.
42. **Müslim**, İmân, 94/374. Ayrıca bkz., **Buhârî**, *Sahîh*, Tıbb, 42.
43. **Mukâtil b. Süleymân**, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (thk., Dr. 'Abdullah Mahmûd Şehhâte), el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1983, II, 283; **el-Vakîdî**, Muhammed b. 'Ömer, *Târihu Fûtûhi'l-Cezîra ve'l-Hâbûr ve Diyârı Bekrin ve'l-İrâk*, (thk., Abdul'azîz Feyyâz Harfûş), Dâru'l-Beşâ'ir, Dımaşk, 1996, s. 235; **Hûd b. Muhakkem** el-Huvâriyyu, *Tefsîru Kitâbillahi'l-'Azîz*, (thk., Bêlhâc b. Se'îd Şerîfiyyi), I. baskı, Beyrut, 1990, II, 228; **Birûnî**, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed, *el-'Âsâru'l-Bâkiye 'Ani'l-Kurûni'l-Hâliye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya blm., no., 2947, varak, 139'.

44. Kamer (54), 15.
45. Peygamberler görevlerine önce, toplumun en fazla yapmakta olduğu olumsuzluğu, içine düştüğü en tehlikeli fenalığı ortadan kaldırmaya, ıslah etmeye çalışmakla görevlerine başlarlar. Bkz., **Fahreddin er-Râzî**, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ömer, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. baskı, XIV, 173. Biz de mümkün olduğu kadar bu hususa riayet etmeye, konuları işlerken sıralamamızı buna göre yapmaya çalışacağız. Ancak bu konular, her biri başlıbaşına birer araştırma konusu olacak genişlikte olduğundan özet olarak ele alınacaktır.
46. **Benno Landsberger**, "Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları", (çev., Mebrure Osman Tosun), Ank. Üniv. Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 3. yıl, 3. cilt, 2. sayı, Ocak-Şubat 1945, s. 140; **Kuzgun**, Şaban, **Dinler Tarihi Dersleri**, Kayseri, 1993, I, 154; **Çığ**, Muazzez İlmiye, "Kutsal Kitapların Sümer'deki Kökleri", Bilim ve Ütopya, 9. sayı, 1st., Mart 1995, s. 8; a. mlf., **Kur'ân İncil ve Tevrât'ın Sümer'deki Kökeni**, 1st., 1995, s. 13. Sümerlerin dinî inanışları hakkında daha geniş bilgi için bkz., **Benno Landsberger**, "Sümerler", (çev., Mebrure Osman Tosun), Ank. Üniv. Dil ve Târih-Coğrafya Fak. Dergisi, 1. Yıl, 1. cilt, 5. sayı, Temmuz-Ağustos, Ank., 1943, s. 89; a. mlf. (B. L.), "Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları", s. 138-145; **Tansuğ**, Kadriye - **İnanlı**, Özel, "Sümerlerin Dünya Görüşü ve Bâbil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", Ank. Üniv. Dil ve Târih-Coğrafya Fak. Dergisi, VII. cilt, IV. sayı, Ank., Aralık 1949, s. 551, 553; **Schimmel**, Annemarie, **Dinler Tarihine Giriş**, Ank., 1955; s. 34-42; **Kramer**, Samuel Noah, **Sumerians Their History, Culture and Character**, (1963), (Sümerler Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri), (çev., Özcan Buze), Kabalcı yayınevi, Eylül 2002, s. 159 vdd.; **Hartmuth Schmökel**, "Sümer Dini", (çev., Mehmet Turhan Özdemir), Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, XIX. cilt, Ank., 1973, s. 197-217; **Çığ**, Muazzez İlmiye, "Sümer Tanrı Evleri ve İlahiler", Bilim ve Ütopya, 41. sayı, 1st., Kasım 1997, s. 43-45; a. mlf., **Ortadoğu'da Uygarlık Mirası**, 1. baskı, Kaynak yayınları, Haziran 2002, s. 61 vdd.
47. Konu hakkında başka âyetler için bkz., Yûnus (10), 31; Mû'minûn (23), 84-87; 'Ankebût, (29), 61, 63; Lokmân, (31), 25; Zümer (39), 38; Zührûf, (43), 9, 87.
48. **Buhârî**, **Sahîh**, Tefsîr, 71; **Mâverdi**, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed, **en-Nûket ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdi)**, (talik, 'Abdûlmaksûr b. 'Abdirrahîm), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1992, VI, 104; **Âlûsî**, Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd, **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1987, XXIX, 96; **Kâsimî**, Cemâled-dîn b. Muhammed, **Mehâsinu't-Te'vil**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978, XVI, 297; **Yazır**, **Kur'ân Dili**, VIII, 5377.
49. Bunların İdris(as)'dan önce var oldukları da söylenmektedir. Bkz., **Muhammed b. eş-Şerîf**, **el-Edyân fî'l-Kur'ân**, 5. baskı, Cidde-Riyâd, 1404/1984, s. 37.
50. Bu dinî ilk defa 'Hubel' adlı bir putu getirerek değiştirenin 'Amr b. Luhayy olduğu söylenmektedir. Bkz., **İbnu'l-Kelbî**, Hişâm b. Muhammed b. es-Sâ'ib b.

- Bişr, **Kitâbu'l-Esnâm**, (thk., Ahmed Zeki Paşa, ter., Beyza Düşüngen), Ank., 1969, s. 7, 47; **Taberânî**, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, **el-Muccemu'l-Kebîr**, (thk., Hamdi 'Abdalmecîd es-Selefi) 2. baskı, Mektebetu Ibn Teymiye, Kâhire, X, 328 (Hadis no., 10808); **'Âlûsî**, **Rûhu'l-Me'ânî**, VII, 197.
51. **İbnu'l-Kelbî**, **Esnâm**, s. 5-6.
52. **İbnu'l-Kelbî**, **Esnâm**, s. 8; **Taberî**, **Câmi'u'l-Beyân**, XXIX, 99; **İbnu'l-Cevzî**, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed, **el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk**, (thk., Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Mustafa 'Abdulkâdir 'Atâ), Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I, 251-252; **Ateş**, **Çağdaş Tefsir**, X, 81. Ayrıca bkz., **İbn Kesir**, **Tefsir**, VIII, 261-262.
53. **Mahmûd Es'ad**, **İslâm Tarihi**, (sadeleştirenler, Ahmed Lûtfî kazancı, Osman Kazancı), İst., 1995, s. 245.
54. **İsrâ'** (17), 81.
55. Bu bilgiler için bkz., **İbnu'l-Kelbî**, **Esnâm**, s. 9-13, 17, 20-22; **Dârimî**, Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behrâm, **Sûnenu'd-Dârimî**, İst., 1981, Mukaddime, 1; **Çağatay**, Neşet, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı**, 4. baskı, Ank., 1982, s. 109.
56. **Sünnetullah**: "Âdet ve fiilerine, Allah'ın ve peygamberlerin dinlerindeki durumlarına ve bunun dünya ve âhirette terettüb eden neticelerine ilişkin, Allah'ın beşere mucâmelesindeki yolu" demektir. Bkz., **Zeydan**, Abdülkerîm, **es-Sünnetü'l-İlâhiyye**, (İlâhî Kanunların Hikmetleri/Sünnetullah), (ter., Nizâmeddîn Saltan), İst., 1997, s. 17. Ayrıca bkz., **Sıddîk 'Abdulazîm** Ebû'l-Hasen, "Melhûmu Sûnenillahi'l İctimâ'iyye fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm", Mecelletü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 12. yıl, 31. sayı, Kuveyt, zû'l-ka'de/ebri'l, 1417/1997, s. 56. Bu tür sünnette herhangi bir değişiklik ve sapma olmayacağı bildiriliyor. Bkz., **İsrâ'** (17), 77; **'Ahzâb** (33), 62; **Fâur** (35), 43; **Feth** (48), 23.
57. **Öztürk**, Yaşar Nuri, **Kur'an'ın Temel Kavramları**, İst., 1991, s. 591 (Şirk mad.). Ayrıca bkz., **Âsım Efendi**, **Kâmûs Tercemesi**, İst., 1305, III, 1089 (Ş-R-K mad.).
58. **Yıldırım**, Suat, **Kur'an'da Ulûhiyet**, İst., 1987, s. 285.
59. Şirk konusunda biraz daha geniş açıklama için bkz., **Atay**, **İnanç Esasları**, s. 74-75.
60. **Zehebî**, el-İmâm el-Hâfız Şemseddîn, **Kitâbü'l-Kebâ'ir**, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 1413/1993, s. 8 vdd.
61. **er-Râgıb el-İsfahânî**, Huseyn b. Muhammed b. el-Mufazzal, **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an**, (thk., Safvân 'Adnân Dâvûdî), 1. baskı, Beyrut, 1992, s. 452 (Ş-R-K mad.).
62. **Ahmed b. Hanbel**, IV, 123; **İbn Mâce**, Zühd, 21; **Taberânî**, VII, 285 (Hadis no., 7145).
63. **Draz**, Muhammed Abdullah, **ed-Din Buhurun Mümehhedetün li Dirâseti Târîhi'l-Edyân**, (Din ve Allah İnancı), (Türkçesi, Bekir Karlığa), Bir yayıncılık, İst., s. 50-51; **Sarıkcıoğlu**, Ekrem, "Kur'an'a Göre Müşrikler ve Put-

- perestler**", İslâmî Araştırmalar, 1. sayı, Temmuz 1986, s. 29, 30. Ayrıca bkz., **Hitti**, Philip K., **Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi**, (çev., Salih Tuğ), İst., 1995, 1, 145-146.
64. **Müslim**, İmân, 37/141.
65. **Buhârî**, **Sahih**, Edeb, 6, İstî'zân, 35, Tıb, 48; **Müslim**, İmân, 38/143.
66. **Barnabas İncili**, (çev., Mehmet Yıldız), İst., Kültür Basın Yayın Birliği, 3. baskı, (50), s. 130.
67. **Barnabas İncili**, (33), s. 102.
68. Nahl (16), 17.
69. Bütün bu vb. hususlar için bkz., En'âm (6), 71; Yûnus (10), 18, 34-35, 106; Ra'd (13), 16; Nahl (16), 20-21, 73; İsrâ' (17), 56; Enbiyâ' (21), 22, 43, 98-99; Hacc (22), 12, 73; Furkân (25), 3, 55; 'Ankebût (29), 17; Rûm (30), 40; Sebe' (34), 13; Yâsîn (36), 74-75; Zümer (39), 43; 'Ahkâf (46), 4-5.
70. **Akdemir**, Salih, **Kur'ân ve Laiklik**, Form yayınları, s. 153.
71. **S. Kutub**, **fi Zılâli'l-Kur'ân**, II, 678.
72. **Müslim**, ez-Zühd ve'r-Rekâ'ik, 5/46.
73. **Buhârî**, **Sahih**, Hudûd, 44 (Muhâribîn, 30), Tıb, 47.
74. Bu tür konuların anlatıldığı başka âyetler için meselâ bkz., Bakara (2), 166, 167; Yûnus (10), 28-30; Nahl (16), 27; İsrâ' (17), 22; Kehf (18), 52; Kasas (28), 74; Kaf (50), 26.
75. **Müslim**, İmân, 40/152.
76. **Ahmed b. Hanbel**, V, 228; **Müslim**, İmân, 10/49; **Taberânî**, XX, 49 (Hadis no., 83-84).
77. Konuya ilişkin başka âyetler için meselâ bkz. Nahl (16), 25, 88; 'Ankebût (29), 13.
78. **Ahmed b. Hanbel**, II, 397; **Tirmizî**, Muhammed b. 'İsâ, b. Sevrâte, **Sünenu't-Tirmizî**, İst., 1981, İlim, 15.
79. **Ahmed b. Hanbel**, II, 397; **Tirmizî**, İlim, 15.
80. Bu taksim ve bilgiler için bkz., **Draz**, Muhammed Abdullah, **İslâm'ın İnsana Verdiği Değer**, (ter., Nureddin Demir), İst., 1983, s. 82, 83; **Mevdûdî**, **Tefhim**, II, 32; **Seyyid Kutub**, **İslâm'da Sosyal Adâlet**, (ter., Yaşar Tunagür, M. Adnan Mansur), 6. baskı, Çağaloğlu yayınları, İst., s. 185.
81. **Tirmizî**, Fiten, 11.
82. **Buhârî**, Muhammed b. İsmâ'il, **el-Edebu'l-Müfred**, (thk., Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî), 3. baskı, Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1989/1409, 9/18, s. 21; **İbn Mâce**, Fiten, 23.
83. **Zehebi**, **Kebâ'ir**, s. 87 vdd.
84. **Taberî**, **Câmi'u'l-Beyân**, III, 27; **er-Râğıb el-İsfehânî**, **Müfredât**, 537 (Z-L-M mad.); **İbn Manzûr**, Muhammed b. Mükerrrem b. 'Ali b. Ahmed el-Ensârî, **Lisânu'l-'Arab**, (ta'lik, 'Ali Şîrî), Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2. baskı, Beyrut, VIII, 263 (Z-L-M mad.); **Zebîdî**, Muhibbuddin Ebû'l-Fayz es-Seyyid Muhammed Murtaza, **Tâcu'l-'Arûs**, 1. baskı, Mısır, 1306, VIII, 383 (Z-L-M mad.); **Âsım Ef.**, **Kâmûs**, IV, 386 (Z-L-M mad.).

85. **er-Râğb el-İsfehâni**, **Müfredât**, 537 (Z-L-M mad.); **Zebidî**, **Tâc**, VIII, 383 (Z-L-M mad.).
86. **Şa'râvî**, Muhammed Mütevellî, **Mu'cizetu'l-Kur'âni'l-Kerim**, (**Kur'an Mu'cizesi**), (çeviri, M. Sait Şimşek), İst., 1993, s. 315.
87. **Öztürk**, **Temel Kavramlar**, s. 728 (Zulüm mad.).
88. **İmâdüddin Halil**, **et-Tefsiru'l-İslâmî li't-Târih**, (**İslâm'ın Târih Yorumu**), (ter., Ahmed Ağırakça), İst., 1988, s. 266.
89. Bkz., **Şimşek**, M. Sait, **Kur'an Kısalarına Giriş**, İst., 1993, s. 89.
90. **Şa'râvî**, **Mu'cizetu'l-Kur'an**, s. 315.
91. Zulmün bu taksîmi için bkz., **er-Râğb el-İsfehâni**, **Müfredât**, 537-538 (Z-L-M mad.); **Âsım Ef.**, **Kâmûs**, IV, 386 (Z-L-M mad.).
92. **S. Kutub**, **fi Zılâli'l-Kur'an**, V, 2683.
93. **el-Beyzâvî**, Abdullah b. Ömer, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, Beyrut, 1988, I, 473; **Sıddıkî**, Mazharuddîn, **Kur'an'da Târih Kavramı**, (ter., Süleyman Kalkan), 3. baskı, Pınar yayınları, İst., s. 32-33; **Öztürk**, **Temel Kavramlar**, 731 (Zulüm mad.).
94. Bu söz için bkz., **İnanır**, H. Cemaleddin (tarafından derlenmiş olan), **Kelâm-ı Kibâr**, İst., 1966, s. 42.
95. **Zeydan**, **Sünnetullah**, s. 158.
96. **Zeydan**, **Sünnetullah**, s. 159, (**İbn Teymiyye**'den nakledilmiştir).
97. **Ahmed b. Hanbel**, IV, 401; **Buhârî**, **Sahih**, Tevhîd, 3; a. mlf., **el-Müfred**, 182/389, s. 141; **Müslim**, Sıfatu'l-Münâfikîn ve Ahkâmuhum, 9/49.
98. Konunun geçtiği başka âyetler için bkz., Bakara (2), 59; 'A'râf (7), 162; Yûnus (10), 13.
99. **Yazır**, **Kur'an Dili**, III, 1879; **Ateş**, **Çağdaş Tefsir**, İst., 1990, V, 207.
100. Konuya dair başka bir âyet için meselâ bkz., Tevbe (9), 70.
101. **Buhârî**, **Sahih**, Bed'u'l-Halk, I. Ayrıca bkz., **Müslim**, Tevbe, 14, 15, 16.
102. 'Âl-i 'İmrân (3), 57.
103. 'Âl-i 'İmrân (3), 86.
104. Mü'min (40), 18; Câsiye (45), 19.
105. Bakara (2), 270; 'Âl-i 'İmrân (3), 192; Mâ'ide (5), 72.
106. **Müslim**, el-Birr ve's-Sıla, 15/55.
107. **Müslim**, el-Birr ve's-Sıla, 15/56.
108. **Müslim**, el-Birr ve's-Sıla, 33/118, 119; **Beyhekî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, **Şu'abu'l-İmân**, (thk., Ebû Hecir Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zeglûl), I. baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1410/1990, IV, 347.
109. Konuyla ilgili olarak başka âyetler için meselâ bkz., Kehf (18), 58-59; Hacc (22), 48; Fâtır (35), 45. Ayrıca bkz., **Müslim**, el-Birr ve's-Sıla, 15/61.
110. İsrâ' (17), 8.
111. Bkz., **S. Kutub**, **fi Zılâli'l-Kur'an**, VI, 3668.
112. Bu hususa dair başka bir âyet için meselâ bkz., En'âm (6), 68.
113. **Buhârî**, **Sahih**, İkrâh, 7, Mezâlim ve'l-Ğasb, 4; **Tirmizî**, Fiten, 68.
114. **Tirmizî**, Kıyâme, 57; **İbn Mâce**, Zühd, 23.

115. **İbn Mace**, Zühd, 23.
116. **Müslim**, el-Birr ve's-Sıla, 15/58.
117. **Müslim**, el-Birr ve's-Sıla, 23 (2559).
118. **İbn Mace**, Zühd, 23.
119. **Tirmizî**, el-Birr ve's-Sıla, 66.
120. **İbn Manzûr**, **Lisân**, X, 262 (F-S-K mad.); **Zebidî**, **Tâc**, VII, 48 (F-S-K mad.); **Âsım Ef.**, **Kâmûs**, III, 988 (F-S-K mad.).
121. **İzutsu**, Toshihiko, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, (Türkçesi, Selâhattin Ayaz), Pınar yayınları, İst., s. 213.
122. **er-Râğıb el-İsfahânî**, **Müfredât**, s. 636 (F-S-K mad.).
123. **Âsım Ef.**, **Kâmûs**, III, 988 (F-S-K mad.).
124. **er-Râğıb el-İsfahânî**, **Müfredât**, s. 636 (F-S-K mad.).
125. **'Abdulazîz 'Alî 'Abdullatîf**, **Kitab ve Sünnette Fıkı**, (ter. Abdullah Alpaslan Tunçer), İst., 1996, s. 7, 8, 10.
126. **Münâfikûn** (63), 6.
127. Bu hususa dair bkz., **'A'raf** (7), 64; **Enbiyâ** (21), 77; **Şu'arâ** (26), 105. Peygamberleri ve mu'cizeleri yalanlama konusuna, Hüd kavmi hakkında bilgi verilirken biraz daha geniş olarak değinilecektir.
128. **Buhârî**, **Sahîh**, **Enbiyâ**, 3.
129. **Barnabas İncili**, (50), s. 130.
130. **er-Râğıb el-İsfahânî**, **Müfredât**, s. 588 (A-M-Y mad.); **İbn Manzûr**, **Lisân**, X, 410 (A-M-Y mad.); **Âsım Ef.**, **Kâmûs**, IV, 1091 (A-M-Y mad.).
131. **Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf, **el-Bahru'l-Muhît**, Dâru'l-Fikr, 2. baskı, IV, 323.
132. **Barnabas İncili**, (115), s. 220.
133. Meselâ bkz., **Tegâbûn** (64), 5.
134. Bu konularda geniş bilgi için bkz., **Binbaşioğlu**, Cavit, **Genel Öğretim Bilgisi**, 5. baskı, Ank., 1988, s. 123-140, 257-258; **Öcal**, Mustafa, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar**, Ank., 1990, s. 240/272; **Gözütok**, Şakir, **Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine Dönemindeki Hadislerde Uyguladığı Eğitim Metotları**, (yayınlanmamış doktora tezi), Konya, 1995, s. 158-163.
135. Konuya dair başka âyetler için meselâ bkz., **'Ankebût** (29), 15; **Hâkka** (69), 11-12.
136. **M. Şükrü**, **"Arkeoloji Önünde Tûfân"**, Hâkimiyet-i Milliye, 6 Mayıs 1933, no., 1235, Cumartesi, s. 3; **Engin**, Arın, **Sümer Türkleri**, İst., 1968, s. 85, 100; **Childe**, V. Gordon, **Doğu'nun Prehistoryası**, (çev., Şevket Aziz Kansu), Ank., 1971, s. 103, 113, 114; **Warshofsky**, Fred, **"Nûh, Tûfân ve Gerçekler"**, Bilim ve Teknik, 121. sayı, 11. cilt, Ank., 1977, s. 17, (Readers Digest'ten); **Gûrbûz**, Ali, **"Nûh'un Gemisi Ağrı Dağı'nda mı?"**, Zafer, 107. sayı, Kasım 1985, s. 16; **Mehrân**, Muhammed Beyyûmî, **Târihu'l-'Irâki'l-Kadîm**, Iskenderiyye, 1990, s. 67; **Sarbay**, Ahmet, **"Nûh(as)'ın Gemisi Nerede?"**, Târih ve Medeniyet, 16. sayı, İst., Haziran 1995, s. 58; **Caymaz**, Tayfun, **"Tufan Mitosu"**, Bilim ve Ütopya, 25. sayı, İst., Temmuz 1996, s. 15. Ay-

- rica bkz., 'Alif 'Abdulfettâh Tabbâra, Ma'a'l-Enbiyâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru'l-'Ilîm li'l-Melâyîn, Beyrut, s. 73-74; **Maksudoğlu**, Mehmed, "Nûh (as) Tûfânı", Diyânet Dergisi, 2. sayı, XIII. cilt, Ank., Mart-Nisan, s. 105-107; **Ay**, Eyyub, "İlâhî Mesajın Kadim Medeniyetlerdeki İzdüşümleri: Kur'an'ın Arkaplanına Akeolojik Bir Yaklaşım", İslâmî Araştırmalar, 9. cilt, 1-2-3-4. sayılar, Ank., 1996, s. 194; **Köroğlu**, Kemalettin, "Tufanı Anımsatan Sel Baskınları", Toplumsal Tarih, Temmuz 2001, s. 29.
137. **İbnu'l-Esir**, el-Kâmil, I, 88; **İbn Kesir**, Tefsir, III, 429; **Ahmed Rifat Efendi**, Lûgât-ı Tarihiye ve Coğrafiyye, İstanbul, 1299 (tıpkı basım, Ankara, 2004), I, 97 (Ahkâf mad.); **Cevâd 'Alî**, el-Mufasssal fî Târihi'l-'Arab Kable'l-İslâm, 2. baskı, Beyrut, 1976, I, 311; **Sâlih b. 'Alî el-Hâmid**, Târihu Hazramevî, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde, I, 13; **Mevdûdi**, Tefhim, V, 355.
138. Bkz., **Mehrân**, Muhammed Beyyûmî, Dirâsâtûn Târihiyyetûn mine'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru'n-Nehzati'l-'Arabîyye, Beyrut, 1988, I, 259, 260; **Sarıncioğlu**, Dinler Tarihi, s. 52.
139. İrem'in coğrafî konumu hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.
140. **Âlûsî**, Rûhu'l-Me'ânî, VIII, 160; **Reşid Rızâ**, Muhammed, Menâr, Dâru'l-Ma'rife, 2. baskı, Beyrut, VIII, 495; **Ş. Sâmi**, Kâmûs, I, 783 ('Ahkâf mad.); **Ahmed Rifat**, Lûgât, I, 96 (Ahkâf mad.); **Kırca**, Celal, "Âd", Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ist., 1988, I, 334; **Ateş**, Çağdaş Tefsir, Ist., 1990, VI, 513. Daha geniş bilgi için bkz., **İbn Zâkir Bâhassân**, Muhammed b. 'Alî b. 'Avz['lvaz] b. Sa'îd, Cevâhiru Târihi'l-'Ahkâf, (tashih, Muhammed 'Abdullah ed-Debevî), Mekke, 1963, I, 2 vdd.
141. **Mevdûdi**, Tefhim, II, 51.
142. **Ahmed b. Hanbel**, I, 232.
143. **Mevdûdi**, Tefhim, II, 51.
144. **Ahmed Rifat**, Lûgât, V, 2 (Âd mad.); **Sıddîkî**, T. Kavramı, s. 79 (4. dipnot). Bu, Mevlana Süleymân Nedvî'nin görüşüdür. Ayrıca Süleymân Nedvî Hiksosların, 'Âd kavminin devamı olduğu fikrindedir. Bkz., a. yer.
145. Eğer doğru ise konumuz açısından şu bilgiler de kayda değerdir: Şeddâd İrem'i kurduktan sonra, İskenderiye'nin bulunduğu yerde bu şehrin bir benzerini yapı(tır)mak istedi. Daha sonraları Büyük İskender, İskenderiye şehrini inşa ederken birçok mermer sütunu olan büyük bir binânın kalıntılarına rastlandı. Bu sütunların birinde Şeddâd b. 'Âd b. Şeddâd b. 'Âd'ın, üzerinde: "**Bu şehri Şeddâd, İrem Zâtu'l-'İmâd'ı örnek alarak yaptırdı; fakat Allah onun hayatına son verdi, hiç kimse büyük işlere girişmek gafletinde bulunmasın**" sözlerinin yer aldığı bir kitâbesi vardı. Bkz., **Mes'ûdi**, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî, Mürûcu'z-Zehab ve Me'âdinu'l-Cevher, (thk., Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989, I, 370; **Wensinck**, A. J., "İrem Zâtu'l-'İmâd", İslâm Ansiklopedisi (İA), Ist., 1968, V(II), 1059, (buradaki alıntı da Mes'ûdi'dendir). Ayrıca bkz., **Yazır**, Kur'an Dili, VIII, 5802-5803; **Y. Türk Ans.**, IV, 1492 (İrem Zâtu'l-'İmâd mad.).
146. Bkz., Necm (53), 50.

147. **Kırca**, ag. mad., **DİA**, I, 334; **Mevdûdî**, **Tefhîm**, VII, 116.
148. **S. Kutub**, **fi Zılâli'l-Kur'ân**, III, 1310.
149. **Yazır**, **Kur'ân Dili**, VII, 4613.
150. **İbn Haldûn**, **Târih**, II, 20; **C. 'Alî**, **Târihu'l-'Arab**, I, 319; **Ahmed Müğtiye**, **Târihu'l-'Arabi'l-Kadime**, I. baskı, Beyrut, 1994, s. 11; **Günaltay**, **Şemseddin, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ank., 1997, s. 37.
151. **İbn Manzûr**, **Lisân**, VI, 287 (S-F-H mad.); **Zebîdî**, **Tâc**, IX, 390 (S-F-H mad.).
152. **er-Râgîbel-İsfehânî**, **Müfredât**, s. 414 (S-F-Hmad.); **Âsım Ef.**, **Kâmûs**, IV, 811 (S-F-Hmad.).
153. **Taberî**, **Câmi'u'l-Beyân**, I, 128.
154. 'A'râf (7), 195-196.
155. Bkz., En'âm (6), 25; Enfâl (8), 31; Mü'minûn (23), 83; Neml (27), 68; Ahkâf (46), 17.
156. **Mevdûdî**, **Tefhîm**, IV, 51.
157. **C. 'Alî**, **Târihi'l-'Arab**, I, 305.
158. **İbn Kesîr**, **Tefsîr**, III, 431.
159. Yukarıdaki (Hûd/52) âyette bu olaya işaret edilmiştir.
160. **Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1987, I, 213.
161. Bunun, yüzük halkası gibi siyah bir bulut olduğu rivâyet edilmektedir. Bkz., **Tirmizî**, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 51; **Taberânî**, XII, 322 (Hadis no., 13553).
162. Bkz., **Buhârî**, **Sahîh**, **Tefsîr**, 30, 44; **İbn Kesîr**, **Tefsîr**, VII, 233.
163. **Buhârî**, **Sahîh**, Megâzî, 29, Bed'ü'l-Halk, 5, Istiskâ', 26; **Müslim**, **Salâtu'l-İstiskâ'**, 4/17.
164. **Kurtubî**, Ebû 'Abdillâh Muhamed b. Ahmed, **el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân**, Dâru lhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, Beyrut, 1965, XIV, 144; **İbn Kesîr**, **Tefsîr**, VI, 384-385; **Davudoğlu**, Ahmed, **Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi**, Sönmez neşriyat, İst., V, 58, 59.
165. **Kurtubî**, **el-Câmi'**, XIV, 143, 144.
166. **Müslim**, **Salâtu'l-İstiskâ'**, 3/16; **Ebû Dâvûd**, Süleyman b. el-Eş'as, **Sûnenu Ebî Dâvud**, İst., 1981, Edeb, 103, 104.
167. **Müslim**, **Salâtu'l-İstiskâ'**, 3/14. Ayrıca bkz., **Ahmed b. Hanbel**, VI, 66.
168. **Müslim**, **İmâre**, 10/46.
169. **Yazır**, **Kur'ân Dili**, V, 3635.
170. **Mevdûdî**, **Tevhîd**, I, 410, 411-412; a. mlf., **Tefhîm**, II, 51, 54.
171. **Zeydan**, **Sûnnetullah**, s. 251.
172. **Uludağ**, Süleyman, **"Dünyâ"**, **Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İst., 1994, X, 24.
173. Benzer anlamda başka bir âyet için bkz., **Fecr** (89), 20.
174. **Müslim**, **Zekât**, 38/115. Konu hakkında başka hadisler için meselâ bkz., **Buhârî**, **Sahîh**, **Humus**, 19, **Zekât**, 50; **Müslim**, **Zekât**, 39/117, 41/122.
175. **Ahmed b. Hanbel**, II, 260; **Dârimî**, **Rikâk**, 117; **Tirmizî**, **Sıfatu'l-Cenne**, 21.
176. **İbn Mâce**, **Zühd**, 3.

177. **İbn Mâce**, Ticârât, 1.
178. **Müslim**, ez-Zühd ve'r-Rekâ'ik, 11 (2965).
179. **Ülgener**, Sabri F., **İktisâdî Çözûlmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Der yayınları, 2. baskı, 1st., 1981, s. 70-71. Ayrıca bkz., **Sıddıkî**, T. **Kavramı**, s. 80-81.
180. **Gazâlî**, Ebû Hâmid Muhammed, **Kimyâ-yı Sa'âdet**, (ter., A. Faruk Meyan), 1st., 1981, s. 474.
181. **İbnu'l-Cevzî**, Ebû'l-Ferec Cemâleddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed, **Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, 4. baskı, Beyrut, 1987, 1, 518.
182. **Buhârî**, **Sahîh**, Cihâd, 70, Rikâk, 10; **İbn Mâce**, Zühd, 8.
183. **Buhârî**, **el-Müfred**, 217/470, s. 166, 225/483, s. 170, 225/487-488, s. 171; **Müslim**, el-Birr ve's-Sıla, 15/56.
184. Nisâ' (4), 128.
185. **İbn Mâce**, Zühd, 4.
186. **Topaloğlu**, Bekir, "**Âhiret**", Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1st., 1988, 1, 544.
187. **Zeydan**, **Sünnetullah**, s. 147.
188. **Cerrahoğlu**, İsmail, "**Kur'ân-ı Kerim'in Öngördüğü Adâlet Esasları**", Diyânet-Üç Aylık İlmî Dergi, 29. cilt, 2. sayı, Nisan-Mayıs-Haziran Ank., 1993, s. 17.
189. **Karaman**, Hayreddin, "**Adâlet**", Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1st., 1988, 1, 343.
190. **Müslim**, İmâre, 18 (1827).
191. **Dârimî**, Hudûd, 5; **Müslim**, Hudûd, 2/8, 9.
192. **İ. Halil**, T. **Yorumu**, s. 269, 270. Ayrıca bkz., **Öztürk**, Yaşar Nuri, **Din ve Fıtrat**, 1st., 1990, s. 286, 292.
193. **Sıddıkî**, T. **Kavramı**, s. 37. Ayrıca bkz., **Mevdûdî**, **Telhîm**, IV, 51.
194. **Öztürk**, **Temel Kavramlar**, s. 265 (İsraf mad.). Ayrıca bkz., **Gazâlî**, Muhammed, **Kur'ân'ı Anlamada Yöntem**, (çeviri, Emrullah İşler), 2. baskı, 1st., 1998, s. 133-134; **Kurtkan**, Âmiran, **Türk Milletinin Manevî Değerleri**, 1st., 2000, s. 39. **Haşr** (59) sûresinin 7. âyeti bu açıdan da değerlendirilebilir.
195. **Dârimî**, Rikâk, 21; **Tirmizî**, Zühd, 43 (2374). Burada, **Hz. Ömer**'e nisbet edilen, "şarap, tamahkarlık kadar akıllı baştan alamaz" sözüyle, **Hz. Ali**'ye nisbet edilen "tamahta zillet vardır" sözü de akla gelmektedir. Bkz., **İnanır**, K. **Kibâr**, s. 8, 11.
196. **Buhârî**, **Sahîh**, Rikâk, 42; **Müslim**, ez-Zühd ve'r-Rekâ'ik, 5 (2960).
197. Kur'ân'da bu konu üzerinde çokca durulmuştur. Meselâ bkz., Bakara (2), 25; 'Âl-i 'İmrân (3), 57; Nisâ' (4), 122, 124; Mâ'ide (5), 9; Hüd (11), 11, 13; Ra'd (13), 29; Kehf (18), 46, 107; Meryem (19), 76; Tâhâ (20), 75; Hacc (22), 14, 23, 50, 56; 'Ankebût (29), 58.
198. **Taberânî**, VI, 201 (Hadis no., 6002).
199. **Dârimî**, Mukaddime, 45; **Tirmizî**, Sıfatu Kiyâme, 1.
200. **Gazâlî**, K. **Sa'âdet**, s. 465.

201. **Tirmizî**, Zühd, 26.
202. **Buhârî**, **Sahih**, Rikâk, 7; **Müslim**, ez-Zühd ve'r-Rekâ'ik, 6 (2961). Daha geniş bilgi için bkz., **Öztürk**, **Temel Kavramlar**, s. 139 (Fitne mad.).
203. **İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî, **el-lhsân fî Takrîbi Sahihi İbn Hibbân**, (tertîb, 'Alâ'üddîn 'Alî b. Belbân), (thk., Şu'aybu'l-Arna'ût), 1. baskı, Beyrût, 1408/1988, er-Rekâ'ik, 694.
204. **Müslim**, Zekât, 43/125.
205. **Ahmed b. Hanbel**, II, 358; **İbn Mâce**, Zühd, 2; **Tirmizî**, Sıfatu'l-Kıyâme, 30.
206. **Buhârî**, **Sahih**, Rikâk, 15; **Müslim**, Zekât, 40/120.
207. **Öztürk**, **Temel Kavramlar**, s. 635 (Teref mad.).
208. **İbn Manzûr**, **Lisân**, II, 30 (T-R-F mad.).
209. **S. Kutub**, **fî Zılâli'l-Kur'ân**, V, 2704.
210. **S. Kutub**, **fî Zılâli'l-Kur'ân**, V, 2704.
211. **Pazarbaşı**, Erdoğan, **Kur'ân ve Medeniyet** (Doğuşu, gelişimi ve çöküşü), 1st., 1996, s. 315.
212. **Tirmizî**, Zühd, 29.
213. Bkz., **Sağlam**, **Kıssalar**, s. 87; 'İ. Halil, **T. Yorumu**, s. 263, 269, 270; **Mevdûdî**, **Tefhîm**, V, 261, 269; **Pazarbaşı**, **Medeniyet**, s. 280, 283, 284, 300; **Ateş**, Süleyman, **Kur'ân-ı Kerîm'in Evrensel Mesajı/Yeniden İslâm'a**, 1st., 1997, I, 18, 72.
214. Krş., **Atay**, **İnanç Esasları**, s. 163, 167.
215. **Tirmizî**, **Fiten**, 31.
216. **Taberânî**, X, 7 (Hadis no., 9771).
217. **Müslim**, el-Birr ve's-Sıla, 17/65.
218. **Müslim**, el-Birr ve's-Sıla, 17/66.
219. **S. Kutub**, **fî Zılâli'l-Kur'ân**, IV, 2467.
220. **İbn Manzûr**, **Lisân**, II, 258 (C-R-M mad.).
221. Bkz., **Öztürk**, **Temel Kavramlar**, s. 77 (Cürüm mad.).
222. Konunun işlendiği başka âyetler için bkz., Enâm (6), 147; Tâhâ (20), 74; Kasas (28), 78; Secde (32), 22; Zühruf (43), 74-75; Kamer (54), 48.
223. **Sarıkcıoğlu**, **Dinler Tarihi**, s. 52.
224. **Taberî**, **Târih**, I, 204; a. mlf., **Câmi'u'l-Beyân**, VIII, 217; **İbnu'l-Esir**, **el-Kâmil**, I, 85; **İbn Kesir**, Ebû'l-Fidâ' İsmâ'il, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (thk., Ahmed Ebû Mülhim, 'Alî Necîb Atâvî, Fu'âd es-Seyyid, Mehdî Nâsiruddîn, 'Alî 'Abdussâtir), 1. baskı, Beyrut, 1985, I, 113; a. mlf., **Kasas**, I, 149.
225. **Sarıkcıoğlu**, **Dinler Tarihi**, s. 52.
226. Sebe' (34), 43.
227. Sâd (38), 5.
228. Geniş bilgi için bkz., **Mevdûdî**, **İslâm Medeniyeti**, (Türkçesi, Salih Gürsel), 1st., 1986, s. 79 vd.
229. **İbn Manzûr**, **Lisân**, XII, 118 (K-F-R mad.); **Zebîdî**, **Tâc**, III, 524 (K-F-R mad.).
230. **Yazır**, **Kur'ân Dili**, V, 3184.

231. **Şimşek, Kıssalar**, s. 91.
232. Geniş bilgi için bkz., **Ateş, Çağdaş Tefsir**, IX, 61.
233. Aynı konuda başka âyetler için bkz., Yûnus (10), 17; Kehf (18), 57.
234. Konunun yer aldığı başka âyetler için meselâ bkz., Bakara (2), 171; En'âm (6), 39.
235. Nahl (16), 107.
236. 'Âhiret' konusuna Semûd kavmine dair bilgi verilirken biraz daha genişçe değinilecektir.
237. Konuyla ilgili başka âyetler için bkz., En'âm (6), 29; Ra'd (13), 5; İsra' (17), 49, 98; Câsiye (45), 24; Kaf (50), 2-3; Vâkı'a (56), 47-50.
238. **İbnu'l-Esir, el-Kâmil**, II, 72.
239. **İbnu'l-Esir, el-Kâmil**, II, 71.
240. Konuya dair başka âyetler için meselâ bkz., Bakara (2), 161-162; 'Âl-i 'Imrân (3), 12, 91; Nisâ' (4), 56; Mâ'ide (5), 36; 'A'râf (7), 36.
241. **Frantz Buhl, "Âd"**, İslâm Ansiklopedisi (IA), Ist., 1986, I, 123.
242. **Buhârî, el-Müfred**, 251/548, s. 193, 251/556, s. 196; **Müslim, İmân**, 39/147.
243. Ayrıca bkz., **Tizmizî, el-Birr ve's-Sıla**, 61.
244. **Müslim, İmân**, 39/149.
245. **Sarıkcıoğlu, Dinler Tarihi**, s. 52.
246. **Yâkût el-Hamavî, Mu'cem**, V, 356 (Vebâr mad.); **el-Kazvîni, Zekerıyyâ' b. Muhammed b. Mahmûd, 'Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-'İbâd**, Beyrut, s. 63 (Vebâr mad.); **Ş. Sâmî, Kâmûs**, VI, 4680 (Vebâr mad.).
247. Bu bilgi basında da yer almıştır. Bkz., Hürriyet, 12 Şubat 1992, (Çarşamba), s. 15.
248. C. 'Âlî, **Târîhi'l-'Arab**, I, 306; **Corcî Zeydân, el-'Arab Kable'l-İslâm**, Menşûrâtı Dârı Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, s. 85.
249. C. 'Âlî, **Târîhu'l-'Arab**, I, 324, 325, 326; **Günaltay, Araplar ve Dinleri**, s. 37.
250. **Ahmed b. Hanbel**, I, 232.
251. **Buhârî, Sahih**, Enbiyâ', 53, 54, 55; **Fahreddin er-Râzî, Tefsir**, XIV, 161; **Yâkût el-Hamavî, Mu'cem**, II, 221 (el-Hıcr mad.); **Ibn Kesir, el-Bidâye**, I, 123; a. mlf., **Tefsir**, IV, 263; **Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî**, VIII, 162; **Ş. Sâmî, Kâmûs**, III, 1931 (Hicr mad.); **R. Rızâ, Menâr**, XII, 120.
252. **Harman, Ömer Faruk, "Hicr"**, Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ist., 1998, XVII, 454; **Sarıkcıoğlu, Dinler Tarihi**, s. 53.
253. **Rânâ İhsân 'Âlehi, "Medâ'inü Sâlih ve mâ Câverahâ"**, er-Risâletü'l-İslâmiyye, 46. sayı, 5. yıl, Bağdat, 1972, s. 25.
254. **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 414; a. mlf., **Telhîm**, II, 55; **Ateş, Çağdaş Tefsir**, X, 459; **Ibn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir, Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Tunus, VIII, 216; **Rânâ İhsân**, ag. mak., s. 24.
255. **Se'id Eyyûb, el-İnhirâfâtü'l-Kübrâ el-Kurâ'z-Zâlimetü fi'l-Kur'ânî'l-Ke-rîm**, I. baskı, Beyrût, 1992/1412, s. 94; **Günaltay, Araplar ve Dinleri**, s. 38.
256. **Ibn 'Âşûr, Tefsir**, VIII, 216.

257. **İbn Hişâm**, Ebû Muhammed 'Abdumelik, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, (thk., Muhammed 'Alî el-Kutub, Muhammed ed-Dâli Balta), Beyrut, 1992, II, 14.
258. Konuya dair başka âyetler için meselâ bkz., 'Âli-i 'Imrân, (3), 73-74; Kasas (28), 68.
259. "Uğursuzluk" konusuna Mûsâ (as) hakkında bilgi verilirken değinilecektir.
260. **İbnu'l-Esir, el-Kâmil**, I, 89-90. Ayrıca bkz., **İbn Ebî'd-Dünyâ**, Ebû Bekr 'Abdullah b. Muhammed, **el-Ukûbâtü'l-İlâhiyye li'l-Efrâdi ve'l-Cemâ'ati ve'l-Ümem**, (thk., Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dâru Ibn Hazm, Beyrut, 1996, s. 89 (no. 135).
261. **el-Halil b. Ahmed**, Ebû 'Abdirrahmân el-Ferâhidî, **Kitâbu'l-'Ayn**, (thk., Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmîrâ'î), Beyrut, 1988, VIII, 20 (S-M-D mad.); **er-Râgıb el-İsfahânî, Müfredât**, s. 176 (S-M-D mad.); **es-Semîn el-Halebî**, Ahmed b. Yûsuf, **'Umdetu'l-Huflâz fî Tefsiri Eşrafî'l-Elfâz**, (thk., Muhammed Altuncu), 1. baskı, Beyrut, 1993/1414, I, 328 (S-M-D mad.).
262. **İbnu'l-Esir, el-Kâmil**, I, 91. Ayrıca bkz., **İbn Ebî'd-Dünyâ, el-Ukûbât**, s. 90-91 (no. 136).
263. **Mevdûdî, Tefhîm**, VII, 132; **Ateş, Çağdaş Tefsir**, VI, 375.
264. **Yâsîn** (36), 1-9.
265. Mekke'den Medîne'ye hicret olayının bu ve bundan sonraki kısmı için bkz., **İbn Hişâm, Sîre**, II, 106-111; **Buhârî, Sahîh**, Menâkıbu'l-Ensâr, 45; **Müslim**, ez-Zühd ve'r-Rekâ'ik, 19/75; **Taberî, Târih**, II, 448-454; **İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam**, III, 45-52; **İbnu'l-Esir, el-Kâmil**, II, 101-104.
266. **Taberânî**, I, 106 (Hadis no., 173).
267. **Buhârî, Sahîh**, Enbiyâ', 17. Ebû Zem'a hakkında geniş bilgi için bkz., **İbn Hacer el-'Askalânî, el-Hâfız Ahmed b. 'Alî, Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî**, (thk., 'Abdulazîz b. 'Abdillah b. Bâz), Beyrut, VI, 379, VIII, 706; **el-Kastalânî, Ebû'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed, İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahihi'l-Buhârî**, Dâru'l-Fikr, 1. baskı, Beyrut, 1990, VII, 355.
268. **Ahmed b. Hanbel**, III, 296; **Ebû Dâvud**, İmâre, 41; **el-Hâkim en-Nisâbüri**, Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdillah, **el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn**, (thk. Mustafa 'Abdulkâdir 'Atâ), Beyrut, 1990, II, 351 (Kitâbu't-Tefsîr, Tefsîru Sûreti'l-'A'râf (7), 365/3248), 371 (Tefsîru Sûreti'l-Hüd, 421/3304). Ayrıca bkz., **İbnu'l-Esir, el-Kâmil**, I, 93; **İbn Kesîr, Kasas**, I, 184, 185; a. mlf., **Tefsîr**, III, 439; **Kalkaşandî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî b. Ahmed b. 'Abdillah, Nihâyetu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-'Arab**, 1. baskı, Beyrut, 1984, s. 187; C. 'Alî, **Târihu'l-'Arab**, I, 326.
269. **Yazır, Kur'ân Dili**, VII, 4649.
270. C. 'Alî, **Târihu'l-'Arab**, I, 326; **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 414; a. mlf., **Tefhîm**, II, 55.
271. **Zemahşerî, el-Keşşâf**, IV, 250; **Ebû's-Su'ûd**, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî, **'İrşâdu'l-'Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, Dâru lhyâ'it-Tûrâsî'l-'Arabî, Beyrut, IX, 155; **Yazır, Kur'ân Dili**, VIII, 5804-5805; **Ateş, Çağdaş Tefsir**, X, 459.

272. **Semerkindi, Bahr**, I, 552; **Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî**, VIII, 164; **R. Rızâ, Menâr**, VIII, 503.
273. **Mevdûdî, Tefhîm**, IV, 54; **Rânâ İhsân**, ag. mak., s. 26, 27; **Sıddîkî, T. Kavramı**, s. 82 (6. dipnot).
274. **Mehrân, Dirâsât**, I, 284, 285. Ayrıca bkz., **R. Rızâ, Menâr**, VIII, 503.
275. **İbn İshâk, Sîre**, (54. fıkra), s. 57; **İbnu'l-Esir, el-Kâmil**, II, 45.
276. Bu bilgiler için bkz., **Cerrahoğlu**, ag. mak., s. 22, 23; **Toprak**, Süleyman, **Ölümünden Sonraki Hayat/(Kabir Hayatı)**, Esra yayınları, Konya, 1994, s. 25-31; **Atay, Hüseyin, İnanç Esasları**, s. 193, 196; a. mlf., **Kur'an'a Göre İslâm'ın Temel Kuralları**, İst., 1994, s. 16; **Bayraklı**, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, İst., 2001, I, 193.
277. **Topaloğlu**, ag. mad., **DİA**, I, 545 (**Fuzûlî**'den alınmıştır).
278. **Müslim**, Cihâd ve's-Siyer, 44/126, 127, 128, 129.
279. **Müslim**, İlim, 4/7. Bu konuda geniş bilgi için bkz., **İbn Haldûn**, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed, **Mukaddime**, (çev., Zakir Kadiri Ugan), İst., 1991, I, 316, 317, 475, 476.
280. **Mevdûdî, Tefhîm**, IV, 251.
281. **Mevdûdî, Tefhîm**, IV, 55. Ayrıca bkz., **H. H. Brâu, "Semûd"**, İslâm Ansiklopedisi (IA), İst.1966, X, 475.
282. **Mevdûdî, Tefhîm**, II, 55, 57.
283. **İbn Batûta**, Şerefuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed et-Tancî, **Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Ğarâ'ibi'l-Emsâr ve 'Acâ'ibi'l-Esfâr (Seyahatnâme)**, (sadeleştiren ve baskıya hazırlayan, Mümin Çevik), İst., 1993, I, s. 78.
284. **İstahri**, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed, **Mesâlikü'l-Memâlik**, Leiden, 1927, s. 19-20; **Yâkût el-Hamavî, Mu'cem**, II, 221 (el-Hıcr mad.).
285. **Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme**, (tashih ve sadeleştiren, Mümin Çevik), İst., 1985, IX, 219.
286. **Muhammed el-Berâhîm - Zayfullah et-Talhâ, "Tahrîru Mebde'in 'an Hafriyyeti'l-Hicr, el-Mevsimu's-Sânî, 1408"**, **el-Atılâl**, Havliyye el-'Âsâr el-'Arabîyye es-Su'ûdiyye, 12. sayı, Riyâd, 1989, s. 28.
287. **Buhârî, Sahih**, Enbiyâ', 17.
288. **İbn Batûta, Seyahatnâme**, I, 78.
289. **Buhârî, Sahih**, Salât, 53, Enbiyâ', 17, Megâzî, 80; **Müslim**, ez-Zühed ve'r-Rekâ'ik, 1/38.
290. **Buhârî, Sahih**, Enbiyâ', 17.
291. **Buhârî, Sahih**, Cenâ'iz, 44.
292. 'A'râf (7), 74.

İkinci Bölüm

*“Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar
Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi”*

Mehmet Akif ERSOY

“Tarih öğrenmek, ileri atılmak için geriye açılmaktır.”

A. İbrâhîm (as)

H z. İbrâhîm'in,¹ M. Ö. yaklaşık olarak 1940'lı yıllarda,² Irak'ın, bugünkü Nâsiriye şehrinin 10 km. kadar güneyinde, Bağdat'ın 300 km. güneydoğusunda ve Fırat nehrine 18 km. uzaklıkta yer alan Ur (Tel el-Mukayyer/Muğîr/Muquayyar³) şehrinde dünyaya geldiği; Mukayyer'in İbrâhîm(as)'ın kavmi diye tanıtılan (Iraklı) Keldânîlerin⁴ eski Ur şehri olduğunun, 1854'te Kırım savaşı esnasında British Museum adına, J. G. Taylor tarafından burada ilk kazıya başlandığı zaman Rawlinson tarafından bir tümülüs-te bulunan belgelerden tesbit edildiği⁵ bildirilmektedir.

Ur ve çevresinde yapılan kazılar esnasında Hz. İbrâhîm'le ilgili iki belge daha ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan birincisi "Tarah oğlu Abraham" yazılı olan bir tablettir. Bu tablette sadece bu isim yazılıdır, başka bir kayıt mevcut değildir. İkinci belgede ise Ur peygamberinin yakalanması için Acbor oğlu Elnathan'ın aldığı tedbirler yazılıdır. Bu belgeyi te'yîd eden bazı Sabiî kaynaklar da mevcuttur. Söz konusu kaynaklarda Hz. İbrâhîm'in, zamanın meliki tarafından ta'kibât altına alındığı ve tutuklandığı kayıtlıdır.⁶

İbrâhîm_(as)'ın, ateşte yanmaktan kurtulduktan sonra yeryüzünde ilk kurulan şehir olduğu söylenen Harrân'a⁷ geldiği⁸ bildiriliyor.

'Harrân', Asur ve Kalde dillerinde 'karayolu, yol, patika, seyahat, kervan, iş riski, iş merkezi, sefer, akın, ordu, angarya, hizmet birimi', matematik terimi olarak da 'zaman', Arapça'da ise 'harr' kelimesinden müştak olarak 'sıcak' anlamlarına gelmektedir.

Bu isme ilk defa M. Ö. 2000 yılı başlarında Mari ve Kül-tepe tabletlerinde rastlanmıştır. Ancak söz konusu şehrin mazesinin M. Ö. 6000'li yıllara kadar uzandığı⁹ belirtilmektedir. Harrân'dan sonra da yeryüzünde ikinci olarak, 'tanrılar kapısı' anlamına gelen¹⁰ Bâbil'in kurulduğu¹¹ söylenmektedir.¹²

İbrâhîm_(as), Harrân'dan Ürdün'e/Filistin'e geçmiş ve orada Methel, Hebrân (veya Hebrun, bugünkü el-Halîl) ve Beir Sheba şehirlerini kurarak buraları davetinin merkezî yerleri yapmıştır.

Putperestliğin yaygın olduğu bu bölgede onun ana hedefi tevhid inancını yaymak ve yerleştirmek olmuştur. Mir-daş kaynaklarında Hz. İbrâhîm'in, tevhîd inancını benimsetmek için Mamre meşeliği ya da Beir Sheba'da (veya Beer Şeba'da) dört yolun kesiştiği bir yerde, dört bir tarafında birer kapısı olan büyük bir bina yaptırarak gelen yolcuları bu binada ağırladığı,¹³ her gelenin binaya serbestçe girerek evin ortasında, üzeri yiyecek ve içeceklerle dolu bulunan masaya oturup karnını doyurduktan sonra istirahat ettiği haber verilmektedir.¹⁴ Söz konusu kaynakların verdiği bilgilere göre, bu binaya gelerek karnını doyuran ve dinlenen yolcular, yollarına devam etmek üzere binadan ayrılırken, Hz. İbrâhîm'e teşekkür etmek istediklerinde o her defasında yukarıyı göstererek, kendisine değil, bir olan Allah'a şükretmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Böylece o insanlara tevhîd inancını kabul ettirmeye çalışmıştır.¹⁵

Günümüzde halk arasında söylenen "Halîl İbrâhîm sofrası" sözü muhtemelen buradan kalmış olabilir.

İbrâhîm^(as), bir kıtlık nedeniyle 12. sülâle¹⁶ (veya Hiksoslar¹⁷ (2214-1703¹⁸) döneminde Mısır'a gitmiştir:

"Peygamber İbrâhîm^(as) üç yalandan başka hiç yalan söylememiştir. (Bunların) ikisi Allah'ın zâtına aittir. Biri 'ben gerçekten hastayım', diğeri 'belki bu işi büyükleri olan şu put yapmıştır' demesidir. Bir tanesi de Sâre hakkındadır. İbrâhîm yanında Sâre olduğu halde bir cebbârın¹⁹ memleketine gelmişti. O (Sâre) insanların en güzeli idi. İbrâhîm ona: Bu Cebbâr senin benim karım olduğunu bilirse, senin için bana galebe çalar. Binâ'enaleyh sana sorarsa kendinin kız kardeşim olduğunu haber ver. Çünkü sen İslâm'da benim dîn kardeşimsin. Zîrâ yeryüzünde seninle benden başka müslüman bilmiyorum, dedi. Cebbâr'ın ülkesine girdiği zaman onun bir adamı Sâre'yi gördü. Cebbâr'a vararak: Gerçekten senin ülkeneye öyle bir kadın geldi ki, o kadının senden başkasının olması uygun olmaz. Cebbâr hemen Sâre'ye haber göndererek onu getirtti. İbrâhîm^(as) namaza kalktı. Sâre Cebbâr'ın yanına girince Cebbâr elini ona uzatmaktan kendini alamadı. Fakat şiddetli bir şekilde eli tutuldu. Bunun üzerine Cebbâr ona: Allah'a duâ et de elimi salsın, sana bir zarar vermeyeceğim, dedi. O da bunu yaptı. Fakat (o yine) aynı hareketi tekrarladı. Eli ilk defa-
kinden daha şiddetli olarak tutuldu. Cebbâr Sâre'ye az öncekinin aynısını söyledi. O da onu tekrarladı. Fakat Cebbâr aynı hareketi yine yaptı. Bu defa eli ilk ikisinden daha şiddetli bir şekilde tutuldu. Artık Cebbâr, Allah'a duâ et, elimi salıversin. Allah şahidim olsun sana bir zarar vermeyeceğim, dedi. O da bunu tekrar yaptı ve Cebbâr'ın eli salındı. (Bu sefer) Cebbâr, Sâre'yi getiren adamı çağırarak: Sen bana insan değil, ancak bir şeytan getirmişsin! Bunu hemen ülkemden çıkar, Hâcer'i de ona ver, dedi."²⁰

Bu hâdise, Lût Gölü yakınındaki Kumran mağaralarında bulunan ve M.Ö. 50 - M.S. 50 yılları arasına tarihle[nebil]en ceylan derisine yazılmış tarihî bir vesîkada biraz daha detaylı olarak geçmektedir. Söz konusu belgede olay şöyle anlatılmaktadır:

“Onun yüzüne bakınca, o ne kadar güzel, başındaki saçlar ne ince, gözleri ne kadar güzel, burnu ne hoş! Bütün ışıltılar onun yüzünde, bağı nasıl güzel! Beyazlığı ne sevimli! Kollarının görünüşü ne biçimli. Elleri ne kadar uygun. Avuçları ne hoş, parmakları uzun ve ince. Bütün kızların ve gelinlerin hiçbiri onun kadar çekici ve güzel değil. Hepsinin ötesinde, o çok akıllı bir kadın.

Ve Kral, Horkanoş'un ve onun iki arkadaşının bu sözlerini duydu. Üçü de tek adam gibi konuşuyorlardı. Kral onu çok görmek istedi, onu getirmeleri için adam gönderdi. Onun güzelliğine hayran kaldı ve onu kadını olarak aldı ve beni öldürmek istedi. Sâre, krala, “o benim erkek kardeşimdir” dedi. Ben Abram'ı kurtardı ve beni öldürtmedi.

Bu benim için iyi idi (böyle söylemesi bana uygun geldi) ve ben Abram, Sâre'nin benden zorla alındığı gece büyük bir acı ve üzüntü ile ağlarken kardeşimin oğlu Lût da benimle ağladı.

Önce büyük bir üzüntü ile gözlerimden yaşlar akarak dua ettim: “Bütün dünyanın Efendisi, Sen ey Yüce Tanrı; bütün kulların, bütün beylerin efendisi ve onları yargılayan Sen kutsal, dinle şimdi! Mısır firavunu Zoan, -bu isim kral adı değil, Mısır'da Nil deltasında bir şehir adıdır (deniyor)- benim karımı elimden aldığı için önünde ağlıyorum. Onu benim için yargıla. Senin güçlü elini onun ve evindekilerin üzerine indir ve bu gece karımla beraber olmasın. İnsanlar, Senin yeryüzü krallarının efendisi olduğunu bilsinler” ve ben ağlıyorum, acı içindeyim. O gece Yüce Tanrı, ona ve evine bulaşıcı bir hastalık getiren bir rüzgar gönderdi ve rüzgar çok fena idi. Kralı ve bütün evini yakaladı ve iki yıl kadının yanına yaklaşmadı. İki yıl sonraya kadar bu hastalık daha güçlendi ve dayanılmaz bir hal aldı. O Mısır'ın bütün bilginlerini, sihirbazlarını, doktorlarını çağırdı, fakat hiçbiri onu iyileştiremedi. Rüzgar onları da vurdu ve kaçırdı. Sonra Horkanoş, bana geldi ve Kral'ı için dua etmem,

elimi onun üzerine koyarak yaşatmam için bana yalvardı. Lût, ona dedi ki: "Abram benim amcamdır, karısı Sâre kral-la olduğundan kral için dua edemez. Git, krala, karısını ko-casına göndermesini söyle, o zaman o dua edecek ve kral da yaşayacak."

Horkanoş, Lût'un söylediklerini duyunca krala giderek: "Kralım, beyimin başına gelen bütûn bu felaket Abram'ın karısı Sâre'nin yüzünden, Sâre'yi kocası Abram'a geri ver; bütûn bu bela başından gidecek ve sen yaşayacaksın!"

Kral bana: "Sâre'nin uğuruna bana neler yaptın? Sen ba-na onun için 'kız kardeşim' dedin. Onun için ben onu eş olarak aldım. Karını al. Mısır ülkesinden çıkıp git ve şimdi benim için dua et. Evimden ve benden bu felaket uzaklaş-sın." Ben dua ettim, elimi başına koydum ve onun üzerin-den bela ayrıldı, fena rûzgar gitti ve o yaşadı ve kral bana bunun bozulmayacağına yemin ettirdi. Kral bana ince ke-ten elbiselikleri ve Hâcer'i verdi ve beni götürecektir insanla-rı da belirledi ve ben Abram, bol sığırlar, gümüş ve altınla zengin oldum ve Mısır'dan ayrıldım. Kardeşimin oğlu Lût da benimle idi. Lût'un da büyük malları vardı ve oradan bir de kadın aldı."²¹

İbrâhîm (as), Mısır'dan biraz servetle tekrar Filistin-Şâm'a dönmüş,²² Mekke'de Ka'beyi inşâ et[tir]miş, oğlu İsmâ'îl'i onu korumakla görevlendirmiştir. Bundan sonra da Heb-rân'ı dâimî merkez olarak kullanmıştır.²³

Hz. İbrâhîm'in, M. Ö. 1700'lerde bütûn Kuzey Suriye'yi dolaştığı²⁴ bildirilmektedir.

"Seksen yaşında iken (Şâm yakınında bir köy olduğu²⁵ belirtilen) Kadûm'da sünnet oldu"²⁶

hadîsi, onun buralarda yaşadığını göstermektedir.

İbrâhîm(as)'ın hayat çizgisi muhtemelen şöyledir: Ur'dan Bâbil'e, Bâbil'den Harrân'a, Harrân'dan Şâm'a, Şâm'dan Mı-sır'a, Mısır'dan tekrar Şâm'a, Şâm'dan Mekke'ye, Mekke'den tekrar Şâm'a dönmüş, birkaç kez Mekke-Şâm seferi yapmıştır.

İbrâhîm^(as)'ın Hebrân'da takrîben M. Ö. 1740 veya 1765 yıllarında²⁷ 200²⁸ (bir diğer görüşe göre ise 175) yaşında iken vefat ettiği ve ecdâd makberesine defnedildiği,²⁹ sonra oğlu Hz. İshâk'ın onun görevini devam ettirdiği³⁰ haber verilmektedir.

Hız. İbrâhîm'in yaşadığı dönemde Ur şehri, önemli bir ticâret ve sanayii merkeziydi. Arkeolojik kazılarda bu devre ait önemli su kanallarının bulunması³¹ ve bir yılda birden fazla ürün alınması,³² Urluların bu tür işlerle, -hem de ileri derecede- ilgilendiklerinin bir göstergesi olabilir. 250.000 ile 500.000 arasında olduğu tahmin edilen nüfusun ekseriyeti, el işi ve endüstri ile uğraşıyor, dolayısıyla Urlular ticârî bir zihniyet taşıyorlardı. Onların en büyük amacı, mal-mülk sahibi olarak lüks içinde yaşamaktı. Tanrılarına yaptıkları duâlarda bile çoğunlukla, 'uzun ömürlü, zengin ve işlerinde başarılı olmayı' istiyorlardı. Toplumu, servete olan düşkünlük sarmıştı. İlişkiler menfaat üzerine kuruluydu. Herkes birbirine kuşkuyla bakıyor, sevgi ve saygı gibi insanları birbiriyle kaynaştıran ve toplumun huzurunu ve ayakta durmasını sağlayan mefhumlar dikkate alınmıyordu. Bütün bu aksaklıklardan doğan hukukî davalar da olağan hale gelmişti.³³

İbrâhîm^(as)'la aynı dönemde yaşadığı³⁴ bildirilen Kaledonya kralı Bâbilli Hammurâbî(M. Ö. 1940-1712)'nin,³⁵ saltanatının 40-43. seneleri arasında, belli ölçüde Hz. İbrâhîm'in sunduğu ilâhî mesajdan yararlanarak 3600 satır halinde³⁶ hazırla[t]dığı 282 maddeden oluşan ünlü kanunnâmesinin³⁷ muhtevası³⁸ da, Urlular hakkında verilen bu bilgilerin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

Sözü edilen yasanın üzerine yazıldığı taş (stel³⁹), 1902 yılında Fransız arkeolog Jean-Vincent Scheil tarafından Sus[a] şehrinde ortaya çıkarılmış ve Fransa'nın Louvre Müzesi'ne konmuştur.⁴⁰

İbrâhîm^(as)'ın tebliğ sürecini Kur'ân'dan izlemeye devam edelim.

a. İbrâhîm(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri

İbrâhîm (as), şirkin yaygın olduğu bir ortamda⁴¹ dünyaya gelmesine rağmen kendisine verilen (aklî) yeteneği kullanarak, *“Andolsun daha önce İbrahim’e doğru yolu bulma yeteneğini verdik”* (Enbiyâ’ (21), 51)

fıtratı bozulmaktan/şirke bulaşmaktan korunmuş ve tevhidden uzak olan kavminin tevhîdi benimsemesi için gayret sarfetmiştir:

“Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca batanları sevmem, dedi. Ayı doğarken görünce, Rabbim budur, dedi. O da batınca Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi. Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur, zîrâ bu daha büyük, dedi. O da batınca dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanîf olarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah’a çevirdim ve ben müşriklerden değilim” (En’âm (6), 76-79).

Hız. İbrâhîm’in ay, güneş ve diğer yıldızlara bakarak aklen onların tanrı olabilecek mahiyette olmadıkları, gerçek Tanrı’nın Yüce Allah’ın olması gerektiği sonucuna varması Kur’ân’da işte böyle anlatılmaktadır.⁴² Barnabas İncili’nde de olay -tıpkı Kur’ân’daki gibi- şöyle geçmektedir:

“İbrâhîm babasının evine yaklaşıncı eve girmekten korktu; evden biraz uzağa gidip bir palmiye ağacının altına oturdu ve burada kendi kendine dedi: ‘Hayat sahibi ve insandan daha güçlü bir tanrı var olmalı; çünkü insanı o meydana getiriyor ve insan, tanrı olmadan insan meydana getiremez.’ Sonra yıldızlara, aya ve güneşe baktı ve onların tanrı olduklarını düşündü. Fakat onların hareketlerinde değişken olduklarını görünce: ‘Bu tanrı hareket etmemeli; yoksa, insanlar hiç olacak...’ dedi.”⁴³

Bütün bu ifadelerden, İbrâhîm(as)’ın kavminin yıldız, ay ve güneşe taptıkları ortaya çıkmaktadır.

Gazâlî (v. 505/1111) burada (En'âm/76-79) şöyle bir mantık yürütüldüğünü öne sürmektedir:

-Yıldız/ay/güneş batar (öncül),

-İlah batmaz (öncül),

=Öyle ise yıldız/ay/güneş ilah değildir (sonuç).⁴⁴

İbrâhîm_(as)'ın kavminin tevhidden uzak olduğunu söylemiştik. Onun vatanı olan Ur şehrinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen verilerden, burada yaşayan halkın Fenar ismini verdikleri ay tanrısına; onların komşusu ve baş şehirleri Larsa olan halkın ise Şamas adındaki güneş tanrısına taptıkları anlaşılmaktadır.⁴⁵

Hz. İbrâhîm'in yaşadığı yerlerden biri olan Harrân'ın dî-nî yönden en belirgin özelliği, ay, güneş ve yedi gezegenin, özellikle de Venüs (Zühre) ile Marduk'un kutsal olarak kabul edildiği eski Mezopotamya putperestliğinin merkezi olmasıydı. Zamanla bu küçük ilâhların sayıları azalmış ve sonunda Marduk, Bâbil ilâhlarının en büyüğü olmuştur.⁴⁶

Başlangıçta tek tanrı inancına sahip olan Keldânîler, gök cisimleri yanında putlara da tapıyorlardı.⁴⁷ Puta tapma hâdisesi bir hayli yaygındı.⁴⁸ Her şehrin, kendisini koruyan bir rabbı bulunuyordu. Hatta kasaba ve köylerin bile kendilerine ait küçük ilâhları vardı.⁴⁹ Ur şehrinin harabelerinden çıkarılan kitâbelerde beş bin adet tanrı ismine rastlanması,⁵⁰ onların çok tanrılı (politeist) bir dî-nî hayat ve anlayışlarının olduğunun en bariz göstergesidir.

Şimdi, Hz. İbrâhîm'in tevhîdi kabul ettirmek için yürüttüğü diğer faaliyet ve tartışmalarına geçelim.

Âzer'i hak dine daveti ve onunla tartışması

Bir put imalatçısı olduğu söylenen Âzer'in, kavminin taptığı putları kendi eliyle yaptığı, onları, sağlam fıtratlı oğlu İbrâhîm'e vererek çarşı ve pazarlarda sattırdığı; İbrâhîm'in ise onları satarken alıcılara, 'ne zararı ne de faydası olan bu mallar satılıktır, isteyen alsın', şeklinde seslendiği,

dolayısıyla bir şey satamadığı; bazen de alay ve eğlence maksadıyla, putlardan birini alıp nehir kenarına götürerek onun başını suya soktuktan sonra, 'haydi iç de görelim' dediği⁵¹ rivâyet edilmektedir.

İşte Hz. İbrâhîm önce, müşrik olan Âzer'i tevhîde çağır-mıştır:

"Bir zaman o babasına demişti ki: Babacığım! Duymayan, gör-meyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana u y ki, seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kul-luk etme!.. Babacığım! Allah tarafından sana bir azabın dokun-masından korkuyorum..."

(Babası:) Ey İbrâhîm! dedi, sen benim tanrılarımın yüz mü çe-viriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım! Uzun bir süre benden uzak ol!

(İbrâhîm:) Selâm sana (esen kal) dedi... Sizden de, Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyorum..." (Meryem (19), 42-48).

Onun gittiği bu yerin Şâm veya Harrân olduğu⁵² belirtil-mektedir.

Görüldüğü gibi İbrâhîm (as) Âzer'i, yumuşak bir dil kul-lanarak ölçülü bir şekilde, kırmadan, incitmeden, ama de-rin anlamlar taşıyan sorular sorarak doğru yola getirmeye çalışmış, başarılı olamayınca da, aynı şekilde kendisinden ayrılmıştır. O, "babacığım, duymayan, görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun?" sözleriyle muhtemelen, taptıkları putların, tapınmaya değer olma-yan/anlamsız şeyler olduklarını ortaya koymak için babası-nı, aklını kullanarak düşündürmeyi amaçlamış olmalıdır.

Hz. İbrâhîm'in, Âzer'le olan tartışması, biraz daha detay-lı olarak Barnabas İncili'nde de geçmektedir. Akıl yoluyla tevhîde ulaşmanın mümkün olduğunu ortaya koyacak nite-likte olması bakımından kayda değer bulduğumuz bu tar-tışmayı burada aktarmak istiyoruz:

"İbrâhîm, Allah'ı aramağa başladığında yedi yaşındaydı. Bir gün babasına; baba, insanı kim meydana getirdi, diye sordu.

Aptal baba cevap verdi: "İnsan; ben seni meydana getirdim, beni de babam meydana getirdi."

İbrâhîm cevap verdi: "Öyle değil, baba; çünkü ben yaşlı bir adamın ağlayarak: Ey Allahım, neden bana çocuk vermedin? dediğini duydum.

Babası cevapladı: "Doğrudur oğlum, Allah, insana insan meydana getirmesi için yardım eder, başka türlü müdâhalesi olmaz; insanın sadece Allah'a duâ etmesi ve O'na kuzu ve koyun vermesi gerekir, o zaman Allah da kendisine yardım eder.

İbrâhîm cevap verdi: Kaç tane Allah vardır, baba?

Yaşlı adam cevapladı: "Sonsuz sayıda oğlum." Sonra İbrâhîm dedi: "Ey baba, eğer ben bir tanrının dediklerini yapar ve diğeri de, kendisinin dediklerini yapmadığım için benim kötülüğümü isterse, o zaman ben ne yapacağım? Her ne durumda olursa olsun aralarında anlaşmazlık çıkacak ve tanrılar birbirleriyle savaşacaklardır. Ya benim kötülüğümü isteyen tanrı, benim tanrımı öldürürse, ben o zaman ne yapacağım? Belli ki beni de öldürecek o."

Yaşlı adam gülererek cevap verdi: "Ey oğul, korkma, çünkü hiçbir tanrı, bir diğer tanrı üzerine savaş açmaz; mabette büyük tanrı Ba'al'ın yanısıra bin tanrı daha var; ve yetmiş şu yaşına geldim, bir tanrının diğerine vurduğunu görmüş değilim. Hem, herkes aynı tanrıya ibâdet etmez ki, biri birine, diğeri diğerine ibâdet eder."

İbrâhîm cevapladı: "O zaman, aralarında barış var herhalde?"

Babası dedi: "Evet var."

Ardından İbrâhîm dedi: "Ey baba, tanrılar neye benzerler?"

Yaşlı adam cevap verdi: "Budala, her gün bir tanrı yapıyor ve ekmek almak için başkalarına satıyorum; sen ise hâlâ tanrıların neye benzediğini bilmiyorsun!" O sırada bir put yapmaktaydı. "Bu" dedi, "palmiye ağacından, şu zeytin ağacından, şu küçük olan ise fildişinden; bak ne kadar da güzel! Canlıymış gibi görünmüyor mu? Mutlaka (görünüyor), sadece nefesi eksik!"

İbrâhîm cevap verdi: "Yani tanrıların nefesi yok mu baba? Öyle

de, nasıl nefes veriyorlar? Ve kendileri cansızken, nasıl can veriyorlar? Belli baba, bunlar tanrı değil."

Yaşlı adam bu sözlere kızarak dedi ki: "Eğer anlayacak yaşta olsaydın, kafanı bu baltayla kırardım. Ama rahat ol, çünkü anlayacağın yok!"

İbrâhîm cevap verdi: "Baba, eğer tanrılar insanlara yardım ediyorsa, o zaman, nasıl olur da insan tanrı yapabilir? Ve eğer tanrılar ağaçtansa, o zaman odun yakmak büyük bir günahdır. Söyle bana baba, sen nasıl bu kadar çok tanrı yapmış bulunuyorsun da, dünyanın en güçlü insanı olarsın diye, pek çok çocuk meydana getirmen için neden tanrılar sana yardım etmedi?"

Oğlunun konuştuklarını dinlerken, babanın sabrı taşma noktasına gelmişti. Oğul (yine) devam etti: "Baba, dünyada hiç insanın bulunmadığı zaman oldu mu?"

"Evet" diye cevap verdi yaşlı adam. "Neden soruyorsun?"

"Çünkü" dedi İbrâhîm, "ilk tanrıyı kimin yaptığını öğrenmek istiyorum da."

"Şimdi evimden defol!" dedi yaşlı adam. "Beni bırak da şu tanrıyı çabucak yapayım; ve bana bir şey söyleme; çünkü, acıkınca eklemek istiyorsun, laf değil."

İbrâhîm dedi: "Güzel bir tanrı gerçekten, onu istediğin gibi kesiyorsun da, kendisini korumuyor!"

Sonunda yaşlı adam kızarak dedi: "Bütün dünya onun bir tanrı olduğunu söylüyor, sen deli herif ise, değil diyorsun. Tanrılarımaya yemin ederim ki, bir adam olmuş olsaydın, seni öldürebilirdim!"

Böyle deyip, yumruk ve tekmelerle İbrâhîm'e girişti onu evden kovaladı."⁵³

Barnabas İncili'nde geçen bu tartışmadan da anlaşıldığı gibi Hz. İbrâhîm babasına, taptığı putların katî sûrette tapınmaya lâayık olamayacaklarını ortaya koymak için hep aklını kullanmaya yönelik, düşündürücü/mantikî sorular sormuş, âdetâ ona beyin egzersizi yaptırmıştır. Ancak onun, Âzer'in bulaştığı şirki bırakıp tevhîdi benimsemesi için giriştiği çabaları müsbet bir sonuç vermemiştir.

Kavmini hak dine daveti

"İbrâhîm'i de gönderdik. O kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin. O'ndan korkun, bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Siz, Allah'tan başka birtakım putlara tapıyor, yalan şeyler üretiyorsunuz... O'na tapın ve O'na şükredin. Ancak O'na döndürüleceksiniz. Eğer yalanlarsanız, bilin ki sizden önceki birçok milletler de yalanlamıştı" ('Ankebût (29), 16-18).

Tevhîd ilkesini yerleştirmeye çalışan İbrâhîm (as) kavmine, ilâhî mesajı reddetmeleri halinde önceki milletlerin uğradıkları benzer felâketlere maruz kalacaklarını, dolayısıyla böyle bir güç duruma düşmemek için onlardan ibret alınması gerektiğini bildirmiştir.

Demek ki İbrâhîm (as), tevhîdin akıl yoluyla kabul edilmesi metoduna biraz daha ağırlık vermiştir. Şu âyetlerde de bu metodu görmek mümkündür:

"(Resûlüm!) Onlara İbrâhîm'in haberini de anlat. Hani o, babasına ve kavmine: Neye tapıyorsunuz?' demişti. Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz, diye cevap verdiler. İbrâhîm: Peki dedi, yakardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda ya da zarar verebiliyorlar mı? Şöyle cevap verdiler: Hayır, ama biz babalarımızın böyle yaptıklarını gördük. İbrâhîm dedi ki: İyi ama, ister sizin ister önceki atalarınızın neye taptığını düşündünüz mü?" (Şu'arâ' (26), 69-76).

Âyetlerde Hz. İbrâhîm'in muhâtaplarını düşündürmeye, akıllarını işletmeye ve böylece onları puta tapmaktan vazgeçirmeye çalıştığı açıkça görülmektedir.

Nemrud'la tartışması

"Allah kendine mülk/hükümdarlık verdi diye şımararak Rabbi hakkında İbrâhîm'le tartışmaya girenî görmedin mi? İbrâhîm: Benim Rabbim hayat veren ve öldüren, demişti. O da: Hayat veren ve öldüren benim, dedi. İbrâhîm: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir dedi. Bunun üzerine kâfir şaşırıp kaldı" (Bakara (2), 258).

Demek ki, Allah hakkında Hz. İbrâhîm'le tartışmaya girişen Nemrud⁵⁴ sonunda, iki kudreti mukayese ederek arasındaki farkın boyutlarını görmüş olmalı ki dehşete kapılmıştır.

Gazâlî (v. 505/1111) burada da şöyle bir mantık kullanıldığından bahsetmektedir:

- Allah güneşi doğudan getirir (yani doğurur) (öncül),
- Sen (ey Nemrud) güneşi batıdan getiremezsin (öncül),
- Güneşi batıdan getiremeyen ilah değildir (öncül),
- =Öyle ise (ey Nemrud) sen ilah değilsin/olamazsın (sonuç).⁵⁵

Hız. İbrâhîm'in putları kırması ve ateşe atılması

İbrâhîm (as), putperestlerin taptıkları putların asla tapınmaya değer olmadıklarını göstermek için onlara bir plan hazırladı. Kavminin her yıl kutladıkları bir bayramları vardı. Babası bayrama katılması için onu da davet etti. Fakat o yıldızlara bakıp hasta olduğunu⁵⁶ ileri sürerek kutlamalara katılmadı.⁵⁷

Hız. İbrâhîm, şirkten kurtarmak istediği kavmi ile sert bir üslup kullanarak tartıştıktan sonra putları kırma planını şöyle uyguladı:

"O, babasına ve kavmine: Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor? demişti. Dediler ki: Biz babalarımızı bunlara tapar bulduk. Doğrusu, siz de babalarınız da açık bir sapıklık içindesiniz, dedi... Allah'a yemin ederim ki, siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım! Sonunda İbrâhîm onları paramparça etti. Yalnız onların büyüğünü bıraktı, belki ona mürâcaat ederler diye. Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o zalimlerden biridir dediler. (Bir kısmı:) Bunları diline dolayan bir genç duyduk, kendisine İbrâhîm deniliyormuş, dediler. O halde dediler, onu hemen insanların gözleri önüne getirin. Belki şahitlik ederler. Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın ey İbrâhîm? dediler. Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Hadi on-

lara sorun, eğer konuşuyorlarsa dedi. Bunun üzerine, kendi vicdanlarına başvurup: Zâlimler sizlersiniz sizler, dediler. Sonra tekrar eski inanç ve tartışmalarına döndüler. Sen de bilirsin ki bunlar konuşmaz, dediler. İbrâhîm şöyle dedi: Allah'ı bırakıp da, size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hala tapacak mısınız? Size de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Aklınızı işletmiyor musunuz?" (Enbiyâ' (21), 52-67).

Onlar bayramlarını kutlamaya gittiklerinde Hz. İbrâhîm putların bulunduğu mekana girer. Onların, her bir küçük putun yanına büyük bir put konarak sıralandıklarını ve halkın, bayrama gitmek için yanlarından ayrılırken 'biz dönünceye kadar ilâhlarımız yemeklerini yemiş olurlar' inancıyla büyük olanlarının önüne yemek bıraktıklarını görür. İbrâhîm (as), 'bunları yemiyecek misiniz' diye putlara seslenir; hiç birinin cevap veremediğini görünce, 'size ne oluyor ki konuşmuyorsunuz' der⁵⁸ ve sonra -büyükleri dışında- oradaki putların hepsini parçalar.⁵⁹

Putlara yiyecek-içecek takdimi, kurban kesilmesi... ve hayvan boğazlanması⁶⁰ câhiliyye devrinde de olmuştur. Mücâhid (v. 103/721) konuya ilişkin olarak şöyle garîb bir olay nakletmektedir:

"Mevlam (efendim) bana şöyle haber verdi: Âilesi onu, içinde kaymak ve süt bulunan bir tasla tanrılarına gönderdiler ve onlardan korktukları için kaymağı yemememi bana tenbih ettiler. (Ben de taşı götürüp putların önüne koydum) Sonra bir köpek geldi, kaymağı yedi, sütü içti, Ardından da putun -ki bu İsâf ve Nâ'ile putuydu- üzerini kirletti (yani üzerine işedi)."⁶¹

Onların, "bunları diline dolayan bir genç duyduk, kendisine İbrâhîm deniliyormuş" sözleri, tıpkı Mekke'li müşriklerin Resûlüllah'ı gördükleri zaman söyledikleri, "sizin ilâhlarınızı diline dolayan bu mu?..."⁶² sözlerine benzemektedir.

Görüldüğü gibi İbrâhîm (as) bu defa sert bir tavır sergiler,

putları da kırar. Ancak bu sözler ve karşı tepkiler de onları puta tapmaktan alıkoyamaz; sonunda İbrâhîm(as)'ın bir mu'cize eseri olarak yanmadan kurtulduğu ateşe atılması gündeme gelir:

"Eğer iş yapacaksanız yakın onu da tanrılarınıza yardım edin, dediler. Biz de: Ey ateş! İbrâhîm'e serin ve esenlik ol! dedik"(Enbiya (21), 68-69).

İbrâhîm (as) ateşe atılınca, "Allah bana yeter, O ne güzel vekîldir" demiştir. Bu söz, "bir kısım insanlar mü'minlere, düşmanlarınız olan insanlar size karşı asker topladılar; onlardan sakının! dediklerinde, bu onların î mânlarını bir kat daha artırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekîldir, dediler"⁶³ âyetine benzemektedir.⁶⁴

Hız. İbrâhîm'in putları kırması ve ateşe atılarak ateşin kendisini yakmaması mu'cizesi Barnabas'ta da şöyle anlatılmaktadır:

"Bir gün İbrâhîm on iki yaşındayken babası kendisine dedi: "Yarın bütün tanrıların bayramıdır; bu nedenle, büyük mabede gidecek ve tanrım büyük Ba'al'e bir hediye götüreceğiz. Ve, sen de kendin için bir tanrı seçeceksin; çünkü, bir tanrı edinecek yaştasın artık."

İbrâhîm kurnazca cevap verdi: "Hay hay, ey benim babam." Ve sabahleyin erkenden herkesten önce mabede gittiler. Fakat, İbrâhîm eteğinin altında gizlice bir balta taşıyordu. Gelip mabede girdiler; kalabalık arttığından, İbrâhîm mabedin karanlık bir bölümünde olan bir putun arkasına gizlendi. Babası mabetten çıkınca, İbrâhîm'in kendinden önce eve gittiğini zannediyordu. Bu nedenle onu aramak için geride kalmadı. Herkes mabetten ayrılınca, din adamları mabedi kapatıp gittiler. Sonra İbrâhîm baltayı alarak büyük put Ba'al'in dışında bütün putların ayaklarını kesti. Eski ve parçalı olduklarından düşüp parçalanan heykellerin meydana getirdiği harabeliğin ortasında kalan Ba'al'in ayaklarına baltayı koydu. Bundan sonra mabetten çıkan İbrâhîm'i birtakım kimseler gördüler ve mabetten birşeyler çalmaya gitmiş

olabileceği kuşkusuna kapıldılar. Önüne engel koyup mabede vardılar ve tanrılarının parça parça edilmiş olduğunu görünce yas ederek bağırdılar: "Çabuk gelin ey ahâli, tanrılarımızı öldüreni öldürelim!" Birden, din adamlarıyla birlikte oraya onbin kişi üşüştü. İbrâhîm'e, tanrılarını niye kırıp parçaladığını sordular. İbrâhîm cevap verdi: "Aptalsınız siz! Bir insan tanrı mı öldürürmüş? Onları öldüren büyük tanrıdır. Ayaklarının yanındaki baltayı görmüyor musunuz? Belli ki, hiç arkadaş istemiyor." Sonra İbrâhîm'in babası geldi, oğlunun (daha önce) tanrılarına karşı söylediği sözleri düşünüyordu. İbrâhîm'in putları parçaladığı baltayı tanıyarak: "Tanrılarımızı öldürmüş olan bu hâin benim oğlumdur; çünkü bu balta benimdir!" diye bağırdı ve, oğluyla aralarında olup geçen her şeyi oradakilere anlattı.

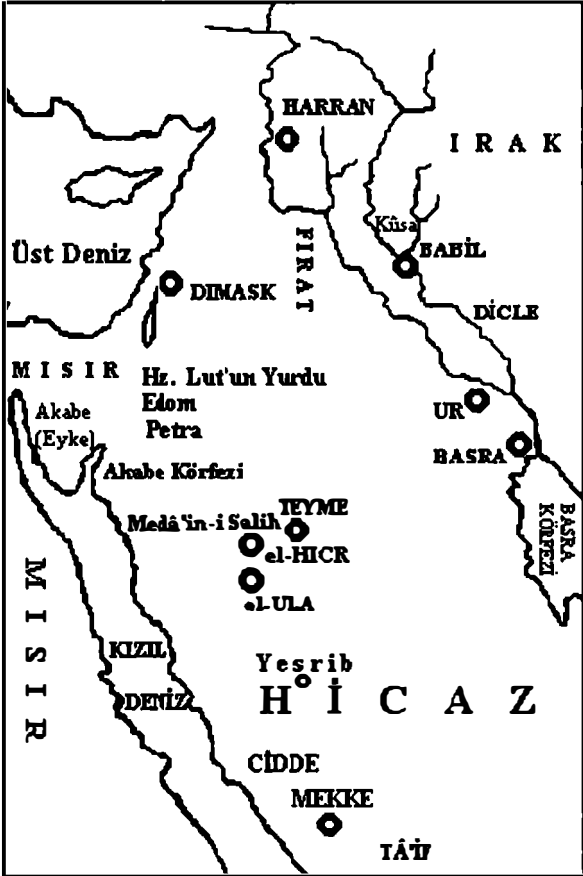
Hemen bir odun toplayıp yığdılar; İbrâhîm'in elleri ve ayaklarını bağlayıp odunların üzerine koydular ve altındaki odunları ateşlediler.

Ama, hayır; Allah, melekleri aracılığıyla ateşe, kulu İbrâhîm'i yakmamasını emretti. Ateş şiddetle parladı ve İbrâhîm'i ölüme terkedenlerden iki bin kişiyi yaktı. İbrâhîm Allah'ın meleği tarafından, kendini taşıyanı görmeyen babasının evinin yakınına götürülüp serbest olduğunu gördü; böylece ölümden kurtuldu."⁶⁵

Bu kısmı noktalamadan önce şu hususa kısaca işaret etmek istiyoruz. Bugün Urfa'da Hz. İbrâhîm'in ateşe atıldığı söylenen mancınıkların, onun ateşe atılma olayıyla hiçbir ilgisinin olmadığı, bunların Roma dönemine ait sütunlar olduğu,⁶⁶ ilgili kaynaklarda onun Bâbil'de Kûsâ denilen yerde ateşe atıldığı⁶⁷ belirtilmektedir.

b. İbrâhîm(as)'ın hayatından alınacak ibretler

"İbrahim'de ve beraberindekilerde sizin için güzel bir misâl vardır..." (Mûmtetine (60), 4).

Hz. İbrahim ve Muhataplarının yaşadığı topraklar

B. Lût (as)

Lût (as), Hz. İbrâhîm'in erkek kardeşinin,⁶⁸ bazılarına göre de teyzesinin⁶⁹ oğludur. İbrâhîm(as)'a inanmıştır:

"Bunun üzerine Lût on[İbrâhîm]a îmân etti..." ('Ankebût (29), 26).

Hız. İbrâhîm'le Irak'tan Kenân iline gelmiş; yine onunla birlikte Mısır'a gitmiş;⁷⁰ daha sonra Ölü Deniz (Lût Gölü⁷¹) kıyısında Sodom ve Gomorra kentlerinin bulunduğu bölgede⁷² yer alan ve adı geçen gölün birkaç mil mesafe kuzey batısına düşen Hebrân'da (bugünkü el-Halîl denilen yerde) ikâmet etmiştir.⁷³

Lût(as)'ın kavminin, Fenikeliler(M. Ö. 1730-1570⁷⁴)in selefi olduğu⁷⁵ belirtilmektedir.⁷⁶

Aşağıda da temas edileceği gibi bu kavmin en çirkin hareketi, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşmalarıydı.

Bu bilgilerden sonra Lût(as)'ın tebliğseyriniKur'ân'dansürdürelim.

a. Lût(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri

Lût(as)'ın kavmini hak dîne davet etmesi

"Kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: Korunmaz mısınız?... Allah'tan korkun ve bana itâ'at edin" (Şu'arâ' (26), 161-163).

Lût kavminin hak dîni kabul etmemesi

Lût kavmi, kendilerine tebliğ edilen ilâhî mesajı kabul etmediği gibi peygamberlerini sürgün etmekle tehdit etmişlerdir:

"Şöyle dediler: Ey Lût! (Bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bil ki, sürgün edilmişlerden olacaksın" (Şu'arâ' (26), 167).

Lût (as), onlara karşı koyacak gücü ve imkanı olmaması dolayısıyla sağlam bir kaleye sığınmayı düşünmüştür:

"(Lût:) Keşke benim sizi savacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim, dedi" (Hud (11), 80).

Onun bu sıkıntılı hali hadîste de şöyle dile getirilmiştir: "Allah Lût Peygamber'e rahmet/mağfiret etsin! Yemin olsun ki, şüphesiz o çok sarp bir kaleye sığınıyordu..."⁷⁷

Lût(as)'ın yaşadığı bölgede 'el-Kerek' ve 'eş-Şevbek' adında iki sağlam kalenin bulunduğu⁷⁸ bildirilmektedir. İşte onun sığınmak istediği kale, bunlardan biri olabilir.

Lût (as), kavmini doğru yola getiremeyince, yapmakta oldukları, ahlak ve hukuk sınırlarını aşan, insan haysiyet ve onuruyla bağdaşmayan bu çirkin ve şen'i davranışlarından nefret ettiğini belirtmiş,

"(O), ben sizin bu işinizden tiksинmekteyim, dedi" (Şu'arâ' (26), 168) ve nihayet kendisiyle ailesinin kurtuluşunu,

"Rabbim! Beni ve ailemi onların yapageldikleri çirkin işten kurtar!" (Şu'arâ' (26), 169)

ilâhî mesajı kabul etmeyenleri ise yok etmesini Allah'tan istemiştir:

"Rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et, dedi" ('Ankebût (29), 30).

Lût kavminin helâk edilmesi

"Onlara va'dolunan (azap) zamanı, sabah vaktidir... Emrimiz gelince, oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine (balçıktan) pışırılıp istif edilmiş taşlar yağdırdık... Onlar zâlimlerden uzak değildir"(Hûd(11),81-83).

"Üstlerine taşlar savuran bir fırtına gönderdik..." (Kamer (54), 34).

"Güneş doğarken onları o korkunç ses yakaladı. Böylece ülkelerinin üstünü altına getirdik..." (Hicr (15), 73-74).

Melekler, Lût kavmine azabı⁷⁹ getirirler. İnanmadığı için karısı dışında Lût (as) ve îmân edenler gecenin bir bölümünde kurtulacakları bildirilen yere gitmek üzere bulundukları bölgeden ayrılırlar. Onların gittikleri bu yerin neresi olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Mısır, Şâm, el-Halîl, Lût'un köylerinden Safed adında bir köy veya kurtulacakları herhangi bir başka yer olduğu⁸⁰ söylenen mahallerdendir. Geride kalan ve çoğunluğu teşkil eden inanmayanlar helâk edilir, ülkelerinin de altı üstüne getirilir. Böylece inkârcılar helâk edilmiş, -çok az da olsa- inananlar kurtulmuş olur:

"Bunun üzerine orada bulunan mü'minleri çıkardık. Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulmadık" (Zariyat (51), 35-36).

Lût(as)'a sadece iki kızının, bir başka görüşe göre de toplam 13 kişinin inandığı⁸¹ haber verilmektedir. Barnabas İncili'nin şu ifadeleri de ona inananların az olduğunu göstermektedir:

"Şehvet yüzünden Allah üç lânetli şehri yerle bir etti (ve) içlerinden yalnızca Lût ve iki oğlu kurtuldu."⁸²

Yukarıdaki âyette (Hûd/83), "**onlar zâlimlerden uzak değildir**" ifadeleri, helâk olan bu insanlardan geriye kalan eserlerden hidâyet dersi alınması gerektiğine işâret etmektedir.

Lût kavmine azap, muhtemelen yerin altını üstüne getiren şiddetli bir sarsıntı/deprem ve taş yağdıran/lav fışkırtan bir volkan patlaması şeklinde gelmiştir.⁸³ Katâde(v. 117/735)'nin şu ifadeleri bu fikri te'yîd eder niteliktedir: "Lût(as)'ın şe-

hirlerinde dört milyon insan vardı. Vâdî, fırın ağzı gibi onları, üzerlerine ateş/yanıcı sıvı/katrân (türü yakıcı/yanıcı maddeler) pûskürterek yaktı (tutuşturdu).”⁸⁴ Biraz sonra zikredileceği gibi Lût Gölü çevresinde bu görüşü destekleyici mahiyette iz ve kalıntılara da rastlanmıştır.

b. Lût(as)’ın kavminin olumsuz düşünce ve davranışları

Kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşmaları

Yukarıda da değinildiği gibi Lût kavmini yıkan en önemli neden, kendilerinden önce hiçbir milletin yapmadığı,

“Lût’u (gönderdik). O kavmine dedi ki: Siz, daha önce hiçbir milletin yapmadığı bir fuhşu yapıyorsunuz” (‘Ankebût (29), 28)

kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşmaları (livâta) olmuştur:

“Lût’u da (peygamber olarak gönderdik). Kavmine dedi ki: Göz göre hala o hayasızlığı yapacak mısınız? Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi yaklaşıyorsunuz?...” (Neml (27), 54-55).

Câhiliyye devri Araplarının müptelâ oldukları⁸⁵ ve hatta Hz. Ebû Bekir döneminde bir ara Müslümanlar arasında da görüldüğü⁸⁶ söylenen bu menfûr fiil, Lût kavmini çöktürmüştür. Ve onlar bu işi o derece ileriye götürmüşlerdi ki, bu hayasızlığı toplantılarda yapıyorlar,⁸⁷ yoldan gelip geçenlere bu amaçla sataşıyorlardı⁸⁸:

“(Bu ilâhî ikazdan sonra hala) siz ille de erkeklere yaklaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlikler yapacak mısınız?” (‘Ankebût (29), 29).

Kısaca onların, sözünü ettiğimiz süflî emellerini gerçekleştirmek için misafir[melek]lere dahi yaklaşmak istemeleri, “Onlar Lût’un misafirlerinden murad almağa kalkıştılar. Biz de hemen gözlerini silme kör ettik. Azabımı ve uyarılarımı tadın, dedik” (Kamer (54), 37)

sapkınlık ve çılgınlıklarının ulaştığı boyutu göstermeye kâfidir.

Şehvî arzuların esîri olmuş bu insanlar, öylesine bir bataklığa saplanmışlardı ki, sapıklık içinde ne yapacaklarını bilmiyorlardı:

“Hayatın hakkı için onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlar”(Hicr(15), 72).

Barnabas İncili'ne göre de bunlar dünyanın en rezil insanlarıydı:

*“Lût, yeryüzünün en rezil insanları arasında yaşadı.”*⁸⁹

Lût kavmindeki ahlâkî tefessüh ve çürümüşlük öyle bir boyuta ulaşmıştı ki, sünnetullah'a göre artık o toplum yaşama hakkını tamamen kaybetmişti.

Burada, insanlık haysiyet ve şerefiyle bağdaşmayan bu çirkin hareketin, gerek fert ve gerekse toplum açısından çok tehlikeli bazı zararlarından bahsetmekte fayda görüyoruz:

1. Bu davranış, fıtratın bütünüyle bozulmasına yol açar.⁹⁰ Fıtrata ve fıtratta gizlenmiş olan hikmete karşı yapılan şen'î bir harekettir/tecâvüzdür.⁹¹
2. Böyle biri şehvetinin kurbanı olmuştur. Organlarının fitrî olan fizikî görevlerine karşı savaş açmıştır. Bu çirkin hareket, maddî ve ahlâkî yapı için son derece zararlı ve hatta tehlikelidir.
3. Başta, içinde bulunduğu toplum olmak üzere bütün insanlığa karşı yapması gereken görevlerini yerine getirmemiştir. Sadece cinsî arzularını tatmin etmenin yollarını aradığı için çevresine karşı vefasızlık suçu işlemiş, ihanet etmiştir.
4. Meşrû' evlilikten vazgeçtiği için nesil inkıtâ'a uğrar.⁹²
5. Erkeklerde doğuştan gelen fizikî özelliklerin değişmesine neden olur, meselâ en azından onlarda kadınlara ait özelliklerin yerleşmesine sebebiyet verir.⁹³
6. Tedavisi zor yeni hastalıkların meydana gelmesine ve bulaşmasına neden olur.

Resûlullah, bu tehlikeye şu sözleriyle dikkat çekmiş olmalıdır:

“Bir milletin içinde zinâ/fuhuş ortaya çıkar ve o millet bu suçu aleni olarak işlerse, içlerine, tâ’ûn ve onlardan önce gelip geçmiş milletlerde hiç görülmemiş (yeni) hastalıklar yayılır.”⁹⁴

Karşı cinsler (kadın-erkek) arasında yasak ilişkinin yayıldığı toplumlarda yeni yeni hastalıkların ortaya çıkacağını haber veren hadîs, hemen akla, günümüzde hala tehlikeli olmaya devam eden AIDS illetini getirmektedir. Buna göre, karşı cinsler arasındaki gayr-ı meşrû‘ ilişkilerden, önceden hiç görülmemiş hastalıklar meydana geliyor ve gelecekse, hemcinsler (erkekler) arasındaki ilişki[lûtîlik]den ise -ki bu hiçbir zaman meşrû‘ değildir- daha tehlikeli hastalıkların zuhur edebileceğini söyleyebiliriz.

Ahmed Hulûsi Köker de konuyla ilgili olarak şu tıbbî tesbitleri serdetmektedir:

“Kadın vajinası, çok katlı epitel ile döşenmiş olduğundan cinsî münasebet için uygundur. Halbuki kalın bağırsığın rektum bölümü tek katlı epitel ile döşenmiş olduğundan cinsî münasebetteki mekanik tahrişlerde çabuk zedelenir, yaralar açılır. Rektum mukozası tek katlı olduğundan bazı özel durumlarda lavman yolu ile hastaya ilaç verebilmekte ve buradan vücuda emilmektedir.

Homoseksüellerde, rektum mukozasında açılan yaralardan AIDS hastalığını meydana getiren HTLV-III virüsü kolaylıkla organizmaya, özellikle T lenfositlerine girmekte ve onları AIDS virüsü üreten birer fabrika haline getirmektedir. T lenfositlerin fonksiyonlarının bozulması ve sayılarının azalması, organizmanın müdafaa mekanizmasını ortadan kaldırmaktadır.

AIDS’li hastaların rektum mukozasında, diffuz eritem ve yaygın ülserasyonlar şeklinde ağır bir tablo oluşmaktadır...”⁹⁵

Bu bakımdan Resûlullah’ın şu endişesi boşuna değildir:

“Ümmetim için en çok korktuğum, Lût kavminin amelidir.”⁹⁶

Lût kavminin bu iğrenç amelini yapana Allah’ın lanet et-

tiğini bildiren Resûlüllah⁹⁷, bir başka yerde de hayasızlığın inkırâza yol açtığını şu sözleriyle haber vermektedir:

“Allah bir kulu helâk etmek istediği zaman ondan hayayı söküp alır.”⁹⁸

Bütün bunlardan dolayı olmalı ki livâta, büyük günahlar arasında sayılmıştır.⁹⁹

Peygamberleri/elçileri yalanlamaları

“Lût kavmi de gönderilen elçileri yalanladı” (Şu‘arâ’ (26), 160).¹⁰⁰

Zâlim ve fena işler yapan fâsık bir kavim olmaları

“Elçilerimiz İbrâhîm’e müjdeyi getirdikleri zaman dediler ki: Biz bu memleket halkını helâk edeceğiz. Çünkü oranın halkı zâlim kimselerdi” (‘Ankebût (29), 31).

“Zirâ onlar fena işler yapan kötû bir kavimdi” (Enbiyâ’ (21), 74).

c. Lût kavminden alınması gereken ibretler

“Böylece ülkelerinin üstünü altına geçirdik. Üzerlerine de çamurdan pişirilmiş taşlar yağdırdık. Şüphesiz bunda işâretten anlayanlara ibretler vardır. Onlar hala gözler önünde duran bir yol üzerindedirler” (Hicr (15), 74-76).

“Sabah akşam onlar[ın harab olmuş yurtların]a uğruyorsunuz. Hala düşünmüyor musunuz?” (Sâffât (37), 137-138).

“Aklını kullanan toplum için orada açık bir işaret bıraktık” (‘Ankebût (29), 35).

“Onlar hala gözler önünde duran bir yol üzerindedirler” ve “siz sabah akşam onlar[ın harab olmuş yurtların]a uğruyorsunuz” ifadeleri, tam anlamıyla arkeolojiyi ilgilendiren beyanlar olup, Lût kavminin helâk edildiği bölgede, sabah-akşam gelip geçilen yolların çevresinde, görülebilecek şekilde ibretâmiz eserler bulunduğunu haber vermektedirler.

“Aklını kullanan kavim için orada apaçık bir ibret nişanesi bıraktık”, “bunda işâretten anlayanlara (nice) ibretler var-

dır", "**hala düşünmüyor musunuz**" ifadeleri de, söz konusu eserlerin, ibret nazarıyla incelenerek inanmayanları hidâyet erdirici, inananların da hidâyet üzere devam etmelerini sağlayıcı rollerinden yararlanılması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Bu noktada ibretâmiz bu eserlerden söz etmemiz gerekmektedir.

Söz konusu bölgede araştırma yapan ünlü Alman arkeolog Werner Keller konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Lût Gölü'nün doğu kısmında, (bugünkü Ürdün şehirlerinden el-Kerek'in batısında ve tam karşısında) bir yarımada oluşturan dil gibi bir kısım gölün içine uzanmıştır. Bu kısma Araplar el-Lisân, yani 'dil' adını vermişlerdir. Burada suyun tabanında âdeta gölü ikiye bölen ve fakat görülmeyen keskin bir dirsek uzamaktadır. Bu yarımadanın sağında taban 400 m. derin olduğu halde, sol tarafı şaşılacak kadar sığdır. Son senelerde yapılan ölçmelerden burasının derinliğinin ancak 15-20 m. kadar olduğu anlaşılmıştır. Kayıkla Lût Gölü'nün bu alt ucunda gezildiği zaman güneş ışınları da suya uygun bir biçimde yansiyorsa, insan şaşılacak bir görünüm ile karşılaşır. Şöyle ki, kıyıdan biraz ötede suyun içinde orman ağaçlarının belirdiği görülür. Bunlar da gölün son derece yoğun olan tuzlarının konserve ettiği ağaçlardır. Derinlerde yeşil renkte görülen ağaç gövdeleriyle ağaç artıklarının çok eski olması gerekir. Lût Gölü'nün bu garib dili bir zamanlar Siddim Vâdisi idi.

Sodom ve Gomorra'nın uğradığı felaketin nedeni, jeologların gözlemlerinden anlaşılmaktadır. Amerikan jeologları ilk olarak Şeria nehri yatağının neden dolayı çok dik olduğunu açıklamışlardır. Gerçekten Şeria nehrinin yatağını oluşturan 190 km.'lik bir mesâfede Şeria nehri 190 km.'lik bir meyille dönüş yapmaktadır. Bu durum ve Lût Gölü'nün de deniz yüzeyinden 400 m. alçak olması, büyük bir jeolojik olayın burada kendini göstermesinden meydana gelmiştir.

Şeria nehri vâdisi ile Lût Gölü'nün durumu da küremizin bu bölgesinden geçen bir yarık ya da çatlağın ancak bir parçasından ibarettir. Küre kabuğunda bu çatlağın durumu ve uzunluğu son zamanlarda saptanmış bulunmaktadır.

Bu çatlak Toros dağlarının eteklerinden başlayıp yüzeye doğru Lût Gölü'nün güney kıyılarından ve Araba çölü üzerinden 'Akabe körfezine uzayıp oradan da Kızıl Deniz'i geçerek Afrika'da son bulmaktadır. Bu uzun çöküntünün uzayıp gittiği yerlerden kuvvetli yanardağ hareketlerinin bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, İsrâil'deki Galilea dağlarında, Ürdün'ün yüksek yayla kısımlarında, 'Akabe Körfezi vb. yerlerde siyah bazalt ve lavlar bulunmaktadır. Bu bölgede bugün kendini göstermiş olan muazzam bir çökmede herhalde patlamalar, yıldırımlar, yangınlar ve doğal gazlarla birlikte korkunç bir deprem olmuş ve Siddim Vâdisi ile birlikte Sodom ve Gomorra kentleri de yerin derinliklerine gömülmüşlerdir. Bu deprem sırasında yerkabuğunun çatlayıp çöküşü, kabuğun altında uyuyan volkanlara serbest yol vermiştir. Şeria'nın yukarı vâdisinde bugün de sönmüş kraterlere rastlanmakta olup buralarda kireç katmanları üzerinde geniş lav kitleleri ve bazalt katmanları yer almıştır.

İşte Sodom ve Gomorra şehirleriyle çevresi, böyle büyük bir doğa hareketinin kurbanı olmuş ve günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce kendini gösteren bu büyük felâket sonucunda Sodom ve Gomorra kentleri (ile Edmah, Zebayim ve Zoğlar) tamamen yerin dibine batmıştır."101

1965 yılında bir grub Amerikalı arkeolog, kazılar sırasında el-Lisân yarımadasında büyük bir mezarlığı ortaya çıkarmıştır. Bu mezarlıkta 20 bini aşkın mezarın bulunduğu tesbit edilmiştir. Bundan, oranın yakınında vaktiyle büyük bir şehrin kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir. Fakat o çevrede bu kadar büyük bir mezarlığın kurulmasına kaynaklık edecek herhangi bir şehrin kalıntılarına da rastlanmamıştır. Dolayısıyla böyle bir mezarlığı meydana getiren şehir veya

şehirlerin göle battığı tezi te'yd edilmiş olmaktadır.¹⁰² Gölün güney kısmında suların altında bazı yerleşim birimlerinin kalıntılarına rastlanmasının¹⁰³ da bu fikri desteklediği söylenebilir.

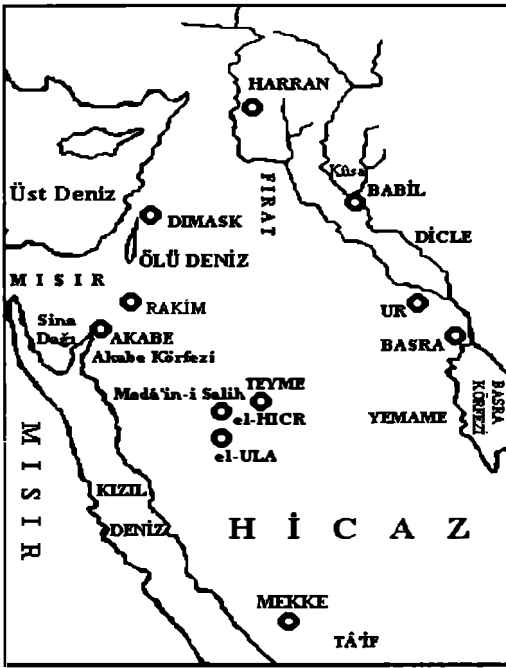
Ölü Deniz'in doğusunda ve güneyindeki çöl ve boş topraklarda bulunan yüzlerce harabe, buranın bir zamanlar refah içinde ve yoğun nüfuslu bir bölge olduğunu göstermektedir. Arkeologlar, bu bölgenin refah çağının M. Ö. 2300-1900 yılları arası olduğunu tahmin etmektedirler¹⁰⁴ ki bu tarihler, Hz. Lût'un yaşadığı dönemi de içine almaktadır.

Bazı arkeologlar, gölün yakınında bir kalenin harabelerini, bu kalenin yanında da kurbanların kesildiği bir mezbahanın kalıntılarını bulmuşlardır.¹⁰⁵

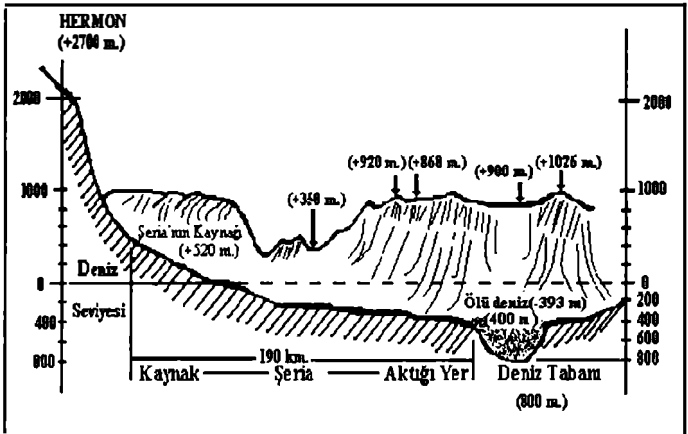
İşte ibretâmiz bütün bu arkeolojik eserler ve izler, hidâyet açısından değerlendirilmelidirler.

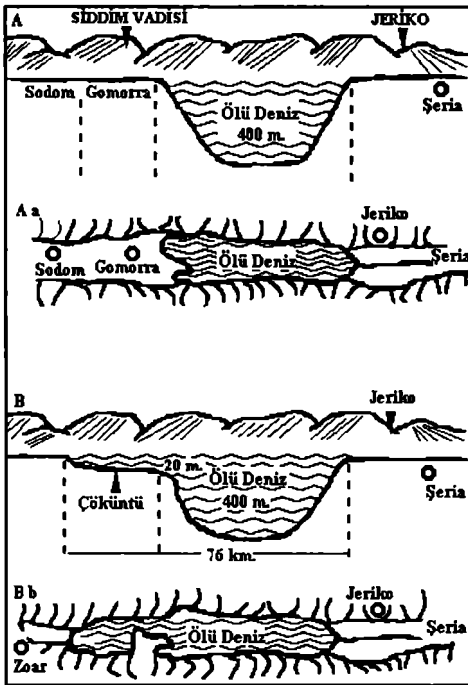
Lût Gölü, (Ölü deniz)

Lûk Kavminin yaşadığı topraklar

Şeria Vadisi'nin Çöküntüsü
(190 km'de 913 m. meyil)

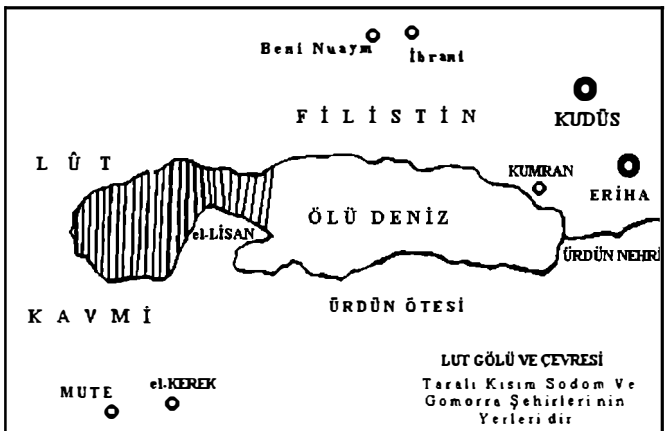

A. Helâktan önce yandan görünüş

Aa. Helâktan önce üstten görünüş

B. Helâktan sonra yandan görünüş

Bb. Helâktan sonra üstten görünüş

C. Şu'ayb (as)

Şu'ayb (as), Lût(as)'dan sonra¹⁰⁶ M. Ö. 1300'lü yıllarda gönderildiği¹⁰⁷ ve hatîbu'l-enbiyâ' olduğu¹⁰⁸ bildirilen bir nebî|peygamber|dir.¹⁰⁹

Bir tabiîn müfessir olan İkrime (v. 107/725) ve Süddî (v. 127/744), Hz. Şu'ayb'ın hem Medyenlilere ve hem de Eyke halkına gönderilmiş bir peygamber olduğunu, Medyenlilerin ses, Eykelilerin de gölge ile tarih sahnesinden silindiklerini¹¹⁰ haber vermektedirler. Bu haberin bir benzeri de Katâde(v. 117/735)'den nakledilmektedir. O da Şu'ayb(as)'ın Medyen ve Eyke halkına birlikte gönderildiğini¹¹¹ söylemektedir. İbn Asâkir (v. 571/1176)'in merfû' olarak zikrettiği bir hadîste de şöyle denmektedir: "Medyen ve Eyke halkı, Allah'ın kendilerine Şu'ayb(as)'ı resûl olarak gönderdiği iki ümmettir."¹¹²

Şu'ayb(as)'ın Medyenlilere gönderildiğinden bahsedilince 'onların kardeşleri'¹¹³, Eykeliler söz konusu edilince de 'Eyke ashâbı'¹¹⁴ ifadelerine yer verilmesi, Medyenlilerle Eyke-

lilerin iki ayrı topluluk olduklarının ve Şu'ayb_(as)'ın her ikisine birden gönderildiğinin bir işareti olabilir.¹¹⁵

Hız. İbrâhîm'in eşi (bir rivâyete göre de câriyesi) Kantûrâ'dan doğan çocuklar Kantûrâ oğulları (Benî Kantûrâ) olarak bilinmektedirler.¹¹⁶ Rivayete göre Hız. İbrâhîm onları şark tarafına göndermiştir.¹¹⁷ Bunlardan Medyenliler adıyla meşhur olan kabîle, adını Hız. İbrâhîm'in oğlu Medyân'dan almıştır. Başkentleri, Kızıl Deniz sahilinin kuzey doğusunda, Filistin ile Hicâz arasında, Ma'ân yakınında bulunan, Tebûk'ten daha büyük ve 25000 km² genişliğinde bir yer olan Medyen'dir.¹¹⁸ Medyenliler, Hicâz'ın kuzeyinden başlayarak Filistin'in güneyine ve oradan Sina yarımadasının son ucu olan Kızıl Deniz'deki 'Akabe Körfezi'ne kadar çeşitli yerleşim birimleri te'sis etmişlerdir.

Kantûrâ oğullarından geri kalan diğer kabîleler arasında Benî Dedân da az-çok tanınan bir kabileydi. Dedânlılar Arabistan'ın kuzeyinde Teymâ ve Tebûk ile el-Ûlâ arasına yerleşmişlerdi. Bunların da başkentleri, "sık ormanlık" anlamına geldiği ifade edilen, hâlen Hicâz'ın kuzeyinde, Medîne'den Şâm'a giden yolun ortasında bulunan ve Tebûk¹¹⁹ün eski adı olan Eyke idi.¹²⁰ Esâsen Eyke, onların ibadet ettikleri, dalları sık olan bir ağaçtır.¹²¹ Eyke'nin, "yumuşak ağaç bitiren bataklık"¹²² ve "ormanlık yer"¹²³ anlamlarına geldiği de belirtilmektedir.

İlgili kaynaklara göre bu iki kavme bir tek peygamber gönderilmesinin sebebi belki de soylarının, dillerinin, uğraştıkları mesleklerinin ve sosyal yaşantılarının aynı, oturdukları toprakların da birbirlerine sınır¹²⁴ olmasıydı. Her ikisi de ticâretle uğraşıyor, Yemen'den Süriye'ye, Basra körfezinden Mısır'a uzanan dünya ticâret yollarının üzerinde ikâmet ediyorlardı.¹²⁵

Şimdi, Şu'ayb_(as)'ın tebliğ sürecini Kur'ân'dan takip edelim.

a. Şu'ayb(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri

Hız. Şu'ayb'ın muhâtaplarını hak dîne daveti

"Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'ı (elçi gönderdik). Dedi ki: Ey kav-mim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Si-ze Rabbinizden açık bir delil gelmiştir, artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin, düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz böylesi sizin için daha iyidir. Tehdit ederek, inananları Allah yo-lundan alıkoyarak ve o yolu eğip bükme isteyerek öyle her yo-lun başında oturmayın" ('A'raf (7), 85-86).

Görüldüğü gibi Şu'ayb (as) da görevine ilk önce tevhîd-den başlamıştır. Muhâtaplarına, mutlak iradenin onaylama-dığı düşünce ve davranış tarzlarını hatırlatarak onlardan vaz geçmeleri çağrısında bulunmuştur.

Muhâtaplarının ilâhî mesajı kabul etmemesi

Önceki topluluklarda olduğu gibi Şu'ayb(as)'ın muhatab-larının da ilk olarak ileri gelen kibirlileri ilâhî mesajı red-detmişlerdir:

"Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler: Ey Şu'ayb! Seni ve seninle beraber inananları kentimizden kesinlikle çıkaracağız ya da dinimize döneceksin, dediler. (Şu'ayb) istemese de mi, dedi. Doğrusu, Allah bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra eğer tek-rar ona dönersek, Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbi-miz Allah dilemiş başka, yoksa ona geri dönmemiz olacak şey değildir. Kavminden inkâr eden ileri gelenler dediler ki: Eğer Şu-'ayb'a uyarsanız mutlaka ziyana uğrarsınız" ('A'raf (7), 88-90).

Şu'ayb (as) ve inanan kesime, inkarcılar tarafından iki se-çenek sunulmuştur. Bunlardan biri sürgün edilmek diğeri de onların bâtıl dînini benimsemek.

Münkirler, ilâhî mesajı dışlamak ve ona hayat hakkı ta-nımamak için yollara düşerek, yalancı olduğunu(!) iddia et-tikleri Şu'ayb(as)'la görüşmek isteyenlerin buluşmasını en-

gellemeye çalışmışlar, ona inandıkları takdirde zarara uğrayacakları şeklinde gerçek dışı beyanlarda bulunmuşlardır.

Aynı olumsuz tavırlar Resûlullah(sav)'e karşı da sergilenmiştir.¹²⁶

Kur'ân, peygamberleri, zor kullanılarak sürgün edilme veya bâtil dîni kabul etme seçenekleriyle karşı karşıya bırakmanın çöküş nedenlerinden olduğunu şu beyanlarıyla haber vermektedir:

"Münkirler peygamberlerine dedi ki: Sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız ya da dinimize döneceksiniz! Rableri de onlara, zâlimleri mutlaka helâk edeceğiz! diye vahyetti" (İbrâhîm (14), 13).

Peygamberlerin, tebliğ ettikleri ilâhî mesajı yerleştirme uğruna yaşadıkları hicret olayı, Resûlullah'ın da başından geçen trajik hâdiselerden biridir. O, tebliğ ve temsil ettiği ilâhî mesaj nedeniyle çok sevdiği Mekke'den¹²⁷ çıkmak mecburiyetinde bırakılmıştır. İleride yaşayacağı bu üzücü hâdise, daha vahyin başlangıcında kendisine haber verilmişti. Resûlullah'a ilk defa vahy geldiğinde, olayın mâhiyetini öğrenmek için Varaka b. Nevfel'in yanına gidip hâdiseyi ona anlatınca Varaka şöyle demişti: "Bu, Mûsâ b. İmrân'a indirilen Nâmûs'tur. Keşke kavminin seni (vatanından) çıkaracağı zaman hayatta olsa[ydı]m. (Bunun üzerine:) Onlar beni (yurdumdan) çıkaracaklar mı? dedim. Varaka: Evet, senin getirdiğin gibi bir şey getiren herkese mutlaka düşmanlık yapılmıştır. Davet günlerine yetişirsem sana yardım ederim/arka çıkarım."¹²⁸

Bir müddet sonra Varaka'nın haber verdiği gibi Resûlullah müşrikler tarafından ısrarla vatanından çıkarılmak istenmiş,

"Seni yurdundan sürüp çıkarmak için neredeyse dünyayı başına dar getireceklerdi..." (İsrâ' (17), 76)

nihayet ashabıyla birlikte, tevhidi benimsedikleri için çok sevdiği yurdundan ayrılmak zorunda kalmıştır:

"Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı peygamberi de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar..." (Mümtetine (60), 1).

Resûlullah, yaşadığı bu acıklı olayın kendisini derinden üzdüğünü şu sözleriyle dile getirmiştir:

*"(Mekke) ne güzel bir beldesin ve bana ne kadar sevimlisin! Kavmim beni çıkarmamış olsaydı, senden başkasında oturmazdım."*¹²⁹

Görevini sürdüren Şu'ayb (as) çeşitli itham ve iftiralarla karşılaşır:

"Onlar: Sen olsa olsa iyice büyülenmiş birisin! Bizim gibi bir insansın. Biz seni ancak yalancılardan biri sayıyoruz. Şâyet doğrulardan isen üzerimize gökten parçalar düşür, dediler" (Şu'arâ' (26), 185-187).

Onların, "şâyet doğrulardan isen üzerimize gökten parçalar düşür" sözleri, Mekkeli müşriklerin, "Allah'ım, eğer bu senin yanından gelmiş gerçekse başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap getir!.." ¹³⁰ sözlerine benzetilmektedir.

Hatta Şu'ayb(as)'ın taşlanarak öldürülmesi bile düşünülmüştür:

"Dediler ki: "Ey Şu'ayb, senin söylediklerinden çoğunu anlamıyoruz, biz seni içimizde zayıf görüyoruz. Kabilen olmasaydı seni mutlaka taşla[yarak öldürü]rdük!.." (Hud (11), 91).

İnkarcılar, Şu'ayb(as)'ın kendilerine ilettiği gerçekleri, benimsemek istemediklerinden dolayı alay ederek kasden anlamadıklarını ileri sürmüşler; Şu'ayb(as)'dan değil, yakın çevresinden korktukları için şu ana kadar kendisini öldürmediklerini bildirmişlerdir.

Burada, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in İslâm'ı tebliğ etmek için gittiği Tâ'if'te münkirler tarafından taşa tutularak kan-ter içinde bırakıldığı¹³¹ olay akla gelmektedir.

Şu'ayb(as)'ın onlara karşı şu cevabı ise oldukça manidardır:

"Ey kavmim, dedi, size göre kabilem Allah'tan daha mı güçlü ki O'nu arkanıza atıp unut/tunuz?..." (Hud (11), 92).

Hicretten önce Mekkeli müşrikler de Resûlullah'ı orta-

dan kaldırmayı düşünmüşler ve bu düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla hicretin hemen arefesinde Dâru'n-Nedve denilen Kusayy b. Kilâb'ın evinde bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda kabul edilen Ebû Cehil'in sözlerinden,¹³² Şu'ayb(as)'ın kabilesinden korkulup çekinildiği gibi Mekkeli putperestlerin de Resûlüllah'ın kabilesi olan 'Abdimenafoğullarından korkup çekindikleri anlaşılmaktadır.¹³³

Muhâtaplarının yanlış yoldaki seyirlerinde olumlu bir değişiklik olmadığını gören Şu'ayb (as), yakın bir zamanda onların başlarına gelecek felâkete şu sözlerle işâret eder:

"Ey kavmim, olduğunuz yerde (yapacağınızı) yapın, ben de yapıyorum. Yakında kime azabın gelip kendisini rezil edeceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz..." (Hûd (11), 93).

Şu'ayb(as)'a inanmayanların helâk olması

Şu'ayb(as)'ın muhâtaplarının, ilâhî mesaja inananları istisna edilerek inanmayanları, şiddetli bir sarsıntı, ses ve gölgeden müteşekkil felâketlerle,

"Emrimiz gelince, Şuyab'ı ve onunla beraber inanmış olanları bizden bir acıma ile kurtardık; zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı. Yurtlarında çöküp kaldılar" (Hûd (11), 94)

"Onları o gölge gününün azabı yakaladı" (Şu'ara' (26), 189)

"Şiddetli deprem onları yakaladı, yurtlarında dizüstü kaldılar" ('Araf (27), 91)

geride hiçbir kimse kalmamak üzere tamamen yok edilir:

"Şu'ayb'ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç yaşamamışlardı. Onu yalanlayanlar, asıl ziyana uğrayanlar onlar oldular" ('Araf (7), 92).

Böylece kim(ler)in zarara uğradığı ortaya çıkmış olur.

Burada biri deprem, diğeri de gölge olmak üzere iki tür azaptan bahsedilmektedir. Kimi, Medyenlilerin korkunç bir patlama ve zelzele/sarsıntı, Eykelilerin ise siyah bir bulut ve şiddetli yağmur ile târih sahnesinden silindikleri görüşündedir.¹³⁴ Kimi de deprem ile sesin birbirine bağlı olduğunu,

depremten önce bir gürültünün duyulup arkasından sarsıntının geldiğini,¹³⁵ bazıları ise sesin üstten, sarsıntının yerden/alttan olduğunu¹³⁶ ileri sürmektedirler.

Ibn Abbâs (v. 68/687)'a isnad edilen, "Sâlih (as) ile Şu'ayb(as)'ın kavimleri dışında tek bir tür azapla azap gören iki zümre yoktur; Cibrîl onlara bir nara/çığlık attı ve hemen ardından onları helâk etti"¹³⁷ şeklindeki sözün, son iki görüşü desteklediği söylenebilir.

Onların çöküşünden sonra Şu'ayb (as) içinden şöyle demiştir:

"(Şu'ayb), onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: Ey kavmim! Ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!" ('A'râf (7), 93).

b. Şu'ayb(as)'ın mesajını reddedenlerin olumsuz düşünce ve davranışları

Ekonomik istikrarı/iktisâdî düzeni bozmaları

"Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Zîrâ ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adâletle yapın, insanlara eşyalarını eksik vermeyin ve yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın" (Hud (11), 84-85).

"İnsanların eşyalarını eksik vermeyin... inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolu eğip bükme isteyerek öyle her yolun başında oturmayın... Bakın bozguncuların sonu nasıl oldu!" ('A'râf (7), 85-86).

Âyetlerde önemle üzerinde durulduğu gibi Medyenliler ve Eykeliler ticâret yaparken ölçü ve tartıda hile ve adaletsizlik yapıyorlardı. Kendileri alınca haklarını tam ve hatta fazlasıyla alıyorlar, diğer insanlara gelince onlara sattıklarını eksik veriyorlardı. Bir yabancı geldiğinde onun paralarını ya kalp sayıyorlar ya da düşük değerden işlem yapıyorlardı.¹³⁸ Bununla da yetinmiyorlar, önemli ticâret yolları

üzerinde oturduklarından, diğer tâcirlerin yollarını kesip onlardan istedikleri rüşveti alıyorlar, aksi halde geçişlerine müsadde etmiyorlardı. Tarihte ilk defa yolları keserek gelip geçenlerden öşür aldıkları söylenen bu eşkiyâ zümresi yünden, o mıntıkadaki ticâret yollarının güvenliği kalmamıştı.¹³⁹

Burada ölçü ve tartı kavramları birer semboldür/misâl kabîlinden zikredilmişlerdir.¹⁴⁰ Bu iki hususta adâlete ri'âyet etmek ekonomik ve ticârî hayatın sağlıklı bir şekilde yürümesi için uyulması gereken prensiplerden sadece ikisidir. Gasb, hırsızlık, yol kesme, soygun, rüşvet ve diğer hileli yollara başvurularak her türlü haksız kazanç şekli bu mefhumlara dahil edilmelidir.¹⁴¹ Günümüzde ise meşrû olmayan kazançlar, farklı isimler adı altında ve değişik usullerle elde edilmektedir. Her ne şekil ve miktarda olursa olsun bu tür kazanç sağlama usûlleri kelimenin tam anlamıyla zulümdür; bir ülkenin ekonomik ve iktisâdî hayatını çökerten tehlikeli bir gidiştir. Bu tür hastalıkların sirâyet edip yayıldığı toplumların hayatta kalmaları mümkün değildir. Belki de bundan dolayıdır ki haksız kazanç elde etmek büyük günahlardan sayılmıştır.¹⁴²

Dinimizde ekonomik hürriyet vardır. Ancak bu hürriyet, helâl ölçüsüyle sınırsız, harâm yönüyle sınırlıdır. Kişi, helâl ve harâm sınırlarını aşmamak kaydıyla istediği kadar servet elde edebilir.¹⁴³ Haram ve helâle gerekli hassasiyet gösterilirse, işte o zaman toplum ekonomik açıdan sağlıklı bir yapıya kavuşabilir. Aksi halde ticârî ve iktisâdî hayat çöker.

O halde diyebiliriz ki, ölçü ve tartıdaki adâletsizlik, dolayısıyla ticârî ve iktisâdî hayattaki bozukluklar ve aksaklıklar helâka götüren sebeplerdendir.¹⁴⁴ Böyle bir âkibetten kurtulmak, bir başka ifadeyle ekonomik dengeyi bozmamak için,

"Tartıda taşkınlık edip dengeyi bozmayın" (Rahmân (55), 8)

Kur'ân şu açıklamalara yer verme ihtiyacı hissetmiş olabilir:

"Ölçü ve tartıyı adâletle yapın..." (En'âm (6), 152).

"Ölçtüğünüzde tastamam ölçün, doğru terazi ile tartın" (İsrâ' (17), 35).

Emir kipiyle düzenlenmiş bu beyanlardan sonra Kur'an'ın şu ifadeleri oldukça sert görünmektedir:

"İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekârların vay hâline!" (Mutaffifin (83), 1-3).

Resûlullah da bir hadîsinde, işin varacağı kötü sona dikkat çekmek amacıyla olmalı ki ölçüp tartanlara, yani ticaret erbabına/ekonomi ile uğraşanlara şu hatırlatmayı yapmıştır:

"Siz iki önemli işin başına getirildiniz; sizden önce geçen milletler bu sahada helâk oldular."¹⁴⁵

Şu hadîste yer alan hususlar ise muhtemelen umumî yıkımdan önce uyarı niteliği taşıyan birtakım cüz'î musîbetler olmalıdır:

"Ölçü ve tartıyı eksik yapan her millet, mutlaka kıtlık, geçim sıkıntısı ve başındaki idarecinin zulmüyle cezâlandırılır."¹⁴⁶

Elçileri yalanlamaları

"Eyke halkı da peygamberleri yalanladı" (Şu'arâ' (26), 176).

Zâlim olmaları, fesat çıkarmaları

"Gerçekten Eyke halkı da zâlim kimselerdi" (Hicr (15), 78).

"Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'ı (gönderdik). Ey kavmim! dedi, Allah'a kulluk edin, âhîret gününü umun, yeryüzünde fesat çıkarmayın, bozgunculuk yapmayın" ('Ankebût (29), 36).

Fesat (fesede), "hemen her konuda az ya da çok, itidal daîresinden çıkmak ve azmak olup salâhın zıddıdır."¹⁴⁷

c. Şu'ayb(as)'ın mesajını reddedenlerden alınması gereken ibretler

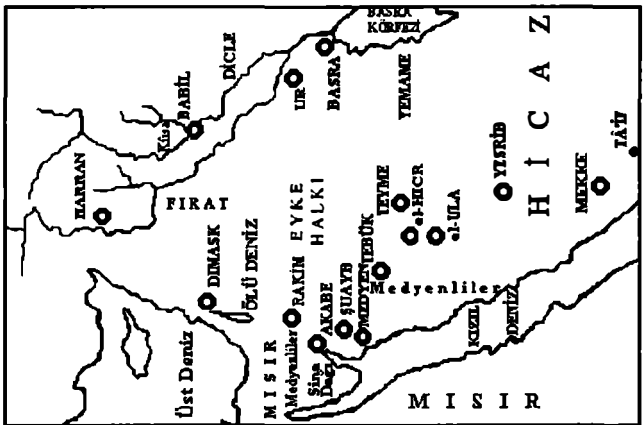
"Muhakkak ki bunda bir ibret vardır..." (Şu'arâ' (26), 190).

"Her ikisi de (Eyke-Medyen) açık bir yol üzerindedir" (Hicr (15), 79).

Helâk edilen bu insanlardan geriye kalan eserler, gelip geçilen yollar üzerinde bulunmaktadır. Hidâyet mesajı sunan birer ibret nişânesi olmak üzere araştırılıp incelenmelidirler. **"Her ikisi de (Eyke ve Medyen) açık bir yol üzerindedir"** ifadeleri işte bu hususa işaret etmektedir.

Konuya ilişkin olarak ünlü seyahatnâmesinde, 'Uyûnu'l-Kasab denilen yerden bahsederken Evliyâ Çelebi'nin verdiği şu bilgiler kayda değer nitelikte görünmektedir: "Hz. Şu'ayb'ın üç kızı burada bir mağarada gömülüdürler. Bu köyün güneyinde, Kulzûm denizi kenarında Medyen denilen büyük bir eski şehir vardır. Eserleri hala görünür. Hakir bilhassa seyrettim. Takları (kemerler/kavisli kapılar/kümbetler), kubbeleri, yere yatmış nice uzun sütunları göründü. Bu şehir halkı Hz. Şu'ayb'a îmân etmediklerinden şehirleri Cenâbı Hak tarafından helâk edilmiştir."¹⁴⁸

İşte ibretâmiz bu tür kalıntılara, hidâyet mesajı sunan birer etken-unsur olarak bakılmalıdır.

Eykeliler ile Medyenlilerin yaşadığı topraklar

D. Mûsâ (as)

Bilindiği kadarıyla Mûsâ (as), iki Firavun döneminde yaşamış ve her iki Firavun devri de Mûsâ (as) ve İsrâ-iloğulları için oldukça sıkıntılı dönemler olmuştur. ·

Bunlardan ilk Firavun (II. Ramses), idaresi altında bulunan insanları çeşitli gruplara ayırmıştı. Bunlardan zayıf olan[isrâ'iloğul]larının erkek çocuklarını boğazlıyor, kız çocuklarına ise dokunmuyordu:

“Firavun (...) halkını sınıflara bölmüştü. Onlardan bir zümreyi güçsüz buluyor, onların oğullarını boğazlıyor, kızlarını ise sağ bırakıyordu” (Kasas (28), 4).

Hatta hâmile kadınları bile, çocuklarını düşürmeleri için işkencelere maruz bırakıyordu. Bu suretle öldürülen erkek çocuğu sayısının 990 bine ulaştığı¹⁴⁹ söylenmektedir.

Meş'ûm hâdise, Barnabas İncili'nde de şöyle geçmektedir: *“Eğer Allah Firavun'u katılaştırdıysa, o kavmimize işkence edip, onu İsrâil'deki tüm erkek çocukları yok etmekle hiçe indirmeğe kalkıştığı için yapmıştır. O zaman Mûsâ da hayatını kaybedeyazmıştı.”¹⁵⁰*

Demek ki Firavun, bu işkence ve katl cürmünü, İsrâiloğullarını tarih sahnesinden kaldırmak için işliyordu. Bu amaçla da onlara, her türlü kahrı ve zulmü reva görüyor, köle muamelesi yapıyordu:

"(Firavun): Biz onların oğullarını öldürüp, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz dâima onların üstünde eziciler olacağız, dedi" (A'raf (7), 127)

"Bu yüzden dediler ki: Kavimleri bize kölelik ederken, bizim gibi olan iki adama inanır mıyız?" (Mü'minûn (23), 47).¹⁵¹

Firavun ve takipçileri, hem onları köle gibi kullanıyorlar ve hem de bu statülerini, inanmamak için bir gerekçe olarak ileri sürüyorlardı. Tıpkı Mekkeli müşriklerin Resûlüllah'ah karşı sergiledikleri tavır gibi onlar da köle olarak kabul ettikleri iki kişiye (Mûsâ ve Hârûn) inanmayı içlerine sindiremiyorlardı. Üstelik bu ayırım ve farklı mu'âmeleyi alenî olarak yapıyorlardı. Firavun Kıbtilere, dışarıda çalışan kölelerinizi kontrol edin, İsrâiloğullarını ayırıp diğerlerini içeri alın, diyordu.¹⁵²

Kısaca İsrâiloğulları, ihtiyaçlarının ecelleriyle ölmesi, erkek çocuklarının Firavun tarafından katledilmesi ve gençlerine de işkence yapılmak suretiyle bir soy kırım olayı yaşıyordu.

Tabi'î ki, bu aşırı husûmet karşılıksız kalmayacaktır:

*"Allah katında insanların en çok buğuz/nefret edile[cek olan]ı, husûmeti şiddetli olan kimsedir."*¹⁵³

İşte Mûsâ (as), böylesine zulüm ve işkencenin yaşandığı talihsiz bir dönemde dünyaya gelmiştir. Annesi, yeni doğmuş ve henüz adı bile konmamış olan çocuğunu, Firavun'un acımasızca sürdürdüğü bu katliamdan nasıl kurtaracağını düşünürken, 'herhangi bir tehlike hissettiği anda, Allah tarafından daha sonra iâde edileceği' va'diyle onu Nîl'e bırakması kendisine iletilir. Çocuk denize bırakılır:

"Mûsâ'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz... diye bildirdik" (Kasas(28), 7).

Firavun ailesi, ileride bu çocuk yüzünden başlarına gelecek olanlardan habersiz bir şekilde çocuğu Nîl'den alır:

"Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı" (Kasas (28), 8).

Bulduğu çocuğa sevinen 'Âsiye durumu eşi Firavun'a, "benim için de senin için de göz bebeği bir çocuk" diyerek müjdeler:

"Firavun'un karısı: Bana da sana da göz bebeği (çok sevimli bir çocuk). Onu öldürmeyin, belki bize yararı dokunur ya da onu evlat ediniriz, dedi" (Kasas (28), 9).

Firavun'un buna cevabı, "senin için öyle olabilir, ne var ki benim ona ihtiyacım yok" şeklinde olur.¹⁵³ Allah'ın, Mûsâ'ya kendinden bir sevgi bahşetmesine,

"(Ey Mûsâ! Sevilmen) ve benim nezaretimde yetiştirilmen için sana kendimden sevgi verdim" (Taha (20), 39)

rağmen Firavun memnuniyetsizliğini belirtmiştir. Buradan Firavun'un, ne kadar katı kalpli bir tiran insan olduğu sonucuna varılabilir. Bu hususta Resûlullah (sav) de şöyle buyurmuştur:

*"Allah'a yemin ederim ki, eğer Firavun da o çocuğu göz bebeği olarak kabul etseydi, eşi Âsiye gibi Allah ona da hidâyet verecekti/verirdi."*¹⁵⁵

Çocuğundan ayrılan anne çok sıkıntılı bir gece geçirir, ondan başka hiçbir şeyi düşünemez olur¹⁵⁶ ve neredeyse üzüntüsünden dolayı yaptığı işi meydana çıkaracak hale gelir:

"Mûsâ'nın annesinin gönlü bomboş sabahladı (meraktan çıldırarak oldu). Eğer biz, (va'dimize) inananlardan olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi açığa çıkaracaktı" (Kasas (28), 10).

Nehirden çıkarılan çocuk hiçbir annenin sütünü emmez. Bunun üzerine Firavun ve ailesi, çocuğun sütünü emebileceği bir (süt) anne ararlar. Bu esnada olayı takip eden Mûsâ'nın ablası¹⁵⁷ devreye girerek kendilerine yardımcı olabileceğini bildirir:

“Biz daha önceden (annesine geri verilinceye kadar) onun süt annelerini (emmesine) mûsâde etmedik. Bunun üzerine kız kardeşi: Sizde, onun bakımını adınıza üstlenecek, hem de ona iyi davranacak bir aile göstereyim mi? dedi. Böylece biz onu annesine, gözû aydın olsun, 'üzülmesin ve Allah'ın va'dinin gerçek olduğunu bilsin diye geri döndürdük” (Kasas (28), 12-13).

Böylece çocuk, üç gün sürdüğü¹⁵⁸ bildirilen ayrılıktan sonra tekrar annesine iade edilmiş olur.

Çocuğa verilen “Mûsâ” adının etimolojisi hakkında görüş ayrılığı vardır. Mûsâ'nın, suyun içinde ve ağacın altında bulunmuş olması nedeniyle mezkûr kelimenin Kıbtîce “su” anlamına gelen “mû” kelimesiyle, “ağaç” anlamına gelen “sâ” kelimesinin birleşmesinden meydana geldiği,¹⁵⁹ yine Kıbtîce “oğul” manasına gelen “moses” kelimesinden türediği,¹⁶⁰ henüz babasının ve annesinin kim olduğu bilinmeyen çocuğa, muhtemelen bu sebeple “Mûsâ” adının verildiği de ifade edilmektedir.

Yukarıda kısaca değinildiği gibi Mûsâ (as), Ramses ile birlikte Pitom şehirlerini kuran II. Ramses döneminde dünyaya gelmiştir. Ramses, İbrânîlerin acımasızca çalıştırılmasıyla kurulmuş iki şehirden birinin adıdır. Bu şehirlerin Doğu Nîl deltası kesimindeki Tanis-Kantir bölgesine ait oldukları artık bilinmektedir. II. Ramses'in kuzey başkentini inşa ettiği yer de burasıdır. Bu bölgede başka kuruluşlar daha önce de vardı. Ancak, bölgenin önemli bir yerleşim merkezi haline gelmesi II. Ramses'in çabalarıyla olmuştur. Bu hususu, son yıllarda yapılan kazılar da doğrulamaktadır.

Kuzey başkenti inşaâtında Firavun, İbrânî(Habiru veya Hapiru)leri çalıştırmıştır.¹⁶¹ O dönem bu kesim, Firavun'un emriyle sütun taşıyıcılığı, taş ocağı ve tarım işçiliği gibi ağır işlerde istihdam edilen bir sınıf olmuştur. Zaten II. Ramses devri, Habiruların acımasızca istihdam edilerek büyük tapınakların inşa ettirildiği bir devredir.¹⁶²

II. Ramses dönemi, siyâsî bakımdan Hititlerin süper güç

olduğu bir dönemdir. M. Ö. 1270'de (bunun 1296 veya 1280'de olduğu da söyleniyor) (II. Ramses'in 21. saltanat yılında) Mısırlılar, Hitit kralı III. Hattuşili (v. M. Ö. 1260¹⁶³) ile Kadeş barış antlaşmasını imzaladılar.¹⁶⁴ İlgili kaynakların beyanına göre antlaşmadan sonra II. Ramses, siyâsî bir denge sağlamak amacıyla 34. saltanat yılında Hitit kralı III. Hattuşili-Pudu-Hepa çiftinin büyük kızı ile bir evlilik yapmıştır. II. Ramses, başka bir stelindeki kayda göre ikinci bir Hitit prensesiyle daha evlenmiştir.¹⁶⁵

İşte Hz. Mûsâ'yı öldürtmeyerek evlat yapılmasına vesîle olanın, -III. Hattuşili'nin büyük kızı ve II. Ramses'in eşi- 'Âsiye olduğu¹⁶⁶ söylenmektedir.

Mûsâ (as), başına geçen talihsiz bir olaydan¹⁶⁶ dolayı Medyen'e gitmek macburiyetinde kalmıştır:

"Medyen'e doğru yönelince: Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir, dedi. Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan bir çok insanla karşılaştı. Onların gerisinde de, (diğerlerinin hayvanlarına karışmasın diye hayvanlarını) sudan uzak tutan iki kız buldu. (Kız oldukları için erkeklerin içine sokulamıyorlar, herkesin çekilmesini bekliyorlar, su içmek için sabırsızlanan hayvanlarının suya gitmelerine engel oluyorlardı. Musa onlara): 'Derdiniz ne, (niçin hayvanları suya bırakmıyorsunuz)?' dedi. Dediler ki: 'Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız. Babamız da çok yaşıldır (gelemez).' Hemen (Musa) onlarınkini de suladı..." (Kasas (28), 22-24).

Kaynakların ifadesine göre Mûsâ(as)'ın vardığı bu yer, 'Akabe Körfezi'nin batı kıyısı üzerinde, Makna denilen yerin kuzeyine birkaç mil uzaklıkta olan ve bugün el-Bid' diye anılan küçük bir ikâmet mahallidir. Coğrafyacılar da buranın eski Medyen olduğunu ifade etmektedirler. Firavun imparatorluğunun sınırları dışında yer alan buranın yakınında Mağâir-i Şu'ayb (veya Mağârât-ı Şu'ayb) denilen ve içinde Semûd kavmine ait birtakım âbidelerin bulunduğu bir yer de vardır.¹⁶⁸

İstahrî (v. 340/951), Medyen'de Mûsâ'nın, yukarıda sözü edilen hayvanları suladığı kuyuyu, kapatılmış ve üzerine bir ev yapılmış olduğu halde gördüğünü¹⁶⁹ söylemektedir.

Mûsâ'nın Medyen'de geçirdiği süre, II. Ramses'in son, yerine geçen on üçüncü oğlu¹⁷⁰ (ya da evlatlığı) olan Mineptah'ın (veya Minfitah'ın) saltanatının ilk yılları, Hitit imparatorluğunun da büyük bir kaostan içine girerek gerileme sürecine girdiği bir dönem idi. Artık bundan sonra Hititler, Mısır için tehlike olmaktan çıkmış, Firavun imparatorluğu birinci süper güç konumuna yükselmişti. Dolayısıyla evliliği siyâsî bir denge sağlamak amacıyla olan Hitit prensesi (Âsiye)'nin durumu da tehlikeye girmiş, yani acı son yaklaşmıştı. Firavun'un gittiği yolu doğru bulmayan Âsiye,

"Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar demişti" (Tahrîm (66), 11)

Mûsâ Medyen'den Mısır'a döndükten sonra şehid edilmiştir.¹⁷¹

Resûlullah da şu hadîsinde Âsiye'nin olgunluğa erdiğini, *"Erkeklerden kemâle eren çoktur. Kadınlardan ise İmrân'ın kızı Meryem ile Firavun'un karısı 'Âsiye'den başka kemâle eren yoktur"*¹⁷²

hatta onun cennet kadınlarının en fazîletlilerinden biri olduğunu¹⁷³ haber vermiştir.

Mûsâ Medyen'de iken, 90 (diğer bir görüşe göre de 100) yaşında ölen II. Ramses, Drioton ile Vandier kronolojisine göre M. Ö. 1301'den 1235'e, Rowton kronolojisine göre ise M. Ö. 1290'dan 1224'e kadar toplam 67 yıl iktidarda kalmıştır. Yerine ise biraz önce zikredildiği gibi Mineptah (Minfitah) geçmiştir.¹⁷⁴

Demek ki, yukarıda da ifade edildiği gibi Mûsâ (as) iki Firavun döneminde yaşamıştır. Bunlardan biri Mûsâ(as)'ın yanında büyüdüğü II. Ramses, diğeri ise onun yerine geçen Mineptah'tır.¹⁷⁵

Her iki Firavun dönemi de İsrâîloğulları için zulüm, işkence... ve çile dönemi olmuştur. Onların Mûsâ(as)'a söyledikleri şu sözler bu iki zulüm döneminin bir işareti olabilir:

“Onlar, sen bize gelmezden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi, dediler” (‘A’raf (7), 129).

Az önce de belirtildiği gibi bu iki dönemde İsrâ’îloğullarına, nesillerini tüketme politikası uygulanıyordu. 1896 yılında yapılan arkeolojik kazılarda bu döneme ait olduğu kuvvetle muhtemel olan ve Mineptah’ın kahramanlığı ve kazandığı zaferlerden bahseden, M. Ö. 1207 tarihli bir levhadaki şu ifadeler de bu hususu doğrulamaktadır: **“İsrâ’îliler imhâ edilmiştir. Ve onların yeniden türemeleri için geride hiçbir tohum bırakılmamıştır.”**¹⁷⁶

Bu bilgiler, **“sizi Firavun ailesinden de kurtarmıştık. Hani (onlar), size azabın en kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlayıp, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı”**¹⁷⁷ âyetine uygunluğu bakımından son derece önemlidir.

Bir de, söz konusu belgedeki “tohum/sperma” kelimesinin, âyette geçtiği gibi kız çocuklarının değil, “erkek çocuklarının” öldürüldüğünün kuvvetli bir işareti olduğu söylenebilir.

Âyetle arkeolojik belgedeki bilgilerin örtüşmesinin önemli olduğunu belirttik. Çünkü Kur’ân’ın, mezkûr âyetiyle yaklaşık olarak M. Ö. 13. asırda vukû’ bulmuş bir olayı kelimesi kelimesine aktarması kuşkusuz onun, geçmişe dair gaybî bilgi/haber verme yönünden mu’ciz olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu uygunluk, Kur’ân’da yer alan kıssalar hakkında, “bu olayların (kıssaların), insanların öğüt ve ibret almaları için uydurulmuş (üstüre/masal) edebî metinler/ürünler olup, tarihte fiilen meydana gelmemiş/gerçek hayattan alınmamış oldukları”¹⁷⁸ şeklinde özetleyebileceğimiz, Kur’ân’ın sıhhatini ve orijinalliğini zedelemeye yönelik tüm maksatlı ve çarpık iddiaların, bütünüyle

asılsız ve temelsiz olduğunu ortaya koymaktadır. 'Kur'ân kıssalarının, edebî metinler oldukları, insanların öğüt ve ibret almaları için anlatıldıkları' doğrudur. Yanlış olan taraf, 'onların, uydurulmuş (üstûre/masal), tarihte fiilen vuku bulmamış oldukları' şeklinde, târihî hakîkatlere ve arkeolojik verilere tamamen aykırı olan iddia ve kabullerdir.

İşte görüldüğü gibi, Kur'ân'ın verdiği bilgilerle, arkeolojik vesîkanın verdiği bilgilerin böylesine örtüşmesi, Kur'ân kıssalarının, tarihte fiilen gerçekleşmiş hâdiseler ve ayrıca başta peygamberler olmak üzere bu olaylarda yer alan kişilerin de gerçek kişiler olduklarını sarahaten göstermektedir.

Bu kısa bilgilerden sonra şimdi Mûsâ(as)'ın tebliğ sürecini Kur'ân'dan devam ettirelim.

a. Mûsâ(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri

Mûsâ(as)'ın Firavun ve çevresine ilâhî mesajı götürmesi

"Hani o bir ateş görmüş ve ailesine: Siz burada bekleyin! Ben bir ateş gördüm. Belki ondan size bir kor getiririm veya ateşin yanında bir yol gösteren bulurum, demişti. Oraya vardığında kendisine Ey Mûsâ! diye seslenildi: Ben, evet ben senin Rabbinim!.. Ben seni seçtim. Şimdi vahyedileni dinle..." (Tâhâ (20), 10-13).

"Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ? O asâmdır, ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkelerim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır, dedi. Allah: Yere at onu ey Mûsâ! dedi. Onu hemen yere attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi! Allah buyurdu: Al onu! Korkma! Biz onu şimdi ilk haline sokacağız. Bir de elini koltuğunun altına sok ki bir başka mu'cize olmak üzere o kusursuz ve lekesiz beyazlıkta çıksın... Firavun'a git, çünkü o iyice azdı" (Tâhâ(20),17-24).

Mûsâ (as) geceleyin Medyen'den dönerken Tuvâ'da kendisine vahiy gelir. Isınmak ya da bir yol gösterici/kılavuz bulmak ümidiyle gittiği ateşin yanında, sadece kendisinin

değil, peygamber olarak gönderildiği insanların kararmış kalplerini aydınlatacak, donmuş ruhlarını ısıtacak; sadece o gece değil, hayatları boyu kendilerine rehberlik edecek olan ilâhî mesajı alır. Bu amaçla kendisine iki de mu'cize verilir: 'Asâ ve beyaz el mu'cizesi.¹⁷⁹

Rivâyete göre Hz. Mûsâ çok esmer imiş; elini önce normal (esmer) haliyle gösterir, sonra koynuna sokup çıkarır, bembeyaz lekesiz bir şekilde parlar, tekrar bir daha sokup çıkarır bu defa da eski rengine dönermiş.¹⁸⁰

Görüldüğü gibi Mûsâ (as), ilâhî mesajla ilk önce Firavun'a gönderilmiştir. Allah (cc), yarattığı insanların tabiatını ve karakterini şüphesiz ki en iyi bilendir. Mısır halkı, mizacı gereği yöneticilerine son derece bağlı insanlardır. İdarecileri nasıl olursa olsun, hatta bâtıl yolda da bulunsalar onlara tâbi olurlar, mutlak itâ'at ederler. Allah onları böyle bir mizaçta yaratmıştır.¹⁸¹ Şu âyetler onların bu özelliğine işâret ediyor olabilir:

"Firavun kavmini küçümsedi; onlar da ona boyun eğdiler" (Zuh-ruf(43),54).

"Onlar Firavun'un emrine uydular..." (Hâd(11), 97).

Bu nedenle olmalı ki ilâhî mesaj önce, tebasını bâtıl yola sevkeden,

"Firavun kavmini saptırdı, doğru yola iletmedi" (Tâhâ(20), 79)

toplumun başındaki Firavun'a sunulmuştur:

"Kutsal Vâdî Tuvâ'da Rabbi ona şöyle seslenmişti: Firavun'a git! Çünkü o çok azdı" (Nâzi'ât(79), 16-17).

Kendisine risâlet görevi verilen Mûsâ(as)'ın birtakım en-dişeleri ve mazeretleri vardır; bu nedenle Allah(cc)'dan, kar-deşi Hârûn'un da kendi yanında yardımcı-elçi olarak görev-lendirilmesini talep eder:

"Rabbin Mûsâ'ya: O zalimler gûruhuna, Firavun'un kavmine git. Hala sakınmayacaklar mı onlar? diye seslenmişti. Mûsâ şöyle dedi: Rabhim! Doğrusu, beni yalancılıkla suçlamalarından kor-kuyorum. İçim daralır, dilim dönmez; onun için Hârûn'a da elçi-

lik ver. Onların bana isnat ettikleri bir suç da var. Bundan ötürü beni öldürmelerinden korkuyorum. Allah buyurdu: Hayır! İkinci mu'cizelerimizle gidin" (Şu'ara' (26), 10-15).

Yüce Allah onun bu isteğini yerine getirir. Mûsâ (as) kardeşi Hârûn'la birlikte ilâhî mesajı Firavun'a tebliğ etmeye giderler:

"Firavun'a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, öğüt alır veya korkar. Dediler ki: Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize aşırı derecede kötü davranmasından yahut iyice azmasından endişe ediyoruz. (O) buyurdu ki: Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; iştir ve görürüm. Haydi ona gidin de deyin ki: Biz senin Rabbinin elçileriyiz. İsrâiloğullarını hemen bizimle birlikte gönder; onlara eziyet etme! Biz, senin Rabbinden bir âyet getirdik. Kurtuluş hidâyete uyanlarındır" (Taha (20), 43-47).

Rivâyete göre Mûsâ (as) ile Hârûn (as) Firavun'la görüşmek için tam iki yıl uğraşmışlardır.¹⁸²

Firavun ve takipçilerinin ilâhî mesajı kabul etmemesi

"Biz Mûsâ'yı mu'cizelerimizle ve apaçık huccetle, Firavun, Hâmân ve Kârûn'a gönderdik. Onlar: Bu, çok yalancı bir sihirbazdır! dediler" (Mû'min (40), 23-24).

"Mûsâ: Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim, demişti. Onlara âyetlerimizi getirince, bunlara gülüvermişlerdi" (Zuhruf (43), 46-47).

"Andolsun biz ona (Firavun'a) bütün (bu) delillerimizi gösterdik; yine de yalanladı ve diretti" (Taha (20), 56).

"Onları (Mûsâ ve Hârûn'u) yalanladılar ve helak edilenlerden oldular" (Mû'minûn (23), 48).

Firavun ve çevresindekilere ilâhî mesaj tebliğ edilir, bu amaçla mu'cizeler gösterilir. Ancak onlar bu mu'cizeleri sihir olarak niteleyerek alaya alırlar, ilâhî çağrıyı kabul etmezler. Ve bu nedenle de tarihin derinliklerine gömülürler.

İlâhî mesaja inanmamakta direnenler, tıpkı önceki kavimler gibi babalarının izinden dönmeyeceklerini bildir-

mişler,¹⁸³ Mûsâ_(as)'ı, sihir[bazlık]... ve büyülenmişlikle itham etmişler, sûrî gerekçeler öne sürmüşler, ortadan kaldırmayı düşünmüşlerdir:¹⁸⁴

“Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona: Ey Mûsâ! dedi, senin büyülenmiş olduğunu sanıyorum!” (İsrâ (17), 101).

“Mûsâ onlara apaçık âyetlerimizi getirince: Bu olsa olsa uydurulmuş bir sihirdir...” (Kasas (28), 36).

“Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardımcı melekler gelmeli değilmiydi?” (Zuhruf (43), 53).

“Ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım. Eğer bana inanmazsanız, bari yanımdan uzaklaşın. Sonra Mûsâ: Bunlar suç işleyen bir toplumdur diye Rabbine arzetti” (Duhân (44), 20-22).

Görülüyor ki Mûsâ_(as)'a, muhâtapları tarafından hemen her fırsatta ‘ustaca sihir yapan bir sihirbaz’ olduğu ithamı yapılmıştır. İşte onun bir sihirbaz olmadığını, gerçek bir peygamber olduğunu isbatlayan mu‘cize olay şöyle meydana gelmiştir:

“Dedi ki: Bizi, yaptığın büyü ile yurdumuzdan çıkarasın diye mi geldin, ey Mûsâ? Öyle ise muhakkak biz de sana, aynen onun gibi bir büyü yapacağız. Şimdi, seninle bizim aramızda, ne senin, ne de bizim muhalefet edeceğimiz uygun bir yerde buluşma zamanı ayarla. Mûsâ: Buluşma zamanınız, bayram günü, kuşluk vaktinde insanların toplanma zamanı olsun, dedi. Bunun üzerine Firavun dönüp gitti. Hilesini (sihirbazlarını) topladı; sonra geri geldi. Mûsâ onlara: Yazık size! dedi, Allah hakkında yalan uydurmayın! Sonra O, bir azap ile kökünüzü keser! İftira eden, muhakkak perişan olur. Bunun üzerine onlar, durumlarını aralarında tartışırlar; gizli gizli fısıldaştılar. Şöyle dediler: Bu ikisi, muhakkak ki, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin örnek yolunuzu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdırlar sadece. Öyle ise hilenizi kurun; sonra sıra halinde gelin! Muhakkak ki bugün, üstün gelen kazanmıştır. Dediler ki: Ey Mûsâ! Ya sen at veya önce atan biz olalım. Hayır, siz atın dedi. Bir de bak-

tı ki, büyüleri sayesinde ipleri ve sopaları, kendisine gerçekten koşuyor gibi görünüyor. Mûsâ, birden içinde bir korku duydu. Korkma! dedik, üstün gelecek olan kesinlikle sensin. Sağ elindeki at da, onların yaptıklarını yutsun. Yaptıkları, sadece bir büyü hilesidir. Büyücü ise, nereye varsa (ne yapsa) iflah olmaz. Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar; Hârûn'un ve Mûsâ'nın Rabbine imân ettik, dediler. (Firavun) şöyle dedi: Ben size izin vermeden önce ona inandınız öyle mi! Hakikat şu ki o, size büyü öğreten ulunuzdur. Şimdi elleriniz ile ayaklarınızı tereddüt etmeden çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve sürekli olduğunu iyice anlayacaksınız. Dediler ki: Seni, bize gelen açık açık mu'cizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağını yap! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin. Bize, hatalarımızı ve senin bize zorla yaptırdığın büyüü bağışlaması için Rabbimize imân ettik. Allah, (mükafatı) en hayırlı ve (cezâsı) en sürekli olanıdır" (Tâhâ (20), 57-73).

Âyetlerden, Firavun'la birden fazla görüştüğü anlaşılan Mûsâ (as) ile sihirbazlar arasında geçen asâ mu'cizesi işte böyle gerçekleşmiştir.¹⁸⁵ Neticede olayın bir sihir, Mûsâ(as)'ın da bir büyüçü olmadığını anlayan sihirbazlar¹⁸⁶ iman edince, İsrâ'iloğullarının çoğunun da inandığı¹⁸⁷ belirtilmektedir.

Onlar, Mûsâ(as)'ın fiziken kusurlu olduğunu bile iddia etmişlerdir:

"Mûsâ, çok hayalî, örtünme konusunda hassas olan bir kimse idi. Kendisi hayalî olmak istediği için teninden hiçbir şey görülmezdi. Bu durumundan dolayı -çıplak olarak yıkandıkları için birbirlerinin avret yerlerini gören- İsrâ'iloğullarından -yalnız başına yıkanan- Mûsâ(as)'a ezâ edenler ettiler ve: Mûsâ bu kadar sıkı örtünmeyi ancak cildindeki bir ayıptan dolayı yapmaktadır. Onda ya baras denilen cilt hastalığı yahut husyelerin şişmesi yahut da bir kusur vardır, dediler. Allah da onların Mûsâ için iddia ettikleri kusurlardan beri olduğunu ortaya çıkarmak istedi. Mûsâ bir gün

yalnız başına yıkanmak için soyundu, elbiselerini de bir taş üzerine koydu, sonra yıkandı. Yıkanması bitince elbiselerini almak için onların yanına gitti. Bu sırada taş, elbiselerle yuvarlanıp gitti. Mûsâ da asasını alıp taşı yakalamaya gitti ve: Ey taş, elbise-mi, ey taş elbisemi! diyerek koşmaya başladı. Nihayet İsrâiloğullarından bir topluluğun yanına kadar vardı. Bu suretle onlar Mûsâ'yı çıplak olarak ve Allah'ın yarattığı en güzel şekilde gördüler. Böylece Allah Mûsâ'yı onların söylemekte olduklarından beri kıldı. Taş orada durdu, Mûsâ elbisesini alıp giydi. Akabinde Mûsâ asasıyla taşı dövmeye başladı. Vallâhi, Mûsâ'nın eseri olarak o taşta üç-dört veya beş darbe izi vardır".¹⁸⁸

"Ey imân edenler! Siz de Mûsâ'ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihâyet Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı..." (Ahzâb (33), 69) âyetinde anlatılmak istenen hâdise işte bu olay olsa gerektir.

Burada çalışmamızın amacı gereği şu hususu belirtmeliyiz ki, Mûsâ(as)'ın asasıyla vurduğu ve bu nedenle üzerinde 3-5 adet darb (vuruş) izi meydana gelen bu taş da hidâyet mesajı veren bir unsur olarak değerlendirilebilecek mahiyettedir.

Daha sonra tekrar soy kırım gündeme gelmiştir:

"İşte (Mûsâ) tarafımızdan kendilerine hakkı getirince: Onunla beraber imân edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın! dediler" (Mû'min (40), 25).

Hidâyete gelirler diye Allah tarafından Firavun ve çevresindekilere mu'cize kabîlinden birtakım musîbetler verilir:

"Andolsun, biz de Firavun'a uyanları ders alsınlar diye yıllarca kuraklık ve mahsûl kıtlığı ile cezâlandırıldık" ('A'râf (7), 130).

Ancak onlar bunları, Mûsâ (as) ve inananlarının uğursuzluğu,

"Onlara bir iyilik gelince, bu bizim hakkımızdır, derler; eğer kendilerine bir fenalık gelirse Mûsâ ve beraberindekileri uğursuz sayarlardı" ('A'râf(7), 131)

diğer mu'cizeleri de sihir kabul ederek hidâyete gelmezler:

"Ve dediler ki: Bizi sihirlemek için ne mu'cize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz" (A'raf(7), 132).

Kuraklık ve kıtlık ile imtihan fayda vermeyince bu defa şu felâketlere uğratılırlar:

"Biz de ayrı mu'cizeler olarak onların üzerine tûfân, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik; yine de büyüklük tasladılar ve suçlu bir kavim oldular" (A'raf (7), 133).

Anlatıldığına göre Firavun ve takipçileri, Allah'ı inkârda ısrar edince doğru yola gelmeleri için birtakım felaketlere uğratılırlar. Allah onlara tûfân/sürekli bir yağmur vererek her şeylerini perişan eder. Mısır deniz gibi olur. Bunun üzerine Mûsâ'ya gelerek, ey Mûsâ! Rabbine duâ et de bu belayı üzerimizden kaldırsın, o zaman sana îmân eder ve seninle birlikte İsrâ'iloğullarını göndeririz, derler. Mûsâ(as)'ın duâsı üzerine Allah bu musîbeti onlardan kaldırır ve ürünleri yeniden olmaya/bitmeye başlar. Onlar, istediğimizi bulamadık, yağmursuz kaldık diyerek sözlerinden dönerler. Allah (cc) bu kez üzerlerine çekirgeleri gönderir. Çekirgeler bütün ürünleri ve meyveleri yeyip mahvederler; evlerini ve elbiselerini bile sararlar. Yine Mûsâ'ya gelirler, bunu da üzerimizden kaldır, o zaman sana îmân ederiz, derler. Mûsâ (as), Allah'a duâ ederek bu belânın da üzerlerinden kalkmasını sağlar. Çekirgeler denize dökülür. Fakat onlar yine îmân etmezler ve şöyle derler: Nasılsa ekinlerimizden bir kısmı duruyor, onlarla idare ederiz. Bunun üzerine Allah onlara uçmayan bir çekirge türünü/kene denilen böcekleri musallat eder. Bunlar geriye kalan ekin ve nebatları yeyip bitirirler. Hatta elbise ve bedenlerine kadar girerek derilerini emmeğe başlarlar. Onlar bundan kurtulamazlar. Tekrar Mûsâ(as)'a gelerek yalvarırlar. Bu musîbetten de kurtulmaları için yardım talebinde bulunurlar. Mûsâ (as) isteklerini yerine getirir. Ancak onlar yine îmân etmezler. Allah bu kez üzerlerine kurbağaları gönderir. Kurbağalar, evlere girerek kaplara doluşurlar, yiyecekleri sararlar, öyleki, herhangi bir

örtüye veya yiyeceğe el uzatsalar kurbağa çıkar, ağızlarına ve burunlarına atlarmış. İmân edeceklerine dair söz vererek bu âfetten de kurtulmaları için Mûsâ(as)'dan yine yardım isterler. Mûsâ (as) tekrar duâ eder ve onları bu durumdan da kurtarır. Kurbağalar bir yağmurla sürülüp denize dökülür. Ama onlar bu defa da imân etmezler. Allah (cc) bu sefer üzerlerine kan musîbetini gönderir. Firavun ve taraftarlarının suları kana dönüşür. İsrâîlilerle onlar aynı yerden su içtiklerinde biri su diğeri kan almaya başlarmış. Öyle ki, bir isrâ'îlî ağzına su alıp Firavun'un yandaşlarından birinin ağzına bıraksa o su bile kana dönüşürmüş. Çaresiz bir şekilde tekrar Mûsâ(as)'dan yardım istemek zorunda kalırlar. İstekleri yerine getirilir. Ancak sonuç değişmez, yine imân etmezler:¹⁸⁹

“Azap üzerlerine çökünce, ey Mûsâ! sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabbine duâ et; eğer bizden azabı kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız ve İsrâiloğullarını seninle göndereceğiz, dediler. Biz, ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırınca hemen sözlerinden dönüverdiler” (‘A’raf (7), 134-135).

Kuraklık/kıtlık, Kureyş’e de gelen musîbetler arasındadır. Konuya ilişkin olarak Ibn Mes’ûd (v. 32/652) şöyle bir rivâyette bulunur:

“Kureyş, Peygamber’e karşı isyanda ileri gitmek isteyince, Peygamber onlar aleyhine Yûsuf’un seneleri gibi kıtlık seneleriyle sıkıştırılmaları için duâ etti. Bu nedenle onlara bir kıtlık ve açlık musîbeti geldi, hatta bu yüzden kemikleri bile yediler. (Aç olan) kişi gökyüzüne baktığında -içinde bulunduğu- sıkıntı ve ızdıraptan, yani göz zayıflığından ve kuraklığın yoğun sisinden dolayı kendisiyle gök arasında duman şeklinde bir şey görürdü. (Bunun üzerine) Yüce Allah şu[âyeti]ni indirdi:

“Göğün insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle” (Duhân (44), 10).

Ibn Mes’ûd şöyle devam etti: Bunun üzerine Resûlullah’a gelinip,

Yâ Resûlellah! Mudar kabîleleri için Allah'tan yağmur iste, çünkü onlar helâk oldular! denildi.

Resûlullah,

Mudar için mi duâ edeyim? Sen hakîkaten cür'etharsın' buyurdu ve akabinde yağmur duâsı yaptı, onlar da yağmura kandırıldılar. Bunun üzerine,

"Azabı birazcık kaldıracağız, ama siz yine (eski halinize) döneceksiniz" (Duhân (44), 15)

âyeti nâzil oldu.

Yağan bu yağmurla onlar bolluğa kavuşunca tekrar şirke döndüler. Bunun üzerine Allah (cc) şu âyeti indirdi:

"Büyük bir şiddetle yakalayacağımız gün kesinlikle intikamımızı alırız" (Duhan (44), 16).¹⁹⁰

Bu durum insanoğlunun yapısında olan menfî bir özelliktir. İçine düştüğü sıkıntıdan kurtulduktan sonra sergilediği olumsuz bir tavidir:

"İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize yalvarır; fakat biz ondan sıkıntısını kaldırıncı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize duâ etmemiş gibi geçip gider..." (Yûnus (10), 12).¹⁹¹

Bunun sebebi şu husus olabilir: İnsan herhangi bir tehlike ile karşı karşıya geldiğinde, fıtratı üzerinde bulunan ve fıtratına ters düşen/yabancı olan ne kadar teressübât varsa,

"Onların işleyip kazandıkları şeyler kalplerinin üzerine pas olmuştur" (Mutaffifîn (83), 14)

o tehlike anında hemen ortadan kaybolur ve fıtrat¹⁹², yalın/saf hale gelir ve Allah'tan başka her şeyi unutarak sadece O'na yönelir, duâ eder, yalvarır-yakarır. Artık o, tevhîdden ibaret olan fıtrata dönmüş, dolayısıyla tam bir müslümandır, müvahhiddir. Ancak sıkıntı sona erince, fıtrata yabancı olan o teressübât tekrar fıtratın üzerini kaplar. Böylece kişi, mutlak irâde tarafından tasvip görmeyen önceki durumuna dönmüş olur.¹⁹³

İnsanın bu olumsuz yönü hadîste de şu şekilde yer almıştır:

Resûlullah, Husayn b. Ubeyd b. Halef el-Huzâ'î'ye, "Günde kaç ilâha ibâdet ediyorsun? diye sormuş, o da: "Yedi ilâha, (bu ilâhların) altısı yerde, biri gökte" cevabını vermiştir. Resûlullah'ın: İsteklerinin yerine getirilmesi ve korkularının giderilmesi için kime yöneliyorsun? sorusuna Husayn: "Gökte olana" karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah dedi ki: "Ey Husayn, sen müslüman olursan, sana faydası olacak iki kelime öğretilirim. Husayn müslüman olunca, 'yâ Resûlellah, bana (öğretmeyi) vâdettiğin iki kelimeyi öğret', dedi. O zaman Resûlullah: "Ey Allah'ım, bana rûşdümü (yani doğru yolu bulma yeteneğimi) ilham et ve beni nefsimin şerrinden koru, de" buyurdu."¹⁹⁴

İşte böylece Firavun ve onun takipçileri, gerekli dersi alarak hidâyete gelirler diye çeşitli şekillerde denenip sınanmalarına¹⁹⁵ ve hatta mu'cize kabîlinden verilen bu mu'sibetlerin her biri, bir öncekine göre daha büyük olmasına, "Onlara gösterdiğimiz her mu'cize diğerinden daha büyüktü.

Doğru yola dönerler diye onları azaba uğrattık" (Zuhruf (43), 48) rağmen doğru yola gelmemekte ısrar etmişlerdir.

Bu olayları doğrular nitelikte, Londra British Museum'da bulunan bir papirüste, bir büyücü(!) -ki muhtemelen bundan maksat Mûsâ(as)'dır- yüzünden Mısır'da meydana gelen seri felâketlerden bahisle yer alan, "**hubûbatı mahveden su baskını, farelerin tarlalarda yığınlar oluşturması, pirelerin kasırga gibi yayılması, akreb ve sineklerin her tarafı kaplaması...**"¹⁹⁶ ifâdeleri, yukarıda zikredilen, "**biz de ayrı mu'cizeler olarak onların üzerine tûfân, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik; yine de büyüklük tasladılar ve suçlu bir kavim oldular**" âyetine uygunluğu bakımından oldukça dikkat çekicidir. Kur'ân'ın, nüzûlünden yaklaşık olarak 18 asır önce meydana gelmiş bir olay hakkında verdiği bilgilerin, arkeolojik belge(ler) ile teyid edilmesi, yukarıda da zikredildiği gibi onun mu'ciz olduğunun ve ayrıca Kur'ân kıssalarının tarihte fiilen gerçekleştiklerinin bâriz bir göstergesi olmalıdır.

Söz imtihandan açılmışken şu konuya da kısaca değinelim. İnsanoğlu tarih boyunca gerek hidâyet ve gerekse başka amaçlarla iyilik-kötülük, bolluk-kıtlık, sıhhat-hastalık, cana-mala zarar verilme, korku ve güven içinde olma gibi çeşitli şekillerde imtihana tabi tutulmuştur ve tutulacaktır:

“Senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Bize boyun eğsinler diye onları darlık ve sıkıntılara uğrattık” (En‘âm (6), 42).

“Sizi sınamak için hayırla da şerle de imtihan ederiz” (Enbiyâ‘ (21), 35).

“Sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneriz...” (Bakara (2), 155).

Zîrâ intihan faydasız değildir, hikmetlerinden bazıları şunlardır:

1. İmtihan, zaferin tamamlanmasını sağlar. İnanmış birinin belâlarla imtihanı onu, içinde kaldığı takdirde helâk olacağı ve ecrinin azalacağı hastalıklardan kurtarır/aksaklıklardan korur.

2. İnsanların, Allah'a karşı kulluklarının, O'nun huzurunda acziyetliklerinin ve O'na muhtaç olduklarının bir ifadesidir imtihan. Meselâ tevhi'd çizgisinde olanlar düşmana karşı her zaman zafer elde etselerdi, sonunda şımararak Allah'ı inkâr ederlerdi; eğer sürekli yenilseler ve ezilselerdi, o takdirde de din ayakta duramaz, hakkı/hukûku ikâme edecek ve adâlet sağlayacak kimse bulunmazdı.

3. İnsanın olgunlaşması ve istenilen seviyeye ulaşması için bu belalar faydalıdır.¹⁹⁷

Yukarıda Firavun ve taraftarlarının, 'Mûsâ (as) ve inananları yüzünden fenalıklara uğradıkları' şeklinde asılsız iddiaları geçmişti.

İnsanın, ilâhî ölçüleri dikkate almadan yaptığı yanlış davranışları nedeniyle uğradığı felaketlerin müsebbibi olarak, kendisi gibi düşünüp hareket etmeyen bir başkasını gö(ste)rmesi, son derece yanlış bir düşünce tarzıdır. Herkes, az-çok, yanlış-doğru, başkasının değil sadece kendi yapıp ettiğinin karşılığını bulur/bulacaktır:

“Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür” (Zilzâl (99), 7-8).

“Her insanın (uğurlu/uğursuz) amelini boynuna bağladık” (İsrâ' (17), 13).¹⁹⁸

Bir iyilikle karşılaşıldığında bunun sebebinin kişinin kendisinin, kötülükle karşılaşılnca onun sebebinin de farklı düşüncelere zâhip olan bir başkasının görülmesi bir şirk ve inkâr mantalitesidir.

Dinimiz İslâm'da kesinlikle uğursuzluk diye bir şey yoktur:

“Eşyada uğursuzluk yoktur.”¹⁹⁹

Üstelik bu anlayış şirk sayılmıştır:

“Tiyere/uğursuz saymak şirktir...”²⁰⁰

Bu nedenle onların -veya onlardan başkasının- uğursuzluk diye niteledikleri ve sorumluluğunu da kendi düşünce çizgisinde olmayanlara yükledikleri o sıkıntılı durumlara sebebiyet verenler bizzat kendileridir.

İsrâ'iloğullarının Mısır'dan çıkışı,

Firavun ve beraberindekilerin suda boğulması

“Andolsun ki biz Mûsâ'ya: kullarımla birlikte geceleyin yola çık da (size) yetişilmesinden korkmaksızın ve (boğulmaktan) endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç, diye vahyettik...” (Taha (20), 77).

“(Firavun ve adamları) gûn doğumunda onların ardına düştüler. İki topluluk birbirini görünce, Mûsâ'nın adamları: İşte yakalandık! dediler. Mûsâ: Asla! dedi, Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir. Bunun üzerine Mûsâ'ya: Asan ile denize vur! diye vahyettik. (Vurunca deniz) derhal yarıldı (on iki yol açıldı), her bölük koca bir dağ gibi oldu. Ötekileri de oraya yaklaştırdık. Mûsâ ve beraberindekilerin hepsini kurtardık. Sonra ötekileri suda boğduk” (Şu'arâ' (26), 60-66).

Mısır'ın çeşitli bölgelerinde, özellikle de Memfis'le Ramişes arasındaki Goşen denilen topraklarda yaşadıkları,²⁰¹

toplam sayılarının 6 ile 7 bin arasında oldukları²⁰² bildirilen İsrâ'iloğullarının, M. Ö. 1216 veya 1214 yıllarında²⁰³ Mûsâ(as)'ın önderliğinde geceleyin Mısır'dan çıkışı,²⁰⁴ Firavun ve taraftarlarının onları takibi, Mûsâ (as) ve beraberindekilerin kurtuluşu, onları takip edenlerin ise suda boğulması Kur'ân'da işte böyle anlatılmaktadır.²⁰⁵

Barnabas, bu olayla ilgili Hz. İsrâ'dan şu sözleri aktarmaktadır:

*"Bana gerçekten inanın; eğer insan Allah'a gerektiği gibi ibâdet edecek olsa, istediği her şeyi elde eder. İbâdetiyle Mısır'a gazab eden (kamçı vuran) Allah'ın kulu Mûsâ'yı hatırlayın; Kızıl Deniz'i yardı da, Firavun ve ordusu orada boğuldu..."*²⁰⁶

*"Ve Allah'ımız onlara karşı öylesine bir sevgi duymuştur ki, İsrâ'il kavmi uğruna Mısır'ı vurmuş, Firavun'u boğmuş..."*²⁰⁷

Mûsâ(as)'ın yukarıda onlara karşı söylediği "ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım. Eğer bana inanmazsanız, hiç değilse yanımdan uzaklaşın" sözlerinin benzerini Resûlullah da Kureyş'e karşı söylemiştir: (Onlardan) kendisini, insanları Allah'a davet etme konusunda (serbest) bırakmalarını, kendisine herhangi bir kötülük yapmamalarını ve eziyetten vazgeçilmesi için aralarındaki akrabalık[bağın]a riâyet etmelerini istemiştir. Allah (cc) -bu hususta- şöyle buyurmuştur:

"De ki: Ben, buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir şey istemiyorum" (Şûra (42), 23).

"Yani, (sizden) benimle sizin aranızdaki yakınlıktan/akrabalıktan dolayı bana eziyet etmemenizi, benimle insanların arasına girmemenizi istiyorum. Bunun üzerine Hudeybiye günü ateşkes gerçekleşmiş/sükûnet sağlanmış ve bu da büyük bir zafer olmuştur."²⁰⁸

Yukarıdaki âyetlerde yer alan, "derken (Firavun ve adamları) gün doğumunda onların ardına düştüler. İki topluluk birbirini görünce, Mûsâ'nın adamları: İşte yakalandık! dediler. Mûsâ: Asla! dedi, Rabbim şüphesiz benimledir, bana

yol gösterecektir” ifadeleriyle anlatılan olay, Resûlullah’ın Mekke’den Medîne’ye hicret ederken yaşadığı olaylara benzetilmektedir:

Resûlullah (sav), Ebû Bekir’le birlikte Medîne’ye hicret etmek üzere Mekke’den çıkıp Sevr Dağı’nda bir mağaraya sığınmışlardı. Müşrikler de telaşlı bir şekilde onları bulmaya çalışıyordu.²⁰⁹ Onlar mağaradan çıkıp Medîne’ye doğru ilerlerken Ebû Bekir şu olayı aktarmaktadır:

“Arkamıza Surâka b. Mâlik düşüp (bizi) takip etti. Ben, yâ Resûlullah, yanıma yaklaşıldı (yakalanıyoruz), dedim.

Resûlullah (sav), “üzülme, çünkü hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir”²¹⁰ dedi ve ona bedduâ etti. Bunun üzerine Surâka’nın atı tökezledi ve karnına kadar kuma battı...”²¹¹

İsrâiloğullarına yapabileceği her türlü kahrı ve zulmü yapmaktan geri durmayan ve ilahlık iddiasında bulunan Firavun, nihâyet bâtil düşüncelerinin ve yaptığı yanlışlıkların bu dünyadaki karşılığı olarak denizde boğulmak üzereyken îmân eder:

“Nihâyet (suda) boğulma haline gelince, (Firavun:) Gerçekten İsrâ’iloğullarının inandığı Tanrı’dan başka tanrı olmadığına ben de inandım. Ben de müslümanlardanım! dedi” (Yûnus (10), 90).

Resûlullah (sav), bu olayla ilgili olarak Cebrâ’îl’in kendisine şöyle dediğini haber vermektedir:

*“Ey Muhammed! Ona rahmet gelir korkusuyla beni denizin çamurundan alarak onun (yani Firavun’un) ağzına tıkarken görseydin.”*²¹²

Mûte’âkip âyetin, onun ye’s anındaki bu îmânının kabul edilmediğine işaret ettiği söylenebilir:

“Şimdi mi (îmân ettin!) Halbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun” (Yûnus (10), 91).

Firavun’un ‘hem maddî hayatta ve hem de âhirette ibretli bir cezâyâ çarptırılması’ ve ‘kavmiyle birlikte ateşe girecek olması’,

“Allah onu (hem) dünya ve (hem de) âhiret azabıyla cezalandırdı” (Nâzi’ât (79), 25)

"Firavun, kıyâmet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir..." (Hud (11), 98)

onun îmânının kabul edilmediğinin bir işâreti gibi görünmektedir. Çünkü, îmânı kabul edilseydi uhrevî cezaya çarptırılmaz, takipçileriyle birlikte ateşe girecek olmazdı.

Ye's halinde îmânın kabul edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf edilmiş, İslâm âlimlerinin ekseriyeti Firavun'un îmânının kabul edilmediği yönünde görüş beyan etmişlerdir.²¹³

Şu âyetlerden de böyle bir durumda îmânın kabul edilmeyeceği sonucuna varılabilir:

"Yoksa kötülükler yapıp yapıp da nihayet kendilerine ölüm gelip çatinca, ben şimdi tövbe ettim diyenlere ve kafir olarak ölenlere tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışsızdır!" (Nisâ' (4), 18).

"Fakat hışmımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine bir fayda sağlamadı" (Mû'min (40), 85).²¹⁴

İsrâ'iloğulları, denizi geçince Ken'ânîlerden oldukları²¹⁵ söylenen putperest bir kavme rastlarlar²¹⁶ ve Mûsâ(as)'dan aynı şekilde kendileri için bir tanrı yapmasını isterler:

"İsrâ'iloğullarını denizden geçirdik, orada kendilerine ait birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine ey Mûsâ! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap! dediler. Mûsâ: Gerçekten siz câhil bir toplumsunuz, dedi" (A'raf (7), 138).

Mûsâ(as)'ın, bir câhillik olarak nitelediği kavminin bu isteğine karşı tepkisi şöyle olur:

"Şunların içinde bulundukları (dîn) yıkılmıştır, yapmakta oldukları da batıldır. Mûsâ dedi ki: Allah sizi âlemlere üstün kılmışken ben size Allah'tan başka bir tanrı mı arayayım?" (A'raf (7), 139-140).

Buna benzer bir olay da Resûlullah Mekke'den Huneyn'e giderken yaşanmıştır.

Ebû Vâkıd el-Leysî'den rivâyet edilmiştir: Resûlullah (sav) Mekke'den Huneyn'e (doğru yola) çıktığı zaman (yolda) müşriklerin "Zât-u Envât" adı verilen ve üzerine silahlarını

astıkları bir ağacına uğradı. “Yâ Resûlellah” dediler, “onların Zât-u Envât’ı olduğu gibi bize de bir Zât-u Envât tayin et!” Bunun üzerine Resûlullah (sav), “sûphânellah!” dedi, “bu söz, Mûsâ’nın kavminin, (denizi geçip kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladıklarında:) “Ey Mûsâ! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap”²¹⁷ demesine benzedi. Nefsim kudretinde olan Zât’a yemin ederim ki, siz de kendinizden önceki milletlerin yoluna mutlaka uyacaksınız.”²¹⁸

Anlaşılan o ki, İsrâiloğulları, inkârları nedeniyle kalplerini iyice sarmış olan bâtil itikadı, henüz tam anlamıyla söküp atamamışlardı. Onların, Mûsâ(as)’ın ilâhî bir emirle Tûr-ı Sînâ’ya gitmesinin ardından²¹⁹ bir buzağı yaparak ona tapınmalarına,

“İnkârları yüzünden kalplerine buzağı sevgisi dolduruldu” (Bakara (2), 93)

“Bu adam, onlar için, böğürebilen bir buzağı heykeli icat etti.

Onlar: Mûsâ aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz! dediler” (Taha (20), 88, 91)

sebebiyet veren de gönüllerine işlemiş olan bu inanç olsa gerektir. Bu durumu görünce Mûsâ (as) elindeki levhaları atmış ve bu levhalar da parçalanmıştır:

“Haber (ile elde edilen bilgi) gözle görmek (suretiyle elde edilen bilgi) gibi değildir. Allah (cc) Mûsâ(as)’a kavminin buzağıya taptığını haber verdi. (Ancak) Mûsâ (as) levhaları atmadı. Kavminin (ona) yaptığını görünce levhaları attı, onlar da kırıldı.”²²⁰

Allah’ın onlara bir inek kestir[t]mesinin nedeni,

“Mûsâ, kavmine: Allah bir sığır kesmenizi emrediyor, dedi... Onu bulup boğazladılar, ama az kalsın kesmeyeceklerdi” (Bakara (29), 67, 71)

belki de ruhlarına böylesine yerleşmiş olan bâtil itikadı tamamen söküp atmaktı. Çünkü, insanın iştihakla taptığı şeyi, kalbinden tamamen söküp atarak bir daha ona tapmamasının en etkili yollarından biri de şüphesiz ki, taptığı şeyi bizzat kendi eliyle imhâ ve itlaf etmesidir. İsrâ’iloğulları-

na, hiçbir surette put yapmamalarının emredilmesi, yapılarındaki bu olumsuz temayüller nedeniyle olabilir:

“Allah İsrâil kavmine şöyle demişti: “Gökte olanlardan ve göğün altında olan şeylerden kendinize putlar yapmayacaksınız; yerin üstünde olan şeylerden ve yerin altındakilerden de yapmayacaksınız; suyun üstünde olanlardan ve suyun altındaki şeylerden de yapmayacaksınız. Çünkü sizin tanrınız Benim...”²²¹

Bunun üzerine kavmi, ilâhî bir cezâ olarak çıkarıldığı çölde Mûsâ(as)'dan su isteyince, Allah tarafından gelen bir vahiy-le Mûsâ(as)'a taşa vurması emredilir. Onun taşa vurmasıyla taştan, her kabîle için birer (yani toplam on iki) göze fışkırır:

“İsrâiloğullarını oymaklar halinde on iki kabîleye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Mûsâ'ya, ‘âsanı taşa vur’ diye vahyettik. Derhal ondan oniki pınar fışkırdı...” (A'râf (7), 160).

Âyette haber verildiği gibi tam on iki gözenin fışkırdığı bu kayanın hâlen Sînâ Dağı yakınlarında, üzerinde on iki deliğiyle mevcut olduğu²²² bildirilmektedir. İşte bu da arkeolojik bir konudur.

Bu mu'cizenin bir benzerini de Resûlüllah göstermiştir. Bir defasında parmaklarının arasından fışkıran sulardan orada bulunan bütûn (inanan) insanlar abdest alıp su içmişlerdir.²²³

İsrâiloğullarıyla birlikte Mısır'dan ayrılan Mûsâ(as)'ın, Mekke'de de bulunduğunu İbn Abbâs'ın şu rivâyetinden anlıyoruz:

“Resûlüllah (sav) ile birlikte Mekke'den Medîne'ye gidiyorduk. Ezrak vâdisine geldiğimiz zaman Resûlüllah, ‘bu hangi vâdidir’ diye sordu. (Çevresinde bulunanlar) Ezrak vâdisi olduğunu söylediler. Bunun üzerine Resûlüllah: Sanki ben Mûsâ'yı, iki parmağını kulaklarına koyup gür sesiyle Allah'a tevbe ederek bu vâdiden geçtiğini görüyor gibiyim, buyurdu.”²²⁴

Ayrıca, Kabe'yi ziyâret ettiği²²⁵ ve Mescidu'l-Hayfta namaz kıldığı haberleri²²⁶ de onun Mekke'de bulunduğunu göstermektedir.

İlâhî irâdenin onay vermediği düşünüş ve davranışlarından dolayı elim bir olay sonucu târihin derinliklerine saplanan Firavun, bu dünyadaki gibi kıyamette de takipçilerini ateşe kılavuzlayacak,

“Firavun, kıyâmet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir. Varacakları yer ne kötü yerdir” (Hud (11), 98) ve orada kendisi ve taraftarları en zorlu cezâyâ maruz kalacaktır:

“Nihayet Allah, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden bu zatı korudu. Firavun ailesini ise kötü azap kuşattı. Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyâmetin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun (denilir)” (Mü'min (40), 45-46).

Bu kısma son vermeden önce tesellî ve örnek olması açısından şu hususa da işâret etmek istiyoruz. İsrâ'iloğullarının Firavun ve taraftarlarının zulmünden kurtulmak amacıyla Mısır'dan çıkmaları, aynen Müslümanların Mekke müşriklerinin alay, hakaret ve işkencelerinden kurtularak dinlerini rahatca yaşayabilmek için Habeşistan'a hicret etmelerine benzemektedir.

Başta Resûlullah olmak üzere o dönem müslümanlara, insaf sınırlarını aşan eziyet ve işkenceler yapılmış, hatta bu yüzden şehid olanlar bile olmuştur. Şimdi işin vehâmetini ve ulaştığı acı[k]lı boyutu ortaya koymak için bir-iki örnek vermek sanırız faydalı olur.

Resûlullah bir gün Safâ tepesinde oturduğu sırada Ebû Cehil oradan geçerken ona edeb dışı, çirkin sözler sarfeder. Resûlullah ise buna hiç karşılık vermez. Resûlullah'ın amcası Hamza o gün avda idi. Avdan dönüp câhiliyye âdeti üzere av malzemelerini bırakmadan Ka'be'yi tavaf etmeye giderken, olaya şâhit olan Abdullah b. Cûd'an'ın câriyesi durumu Hamza'ya anlatır. Hamza, hemen Kureyş'in meclisine gidip Ebû Cehil'e, kardeşimin oğluna kötü söz söylemek suretiyle onu inciten sen misin? diyerek yayını onun

başına indirir; kafa yarılır ve kan akmaya başlar. Çevrede bulunanlar Hamza'ya hücum etmeye kalkışırlarsa da Ebû Cehil işin sonunun nereye varacağını tahmin ettiği için şöyle der: 'Ona dokunmayın, o haklıdır; çünkü ben, onun kardeşinin oğluna kötü sözler sarfettim. Hamza oradan ayrıldıktan sonra Ebû Cehil yanındakilere, ona ilişmeyin, hidetlenerek müslüman olur da Muhammed ve taraftarları onunla güçlenirler.' Bu olay üzerine Hamza İslâm'a girer.

Yine Ebû Cehil, Mahzumoğullarının cariyesi olan Zinnîre'ye gözlerini kaybedinceye kadar işkence yapar. Gözlerini kaybettikten sonra Ebû Cehil ona, "bunu sana Lât ve 'Uzzâ yaptı" deyince Zinnîre kendisine, "Lât ve 'Uzzâ kendilerine kimin ibâdet ettiğinin farkında mıdır ki? Hayır. Bu iş semâdan, yani Allah'tan gelen bir şeydir. Benim Rabbim gözlerimi bana geri vermeye kâdirdir" karşılığını verir. Ertesi gün Allah Zinnîre'ye gözlerini iâde eder; bunun üzerine Kureyş, bu da Muhammed'in bir büyüdür, der.

'Ammâr b. Yâsir'in hem kendisi ve hem de ana-babası işkenceye maruz kalmışlardır. Yâsir işkence esnasında şehid olmuştur. Sûmeyye de Ebû Cehil'e karşı ağır sözler söyleyince Ebû Cehil, elinde bulunan harbeyi karnına saplamış ve böylece o da şehid edilmiştir. 'Ammâr'ın da bazen göğsüne kayalar koyarlar, bazen de onu bayıltarak şöyle derlerdi: "Muhammed'i inkâr edene ve Lât ve 'Uzzâ hakkında da iyi şeyler söyleyinceye kadar seni böyle bırakacağız." 'Ammâr bunu yapınca onlar da onu salıverdiler. O, ağlayarak Hz. Peygamber'in yanına geldi. Hz. Peygamber ne olduğunu sordu. 'Ammâr, 'durum çok kötü' diyerek olayı anlattı. Hz. Peygamber, "kalbini nasıl buluyorsun?" diye sorunca 'Ammâr, "îmânla dopdolu" cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona şöyle dedi: "Yâ 'Ammâr, eğer onlar aynı şeyi tekrar yaparlarsa sen de o söylediğinin aynısını tekrar söyleyebilirsin." İşte bu olay üzerine şu âyet nâzil olmuştur:

“Kim Allah’a îmân ettikten sonra küfrederse, -kalbi îmânla dolu olduğu halde küfre zorlanan hariç- kalbini küfre açarsa, işte Allah’ın gazabı bunlaradır, onlara büyük bir azap vardır” (Nahl (16), 106).²²⁷

Şu rivâyet, bu konuda Ebû Cehil’in aşırılığını göstermektedir:

“Bu (Ebû Cehil) Allah’a karşı Firavun’dan daha azılıdır. Çünkü Firavun (suda) helâk olacağını anlayınca Allah’ın birliğini kabul etmiş, Ebû Cehil ise öleceğinin farkedince Lât ve ‘Uzzâ’ya yalvarmıştır.”²²⁸

Görüldüğü gibi Mekkeli putperestler tarafından, ilâhî mesajı ortadan kaldırmak/hayat sahnesinden silmek için olmadık yollara başvurulmuş; müslümanlarla kıyasıya mücâdele edilmiş, onlara acımasızca sert davranılmış, akla gelen hemen her türlü kahır ve kötülük yapılmıştır. Bunun böyle devam etmesinin mümkün olmadığını, ayrıca müşrikler tarafından insafsızca uygulanan bu zulüm ve baskılara mâni olacak gücün henüz kendisinde bulunmadığını görmüş olmalı ki Resûlullah, bu çile ve işkence ortamından kurtularak dînlerini rahatca yaşayabilmek için bir çıkış yolu aramıştır. Bu nedenle Müslümanlara, “Yüce Allah sizleri, içinde bulunduğunuz bu durumdan kurtarınca ve size bir çıkış yolu gösterinceye kadar Habeşistan’a gitseniz; çünkü orada hiç kimseye zulmetmeyen bir kral varmış” demiştir.

Bunun üzerine müslümanlar, zengin-fakir, kadın-erkek ayrımı yapılmadan Habeşistan’a iki defa hicret etmişlerdir.²²⁹

İşte Allah için çeşitli zorluk ve ezâ-cefâyâ maruz kalan ve hicret eden bu insanlara, hem maddî ve hem de uhrevî âlemde, yaptıkları fedakarlıklarının karşılığı en güzeliyle verilecektir:

“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin mükâfâtı elbette daha büyüktür” (Nahl (16), 41).²³⁰

b. Firavun ve takipçilerinin olumsuz düşünce ve davranışları

Firavun'un rablık/ilâhlık iddiasında bulunması

Bilindiği gibi Firavun, rablık iddiasında bulunmuştu. Bu konuya yukarıda kısaca değinilmişti. Ancak biz burada meselenin bir başka yönüyle ilgili olarak serdedilen görüşleri aktarmaya çalışacağız.

Soru şöyledir:

Firavun'un iddia ettiği rablık veya ilahlık ne tür bir ilahlıktı?

Şu âyetlerde görüldüğü gibi Firavun, rablığını, hem de en yüce rab olduğunu ilan etmişti:

"Derhal (adamlarını) topladı ve (onlara) bağırdı: Ben, sizin en yüce Rabbinizim! dedi..." (Nâzi'ât (79), 23-24).

Firavun, "güneş tanrısının oğlu" demektir. Mısırlılar, tanrı olarak kabul ettikleri güneşe "Ra" diyorlardı. İşte Firavun'un ismi de buradan gelmektedir. Eski Mısır inancına göre tahta geçen her kralın iktidarı, tanrı Ra'nın dünyadaki temsilcisi ve müşahhas görüntüsü olma temel inancına dayanmalıydı. Bu nedenle Mısır'da iktidara gelen her hanedan "Firavun" lakabını alarak kendisini insanlara "en yüce rab" diye tanıtırırdı.²³¹

Firavun'un rablık/ilahlık iddiasının, gerçek anlamda 'yaratıcılık, hakîki ma'bûdluk' gibi 'kendisinde ulûhiyet sıfatlarının bulunduğu' anlamında olmadığı; onun iddiasının, 'ülkesinin yönetiminin sadece kendi elinde olup, bu işlerde başkalarının ortaklığını kabul etmediği' anlamında olduğu²³² ileri sürülmektedir.²³³

Firavun'un, kendisine ibâdet ettiği ilahının olduğu rivâyetleri vardır. el-Hasanu'l-Basrî (v. 110/728), Firavun'un tanrısı olduğunu ve ona gizlice ibâdet ettiğini, başka bir rivâyetinde ise boynunda asılı olan bir inciye secde yaptığını,²³⁴ bir başka sözünde de putlara taptığını, onun hem kendisinin

tanrı veya tanrılara ibâdet ettiğini ve hem de kendisine başkaları tarafından ibâdet edildiğini haber vermektedir. Süleyman et-Teymî de Firavun'un ineğe (bakara) taptığını²³⁵ söylemektedir.

Şu âyet Firavun'un taptığı tanrıları olduğuna işâret ediyor gibidir:

"Firavun kavminden ileri gelenler dediler ki: Mûsâ'yı ve kavmini, seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar diye mi bırakacaksın?..." ('A'râf (7), 127).

Çünkü âyette, Firavun'a işâret eden "sen" anlamındaki "ke" ile, "tanrılar", atıf vâvı ile birbirlerine atfedilmişlerdir/bağlanmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu atıf türünde, matûf (atfedilen/tanrılar) ile matûfun aleyh (kendisine atfedilen/sen=ke) irâb dışında birbirlerinden farklıdır.²³⁶ Dolayısıyla buradan Firavun ile tanrıların birbirinden farklı unsurlar oldukları sonucu çıkabilir.

Öte yandan, "ben size ancak doğru yolu gösteriyorum"²³⁷ sözleriyle, kendisi dışındaki insanların herhangi bir görüş beyan etmelerine izin vermeyen ve böylece fikir hürriyetini ortadan kaldıran Firavun'un, "ey kavmim! Mısır mülkû ve altımdan akıp giden şu ırmaklar benim değil mi? Hala görmüyor musunuz?"²³⁸ sözlerinden de böyle bir rablık iddiasında olduğu sezilir gibidir.

"Ben sizin en yüce rabbinizim!" ifadelerinde yer alan "rab" kelimesi, "terbiye etmek, sâhip ve mâlik olmak"²³⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Söz konusu kelimenin de, Firavun'un iddiasının bu tür bir rablık iddiası olduğuna işâret ettiği söylenebilir.

Ayrıca Mısırlılar ile Hititler arasında yapılan Kadeş barış antlaşmasının, fırtına tanrısı "Sutekh" ile güneş tanrısı "Ra"nın siyasetine uygun olarak düzenlendiği ve antlaşmaya, her iki taraftan (Mısır ve Hititler'den) biner adet (toplam iki bin) tanrının şahitlik ettiği²⁴⁰ belirtilmekte olup Firavun'un tanrılığından hiç söz edilmemektedir.

Ancak, “ey ileri gelenler! Sizin için benden başka bir ilah tanımıyorum”²⁴¹ sözleriyle de Firavun, gerçek anlamda bir ilahlık iddiasında bulunmuş olabilir. Ve böyle bir iddianın sonu ise acıdır:

“Onlardan her kim, “ben O’ndan başka bir tanrıyım!” derse onu cehennemle cezalandırırız. Bi zalimlere böyle ceza veririz” (Enbi-yâ’ (21), 29).

Görülüyor ki bu hususta kesin bir şey söylemek oldukça zordur.

Âyetleri/mu‘cizeleri yalanlamaları

“Bütün âyetlerimizi yalanladılar” (Kamer (54), 42).

“Biz de âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gâfil kalmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık, onları denizde boğduk” (‘A‘raf (7), 136).

Kur’ân, inkâr edenlerin, Allah’ın huzurunda mal ve canlarının herhangi bir yarar sağlamayacağını, onların sadece cehenneme yakıt malzemesi olabileceğini; neticede kendilerinin elîm bir cezâ ile karşılaşacağını bildirmekte; Mekke’li müşriklerin tutumlarının, Firavun ve takipçilerinin tutumlarına benzediğini, böyle devam etmeleri halinde onların uğradıkları aynı veya benzer bir felakete uğrayacakları uyarısında bulunmaktadır:

“Bilinmelidir ki inkâr edenlerin ne malları ne de evlatları Allah’ın huzurunda kendilerine bir fayda sağlayacaktır. İşte onlar cehennemin yakıtıdır. (Onların yolu) Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin tuttuğu yola benzer. Onlar âyetlerimizi yalanladılar, Allah da kendilerini günahları yüzünden yakalayiverdi. Allah’ın cezâsı çok şiddetlidir” (‘Âl-i ‘İmrân (3), 10-11).

Büyüklik taslamaları, günahkar/mücrim olmaları, aşırı gitmeleri

“O ve askerleri, yeryüzünde haksız yere büyüklik tasladılar ve

gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar..." (Kasas (28), 39).

"Onlar kibirlendiler, günahkar bir toplum oldular" (Yûnus (10), 75).

"O (yani Firavun) bir zorbaydı, aşırı gidenlerdendi" (Duhân (44), 31).

"Bize döndürülmeyeceklerini sandılar" sözlerinden âhirete de inanmadıkları anlaşılan Firavun ve onun izinden gidenler, aşırı ve ileri derecede zorba insanlardı:

"Firavun ailesinden imanını gizleyen mü'min bir adam (şöyle) dedi: Rabb'im Allah'tır dediği için bir adamı öldürüyor musunuz? Oysa o size Rabb'inizden kanıtlar getirmiştir. Eğer yalancı olursa yalanı kendi zararınadır..." (Mû'min (40), 28).

Aşırı gitmek (isrâf), "insanın yaptığı her işte haddi, itidal[sınırını] aşması,²⁴² Allah'ın birliğini, nübüvveti, hak dîni inkâr etmesidir."²⁴³

Kur'ân'a göre haddi aşmanın, aşırılığa gitmenin her çeşidi gerek fert ve gerekse toplum olarak mutluluğu zedeleyen negatif bir tutumdur.²⁴⁴ Özellikle ilâhî çizginin dışındaki aşırılıklar, insanın hem maddî ve hem de ebedî olan âhîret hayatını yaşanmaz hale getirir. Bu olumsuz gidişi önlemek amacıyla olmalı ki Allah (cc) aşırı gidenleri yok ettiğini haber vermektedir:

"Aşırı giden(müşrif)leri helâk ettik" (Enbiyâ' (21), 9).

Yukarıdaki (Mû'min/28) âyette Mûsâ(as)'a karşı sergilendiği bildirilen kaba davranışın benzerini Kureyşliler de Resûlullah'a karşı yapmışlardır. Resûlullah, tevhîd ilkesini yerleştirmeye çalışırken onların şirk ve bâtil inançlarını terketmelerini istiyordu. Buna mukabil onlar da Hz. Peygamber'i tebliğ faaliyetlerinden vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Bu amaçla bir defasında müşrikler, Hicr'de iken kendisine saldırarak çevresini kuşatmışlardır. Hatta içlerinden bir kişi Resûlullah'ın yakasına yapışmıştır. O anda, tıpkı yukarıda imânını gizleyen adam gibi Ebû Bekir de ağlayarak şöyle demiştir: "Rabbim Allah'tır demesinden dolayı bir adamı öldürecek misiniz?" Sonra müşrikler oradan ayrılmışlardır.²⁴⁵

c. Firavun ve takipçilerinden alınması gereken ibretler

“Böylece bizi öfkelerince onlardan intikam aldık, hepsini su-
da boğduk. Onları sonradan gelenlerin geçmişi ve bir ibret örne-
ği kıldık” (Zuhruf (43), 55-56).

“Şüphesiz bunda bir ibret vardır, ama çokları inanmazlar”(Şu‘a-
râ’(26),67).

Demek ki, yok edilen bu insanların başlarından geçen olaylarda ve geriye bıraktıkları kalıntılarda hidâyete yöne-
lik olarak alınması gereken ibretler vardır.

İbret al[dır]mak çeşitli şekillerde olabilir. Ancak toplu-
mu, başına geçip de helâka sürükleyen insan[lar]ın kalıntı-
larıyla olursa bu daha da etkili olabilir. Belki de bu sebeple
olmalı ki, Firavun’un cesedinin bir ibret olarak bırakılaca-
ğını bizzat Kur’ân haber vermiştir:

“Senden sonra geleceklere ibret olması için, bugün senin bedeni-
ni (cansız olarak) kurtaracağız...” (Yûnus (10), 92).

Bu münasebetle burada Firavun’un, boğulduktan sonra
geriye kalan cesedi hakkında kısa da olsa bilgi vermek sa-
nırız faydalı olur. Anlatıldığına göre Firavun’un cesedinin
bulunduğu Sînâ yarımadasının batı kıyısındaki yer, günü-
müzde de meşhurdur. Bugün oraya “Cebel-i Firavun” (Fira-
vun dağı) denmektedir. Dağın yakınında bölge halkı tarafın-
dan “Hammâm-ı Firavun” (Firavun hamâmı) denilen sıcak
bir kaplıca da vardır ki, Firavun’un cesedinin bulunduğu
Ebû Zemîme’den birkaç mil uzaktadır. O yöre halkının an-
lattığına göre Firavun’un cesedi burada, mumyalanmamış
ve iç organları da çıkarılmamış olduğu halde bulunmuştur.
Yapılan yaş tesbitinde cesedin yaşının, Hz. Mûsâ ile müca-
dele eden Firavun’un yaşına denk, yani yaklaşık olarak üç
bin yıl olduğu ortaya çıkmıştır.²⁴⁶

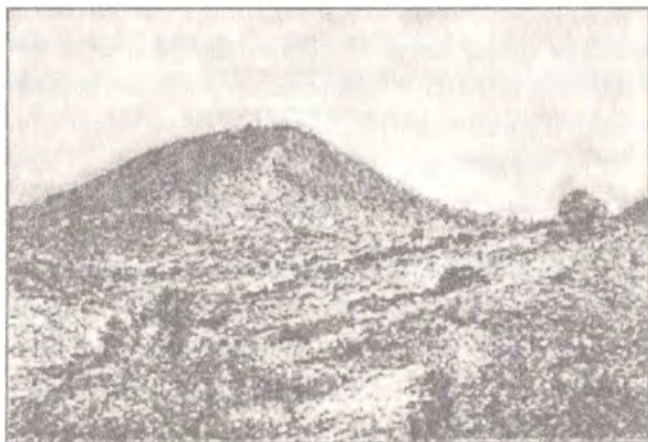
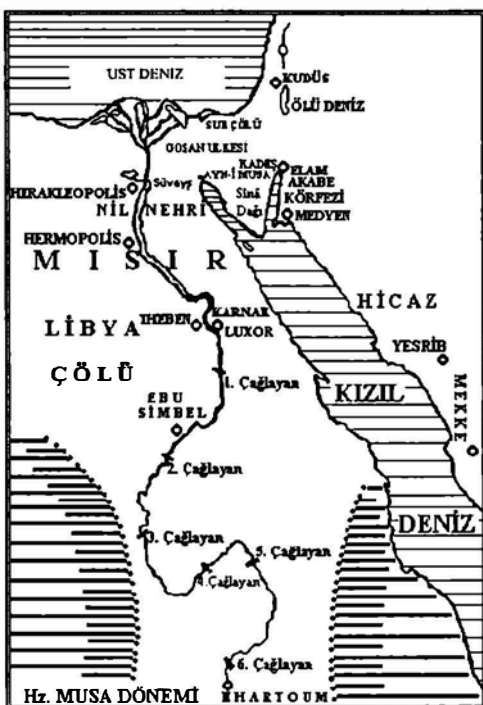
Firavun Mineptah’ın mumyalı cesedi, 1898 yılında Loret
tarafından Krallar Vâdisi²⁴⁷ndeki Thebes’te keşfedilerek
Kahire’deki müze’ye getirilmiştir.

8 Temmuz 1907'de Sir Groffon Elliot Smith, Mineptah'ın mumyasının bandajlarını (sargı bezlerini) kaldırıncascedin üzerinde bir tuz tabakası görülmüştür. Bu da onun tuzlu suda boğulduğunun açık bir delili olmalıdır.

1975-1976 yıllarında Mineptah'ın mumyasının üzerinde el-Meligy ve Ramsiys adlı Mısırlı iki doktor tarafından radyografik etüt yapılmıştır. Dr. Mustafa Manialawiy tarafından da mumyaya endoscopy yapılmış -ki bu bir mumyaya yapılan ilk endoscopydir- cesedin göğüs boşluğu düzeyindeki bir kayıp sonucu açılmış olan bir delikten, boğaz, göğüs kafesi ve karın içi incelenmiş ve fotoğrafları alınmıştır. Yapılan mikroskopik incelemelere göre ölümün boğulma veya hem boğulma ve hem de travma sonucu meydana geldiği anlaşılmıştır. Bu tesbit de konuyla ilgili Kur'ân âyetlerinde verilen bilgilere uygunluk arz etmektedir.

Konumuz açısından Thebes'teki mezar tapınağında ortaya çıkarılmış olan bir dikilitaş fevkalâde bir öneme sâhiptir. Bu taş, mevcut hiyeroglif belgeler arasında, içerisinde "isrâ-îl" kelimesinin yer aldığı yegane târihî belgedir.²⁴⁸

Bu kısmı noktalamadan önce şuna da işaret edelim ki, Hz. Mûsâ'nın kabrinin bulunduğu yere dair, "eğer ben Mûsâ'nın gömüldüğü o yerde sizinle beraber bulunsaydım, onun yol kenarında olan ve kızıl bir kum tepesinin yanında/altında bulunan kabrini muhakkak size gösterirdim"²⁴⁹ ve "mirâc için Kudûs'e götürüldüğüm gece kırmızı bir kum yığınının yanında Mûsâ'nın yanına vardım. Kabrinde namaz kılıyordu"²⁵⁰ şeklinde hadîsler nakledilmektedir. İslâm âlimleri Mûsâ(as)'ın kabrinin bulunduğu yer hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. En muteber görüş olarak kabrin, Kudûs'ün 20 km. kuzeydoğusunda ve Lût Gölü'nün kuzeybatı cihetinde bulunan Eriha kasabasında olduğu, zîrâ hadîste zikredildiği gibi burada kırmızı kum tepeciği ile bir yol bulunduğu²⁵¹ bildirilmektedir.

Tur Dağı

Firavun Tasvirleri

E. Süleymân (as)

Süleymân (as), Dâvûd(as)'ın oğlu olup,²⁵² M. Ö. 960-922 yılları arasında,²⁵³ babası Dâvûd(as)'dan sonra İsrâilî-ğullarına gönderilmiş bir peygamberdir:

“Süleymân Dâvûd'a vâris oldu” (Neml (27), 16).

Kudûs mabedi olan Mescid-i Aksâ'yı inşa et[tir]miştir.²⁵⁴

Burada daha ziyade, haklarında arkeolojik bilgi ve belge bulduğumuz Süleymân (as) ve Belkîs'le, Sebe'lilerin onlardan sonraki dönemi üzerinde durulacaktır. Ancak konuya girmeden önce Sebe' târihi hakkında kısa da olsa bilgi vermek sanınız yararlı olur.

Hadîste *“Sebe’, Araplardan on batın meydana getiren adamdır. Bunlardan altısı Yemen, dördü de Şâm havalisine yerleşti. Şâm'a yerleşenler, Lahm, Cüzâm, Ğassân ve ‘Âmile’dir. Yemen’e yerleşenler ise Ezd, Eş’arîler, Himyer, Kinde, Müzhic ve Enmâr’dır.”*²⁵⁵

Sebe', kavim/millet olarak, başka kabîleleri de bünyesinde bulunduran büyük bir Güney Arabistan kavmidir.²⁵⁶ Başkentleri, bugün Güney Yemen'in başkenti San'a'nın 55

mil (40 km. kadar) kuzeydoğusunda bulunan ve denizden yüksekliği 1300 m. olan Me'rib'tir.²⁵⁷

Sebe'lilerin mâzisi oldukça eskiye dayanır. M. Ö. 2500-2400'lü yıllara ait Ur şehrinin kalıntılarından çıkarılan kitâbelerde bu kavmin adı Sabum olarak geçmektedir.²⁵⁸ Ma-yin saltanatının çöküşünden sonra takriben M. Ö. 1100 yıllarında yükselmeye başlayan kavim, Dâvûd ve Süleymân (as) dönemlerinde zenginlikleriyle dünyaca meşhur olmuşlar ve tam bin yıl bütün Arap yarımadasında egemenliklerini sürdürmüşlerdir. M. Ö. 115'de ise Güney Arabistan'ın Himyer adlı bir başka kavmi onların yerine geçmiştir.²⁵⁹

Şimdi, içinde bazı önemli hususlara da temas edilen, Hz. Süleymân ile Sebe' Melikesi Belkîs arasında geçen olayları ve Süleymân(as)'ın tebliğ sürecini Kur'an'dan takip edelim.

a. Süleymân(as)'ın ilâhî mesajı tebliğ seyri

Sebe' Melikesi Belkîs'e dair bilgi edinilmesi

Süleymân(as)'a, Belkîs'e dair bilgi Hüdhüd tarafından getirilir:

“Çok geçmeden hüdhüd gelip: Ben, dedi, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim. Onlara (Sebe'lilere) hükümdarlık eden, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm...” (Neml (27), 22-24).

Süleymân(as)'ın Hüdhüd'le Belkîs'e mektup göndermesi

“(Süleymân Hüdhüd'e) dedi ki: Doğru mu söyledin yoksa yalancılardan mısın, bakacağız. Şu mektubumu götür, onlara ver, sonra onlardan biraz öteye çekil de, ne yapacaklarına bak. (Mektubu alan Melike,) beyler, ulular! Bana çok önemli bir mektub bırakıldı, dedi. Mektub Süleymân'dandır. Rahmân ve Rahim olan Allah'ın ismi ile[başlamak]dır. Bana baş kaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin, diye (yazmaktadır). (Sonra Melike dedi ki:

Beyler, ulular! Bu işimde bana bir fikir verin. Ben, siz yanımda olmadıkça hiçbir işi kestirip atmam. Onlar şu cevabı verdiler: Biz güçlü kuvvetli kimseleriz, zorlu savaş erbabıyız; ama emir senindir, artık ne buyuracağını sen düşün. Melîke: Hükümdarlar bir ülkeye girdiler mi orayı perişan ederler ve halkının şereflielerini alçaltırlar... dedi” (Neml (27), 27-34).

Demek ki, Süleymân (as) Hûdhûd'le melîkeye, 'kendisine baş kaldırınamalarını ve teslimiyet göstermelerini' içeren bir mektup gönderir. Mektubu alan melîke, 'sizin görüşünüzü almadan hiçbir konuda kesin karar vermem' diyerek meseleyi erkanıyla görüşür. Onlar da savaşın yapılmasından yana olduklarını, fakat yine de melîkenin vereceği son karara bağlı kalacaklarını bildirirler. Melîke ise savaşı tasvip etmediğini belirtir ve mektuba karşılık Süleymân(as)'a hediye gönderir:

“Ben onlara bir hediye göndereyim de bakayım elçiler ne (gibi bir netice) ile dönecekler. (Elçiler hediyelerle) Süleymân'a gelince (Süleymân:) Siz bana mal ile yardım mı ediyorsunuz? Allah'ın bana verdiği size verdiğiinden daha iyidir. Hediyenizle ancak siz sevinirsiniz. Sen onlara dön, andolsun, kendilerine karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları hor ve hakîr bir halde oradan çıkarırız, dedi” (Neml (27), 35-37).

Melîke adamlarına, “ben onlara hediye göndereceğim. Eğer o hediyeyi kabul eder[ler]se bu dünya meliklerinden bir meliktir, ben (ise) ondan daha güçlü ve kuvvetliyim. Eğer onu kabul etmez[ler]se o zaman bu Allah tarafından bir şeydir” demiştir.²⁶⁰ Bu sözlerden melîkenin, bahsedilen konulara dair bilgi ve tecrübe sahibi olduğu sonucu çıkarılabilir.

Süleymân(as)'ın, 'sen onlara geri dön; iyi bilsinler ki kendilerine, asla karşısında duramayacakları ordularla gelir ve onları hor ve hakîr bir halde oradan çıkarırız' ifadelerinden, melîkenin erkanıyla istişâre ederken, “hükümdarlar bir ülkeye girdiler mi orayı perişan ederler ve halkının şerefliile-

rini alçaltırlar" sözleriyle dile getirdiği endişesindeki haklılığının ortaya çıktığı söylenebilirse de bir peygamberin, acımasız bir kral gibi olmayacağı açıktır. İşte melikenin bu noktayı düşün[er]mediğini söylemek mümkündür. Burada Melike'nin çevresindekileri, korkutmak suretiyle savaşmaktan caydırmak istediği düşünülebildiği gibi, Süley-mân^(as)'ın da esasen savaş yapmak niyetinde olmadığı, amacının, onları korkutarak istediğini yaptırmak olduğu düşünülebilir.

Ayrıca buradan, daha önce bu tür olayların vukû' bulduğu ve melikenin de bunlardan haberdar, dolayısıyla târihî bilgisi ve birikiminin olduğu sonucuna varılabilir.

Melikenin müslüman olması

Münkir bir toplumda yetişmiş ve tevhîdden uzak kalmış olan,

"Onu Allah'tan başka taptığı şeyler o ana kadar tevhîd dînine girmekten alıkoymuştu. Çünkü kendisi inkârcı bir kavimden-di"(Neml(27),43)

Belkîs bu olaylardan sonra müslüman olur:

"Melike (...)Süleymân'la beraber âlemlerin Rabbi Allah'a teslim oldum, dedi" (Neml (27), 44).

Onunla beraber Sebe'lilerin bir çoğunun da müslüman olduğu²⁶¹ bildirilmektedir.

Belkîs'in, Süleymân ^(as) zamanında vefat ettiği söylenmekte ve defnedildiği yer hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır.²⁶²

Yaklaşık olarak M. Ö. 650 yıllarına ait kitâbeler, Sebe' krallığında sadece Zû Semâvî'ye (göklerin Rabbi) ibâdete hasredilmiş evler bulunduğunu haber vermektedirler. Bazı yerlerde bu ilâh, 'Meliken Zû Semâvî' (göklerin sahibi olan Allah) diye geçmektedir.²⁶³

M. S. 465'de yazılmış bir kitâbede, yer ve göklerin hâkimi Allah'tan yardım istenmiştir. M. S. 458 târihli bir başka

kitâbede ise bu tanrının adı ‘Rahmân’ olarak yer almaktadır.²⁶⁴

‘er-Rahîm’ kelimesine de Sebe’ kitâbelerinde “RHM” şeklinde rastlanılmaktadır.²⁶⁵

Sebe’ ülkesinde “Allah” adı da kullanılmıştır. Söz konusu kelimeye, -Sebe’den kalma bir kitâbede olduğu gibi- Güney Arabistan Arapçasıyla yazılmış kitâbelerde rastlanmaktadır. Kelime, M. Ö. 5. asırdan kalma Lihyânî kitabelerinde “HLH”, Safa kitâbelerinde ise “HALLÂH” şeklinde sıkça geçmektedir.²⁶⁶

Bu bilgilerin, vaktiyle Sebe’lilerin tek Allah’a inandıklarına, yani tevhîd dîni üzere olduklarına işaret ettiği söylenebilir.

b. Sebe’lilerin olumsuz düşünce ve davranışları

M. S. 300’den başlayarak İslâm’ın doğuşuna kadar olan devre Sebe’lilerin çöküş dönemidir.²⁶⁷ Bu dönemdeki Sebe’liler hakkında Kur’an’da şu bilgiler verilmektedir:

“Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı. (Onlara:) Rabbinizin rızkından yeyin ve O’na şükredin. İşte güzel bir ülke ve çok bağışlayan bir Rab! (denmişti). Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine ‘Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı meyveli ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik. Nankörlük ettikleri için onları böyle cezâlandırıdık. Biz nankörden başkasını cezâlandırır mıyız?” (Sebe’ (34), 15-17).

“Arim” kelimesi, “baraj, set” gibi anlamlara gelmektedir. Güney Arapçasında kullanılmakta olan “arimen” kelimesinden türemiştir. Yemen’de yapılan kazılarda ortaya çıkan harabelerde mezkûr kelime bu anlamda kullanılmıştır.²⁶⁸

Âyetlerde kısaca, Sebe’lilerin yüz çevirdikleri ve nankörlük ettikleri için büyük bir sel felâketi ile cezâlandırıldıkları anlatılmış ve bunlardan ibret alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Nankör[lük] hadîste şöyle geçmektedir:

*"Nankör (kenûd), yalnız başına yi yen, (başkasına) yardım etmeyen ve hizmetçisini dövendir."*²⁶⁹

Demek ki, nankörlük de ilâhî cezâyı celbeden nedenlerdendir:

"Allah'ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve sonunda kavmini helâk yurduna sürükleyenleri görmedin mi?" (İbrâhîm (14), 28).

Belki de buna binâendir ki Kur'ân insanın, tasvip edilmeyen bu menfî yönünü zikretmeyi yararlı bulmuştur:

"Doğrusu insan çok zâlim, çok nankördür!" (İbrâhîm (14), 34).

"İnsan Rabbine karşı çok nankördür" ('Âdiyât (100), 6).

Hadîste de şöyle denmektedir:

*"Ben kullarıma hiçbir nimet ihsan etmemişimdir ki, onlardan bir grup o nimete nankörlük etmesin..."*²⁷⁰

Sebe' kavmi çok zengindi. Rivâyete göre altın ve gümüşten yapılmış tabak ve tencere kullanırlardı. Evlerinin damlarında, duvar, pencere ve kapılarında altın, gümüş, inci, değerli taşlar ve fildişinden süslemeler bulunurdu. Ayrıca bunlar târihte ilk defa gökdelen inşâ eden millet olarak da şöhret kazanmışlardı. San'a tepesinde binâ edilen ve her biri 12 m. yükseklikte olan 20 katlı Ğumdân sarayı, asırlarca görenleri hayranlığa sevketmişti. Saray, granit, porfir ve mermerden yapılmış, tavanı, üzerinden uçan bir karga ile bir çaylağın rahatlıkla birbirinden tefrik edilecek derecede yekpâre şeffaf bir taş dilimi ile örtülmüş, dört cephesi ayrı ayrı renklerde olan taşlarla örülmüştü.²⁷¹

Sözü edilen kavmin yükselmesinin ve şöhret bulmasının başlıca iki temel kaynağı vardı: Zirâat ve ticâret. Zirâati çok iyi yapıyorlardı; hem kara hem de deniz ticâret yollarına hâkimlerdi.

Sebe' ülkesi doğal akarsulardan yoksundu. Tepe[cik]ler arasına inşâ ettikleri setler, yağmurlu mevsimlerde suları toplayarak küçük göller oluşturur ve kanallar vasıtasıyla susuz topraklar sulanırdı.²⁷²

Ülkenin çekirdeğini oluşturan bölge, iki kısma ayrılmıştı: Orta Yemen'in dağlık kısmını kaplayan yüksek bölge ve bu bölgenin doğu ve güney doğusunda bulunan Edna Vâdisi. O bölgeye yağan yağmur suları, içinde derenin de aktığı, denizden 1100 m. yükseklikteki bu vâdiye toplanıp alçak bir araziden geçerek Balak Dağı kayalarının arasından akar ve Rubu'l-Hâlî çölünün batı uzantısı olan Ramlat Sabatâin'de kaybolur. Irmağın Balak Dağı kayalıklarında aktığı yolun ağzında Sebe' başkenti Marib bulunur.²⁷³

Eski Marib şehrinin 8 km. kadar batı güney batısındaki baraj, su barajlarının en büyüğü olup yapımına, M. Ö. 528'lerde yaşayan Sumhualî Yenûf başlamış, daha sonra oğlu Yisaemer Beyyin tarafından devam edilmişti. Yüksekliği yaklaşık olarak 16 m., genişliği 60 m., uzunluğu ise 620 m. idi. Baraj vasıtasıyla 5300 hektarı güneyde, 4300 hektarı da kuzeyde olmak üzere toplam 9600 hektar alan sulanmaktaydı. Me'rib ovasının, vâdinin güneyinde kalan kısmına Yesran, kuzeyinde kalan kısmına ise Abyan deniliyordu. Bu iki ova, Sebe' kitabelerinde bazen 'Marib ve iki vâdî' diye geçmektedir ki, yukarıda zikredilen, "**biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı**" âyeti işte bunun bir işâreti olabilir.²⁷⁴

M. S. 5. yüzyılın ortalarında barajda büyük çatlaklar oluştu. M. S. 450-451 yıllarında barajın tamamıyla çökmesi sonucu meydana gelen korkunç sel baskını, güzergahta bulunan diğer bütün su bend ve barajlarını yıkıp süpürdü.²⁷⁵

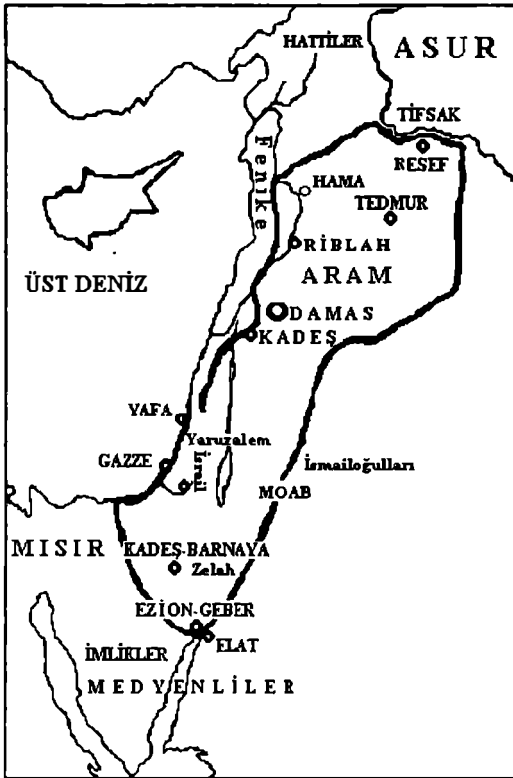
İşte böylesine varlıklı olmalarına rağmen Sebe'liler kıskançlık duygusuna kapıldılar, nankörlük ettiler. Neticede başlarına öyle belâ ve musîbetler geldi ki, sâhip oldukları bütün servet ve imkanlarını yitirdiler, suyu çekilerek karada ölümle karşı karşıya gelip çırpınan balık[lar] gibi çaresiz kaldılar.²⁷⁶

c. Sebe'lilerden alınması gereken ibretler

“Andolsun, Sebe' kavminin oturduğu yerlerde de bir ibret vardır. Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı” (Sebe' (34), 15).

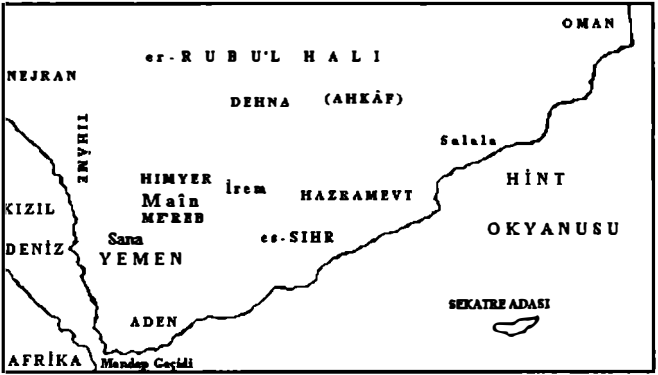
Âyette Sebe'lilerin ikâmet ettikleri yerlerde arkeolojik kalıntılardan ibaret olan ibret nişaneleri bulunduğu haber verilmektedir.²⁷⁷

Bu itibarla diyoruz ki, bu tür eserlere, araştırılıp incelenerek hidâyet mesajı veren bir[er] unsur olarak bakılmalıdır.

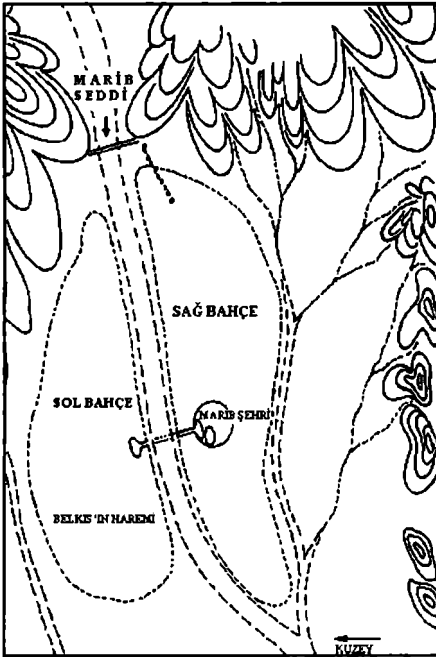

Hz. Süleyman Dönemi

SÜLEYMÂN (AS)

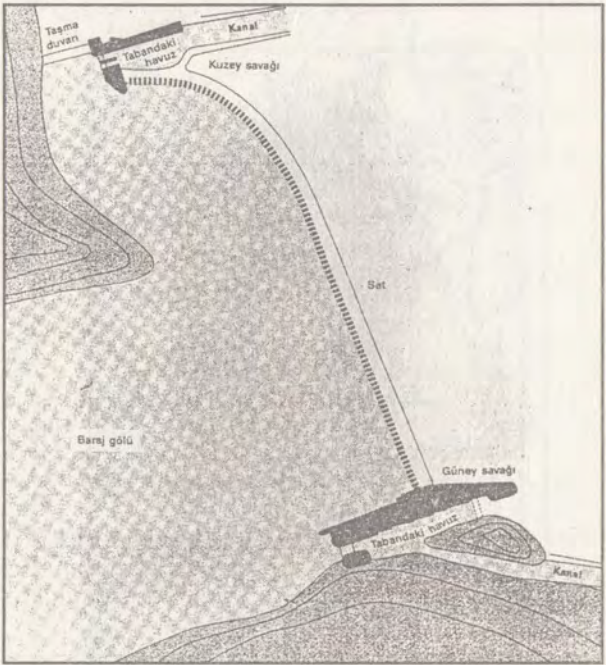
Belkis ve kavminin yaşadığı topraklar

Me'rib ve Çevresi

Yıkıntıları görünen Me'rib Barajı, Sebelilerin en önemli eserlerinden birisiydi.

Me'rib Barajı

Sebe kraliçesi Belkıs'a ait bir tasvir

Sebe Kavmi'ne ait kalıntılar ve
Sebe dilinde yazılmış yazıtlar.

DİPNOTLAR

1. İbrâhîm(as)'ın bir Amurî olduğu söylenmektedir. Bkz., **Kuzgun, Şaban, Hz. İbrâhîm ve Hanîflîk**, Ankara-Kayseri, 1985, s. 98; **İsmail Râci el-Fârûkî – Luis Lâmia el-Fârûkî, İslâm Kültür Atlası**, (ter., Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), I. baskı, İst., 1991, s. 65.
2. **Mehrân, Dirâsât**, I, 126, 260, 266, 280. İbrâhîm(as)'ın bronz çağında doğduğu da söylenmektedir. Bkz., **Tantâvî, el-Cevâhir fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Fikr, XIII, 95.
3. Hz. İbrâhîm'in doğduğu yer olarak başka isimler de zikredilmektedir. Bkz., **Harman, Ömer Faruk, "İbrâhîm"**, Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), İst., 2000, XXI, 269.
4. **İbn Kesîr, el-Bidâye**, I, 132; **S. Kutub, fî Zılâli'l-Kur'ân**, II, 1138. Hz. İbrâhîm'e gönderilen sahîfelerin 'Keldânice' olduğu söylenmektedir. Bkz., **Kuzgun, Hz. İbrâhîm**, s. 4; a. mlf., **Dinler Tarihi**, I, 156.
5. **Bilgiç, Emin, "Ur"**, **Türk Ansiklopedisi**, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1971, XXXIII, 23. Ayrıca bkz., **Ş. Sâmî, Kâmûs**, II, 1070 (Ur mad.); **Engin, S. Türkleri**, s. 84, 100; **'Afîf 'Abdulfettâh Tabbâra, "Hz. İbrâhîm"**, (ter., Mehmet Aydın), Ank., Üniv. İlahîyat Fak. Dergisi, XXIV. cilt., Ank., 1981, s. 548; **Kuzgun, Hz. İbrâhîm**, s. 32; **Harman, "İbrâhîm"**, DİA, XXI, 267; **Üstüner, Ali Cengiz, "Mezopotamya'da Sümer Uygarlığı"**, Türk Dünyası Araştırmaları, 128. sayı, Ekim 2000, s. 64.
6. **Kuzgun, Hz. İbrâhîm**, s. 25-26.
7. **Ernst Herzfeld, "Bâbil"**, İslâm Ansiklopedisi (İA), İst., 1986, II, 177; **Ayataç, Mustafa, Peygamberler Şehri Urfa**, İst., 1988, s. 26; **Şeşen, Ramazan, Harran Tarihi**, Ank., 1993, s.3.
8. **Ateş, Çağdaş Tefsir**, III, 183; **Vehbe ez-Zuhaylî, el-Kıssa**, s. 62.
9. **İşıltan, Fikret, Urfa Tarihi**, İst., 1960, s. 5, 6; **Şeşen, Harran**, s. 3, 4; **Sarbay, Ahmet, "Hz. İbrâhîm'in Gerçek Babası"**, Tarih ve Medeniyet, 5. Yıl, 50. sayı, İst., Mayıs 1998, s. 52; **Özşirât, Aynur, Eskiçağda Harran**, Arkeolojive Sanat yayınları, İst., s. 18 vd.
10. **Roaf, Micheal, Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East**, Okford, 1990, (**Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakınoğu**), (Türkçe'ye çev., Zülal Kılıç), İletişim yayıncılık, 1996, IX, 192; **Erdem, Sargon, "Bâbil"**, Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), İst., 1991, IV. 392.
11. **E. Herzfeld, ag. mad., İA**, II, 177.
12. Bâbil'in târihi, coğrâfî, ekonomik ve dinî durumu hakkında geniş bilgi için bkz., **Rutten, Marguerite, 'Bablûne'** (Paris-Beyrut).
13. **Beyheki, Şu'abu'l-İmân**, II, 98.
14. Hadîslerde İbrâhîm(as)'ın ilk misâfir/konuk ağırlayan kişi olduğu ve kendisine 'konuk babası' dendiği bildirilmektedir. Bkz., **Beyheki, Şu'abu'l-İmân**, VII, 97, 98. Hz. İbrâhîm'in cömertliğine Kur'ân'da da işaret edilmiştir. Meselâ bkz., **Hûd (11)**, 69.
15. **Kuzgun, Hz. İbrâhîm**, s. 56.
16. **Ahmed 'Abdu'l-Hamid Yûsuf, Mısrû fî'l-Kur'ân'i ve's-Sünne**, 3. baskı, Kâhi-

- re, s. 9, 16.
17. **Heykel**, Muhammed Huseyn, **H. Muhammed Mustafa**, (Türçeye çev., Ömer Rıza Doğrul), 4. baskı, 1st., 1972, s. 85.
18. **C. Zeydan, el-'Arab**, s. 74.
19. Hadiste 'cebbâr' diye nitelenen bu zâtın XI. Mısır kralı 'Panos' olduğu söylenmektedir. Bkz., **Kuzgun, H. İbrâhîm**, s. 63. Konuya ilişkin başka görüşler için bkz., 'Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, 'Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, 1. baskı, Mısır, 1392/1972, XII, 408.
20. **Buhârî, Sahîh**, Enbiyâ', 8; **Müslim**, Fezâ'il, 41/154.
21. **Çiğ**, Muazzez İlmiye, **İbrahim Peygamber** (Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre), 1st., 1997, s. 88-89; a. mlf., "İbrâhîm Peygamber Karısı Sârâ'yı Neden Firavun'a Sundu?", Bilim ve Ütopya, 33. sayı, 1st., Mart 1997, s. 34.
22. **Ateş, Çağdaş Tefsir**, III, 183.
23. İbrâhîm(as)'ın seyahatları için ayrıca bkz., **İbn Sa'd, Tabakât**, I, 46-47.
24. **Demirci, Kürşat, Dinlerin Dejenerasyonu**, 2. baskı, 1st., 1996, s. 47.
25. 'Aynî, 'Umdetü'l-Kârî, XII, 406; **Davudoğlu, Müslim Şerhi**, X, 6113. Kadûm'un Medîne'ye 6 mil uzaklıkta bir yer olduğu da söylenmektedir. Bkz., **İbn Hibbân**, X, 129. Ebû Abdillâh Kadûm'un yer ismi olduğunu belirtmektedir. Bkz., **Buhârî, el-Müfred**, 595/1244, s. 426.
26. **Ahmed b. Hanbel**, II, 321, 418; **Buhârî, Sahîh**, Enbiyâ', 8; a. mlf., **el-Müfred**, 595/1244, s. 426; **Müslim**, Fezâ'il, 151 (2370).
27. **Mehrân, Dirâsât**, I, 260, 266, 280.
28. Sa'id b. el-Müseyyeb İbrâhîm(as)'ın, 120 yaşında iken Kadûm'da sünnet olduğunu, sünnet olduktan sonra da 80 sene yaşadığını nakletmektedir. Bkz., **Mâlik b. Enes, el-Muvatta**, (thk., Dr. Beşâr 'Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Muhammed Halîl), 1. baskı, Beyrût, 1992/1412, el-Câmi', 23. Aynı bilgi Ebû Hüreyre'den de nakledilmektedir. Bkz., **Buhârî, el-Müfred**, 601/1250, s. 428. Buna göre İbrâhîm (as) 200 yıl yaşamış olmaktadır. Onun 200 yıl yaşadığına dair ayrıca bkz., **Beyhekî, Şu'abu'l-İmân**, VI, 395; 'Aynî, 'Umdetü'l-Kârî, XII, 399.
29. **Wensinck, A. J.**, "İbrâhîm", **IA**, V(II), 879; **Kuzgun, H. İbrâhîm**, s. 86.
30. **Mevdûdî, Tefhîm**, I, 113.
31. **Erdem, ag. mad.**, **DİA**, IV, 393.
32. **Kor, M. Nevzat, Çevre Sağlığı ve Teknolojisi**, 1st., 1974, I, 2.
33. **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 421; a. mlf., **Tefhîm**, I, 565. Ayrıca bkz., **Garaudy, Is-lâm**, s. 100.
34. **Demirci, D. Dejenerasyonu**, s. 48.
35. Bu rakamlar **L. Woolley**'e göredir. Bkz., **Kuzgun, H. İbrâhîm**, s. 29. Bu konuda başka rakamlar için bkz., **Adontz, Nicolas, Histoire d'Arménie** (Les Origines du X. Siècle au VI. Av. J. C.), Paris, 1946, s. 18; **Kuzgun, H. İbrâhîm**, s. 29; **Mehrân**, Muhammed Beyyûmî, **Târihu'l-İrâkî'l-Kadîm**, İskenderiyye, 1990, s. 220; **Ceram, C. W.**, **Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler**, (Türkçesi, Harullah Örs), 4. baskı, 1st., 1994, s. 254; **Dolukhanov, Pavel, Environment and Ethnicity in The Ancient Middle East**, (Eski Ortadoğu'da Çev-

- re ve Etnik Yapı), (çev., Suavi Aydın), 1. baskı, Ank., 1998, s. 431.
36. **Günaltay**, M. Şemseddin, **Yakın Şark/Elâm ve Mezopotamya**, Ank., 1987, s. 379-380.
37. Hammurâbî kanunları ile ondan önceki birtakım yasalar bugün Türkçe'ye de çevrilerek yayımlanmıştır. Bkz., **Tosun**, Mebrure - **Yalvaç**, Kadriye, **Sümer, Bâbil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı**, 2. baskı, Ank., 1989, s. 86, 185-211.
38. **Roaf**, **Uygurluklar Ans.**, IX, 121; **Muhammed Harb Ferzât** - 'Ayd Mer'i, **Düvelu Hazârât fî's-Şarkî'l-'Arabî'l-Kadîm**, 1. baskı, Tlasdar, 1990, s. 145 vdd., 150-152; **Dolukhanov**, **Eski Ortadoğu**, s. 431; **Vehbe ez-Zuhaylî**, **el-Kur'ânul-Kerîm Bünyetühû't-Teşrî'iyyetü ve Hasâ'isuhû'l-Hazâriyyetü**, (Fert ve Topluma Kur'an'ın Mesajı), (ter., Halil İbrahim Kutlay), Ist., 1995, s. 31-32; **Köse**, Murtaza, "**Kanun Olgusu Paralelinde Hammurâbî ve Kanunları**", **EKEV Akademi Dergisi**, 3. cilt, 1. sayı, Bahar, Ank., 2001, s. 137 vdd. Hammurâbî kanunları hakkında geniş bilgi için bkz., **Mehrân**, **Târihu'l-'Irâk**, s. 242-283.
39. Stel: Dikilitaş. Antik Çağ'da daha çok mezar taşı işlevi gören, ama adak, anı ya da sınır taşı olarak da dikilen taş levha. Bkz., **AnaBritannica**, XXVIII, 304 (Stel mad.).
40. **Taplamacıoğlu**, Mehmet, **Karşılaştırmalı Dinler Tarihi**, Ank., 1966, s. 82 (54. dipnot); **Mevdûdî**, **Tevhîd**, I, 423; a. mlf., **Tefhîm**, I, 567; **AnaBritannica**, XIV, 385 (Hammurâbî Yasaları mad.). **Muhammed Reşîd Rızâ**, Hammurâbî kanunlarını, Irak'taki kazıları esnasında Almanların ortaya çıkardığını söylemektedir. Bkz., **el-Vahyu'l-Muhammedî**, 10. baskı, Beyrut, 1985, s. 67.
41. **Beyheki**, **Şu'abu'l-İlmân**, II, 183.
42. İbrâhîm(as)'ın "Rabbim budur" sözleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazıları onun bu sözleri istidlal için söylediğini ileri sürerken, bazıları da bunların bülug/mükellef olma çağından önce söylendiği görüşündedir. Bkz., **Mes'ûdî**, **Mürûc**, I, 45; **Aynî**, **Umdetü'l-Kârî**, XII, 407. Bu konuda yapılan değerlendirmeler için ayrıca bkz., **Yitik**, ag. mak., s. 151-156; **Pak**, Zekeriya, "**Hiz. İbrâhîm Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?**", **EKEV Akademi Dergisi**, 14. sayı, Erzurum/Ankara, 2003, s. 59-74.
43. **Barnabas İncili**, (29), s. 94.
44. **Gazâlî**, Ebû Hâmid Muhammed, **el-Kıstâsu'l-Müstekîm**, (Mecmû'atu Resâ'il içindedir), **Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye**, Beyrut, 1406/1986, s. 20-21.
45. **Mevdûdî**, **Dört Terim**, s. 46-47 (9. dipnot).
46. **'Abdulfettâh Tabbâra**, ag. mak., s. 549, 556, 558; **Sarbay**, "**Hiz. İbrâhîm'in Gerçek Babası**", s. 52; **Üstüner**, ag. mak. s. 94.
47. **S. Kutub**, **fî Zılâlî'l-Kur'ân**, II, 1138; **Kuzgun**, **Dinler Tarihi**, I, 156.
48. **Barnabas İncili**, (23), s. 83.
49. **'Abdulfettâh Tabbâra**, ag. mak., s. 549.
50. **Mevdûdî**, **Tevhîd**, I, 422; a. mlf., **Tefhîm**, I, 566.
51. **İbnu'l-Esir**, **el-Kâmil**, I, 96; **'Âlûsî**, **Rûhu'l-Me'ânî**, VII, 205.
52. **Kurtubî**, **el-Câmi'**, XV, 97-98.
53. **Barnabas İncili**, (26), s. 89-91. Konunun yer aldığı başka yerler için bkz., ay-

- nı kaynak, (26), s. 87; (80), s. 171.
54. 'Nemrud', "sultan, kral, melik, hükümdar" demektir, özel isim değildir. Dolaşısıyla Nemrud'un isminin tesbitinde ihtilaf edilmiştir. Bkz., **Sarıkcıoğlu, Dinler Tarihi**, s. 23.
55. **Gazâli, el-Kıstâs**, s. 15.
56. **Sâffât** (37), 88-90.
57. **İbn Kesir, Kasas**, I, 201.
58. **Sâffât** (37), 91-93.
59. **İbnu'l-Esir, el-Kâmil**, I, 96-97.
60. **İbnu'l-Kelbi, Esnâm**, s. 22, 37.
61. **Dârimî, Mukaddime**, I.
62. **Enbiyâ'** (21), 36.
63. 'Âl-i 'Imrân (3), 173.
64. **Beyheki, Şu'abu'l-İmân**, II, 30; **İbn Kesir, Tefsir**, II, 147, V, 345.
65. **Barnabas İncili**, (27-28), s. 92-93, (208), s. 346.
66. **Demirci, D. Dejenereasyonu**, s. 48.
67. **İbn Sa'd, Tabakât**, I, 46; **Yazır, Kur'an Dili**, III, 1965; **Ş. Sâmî, Kâmûs**, V, 3913 (Kûsâ mad.); **Ahmed Sousa, el-'Arab ve'l-Yehûd fî't-Târih**, 8. baskı, Dimaşk, s. 555.
68. **İbn Kesir, Tefsir**, III, 441; **İbn Haldûn, Târih**, II, 35; **Çığ, İbrahim Peygamber**, s. 88, 89.
69. 'Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, VIII, 168.
70. **Çığ, İbrahim Peygamber**, s. 88, 89.
71. "Lût Gölü"nün tarihî ve coğrafî durumu hakkında geniş bilgi için bkz., **Dar-kot, Besim, "Lut Gölü"**, İslâm Ansiklopedisi (İA), İst., 1993, VII, 91-93.
72. **Ateş, Çağdaş Tefsir**, IX, 160.
73. **Mevdûdî, Tefhim**, IV, 247.
74. **İ. R. el-Fârûkî - L. L. el-Fârûkî, Kültür Atlası**, s. 24.
75. **İbn 'Âşûr, Tefsir**, VIII, 230.
76. Fenikeliler hakkında geniş bilgi için bkz., **Tok, Gökhan, "Fenikeliler"**, Bilim ve Teknik, 399. sayı, Şubat 2001, s. 91-95.
77. **Ahmed b. Hanbel**, II, 350; **Buhârî, Sahih**, Enbiyâ', 11, 15.
78. **İbn Kesir, Tefsir**, VI, 167.
79. Bkz., 'A'râf (7), 70; 'Ahkâf (46), 22.
80. **Kurtubî, el-Câmi'**, X, 38; **Ebü's-Su'ûd, 'Irşâdu'l-'Akli's-Selim**, V, 84; 'Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, XIV, 69.
81. 'Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, XIV, 14.
82. **Barnabas İncili**, (115), s. 220.
83. **Mevdûdî, Tefhim**, II, 415.
84. **İbn Kesir, Tefsir**, VII, 443.
85. **Ateş, Çağdaş Tefsir**, İst., 1989, IV, 327, VI, 327; **Bozkurt, Nebi, "Fuhuş"**, Di-yânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), İst., 1996, XIII, 212.
86. **İbn 'Âşûr, Tefsir**, VIII, 232; **Öztürk, Temel Kavramlar**, s. 725-726 (Zina mad.), (İbn Kayyim'den alınmıştır).
87. Bkz., **Taberî, Târih**, I, 280; **İbn Kesir, Kasas**, I, 268.

88. Bkz., **Sarbay**, Ahmet, "Lût Kavminin İzlerini Ararken", Târih ve Medeniyet, 12. sayı, İst., Şubat 1995, s. 56.
89. **Barnabas İncili**, (80), s. 171.
90. **S. Kutub**, *fi Zılâli'l-Kur'an*, V, 2733.
91. **S. Kutub**, *fi Zılâli'l-Kur'an*, V, 2613.
92. **İbn Haldûn**, *Mukaddime*, II, 302; **Merâğî**, *Tefsîr*, VIII, 207.
93. **Mevdûdî**, *Tefhîm*, II, 61. Ayrıca bkz., **S. Kutub**, *fi Zılâli'l-Kur'an*, V, 2733.
94. **İbn Mâce**, *Fiten*, 22.
95. **Atik**, M. Kemal, "Kur'an'da Lût Kavmi ve Düşündürdükleri", Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2. sayı, Kayseri, 1988, s. 301-302 (76. dipnot); **Coşkun**, Ahmet, *İlim ve İslamın Işığında AIDS*, 4. baskı, İst., 1993, s. 44-45. Cinsel ilişkilerle bulaşan hastalıklar ve zararları hakkında daha geniş bilgi için bkz., **Örs**, Yaman, "Tıp Evrimi Yönünden AIDS", *Bilim ve Teknik*, 19. cilt, 219. sayı, Şubat 1986, s. 40-41; **Öğün**, Sabahattin, "Kanser ve AIDS Akraba mı?", *Bilim ve Teknik*, 20. cilt, 233. sayı, Nisan 1987, s. 7-10; **Ömer b. Mahmûd b. 'Abdillâh**, *et-Tıbbu'l-Vikâ'iyu fi'l-İslâm*, 1. baskı, Dâru's-Sekâfe, 1990, s. 171-176; **Kheller**, Colm, "Çağımızın Sinsi Canavarı: AIDS", *İnsan ve Kainat*, 99. sayı, 1993, s. 20-21; **Mellinger**, Brett C. - **Smith**, Arthur D., *Sexually Transmitted Diseases and Other Lesions of the External Genitalia*, (Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıklar ve Dış Genital Organların Diğer Lezyonları), (çev., Kamil Ergun, Tülin Ergun), İst., 1994; **Namal**, Arın, "AIDS'le Sona Yürümek", *Bilim ve Ütopya*, 36. sayı, İst., Haziran 1997, s. 36-37; **'Abdulmün'im Kandîl**, *et-Tedâvâ bi'l-Kur'an*, *Mektebetu't-Türâsi'l-İslâmî*, Kâhire, s. 71-75; **Gülşâcan**, Murat, "AIDS", *Bilim ve Teknik*, 413. sayı, Nisan 2002, s. 80-85.
96. **Ahmed b. Hanbel**, III, 382; **İbn Mâce**, *Hudûd*, 12; **Tirmizî**, *Hudûd*, 24.
97. **Ahmed b. Hanbel**, I, 309, 317.
98. **İbn Mâce**, *Fiten*, 27.
99. **Zehebî**, *Kebâ'ir*, s. 46 vdd.
100. Konuya ilişkin başka âyetler için bkz., *Sad* (38), 12-13; *Kamer* (54), 33.
101. **Akman**, Arif, "Sodom ve Gomorra", *Bilim ve Teknik*, 152. sayı, 13. cilt, Ank., Temmuz 1980, s. 18-19. Ayrıca bkz., **Mevdûdî**, *Tefhîm*, IV, 61.
102. **Mevdûdî**, *Tevhîd*, I, 440: a. mlf., *Tefhîm*, V, 513.
103. **Mevdûdî**, *Tevhîd*, I, 440.
104. **Mevdûdî**, *Tefhîm*, IV, 61.
105. **S. Kutub**, *fi Zılâli'l-Kur'an*, V, 2614; **Tantâvî**, *el-Cevâhir*, XIII, 96.
106. **Bernhard Heller**, "Lût", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İst., 1977, VII, 91.
107. **Mehrân**, *Dirâsât*, I, 302.
108. **İbn Ebî'd-Dünyâ**, *el-Ukûbât*, s. 124 (no. 185); **Fahreddin er-Râzî**, *Tefsîr*, XVIII, 47; **İbn Kesîr**, *Kasas*, I, 289; a. mlf., *Tefsîr*, IV, 276; **Yazır**, *Kur'an Dili*, IV, 2805, V, 2212.
109. Şu'ayb(as)'ın M. Ö. 1500'lü yıllarda yaşadığı da söyleniyor. Bkz., **Mevdûdî**, *Tefhîm*, II, 418.
110. **'Âlûsî**, *Rûhu'l-Me'ânî*, VIII, 175.
111. **Taberî**, *Târih*, I, 310.

112. **İbn Kesir**, **Kasas**, I, 300; a. mlf., **Tefsir**, VI, 168. İbn Kesir bu hadisi garîb olarak niteler.
113. Bkz., 'A'râf (7), 85; Hûd (11), 84; 'Ankebût (29), 36.
114. Bkz., Hicr (15), 78; Şu'arâ' (26), 176; Sad (38), 13; Kaf (50), 14.
115. Krş., 'Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, IX, 6; **Yazır**, **Kur'ân Dili**, V, 3071, 3640. Şu-'ayb(as)'ın üç ümmete birden gönderildiği de söylenmektedir. Bkz., **İbn Kesir**, **Tefsir**, VI, 168.
116. **İbn Sa'd**, **Tabakât**, I, 48; **Ateş**, Süleyman, **Gerçek Din Bu**, yeni ufuklar neşriyat, Ist., II, 213. 'Kantûrâ' kelimesi **İbnu'l-Esir**'in el-Kâmil adlı eserinde 'Katûrâ' şeklinde geçmektedir. Bkz., I, 123. Benû Kantûrâ'nın Türkler oldukları (bkz., **Ahmed b. Hanbel**, V, 40; **Ahmed Rifat**, **Lûgât**, I, 15 (İbrâhîm Halilullah mad.), VI, 20 (Katûrâ mad.) ve Medîne'de/Yesrib'de bulundukları (bkz., **Hamîdullah**, Muhammed (M. Hamîdullah bu vesikaları derleyendir), **Mecmû'atu'l-Vesâ'iki's-Siyâsiyyeti li'l-Ahdî'n-Nebeviyyi ve'l-Hulâfeti'r-Râşide-ti**, 5. baskı, Dâru'n-Nefâ'is, Beyrut, 1985/1405, s. 180, no., 96) rivâyet edilmektedir.
117. **Ahmed Rifat**, **Lûgât**, I, 15 (İbrâhîm Halilullah mad.), VI, 20 (Katûrâ mad.).
118. **Yâkût el-Hamavî**, **Mu'cem**, V, 77 (Medyen mad.); **İbn Haldûn**, **Târih**, II, 43; **Ş. Sâmî**, **Kâmûs**, VI, 4244, 4245 (Medyen mad.); **Ahmed Rifat Efendi**, **Lûgât**, VI, 230 (Meyden mad.). Ayrıca bkz., **Fr. Buhl**, "Medyen", **IA**, VII, s. 473.
119. **Ş. Sâmî**, **Kâmûs**, III, 1624 (Tebûk mad.).
120. **Yâkût el-Hamavî**, **Mu'cem**, I, 291 (Eyke mad.); **Mevdûdî**, **Tevhîd**, I, 447-448, 449; **Telhîm**, II, 63-64, 581, IV, 65.
121. **İbn Kesir**, **Tefsir**, VI, 168.
122. **Yazır**, **Kur'ân Dili**, V, 3640.
123. **Ahmed Rifat**, **Lûgât**, I, 334 (Eyke mad.).
124. **Yâkût el-Hamavî**, **Mu'cem**, I, 291 (Eyke mad.).
125. **Mevdûdî**, **Tevhîd**, I, 448; a. mlf., **Telhîm**, IV, 65.
126. Bkz., **Ebû Hayyân**, **el-Bahr**, IV, 338.
127. Resûlullah'ın bu konuya dair bazı sözleri aşağıda zikredilecektir.
128. **Buhârî**, **Sahîh**, Enbiyâ', 24; **Müslim**, İmân, 252 (160); **İbnu'l-Esir**, **el-Kâmil**, II, 49.
129. **Tirmizî**, Menâkıb, 68. Aynı manada başka bir hadîs için bkz., **Dârimî**, Siyer, 66; **İbn Mâce**, Menâsik, 103.
130. **Enfâl** (8), 32.
131. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz., **İbn Sa'd**, **Tabakât**, I, 210-212.
132. Geniş bilgi için bkz. **İbn Hişâm**, **Sîre**, II, 106-111; **Taberî**, **Târih**, II, 448-454; **İbnu'l-Cevzî**, **el-Muntazam**, III, 45-52; **İbnu'l-Esir**, **el-Kâmil**, II, 101-104.
133. Krş., **Mevdûdî**, **Telhîm**, II, 421.
134. **Mevdûdî**, **Tevhîd**, I, 450; a. mlf., **Telhîm**, IV, 67.
135. **Ateş**, **Çağdaş Tefsir**, VI, 513.
136. 'Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, VIII, 165.
137. **Semerkindî**, **Bahr**, II, 141.

138. 'Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî, VIII, 177; R. Rızâ, Menâr, VIII, 525, 526. Ayrıca bkz., Ateş, Çağdaş Tefsir, III, 367.
139. İbn Kesir, Kasas, I, 289, 290, 291; a. mlf., el-Bidâye, I, 173-174; Mevdûdî, Tevhîd, I, 448, 450; Tefhîm, IV, 65. Ayrıca bkz., Ateş, Çağdaş Tefsir, V, 75.
140. Pazarbaşı, Medeniyet, s. 278.
141. Fahreddin er-Râzî, Tefsir, XIV, 174.
142. Zehebî, Kebâ'ir, s. 196 vdd.
143. Cerrahoğlu, ag. mak., s. 27.
144. Yazır, Kur'an Dili, IV, 2263; Ateş, Süleyman, Haram Olan Eylemler, Ist., 1997, s. 44.
145. Tirmizî, Büyü', 9.
146. İbn Mâce, Fiten, 22.
147. er-Râğîb el-İsfahânî, Müfredât, s. 636 (F-S-D mad.); İbn Manzûr, Lisân, X, 261 (F-S-D mad.); Âsım Ef., Kâmûs, I, 1240 (F-S-D mad.).
148. E. Çelebi, Seyahatnâme, IX, 296.
149. Yazır, Kur'an Dili, I, 348.
150. Barnabas İncili, (164), s. 299.
151. Konuya ilişkin başka bir âyet için meselâ bkz., Şu'arâ' (26), 22.
152. İbnu'l-Esir, el-Kâmil, I, 171.
153. Buhârî, Sahih, Ahkâm, 34.
154. İbnu'l-Esir, el-Kâmil, I, 172; İbn Kesir, Tefsir, VI, 232.
155. İbnu'l-Esir, el-Kâmil, I, 172; İbn Kesir, Kasas, II, 144.
156. İbn Kesir, Kasas, II, 9-10.
157. Kasas (28), 11.
158. İbnu'l-Esir, el-Kâmil, I, 173.
159. İbnu'l-Esir, el-Kâmil, I, 173; 'Aynî, 'Umdetü'l-Kârî, XIII, 21.
160. Sarbay, "Kur'an Arkeolojiye de Rehber", Tarih ve Medeniyet, 11. sayı, Ocak-1995, s. 60, 61.
161. Bucaille, Maurice, La Bible le Coran et la Science, (Müsbet İlim Yönünden Tevrât, İnciller ve Kur'an), (ter., Mehmed Sönmez), Ist., 1987, s. 368, 369.
162. Günaltay, M. Şemseddin, Yakın Şark III/Sûriye ve Filistin, Ank., 1987, s. 297, 298, 299; Sarbay, "Kur'an Arkeolojiye de Rehber", s. 60. Ayrıca bkz., Yazır, Kur'an Dili, IV, 2259.
163. Günaltay, Y. Şark III, s. 112.
164. "Kadeş savaşı" hakkında geniş bilgi için bkz., Günaltay, M. Şemseddin, Yakın Şark II/Anadolu, Ank., 1987, s. 99-113; Seyyid Tevfik, el-'Uksur/Târihu'l-'İlmâreti fî Mısri'l-Kadîme, Dâru'n-Nehzati'l-'Arabiyye, Kâhire, 1990, s. 51-53; Kınal, Fûruzan, Eski Anadolu Tarihi, Ank., 1991, s. 112-119; Memiş, Ekrem, Eski Çağ Türkiye Tarihi, 3. baskı, Konya, 2001, s. 74, 126 vd.
165. Özer, Yusuf Ziya, Mısır Tarihi, Ank., 1987, s. 246, 247, 248; Günaltay, Y. Şark II, s. 114, ; a. mlf., Y. Şark III, s. 112; S. Tevfik, el-'Uksur, s. 54, 55; Kınal, Anadolu Tarihi, s. 119; Darga, A. Muhibbe, Hitit San'atı, Ist., 1992, s. 21; Sarbay, "Kur'an Arkeolojiye de Rehber", s. 61; Akurgal, Ekrem, Anadolu Kültür Tarihi, 7. baskı, Ank., 1998, s. 99; Ceram, C. W. Tanrıların

- Vatanı Anadolu**, (Türkçesi, Esat Nermi Erendor), 5. baskı, 1st., 1999, s. 129, 130; **Çığ**, Muazzez İlmiye, **Hititler ve Hattuşa**, 1st., 2000, s. 145.
166. **Sarbay**, "Kur'ân Arkeolojiye de Rehber", s. 61.
167. Bilgi için bkz., **Şu'arâ'** (26), 14, 19-20; **Kasas** (28), 15.
168. **Mevdûdî**, **Tefhîm**, IV, 171, 173.
169. **İstahri**, **Mesâlik**, s. 20.
170. **S. Tevfik**, **el-'Uksur**, s. 55. Heredot'un, Mineptah'ı 'Sizostris' şeklinde zikrettiği söylenmektedir. Bkz., **Özer**, **Mısır**, s. 249.
171. **Sarbay**, "Kur'ân Arkeolojiye de Rehber", s. 61.
172. **Ahmed b. Hanbel**, IV, 394; **Buhârî**, **Sahih**, Enbiyâ', 33; **Müslim**, Fezâ'ilu's-Sahâbe, 12/70.
173. **Ahmed b. Hanbel**, I, 316, 322; **Taberânî**, XI, 328 (Hadis no, 12179).
174. **Bucaille**, **Tevrât, İnciller ve Kur'ân**, s. 369, 370, 372; **Mehrân**, **Dirâsât**, II, 223; **S. Tevfik**, **el-'Uksur**, s. 49; **Shanti Menon**, Discover, Ocak 1996, "Ram-ses'in Elli Oğlu", (çeviri, Sinan Kılıç), Bilim ve Teknik, 339. sayı, 29. cilt, Şubat 1996, s. 41. Ayrıca bkz., **Günaltay**, **Y. Şark III**, s. 112, 296.
175. **Bucaille**, **Tevrât, İnciller ve Kur'ân**, s. 367; **Mevdûdî**, **Tefhîm**, II, 76; a. mlf., **Kur'ân'da Firavun**, (derl., Ahmed İdris), (ter., Ömer Turan), 1st., 1993, s. 16, 25.
176. **Bucaille**, **Tevrât, İnciller ve Kur'ân**, s. 373, 379, 380-381; **Mevdûdî**, **Tefhîm**, II, 85, 362; a. mlf., **Firavun**, s. 25, 67; **Sarbay**, "Kur'ân Arkeolojiye de Rehber", s. 62. Ayrıca bkz., **S. Tevfik**, **el-'Uksur**, s. 56; **I. Finkelstein – N. Silberman**, "Kutsal Kitabın İzinde", Cogito, 27. sayı, 2001, s. 23.
177. **Bakara** (2), 49; 'A'râf (7), 141.
178. **Halefullah**, Muhammed Ahmet, **el-Fennu'l-Kasasiyyu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 4. baskı, Kahire, 1972, s. 21-22, 116 vdd., 131 vdd., 162, 171 vdd., 178-180 vdd., 252-257, 267; **Cerrahoğlu**, İsmail, **Tefsir Usûlü**, Ank., 1983, s. 172; **Şimşek**, **Kıssalar**, s. 50, 52, 54; a. mlf., **Günümüz Tefsir Problemleri**, 1st., 1995, s. 249, 250, 252; **Şengül**, İdris, **Kur'ân Kıssaları Üzerine**, İzmir, 1994, s. 39, 122, 123, 130, 131, 132, 133, 134.
179. Konuya dair başka âyetler için meselâ bkz., **Kasas** (28), 29-40.
180. **Yazır**, **Kur'ân Dili**, IV, 2230.
181. **Mevdûdî**, **Firavun**, s. 30. Ayrıca bkz., **Gazâlî**, **K. A. Yöntem**, s. 224, 227.
182. **İbn Kesir**, **Tefsir**, V, 290.
183. **Yûnus** (10), 78.
184. **Mü'min** (40), 26.
185. Bütün bu olayların anlatıldığı başka âyetler için bkz., 'A'râf (7), 103-126; **Yûnus** (10), 79-81; **Şu'arâ'** (26), 10-51; **Neml** (27), 7-13; **Kasas** (28), 30-32.
186. **Şa'râvî**, **Mu'cizetu'l-Kur'ân**, s. 429.
187. **Yazır**, **Kur'ân Dili**, IV, 2234.
188. **Buhârî**, **Sahih**, Enbiyâ', 28; **Müslim**, Hayz, 18/75, Fedâ'il, 42/155; **Tirmizî**, **Tefsir**, 33.
189. **Taberî**, **Târîh**, I, 388, 394-395; a. mlf., **Câmi'u'l-Beyân**, IX, 34-39; **İbnu'l-Esir**, **el-Kâmil**, I, 186. Ayrıca bkz., **Fahreddin er-Râzî**, **Tefsir**, XIV, 217; **İbn Kesir**, **el-Bidâye**, I, 248; **Yazır**, **Kur'ân Dili**, IV, 2268-2269.

190. Bkz., **Buhârî, Sahîh**, Tefsîr, 30, 44; **İbn Kesîr, Tefsîr**, VII, 233.
191. Konuyla ilgili başka âyetler için meselâ bkz., En'âm (6), 40-41; Yûnus (10), 21-23; Nahl (16), 53-54; İsrâ' (17), 67, 83; Rûm (30), 33; Zümer (39), 8, 49-50; Fus-silet (41), 51; Duhân (44), 12-15.
192. **'Fıtrat'** şu şekilde tarif edilmiştir: "Kişinin, doğuştan, Allah'a inanmaya, O'na ibadet etmeye ve ahlâkî esaslara uymaya yatkın/meyilli ol[arak yaratıl]masıdır." Bkz., **Yasin Muhammed, "Fıtrat ve İslâm Psikolojisi"**, (Orijinal adı: Fitrah and Its Bearing on the Principles of Psychology), (çev., F. Mehveş Kanyani), İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi, III. Cilt, II. sayı, 1st., 1995, s. 44, 45, 49. Ayrıca bkz., **Öztürk, Fıtrat**, s. 11. Bazıları da fıtratın tarifini şöyle yapmışlardır: "Allah'ın insanları, kendisini bilmek, birliğini ve kendisinden başka ilah olmadığını kabul etme istidadı üzere yaratmasıdır." Bkz., **Nesefî, Ebu'l-Bere-kât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, Tefsîru'n-Nesefî**, 1st., 1984, III, 272.
193. **S. Kutub, fî Zılâli'l-Kur'ân**, V, 3041.
194. **Tirmizî, Da'avât**, 69.
195. **'A'râf** (7), 168.
196. **Sarbay, "Kur'an Arkeolojiye de Rehber"**, s. 61.
197. **İbn Kayyım el-Cevziyye**, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, **Hikmetu'l-İbtîlâ, (Belâ ve İmtihan)**, (ter., Ahmed Pakalın), 1st., 1998, s. 40-42. Konuya ilişkin olarak daha geniş bilgi için bkz., **İbn 'Abdisselâm, 'İzzuddîn 'Abdul'azîz, el-Fitenû ve'l-Belâyâ ve'l-Mihanû ve'r-Rezâyâ**, (thk., İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1. baskı, 1992/1413.
198. Konu hakkında başka âyetler için meselâ bkz., Enbiyâ' (21), 47; Rûm (30), 44.
199. **Buhârî, Sahîh**, Tıb, 43, 44, 45, 54. Ayrıca bkz., **Ahmed b. Hanbel**, II, 387.
200. **Ahmed b. Hanbel**, I, 389, 438, 440; **Buhârî, el-Müfred**, 407/909, s. 313; **İbn Mâce**, Tıb, 43; **Tirmizî, Siyer**, 47.
201. **Mevdûdî, Tefhîm**, IV, 27.
202. **Sousa, el-'Arab ve'l-Yehûd**, s. 608.
203. **Mehrân, Dirâsât**, I, 281.
204. Mısır'dan çıkış tarihinin, M. Ö. 1335 (bkz., **Günaltay, Y. Şark III**, s. 107 (172. dipnot) veya M. Ö. 1290 (bkz., **Sousa, el-'Arab ve'l-Yehûd**, s. 608) ve aşûrâ günû olduğu da (Bkz., **Ahmed b. Hanbel**, I, 310; **Buhârî, Sahîh**, Enbi-yâ', 26) bildirilmektedir.
205. Konu hakkında başka âyetler için meselâ bkz., Bakara (2), 50; 'A'râf (7), 136; İsrâ' (17), 103; Zühruf (43), 55; Duhân (44), 24; Zâriyât (51), 40.
206. **Barnabas İncili**, (38), s. 109.
207. **Barnabas İncili**, (68), s. 154.
208. **İbn Kesîr, Tefsîr**, VII, 131.
209. **İbn Kesîr, el-Bidâye**, III, 179.
210. **Tevbe** (9), 40.
211. **Buhârî, Sahîh**, Menâkıb, 25; **Müslim**, ez-Zühd ve'r-Rekâ'ik, 19/75. Ayrıca bkz., **İbnu'l-Esîr, el-Kâmil**, II, 105.
212. **Tirmizî, Tefsîr**, XI (Yûnus sûresi); **Ahmed b. Hanbel**, I, 240; **el-Hâkim en-Nisâbüri, el-Müstedrek**, II, 370 (Kitâbu't-Tefsîr, Tefsîru Sûreti Yûnus, 420/3303).

213. **Harman**, Ömer Faruk, "**Firavun**", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ist., 1996, XIII, 120-121. Ayrıca bkz., **Mevdûdî**, **Tefhîm**, III, 261.
214. Aynı konuya dair başka bir âyet için meselâ bkz., *Secde* (32), 29. Bu gibi durumlarda imânın kabul edilmediğini ifade eden hadisler de vardır. Meselâ bkz. **İbn Mâce**, *Zühd*, 30.
215. **Yazır**, **Kur'ân Dili**, IV, 2272.
216. Bunların, Sînâ Yarımadası'nda askerî bir garnizon olan Mafka sâkini Mısırlılar olduğu da söylenmektedir. Bkz. **Mevdûdî**, **Tefhîm**, II, 88.
217. 'A'râf (7), 138.
218. **Ahmed b. Hanbel**, V, 218; **Tirmizî**, *Fiten*, 18; **Taberî**, **Câmi'u'l-Beyân**, IX, 45-46; **İbn Kesîr**, **Tefsîr**, III, 464, 465.
219. Rivâyete göre Hz. Mûsâ ilâhî bir emirle Tûr-ı Sînâ'ya çağrılınca İsra'ioğullarını, Nabi Sâlih ile Tûr-ı Sînâ arasındaki Vâdî'sh-Şeyh'e bırakmıştı. Bkz., **Mevdûdî**, **Tefhîm**, II, 91.
220. **Ahmed b. Hanbel**, I, 271; **Taberânî**, XII, 42 (Hadis no., 12451).
221. **Barnabas İncili**, (33), s. 102.
222. **Mevdûdî**, **Tefhîm**, I, 79. Ayrıca bkz., **Örs**, Hayrullah, **Musave Yahudilik**, Ist., 1966, s. 103.
223. **Ahmed b. Hanbel**, I, 324; **Buhârî**, **Sahih**, Eşribe, 30; **Tirmizî**, *Menâkıb*, 6.
224. **Ahmed b. Hanbel**, V, 215-216; **Müslim**, *İmân*, 269; **İbn Hibbân**, *Hacc*, 3801; **Taberânî**, XII, 123-124 (Hadis no., 12756).
225. **Taberânî**, XVII, 17 (Hadis no., 12).
226. **Taberânî**, XI, 358 (Hadis no., 12283).
227. Bu bilgiler için bkz., **İbn İshâk**, *Sîre*, (234 ve 237. fıkralar), s. 170, 171; **İbn Hişâm**, *Sîre*, I, 235; **Taberî**, *Târih*, II, 416; **İbnu'l-Esir**, *el-Kâmil*, II, 66-75.
228. **Taberânî**, XI, 302-303 (Hadis no., 12067).
229. Bu özet bilgiler için bkz., **İbn İshâk**, *Sîre*, (281-282. fıkralar), s. 194-197; **İbn Hişâm**, *Sîre*, I, 238-252; **Ahmed b. Hanbel**, I, 202-203; **İbnu'l-Cevzî**, *el-Muntazam*, II, 374-384; **İbnu'l-Esir**, *el-Kâmil*, II, 76-82; **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Ist., 1989, I, 212-216. Hz. Peygamber ve ashabına yapılan zulûm ve işkenceler hakkında daha geniş bilgi için, **Asım Uysal** tarafından hazırlanan ve 1991 tarihinde Konya'da yayınlanan 510 sayfalık, "**Peygamberimize ve Ashabına Yapılan İşkenceler**" adlı kitaba bakılabilir.
230. Hicretin faziletine dair ayrıca bkz., 'Âli-İmrân (3), 195; *Enfâl* (8), 72; *Nahl* (16), 110.
231. **Mevdûdî**, **Tefhîm**, II, 76; a. mlf., **Firavun**, s. 15-16; **Afetinan**, **Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, 2. baskı, Ank., 1987, s. 223, 233; **Sarıkoğlu**, **Dinler Tarihi**, s. 32. Ayrıca bkz., **Kurhan**, *Mürûvvet*, "Eski Mısır Orta İmparatorluk Devrinde Siyâsî ve Dînî Durum", *Belleten*, 57. cilt, 220. sayı, Ank., Aralık 1993, s. 709 vdd.
232. **Yazır**, **Kur'ân Dili**, V, 3734; **Mevdûdî**, **Tefhîm**, III, 248, IV, 183-184, V, 143, VII, 29; a. mlf., **Dört Terim**, s. 61-64; a. mlf., **Firavun**, s.100, 101, 157. Ayrıca bkz., **Afetinan**, **Mısır Tarihi**, s. 223, 233.
233. Buna benzer farklı görüşler için bkz., **Siddîkî**, **T. Kavramı**, s. 111.
234. **Kurtubî**, *el-Câmi'*, VII, 261; **İbn Kesîr**, **Tefsîr**, III, 456.

235. **Kurtubî, el-Câmi'**, VII, 261.
236. **el-Askerî, el-Fürûk**, s. 11-12.
237. **Mü'min** (40), 29.
238. **Zühurf** (43), 51.
239. **er-Râğıb el-İsfahânî, Müfredât**, s. 336, 337 (RAB mad.); **Yazır, Kur'ân Dili**, I, 63, 64. Ayrıca bkz., **Atay, İnanç Esasları**, s. 104-106.
240. **Günaltay, Y. Şark II**, s. 107-113.
241. **Kasas** (28), 38.
242. **er-Râğıb el-İsfahânî, Müfredât**, s. 407 (S-R-Fmad.); **Âsım Ef., Kâmûs**, III, 614 (S-R-Fmad.).
243. **er-Râğıb el-İsfahânî, Müfredât**, s. 714, 715 (K-F-R mad.); **Âsım Ef., Kâmûs**, II, 662 (K-F-R mad.).
244. **Öztürk, Temel Kavramlar**, s. 264 (İsraf mad.).
245. **Ahmed b. Hanbel**, II, 218. Ayrıca bkz., **Buhârî, Sahih**, Menâkibu'l-Ensâr, 29.
246. **Mevdûdî, Tefhim**, II, 362; a. mlf., **Firavun**, s. 66-67; **Kuzgun, Dinler Tarihi**, I, 143. Evliyâ Çelebi Firavun'un boğulduğu yerin Karan şehri yakınlarında 'Kolundur' boğazı olduğunu söylemektedir. Bkz., **Seyahatnâme**, IX, 300. Mineptah'ın saltanat süresi konusunda kesin bir rakam vermek henüz mümkün değildir. Ancak bu süre en az 10 yıldır. Çünkü R. P. de Vaux'un da belirttiği gibi saltanatının onuncu yılı belgelerle sabittir. Manethan ise Mineptah'ın iktidarda 20 yıl kaldığını söylemektedir. Drioton ile Vandier bu konuda iki ihtimal üzerinde durmaktadırlar: Biri, 1234'ten 1224'e kadar 10, diğeri ise Rowton kronolojisine göre olup 1224'ten 1204'e kadar 20 yıllık bir süredir. Bkz., **Bucaille, Tevrât, İnciller ve Kur'ân**, s. 370-371. Ayrıca bkz., **Mehrân, Dirâsât**, II, 223-224, 250, 308, 328.
247. 'Krallar Vâdisi', Nil'in batı kıyısında, Karnak ve Luksor'un (yeni imparatorluğun dev direkli salonu ve tapınağının bulunduğu yer) karşısında; Deyre'l-Bahari yarının arkasındadır. Bir zamanki Theben'in nekropolünün (yer altı metazlığının) geniş, şimdi çöl görünümündeki sahası içindedir. Tutmes I'den itibaren hükümdarlar burada toprağa verilmiştir. Bkz., **Meydan Larousse**, Ist., 1992, VII, 567 (Krallar vâdisi mad.); **S. Tefvik, el-'Uksur**, s. 261; **Ceram, Tanrılar**, s. 133; **Shanti Menon**, ag. mak., s. 41.
248. **Bucaille, Tevrât, İnciller ve Kur'ân**, s. 373, 379, 380-381; **Mevdûdî, Tefhim**, II, 85, 362; a. mlf., **Firavun**, s. 25, 67; **Sarbay, "Kur'ân Arkeolojiye de Rehber"**, s. 62. Ayrıca bkz., **S. Tefvik, el-'Uksur**, s. 56.
249. **Ahmed b. Hanbel**, III, 148, 248; **Buhârî, Sahih**, Cenâ'iz, 68.
250. **Buhârî, Sahih**, Enbiyâ', 32; **Nesâî**, Ebû 'Abdirrhan Ahmed b. Şu'ayb, Sünenü'n-Nesâî, Ist., 1981, Kıyâmu'l-Leyl, 15.
251. **Sofuoğlu**, Mehmed, **Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, Ist., 1987, III, 1262.
252. **Sad** (38), 30.
253. **Mehrân, Dirâsât**, III, 157, 160. Hz. Süleymân dönemiyle ilgili başka rakamlar da verilmektedir: M. Ö. 974-932, (bkz., **Mehrân, Dirâsât**, III, 159); M. Ö. 973-922, (bkz., a. eser, III, 173, 3. dipnot); M. Ö. 970-935, (bkz., **Ateş, Çağdaş Tefsir**, Ist., 1988, I, 204); M. Ö. 965-926, (bkz., **Mevdûdî, Tefhim**, III, 83).

254. **Ateş, Çağdaş Tefsir**, I, 204.
255. **Ahmed b. Hanbel**, I, 316; **Tirmizî**, Tefsîru'l-Kur'ân, 35; **el-Hâkim en-Nisâbü'rî**, **el-Müstedrek**, II, 459-460 (Kitâbu't-Tefsîr, Tefsîru Sûreti Sebe' 722/3585-723/3586).
256. **Mevdûdî, Tefhîm**, IV, 521.
257. **Ebü'l-Fidâ**, 'Imâdüddîn İsmâ'il b. Muhammed b. 'Omer, **Takvîmu'l-Bûldân**, Dâru Sâdır, Beyrut (Paris, 1840 tab'ından basılmıştır), s. 97; **Hitti, İslâm Tarihi**, I, 86; **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 440; **Ateş, Çağdaş Tefsir**, İst., 1990, VII, 247. Me'rib'in târihi ve coğrafi yeri ve önemi hakkında daha detaylı bilgi için bkz., 'Abdul'alim 'Abdurrahmân Hızır, **Me'fâhîmu Coğrafiyyetin fi'l-Kasasi'l-Kur'ân**, Dâru's-Şurûk, Cidde, 1981, s. 161-211.
258. **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 441; a. mlf., **Tefhîm**, IV, 521.
259. **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 440. Sebe'liler hakkında daha geniş bilgi için bkz., **Mehrân**, Muhammed Beyyûmî, **Târihu'l-'Arabî'l-Kadîm**, İskenderiyye, 1988, s. 261-328; **Sâlih b. 'Alî, Hazramevî**, I, 105-110; **C. Zeydan, el-'Arab**, s. 158-216.
260. **Taberî, Târih**, I, 470-471.
261. **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 442.
262. **Mehrân, Dirâsât**, III, 158.
263. **Mevdûdî, Tefhîm**, IV, 520.
264. **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 442.
265. **Hitti, İslâm Tarihi**, I, 157.
266. **Hitti, İslâm Tarihi**, I, 151-152.
267. **Mevdûdî, Tefhîm**, IV, 522.
268. **Mevdûdî, Tefhîm**, IV, 517.
269. **Taberânî**, VIII, 245 (Hadis no., 7958).
270. **Müslim**, İmân, 32/126.
271. **Hitti, İslâm Tarihi**, I, 90-91; **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 446-447. Ayrıca bkz., **İstahri, Mesâlik**, s. 24.
272. **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 444, 445; a. mlf., **Tefhîm**, IV, 523.
273. **Ateş, Çağdaş Tefsir**, VII, 247.
274. **Harman**, Ömer Faruk, "Arim", **Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İst., 1991, III, 374. Ayrıca bkz., **Merâğî, Tefsîr**, XXII, 71; **Mehrân, Dirâsât**, I, 317; **Tantâvî, el-Cevâhir**, XVI, 177, 179; **Hitti, İslâm Tarihi**, I, 86.
275. **Lutfî 'Abdulvehhâb Yahyâ, el-'Arab fi'l-'Usûri'l-Kadîme**, 2. baskı, Beyrut, 1979, s. 169; **Mevdûdî, Tevhîd**, I, 445; a. mlf., **Tefhîm**, IV, 522.
276. **es-Savvâf**, Muhammed Mahmud, **Eseru'z-Zünûbi fi Hedmi'l-Ümeme ve-Şu'ûbi**, (Devlet ve Milletlerin Yıkılışında Günahların Rolü), (ter., Ramazan Nazlı), İst., 1987, s. 20.
277. Süleymân (as) ve Belkis hakkında daha geniş bilgi için bkz., **Tâhûn**, Ahmed b. Muhammed, **Süleymân el-Hakîm (as) ve Belkis Meliketü Sebe'**, Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 2. baskı, Kahire, 1993/1414.

Değerlendirme ve Öneriler

Toplumlar fertlere benzerler; nasıl ki her ferdin bir eceli varsa, aynı şekilde toplumların da belli bir süresi vardır ('A'râf/34; Yûnus/49; Nahl/61; Isrâ'/58; Mü'minûn/43; Sebe'/30). Çûnkû hiçbir beşerî toplumun sürekli yaşamayacağı, zamanı ve zemini gelince ortadan kaldırılacağı bildirilmektedir (Isrâ'/58; Buhârî, el-Cihâd ve's-Siyer/59).

O halde yapılması gereken, bu dehşet verici sonu belirlenen süreye kadar erteleyebilmek için önceden gerekli tedbirleri almak, bu yönde gayret göstermektir ki, bu da kuşkusuz yıkıma sebep olan düşünce ve davranış tarzlarını terketmeye, bir başka ifadeyle, ilâhî irâde ile çöküşün nedenleri arasındaki açığı kapatmaya bağlıdır.

Toplumu oluşturan fertlerin müşterek menfî fiil ve fikirlerinin sebep olduğu toplu helâk vukû' bulmadan önce, bu tehlikeli gidişi durdurmak, bataklığa saplananları ikâz etmek için uyarı niteliğinde küçük çaplı birtakım musîbetler gelir. Böylece topluma, bu acılı âkıbete maruz kalmamaları için belli bir mühlet verilir (Hacc/42-44). Bu zaman zarfında

eğer toplumda müsbet yönde bir değişiklik olmazsa (Enfâl/53; Ra'd/11), o zaman çöküşten kurtuluş fırsatı kaç[ırıl]mış olur. Ancak, insanları hayat sahnesinden kaldıran toplu helâkın olabilmesi için, toplumdaki olumsuz düşünce ve davranışların, yıkıma sebep olacak seviyeye ulaşması gerekir. Yoksa her olumsuz fikir ve fiil toplu helâkı gerektirmez. Nasıl ki, her yönüyle kötülüğe batmış bir kimse ateşlik olursa,

“Evet, kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler...” (Bakara (2), 81)

bir toplumda da, sayısal orana bakılmaksızın iyi işlere nisbetle kötülükler çoğalıp, belli bir seviyeye çıkarak açıkça yapılı hale gelir (Buhârî, Fiten/4, 28; Mâlik, Kelâm/9; Müslim, Fiten, 1/1, 2; Tirmizî, Fiten/21, 23), getirilen ilâhî mesajın hiçbir surette gelişme, yaşama ve ayakta durabilme imkan ve ihtimali kalmazsa (Yûsuf/110) artık o toplum hayatta kalma hakkını kaybetmiş, tümüyle helâkı hak etmiş demektir. O insanlar içinde iyilerin bulunması sonucu değiştirmez (Buhârî, Fiten/4, 28; Tirmizî, Fiten/21, 23), -bazı haller dışında- iyiler helâk olacak topluluktan istisnâ edilir ('A'râf/165), kalanlar da tehammülû imkansız olan o elemli cezâyâ hem de kendilerine gönderilen peygamberleri hayatta iken çarptırılır:

“Şüphesiz ki Allah kullarından bir ümmete rahmet etmeyi dilerse o ümmetten evvel peygamberinin ruhunu kabzeder de onu ümmeti için öncü ve dümdar/artçı yapar. Bir ümmetin de helâkını dilerse ona peygamberi sağ iken azap eder. Ümmeti onu yalnladığı ve emrine isyan ettiği için peygamberinin gözü önünde kendilerini helâk eder; onları helâk etmek sûretiyle peygamberin iç[âlem]lerini rahatlatır/ferahlatır” (Müslim, Fezâ'il, 8/24).

Ancak, son peygamberin ümmetinin durumunun bundan biraz farklı olduğu bildirilmektedir:

“Oysa sen onların içinde bulundukça Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah, onlara azap edecek değildi” (Enfâl/33). (Ayrıca bkz., Yûnus/46; Ra'd/40; Mûmin/77.)

Burada unutulmaması gereken önemli bir husus da, top-

lu helâkın dışında kalabilmek için yerine getirilmesi gereken bazı şartların balunmasıdır:

“Kim bir kötülüğü görürse onu eliyle düzeltsin, gücü yetmezse diliyle, buna da gücü yetmezse kalbiyle...” (Tirmizî, Fiten/11).

Bunun için, imkanlar elverdiği ölçüde ilâhî mesajın ayakta durabilmesi ve diğer insanlar tarafından benimsenmesi yönünde çaba sarfetmek gerekir; aksi halde toplu helâktan istisnâ edilme söz konusu olmaz.

“Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirâyet eder)” (Enfal/25)

âyetiyle,

“Allah (cc) Cibrîl’e, filan şehri, sakinleriyle birlikte alt-üst et, diye emreder. Cibrîl, onların arasında sana hiç karşı gelmeyen filan kulun var, der. Bunun üzerine Allah (cc): Sen o şehri onların başına ters çevir/yık, çünkü o kul[um]un yüzünün rengi, (emir ve yasaklarımın ihlal etmesi) hususunda bir an bile değişmemiştir, buyurur” (Beyhekî, Şu’abu’l-İmân, VI/97)

hadîsinde anlatılmak istenen husus herhalde bu olsa gerektir.

Resûlullah’ın şu,

“Doğru bilineni kuvvetle emredecek, kötü bilineni de şiddetle menedeceksiniz. (Yoksa) Allah’ın size bir azap göndermesi kuvvetle muhtemel olur. O zaman siz duâ edersiniz fakat O duânızı kabul etmez” (Tirmizî, Fiten/9)

“İnsanlar zâlimi görüp de ona zulm[ün]den el çektirmezlerse Allah’ın onlara umumi olarak bir azap vermesi muhtemeldir” (Tirmizî, Fiten/8)

“Bir kavim içinde günah işlenir, onlar günah işleyen[ler]den daha kuvvetli oldukları halde on[lar]ı engellemezlerse Allah onlara umumi-topluca bir azap verir” (İbn Mâce, Fiten/20)

sözlerinin bu hususta bize gerekli mesajı verdiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca şurasını da unutmamak gerekir ki, ilâhî mesajı kabul ettirmek için imkanlar nisbetinde gayret sarfedilip de

istenilen sonuç elde edil(e)mez ve neticede iyi kötü ayrını yapılmadan toplu helâk vuku bulursa bile, yapılan o güzel işler, asıl matlup olan uhrevî kurtuluşa vesile olur:

“Allah bir kavme azap indirince, (iyi/kötü) o kavim içindeki her ferde azap isâbet eder. Sonra (kıyâmet gününde) herkes kendi amellerine göre diriltirler” (Ahmed b. Hanbel, II/110; Buhârî, Fiten/19).

Demek ki, çöküşü gerektirecek derecede fenalıkların yaygınlaştığı bir toplumda, sorumluluğunun idrakinde olarak uhdesindeki tebliğ/emr-i bi'lma'rûf nehy-i 'anî'l-münker görevini ifâ eden, ancak tüm çabalarına rağmen başarılı olmayıp da neticede içinde bulunduğu toplumla birlikte helâk edilenler, maddî hayattaki düşünce ve davranışlarına göre diriltilecektir/mu'âmele görecekler.

Eğer sunulan ilâhî mesajı benimseyenler, azaba uğrayacak olanlardan maddî menfaat beklentisi, baskı veya zulüm gibi endişelerle çekinir ya da daha değişik sebeplere binâen ilgisiz ve pasif kalır da, yapmaları gereken 'emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi 'anî'l-münker' görevlerini yerine getirmezlerse o zaman helâk toplu olarak gerçekleşir. Bu nedenle olmalı ki bir hadîste *“şerrinden korkularak kişiye ikrâm edilmesi”* (Tirmizî, Fiten/38), musîbet sebepleri arasında sayılmıştır.

Zîrâ mü'minlerin nitelikleri arasında zikredilen, iyiliği teşvik etmek, kötülöklere engel olmak, rahmete nail olmaya, yani çöküşten kurtulmaya vesîle olur (Tevbe/71).

Buraya kadar insanları felâkete sürükleyen önemli birtakım nedenlerden bahsettik. Bunlardan bazılarının diğerrine nisbetle daha ağırlıklı, bir kısmının diğerrinin sebebi/kaynağı olduğu açıktır. Bu itibarla, en başta gelen asıl yıkım sebeplerinin yanı sıra, ilâhî irâde dışında gelişen diğerr olumsuzlukların da kendilerine göre bu yıkımda payları vardır. Çünkü toplu çöküş, sadece olumsuz bir sebepten dolayı gerçekleşmez. Bu durum, tıpkı Pisagor'un şu kanununa benzemektedir: “İçi sıvı dolu bir kap düşünelim. Kabin içinde muhtelif genişlikte delikler olsun. Sıvının üzeri-

ne herhangi bir ağırlık konulduğu zaman sıvı üzerinde bir basınç meydana gelir. Bu tabi'î olarak kabın her tarafına, özellikle de muhtelif genişlikteki deliklere basınç yapar.” Pisagor bunu şu sözlerle kanunlaştırmıştır:

“Deliklerin üzerine yapılan basınç deliklerin genişliğiyle orantılıdır. Bir başka ifadeyle, deliklerin genişliği arttıkça üzerlerine yapılan tazyik de o nisbette artar. Halbuki kaba yapılan basınç aynıdır” (Muhammed Kutub, İslâm'da Fert ve Cemiyet, (ter. Mehmet Süslü), Hikmet yay. s. 99-100).

Çünkü dînî/ahlâkî hayat bir bütündür, parçalanamaz. Bütün ahlâkî alanlar birbirleriyle az-çok ilişki içindedir. Kişi, dolayısıyla da toplum, eğer hayatının herhangi bir alanında doğru değilse, yanlışlık yapıyorsa, bu bozukluk ve aksaklık diğer alanlara da sirâyet eder ve oralarda da tahrîbât yapar.

Buna göre, maddî-manevî olarak sağlıklı bir yaşam sürdürülmek isteniyorsa, hayatın her alanında, imkanlar nisbetinde doğru yoldan ayrılmamanın, kısaca hidâyette olmanın gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlardan dolayı demek istiyoruz ki, yaşam tarzlarını mutlak irâdenin ortaya koyduğu esaslara göre yapılandırmayıp da neticede çeşitli şekillerde yok edilen milletlerden geriye kalan ve insanoğlunun manevî ve his dünyasına etki edebilecek dînî ve ahlâkî mesaj[lar] yüklü olan arkeolojik eserler, ibret nazarıyla incelenip insanlara hidâyet mesajı sunacak şekilde değerlendirilmelidirler; onların, helâk olmuş insanlar gibi düşünüp davranmasına engel olmalıdırlar; onlar gibi oldukları takdirde onların uğradıkları aynı veya benzeri felâketlerin, şüphesiz kendilerinin de başlarına geleceği uyarısında bulunmalıdırlar:

“Benzerlerinizi yok ettik. Düşünüp ibret alan yok mu?” (Kamer/51). Doğru yolda olanlara da, üzerinde bulundukları hidâyet üzere devam etmeleri, hatta ona daha fazla sarılmaları ve itina göstermeleri gerektiği mesajını vermelidirler.

Çünkü, bütünüyle insanlığı hidâyete getirmek üzere indirilen Kur'ân'ın, bu en mühim işlevini gerçekleştirmek için takip ettiği önemli metotlardan biri de şüphesiz ki, "gözle görüp ibret alma" şeklindedir. Çünkü;

"Haber (ile elde edilen bilgi) gözle görmek (süretiyle elde edilen bilgi) gibi değildir" (Ahmed b. Hanbel, I/215).

Bu konuda Kur'ân'da da çok sayıda âyet bulunmaktadır.

En azından düşünmek gerekmez mi ki, çeşitli gayelere binâen bu kıymetli eserleri el emeği ve göz nuruyla yapıp âhirete intikal edenler neden yok oldular? Sâhip oldukları imkan ve servetler, savundukları ve temsil ettikleri değer ve düşünceler onları, uğradıkları bu zorlu âkıbetten kurtarabildi mi? Şimdi âhirette nerede ve ne durumdalar? Neye göre ve ne gibi mu'âmelelere tâbi tutuluyorlar?

İşte arkeolojik eserler sonraki nesillere, işte bu ruh ve mesajı vermelidirler; çöken toplumların, ilâhî prensip ve esaslara uymadıkları için elîm cezâlarla ortadan kaldırıldıklarını, hatta âhîret hayatının da bu dünyadaki düşünce ve davranışlara göre şekilleneceğini hatırlatıp yeni kuşaklara, bu tür acılı sonlara maruz kalmamalarını tavsiye ederek onları, Kur'ân ve sahîh sünnet çizgisine getirme görevini ifâ etmelidirler.

Nesil sürekli yenilenmekte olduğundan aktivitelerini devamlı muhafaza etme ve gündemde kalma imkanına sâhip olan, bu eserlerin sadece bu yönleridir desek hiç de mübâlağa etmiş olmayız. Bu itibarla sözünü ettiğimiz arkeolojik kalıntılara, -yukarıda da belirtildiği gibi- "mevcut bilgilerin, te'yidi veya tashîhi, zenginleştirilmesi ve daha farklı ilim, kültür ve uygarlık alanlarında bilgi edinmek" amacı yanında, "**hidâyet**" açısından da bakılmalıdır. Dînî ve ahlâkî mesajlar içeren bu kalıntılar, çarpıcı bir uyarı niteliği taşıdıklarından, bu hususiyetleri dikkate alınarak incelenmelidirler.

Söz konusu eserlerin sundukları '**hidâyet mesajları**' göz

ardı edilirse, bir bakıma bu alanda yapılan çalışmalar, -çağımız insanının huzur ve refahı için o kadar da gereği olmayan- müze ve depoları doldurma, kuru bilgi edinme, servet biriktirme, merak duygularını/hobileri tatmin ve iftihar etme dışında herhangi bir işe yaramayacak, kısaca akamete uğramış olacaktır. Zaten genç kuşaklar için örnek kabîlinden müze ve depolarda fazla miktarda târihî eser de bulunmaktadır.

Çünkü insanoglu, hayatına son verecek ve kendisini çöktecek olan mecrâlara girmemek için her şeyden önce hidâyete muhtaçtır. Hidâyet, insan ve toplum hayatının sağlıklı bir şekilde işleyişinin olmazsa olmaz yegane şartıdır; bu bakımdan onun bir öncelik (sadâret) hakkı olmalıdır. Hayatı yaşanmaz hale getiren tehlikeli yollara saptıktan sonra, artık edindikleri ve edinecekleri maddî bilgi ve kültürlerin insanlara ne derece ve nereye kadar yararı olacaktır?

O halde bize düşen, yapılan bütün işlerin sevâp veya 'ı-kâb yönünden mutlaka bir karşılığı olduğunun ve olacağının bilinci içinde her fikir ve fiilimizde, -imkanlarımız dahilinde- Yaratıcı'nın koyduğu prensiplere sarılmak, başka bir ifadeyle hidâyetten ayrılmamaktır.

Netice olarak şu hususu bir daha vurgulamak istiyoruz: Dînî-ahlâkî mesajlar taşıyan bu tarihi eserler, geçmişin tehammülü imkansız o acı tecrübelerini tekrar yaşamamak için öncelikli ve ağırlıklı olarak, **"hidâyet mesajı sunan birer ibret nişânesi"** olmaları açısından da ele alınıp değerlendirilmelidirler:

"Öncekilerin başına gelenlerden ders almaları gerekirken onlar hala bu Kur'ân'a inanmıyorlar" (Hicr/13).

Kaynaklar ve Kullanılan Kısaltmaları

- ‘Abdulalîm ‘Abdurrahmân Hızır,
Mefâhîmu Coğrâfiyyetin fî'l-Kasasî'l-Kur'ân, Dâru's-Şurûk, Cidde, 1981.
- ‘Abdulazîz ‘Alî ‘Abdullatif,
Kitab ve Sünnette Fısk, (ter. Abdullah Alpaslan Tunçer), İst., 1996.
- ‘Abdullah el-Alâylâ,
el-Mu'cemu Mevsû'atûn Lûğaviyyetûn ‘İlmiyyetûn Fenniyyetûn, Beyrut, 1997.
- ‘Abdulgûn‘im Kandil,
et-Tedâvâ bi'l-Kur'ân, Mektebetu't-Tûrâsî'l-İslâmî, Kâhire.
- Adontz, Nicolas,
Histoire d'Arménie (Les Origines du X. Siècle au VI. Av. J. C.), Paris, 1946.
- Afetinan,
Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, 2. baskı, Ank., 1987. Afet İnan, Mısır Tarihi.
- ‘Afîf ‘Abdulfettâh Tabbâra,
Ma'a'l-Enbiyâ' fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut.
——, “Hz. İbrâhîm”, (ter., Mehmet Aydın), Ank., Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi, XXIV. Cilt., Ank., 1981. ‘Abdulfettâh Tabbâra, ag. mak.
- Ahmed ‘Abdu'l-Hamîd Yûsuf,
Mısru fî'l-Kur'ân'i ve's-Sünne, 3. baskı, Kâhire.
- Ahmed b. Hanbel,
Mûsned, İst., 1982. Ahmed b. Hanbel.
- Ahmed Müğtiye,

- Târîhu'l-'Arabî'l-Kadîme, I. baskı, Beyrut, 1994.
- Ahmed Rifat Efendi,
Lûgât-ı Tarihiye ve Coğrafiyye, İstanbul, 1299 (tıpkı basım, Ankara, 2004). Ahmed Rifat, Lûgat.
 - Ahmed Sousa,
el-'Arab ve'l-Yehûd fî't-Târîh, 8. baskı, Dımaşk. Sousa, el-'Arab ve'l-Yehûd.
 - Akarca, Aşkîdil,
Şehir ve Savunması, 2. baskı, Ank., 1987. Akarca, Şehir.
 - Akdemir, Salih,
Kur'ân ve Laiklik, Form yayınları.
 - Akman, Arif,
"Sodom ve Gomorra", Bilim ve Teknik, 152. sayı, 13. cilt, Ank., Temmuz-1980.
 - Akurgal, Ekrem,
Anadolu Kültür Tarihi, 7. baskı, Ank., 1998.
 - 'Âlûsî, Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd,
Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1987. 'Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî.
 - AnaBritannica, İst., 1986, 1987. AnaBritannica.
 - Âsım Efendi,
Kâmûs Tercemesi, İst., 1305. Âsım Ef., Kâmûs.
 - el-Askerî, Ebû Hilâl,
el-Fürûku'l-Lûgaviyye, (thk., Cüsâmeddîn el-Kudsî), Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut. el-Askerî, el-Fürûk.
 - Atay, Hüseyin,
Kur'ân'a Göre İslâm'ın Temel Kuralları, İst., 1994.
——, İslâm'ın İnanç Esasları, Ank., 1992. Atay, İnanç Esasları.
——, Kur'ân'a Göre Araştırmalar, Ank., 1993.
 - Ateş, Süleyman,
Haram Olan Eylemler, İst., 1997.
——, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, İst., 1988-91. Ateş, Çağdaş Tefsir.
——, Kur'ân-ı Kerîm'in Evrensel Mesajı/Yeniden İslâm'a, İst., 1997.
——, Gerçek Din Bu, yeni ufuklar neşriyat, İst.
 - Atik, M. Kemal,
"Kur'ân'da Lût Kavmi ve Düşündürdükleri", Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2. sayı, Kayseri, 1988.
 - Ay, Eyyub,
"İlâhî Mesajın Kadim Medeniyetlerdeki İzdüşümleri: Kur'ân'ın Arkaplanına Akeolojik Bir Yaklaşım", İslâmî Araştırmalar, 9. cilt, 1-

- 2-3-4. sayılar, Ank., 1996. Ay, ag. mak.
- Ayataç, Mustafa,
Peygamberler Şehri Urfa, İst., 1988.
 - ‘Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed,
‘Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, 1. baskı, Mısır, 1392/1972.
 - ‘Aynî, ‘Umdetu’l-Kârî.
 - Azûzî, Hasan,
“Kur’ân-ı Kerîm’de “İbrâhimî Tevhid”e Çağrı”, Hz. İbrâhim’in İzin-
de, İst., 2001.
 - Barnabas İncili, (çev., Mehmet Yıldız), Kültür Basın Yayın Birliği, 3.
baskı, İst. Barnabas İncili.
 - Başaran, Cevat,
Arkeolojiye Giriş, Erzurûm, 1988. Başaran, Arkeoloji.
 - Başgelen, Nezih,
“Türk Arkeolojisinin Öncüleri”, Atlas (Arkeo), 1. sayı, 2002.
 - Bayburtluoğlu, Cevdet,
Arkeoloji, Ank., 1982.
 - Bayraklı, Bayraktar,
Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri, İst., 2001.
 - Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir,
Kitâbu Cûmel min Ensâbi’l-Eşrâf, (Tahkîk, Süheyl Zekkâr, Riyâz
Ziriklî), 1. baskı, Beyrut, 1996.
 - Benno Landsberger,
“Sümerler”, (çev. Mebrure Osman Tosun), Ank. Üniv. Dil ve Tâ-
rih-Coğrafya Fak. Dergisi, 1. Yıl, 1. Cilt, 5. sayı, Temmuz-Ağustos,
Ank., 1943.
———, “Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları”, (çev., Mebrure
Osman Tosun), Ank. Üniv. Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi Dergi-
si, 3. yıl, 3. cilt, 2. sayı, Ocak-Şubat 1945. Benno Landsberger, Sü-
merlerin Kültür Sahasındaki Başarıları.
 - Bernhard Heller,
İslâm Ansiklopedisi (IA), İst., 1977.
 - Beyhekî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali,
Şu’abu’l-Îmân, (thk., Ebû Hêcir Muhammed es-Sa’îd b. Besyûnî
Zeglûl), 1. baskı, Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, Beyrût, 1410/1990. Bey-
hekî, Şu’abu’l-Îmân.
 - el-Beyzâvî, Abdullah b. Ömer,
Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl, Beyrut, 1988
 - Bilgiç, Emin,
Türk Ansiklopedisi, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1971.
 - Binbaşioğlu, Cavit,
Genel Öğretim Bilgisi, 5. baskı, Ank., 1988.

- Birûnî, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed,
el-'Âsârü'l-Bâkiye 'Anî'l-Kurûnî'l-Hâliye, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya bölümü, no., 2947.
- Bozkurt, Nebi,
Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), İst., 1996.
- Bucaille, Maurice,
La Bible le Coran et la Science, (Müsbet İlim Yönünden Tevrât, İnciller ve Kur'ân), (ter., Mehmed Sönmez), İst., 1987. Bucaille, Tevrât, İnciller ve Kur'ân.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il,
Sahîhu'l-Buhârî, İst., 1981. Buhârî, Sahîh.
——, el-Edebu'l-Müfred, (thk., Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî), 3. baskı, Dâru'l-Beşâ'irî'l-İslâmiyye, 1989/1409. Buhârî, el-Müfred.
- Caymaz, Tayfun,
"Tufan Mitosu", Bilim ve Ütopya, 25. sayı, İst., Temmuz 1996.
- Ceram, C. W.,
Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler, (Türkçesi, Harullah Örs), 4. baskı, İst., 1994. Ceram, Tanrılar.
——, Tanrıların Vatanı Anadolu, (Türkçesi, Esat Nermi Erendor), 5. baskı, İst., 1999.
- Cerrahoğlu, İsmail,
Tefsir Usûlü, Ank., 1983.
——, "Kur'ân-ı Kerîm'in Öngördüğü Adâlet Esasları", Diyânet/Üç Aylık İlmî Dergi, 29. Cilt, 2. sayı, Nisan-Mayıs-Haziran Ank., 1993. Cerrahoğlu, ag. mak.
- Cevâd 'Alî,
el-Mufasssal fî Târihi'l-'Arab Kable'l-İslâm, 2. baskı, Beyrut, 1976. C. 'Alî, Târihu'l-'Arab.
- Childe, V. Gordon,
Doğu'nun Prehistoryası, (çev., Şevket Aziz Kansu), Ank., 1971.
- Corcî Zeydân,
el-'Arab Kable'l-İslâm, Menşûrâtu Dâri Mektebeti'l-Hayât, Beyrut.
- Coşkun, Ahmet,
İlim ve İslâmın Işığında AIDS, 4. baskı, İst., 1993.
- Çağatay, Neşet,
İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı, 4. baskı, Ank., 1982.
- Çığ, Muazzez İlmiye,
"Kutsal Kitapların Sümer'deki Kökleri", Bilim ve Ütopya, 9. sayı, İst., Mart 1995.
——, "Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji", Bilim ve Ütopya, 17. sayı, İst., Kasım 1995.
——, Kur'ân İncil ve Tevrât'ın Sümer'deki Kökeni, İst., 1995.

- , İbrahim Peygamber (Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre), İst., 1997. Çığ, İbrahim Peygamber.
- , “İbrâhîm Peygamber Karısı Sârâ’yı Neden Firavun’a Sundu?”, Bilim ve Ütopya, 33. sayı, İst., Mart 1997.
- , “Sümer Tanrı Evleri ve İlahiler”, Bilim ve Ütopya, 41. sayı, İst., Kasım 1997.
- , Hititler ve Hattuşa, İst., 2000.
- , Ortadoğu’da Uygarlık Mirası, 1. baskı, Kaynak yayınları, Haziran 2002.
- Darga, A. Muhibbe,
Hitit San’atı, İst., 1992.
 - Dârimî, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. ‘Abdirrahmân b. el-Fazl b. Behrâm,
Sünenu’d-Dârimî, İst., 1981. Dârimî.
 - Darkot, Besim,
İslâm Ansiklopedisi (1A), İst., 1993.
 - Dâvud ‘Abduh ve arkadaşları,
el-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-Esâsiyyu, Lârûs, Tûnus, 1988 (?). Dâvud ‘Abduh, el-Mu‘cem.
 - Davudoğlu, Ahmed,
Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi, Sönmez neşriyat, İst. Davudoğlu, Müslim Şerhi.
 - Demirci, Kürşat,
Dinlerin Dejenerasyonu, 2. baskı, İst., 1996. Demirci, D. Dejenerasyonu.
 - Develioğlu, Ferit,
Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ank., 1990.
 - Dinçol, M. Ali,
“Arkeolojide Yeni Kavramlar ve Metodolojik Araştırma Planlaması”, Belleten, Ank., Temmuz 1968.
 - Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İst., 1989.
 - Dolukhanov, Pavel,
Environment and Ethnicity in The Ancient Middle East, (Eski Ortadoğu’da Çevre ve Etnik Yapı), (çev., Suavi Aydın), 1. baskı, Ank., 1998. Dolukhanov, Eski Ortadoğu.
 - Draz, Muhammed Abdullah,
İslâm’ın İnsana Verdiği Değer, (ter., Nureddin Demir), İst., 1983.
——, ed-Dîn Buhurun Mûmehhedetûn li Dirâseti Târîhi’l-Edyân, (Din ve Allah İnancı), (Türkçesi, Bekir Karlığa), Bir yayıncılık, İst.
 - Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as,
Sünenu Ebî Dâvûd, İst., 1981. Ebû Dâvûd.
 - Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf,

- el-Bahru'l-Muhîr, Dâru'l-Fikr, 2. baskı. Ebû Hayyân, el-Bahr.
- Ebû'l-Fidâ', 'İmâdüddîn İsmâ'il b. Muhammed b. 'Omer, Takvîmu'l-Büldân, Dâru Sâdır, Beyrut (Paris, 1840 tab'ından basılmıştır).
- Ebû's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî, 'İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru lhyâ'i't-Tûrâsi'l-'Arabî, Beyrut. Ebû's-Su'ûd, 'İrşâdu'l-'Akli's-Selîm.
- Engin, Arın, Sûmer Türkleri, 1st., 1968. Engin, S. Türkleri.
- Erdem, Sargon, Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1st., 1991. Erdem, ag. mad.
- Ernst Herzfeld, İslâm Ansiklopedisi (İA), 1st., 1986.
- Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, (tashîh ve sadeleştiren, Mû'min Çevik), 1st., 1985. E. Çelebi, Seyahatnâme.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ömer, et-Tefsîru'l-Kebîr, Daru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2. baskı. Fahreddîn er-Râzî, Tefsîr.
- Frantz Buhl, İslâm Ansiklopedisi (İA), 1st., 1986.
- Garaudy, Roger, L'İslam Vivant, (İslâm ve İnsanlığın Geleceği), (Türkçesi, Cemal Aydın), 2. baskı, 1st., 1991. Garaudy, İslâm.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, Kimyâ-yı Sa'âdet, (ter., A. Faruk Meyan), 1st., 1981. Gazâlî, K. Sa'âdet.
——, el-Kıstâsu'l-Müstekîm, (Mecmû'atu Resâ'il içindedir), Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986. Gazâlî, el-Kıstâs.
- Gazâlî, Muhammed, Kur'ân'ı Anlamada Yöntem, (çeviri, Emrullah İşler), 2. baskı, 1st., 1998. Gazâlî, K. A. Yöntem.
- Gözütok, Şakir, Hz. Peyamber'in Mekke ve Medine Dönemindeki Hadislerde Uyguladığı Eğitim Metotları, (Yayınlanmamış doktora tezi), Konya, 1995.
- Gûlsaçan, Murat, "AIDS", Bilim ve Teknik, 413. sayı, Nisan 2002.
- Günaltay, M. Şemseddîn, Yakın Şark/Elâm ve Mezopotamya, Ank., 1987.
——, Yakın Şark II/Anadolu, Ank., 1987. Günaltay, Y. Şark II.
——, Yakın Şark III/Sûriye ve Filistin, Ank., 1987. Günaltay, Y.

Şark III.

- , İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, Ank., 1997. Günaltay, Araplar ve Dinleri.
- Gûrbûz, Ali,
“Nûh’un Gemisi Ağrı Dağı’nda mı?”, Zafer, 107. sayı, Kasım 1985.
- H. H. Brâu,
İslâm Ansiklopedisi (IA), İst.1966.
- el-Hâkim en-Nisâbü’rî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh, el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn, (thk. Mustafa ‘Abdulkâdir ‘Atâ), Beyrut, 1990. el-Hâkim en-Nisâbü’rî, el-Müstedrek.
- Halefullah, Muhammed Ahmed,
el-Fennu'l-Kasasiyyu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 4. baskı, Kahire, 1972.
- el-Halîl b. Ahmed,
Ebû ‘Abdirrahmân el-Ferâhîdî, Kitâbu'l-'Ayn, (thk., Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmîrâ’î), Beyrut, 1988.
- Hamîdullah, Muhammed (M. Hamîdullah bu vesîkaları derleyen-
dir),
Mecmû'atu'l-Vesâ'iki's-Siyâsiyyeti li'l-Ahdi'n-Nebeviyyi ve'l-Hilâfe-
ti'r-Râşîdeti, 5. baskı, Dâru'n-Nefâ'is, Beyrut, 1985/1405.
- Harman, Ömer Faruk,
Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DIA), İst., 1998, 2000.
- Hartmuth Schmökel,
“Sümer Dini”, (çev., Mehmet Turhan Özdemir), Ank. Üniv. İlâhî-
yat Fak. Dergisi, XIX. Cilt, Ank., 1973.
- Heykel, Muhammed Huseyn,
Hz. Muhammed Mustafa, (Türçeye çev., Ömer Rıza Doğrul), 4.
baskı, İst., 1972.
- Hitti, Philip K.,
Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, (Çeviren, Salih Tuğ), İst., 1995.
Hitti, İslâm Tarihi.
- Hüd b. Muhakkem el-Huvâriyyu,
Tefsûru Kitâbillahi'l-'Azîz, (thk., Bêlhâc b. Se'îd Şerîfiyyi), 1. baskı,
Beyrut, 1990.
- Hürriyet, 12 Şubat 1992, Çarşamba.
- Işıltañ, Fikret,
Urfa Tarihi, İst., 1960.
- I. Finkelstein,
“Kutsal Kitabın İzinde”, Cogito, 27. sayı, 2001.
- İbn ‘Abdisselâm, ‘İzzuddîn ‘Abdul‘azîz, el-Fitenü ve'l-Belâyâ ve'l-
Mihanü ve'r-Rezâyâ, (thk., İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1. baskı,
1992/1413.
- İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir,

- Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, Tunus. Ibn 'Âşûr, Tefsîr.
- Ibn Batûta, Şerefuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm et-Tancî, Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Ğarâ'ibi'l-Emsâr ve 'Acâ'ibi'l-Esfâr (Seyahatnâme), (sadeleştiren ve baskıya hazırlayan, Mûmin Çevik), İst., 1993. Ibn Batûta, Seyahatnâme.
 - Ibnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed, Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr, 4. baskı, Beyrut, 1987.
——, el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk, (thk., Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Mustafa Abdulkâdir 'Atâ), Beyrut, 1992, Dâru'l-Kûtûbi'l-İlmiyye. Ibnu'l-Cevzî, el-Muntazam.
 - Ibn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, el-'Ukûbâtu'l-İlâhiyye li'l-Efrâdi ve'l-Cemâ'ati ve'l-Ümem, (thk., Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dâru Ibn Hazm, Beyrut, 1996. Ibn Ebî'd-Dünyâ, el-'Ukûbât.
 - Ibnu'l-Esîr, 'İzzuddîn Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. 'Abdilkerîm b. 'Abdilvâhid eş-Şeybânî, el-Kâmil fî't-Târîh, Dâru Sâdır, Beyrut, (EDIDIT CAROLUS JOHANNES TORNBORG LUGDUNI BATAVORUM, E. J. BRILL, 1868). Ibnu'l-Esîr, el-Kâmil.
 - Ibn Hacer el-'Askalânî, el-Hâfız Ahmed b. 'Alî, Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, (thk., 'Abdulazîz b. 'Abdillâh b. Bâz), Beyrut.
 - Ibn Haldûn, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. Muhammed, Târîhu Ibn Haldûn, Beyrut, 1979. Ibn Haldûn, Târîh.
——, Mukaddime, (çev., Zakir Kadiri Ugan), İst., 1991. Ibn Haldûn, Mukaddime.
 - Ibn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî, el-Ihsân fî Takrîbi Sahîhi Ibn Hibbân, (tertîb, 'Alâ'üddîn 'Alî b. Belbân), (thk., Şu'aybu'l-Arna'ût), I. baskı, Beyrût, 1408/1988, 1991/1412. Ibn Hibbân.
 - Ibn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdumelik, es-Sîretü'n-Nebeviyye, (thk., Muhammed 'Alî el-Kutub, Muhammed ed-Dâlî Balta), Beyrut, 1992. Ibn Hişâm, Sîre.
 - Ibn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Sîretü Ibn İshâk, el-Müsemma bi Kitâbi'l-Mübtede'i ve'l-Meb'asi ve'l-Megâzî, (thk., Muhammed Hamîdullah), Konya, 1981. Ibn İshâk, Sîre.
 - Ibn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, Hikmetu'l-İbtîlâ, (Belâ ve İmtihan), (ter., Ahmed Pakalın), İst., 1998.
 - Ibnu'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed b. es-Sâ'ib b. Bîşr, Kitâbu'l-Esnâm, (thk., Ahmed Zeki Paşa; ter., Beyza Düşüngen),

- Ank., 1969. Ibnu'l-Kelbî, Esnâm.
- Ibn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâ'il, Kasasul-Enbiyâ', (thk., 'Abdulkâdir Ahmed el-'Atâ'), Beyrut. Ibn Kesîr, Kasas.
 - , el-Bidâye ve'n-Nihâye, (thk., Ahmed Ebû Mülhim, Ali Necib Atâvî, Fu'ad es-Seyyid, Mehdî Nâsiruddîn, 'Alî Abdussâtir), 1. baskı, Beyrut, 1985. Ibn Kesîr, el-Bidâye.
 - , Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm, (thk., Muhammed İbrâhîm el-Bennâ, Muhammed Ahmed 'Âşûr, 'Abdul'azîz Ğanîm), 1st., 1985. Ibn Kesîr, Tefsîr.
 - Ibn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, Sünenu Ibn Mâce, 1st., 1981. Ibn Mâce.
 - Ibn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem b. 'Alî b. Ahmed el-Ensârî, Lisânu'l-'Arab, (ta'lik, Alî Şîrî), Dâru lhyâit-Tûrâsî'l-'Arabî, 2. baskı, Beyrut. Ibn Manzûr, Lisân.
 - Ibn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî ez-Zühri, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Dâru Sâdir, Beyrut. Ibn Sa'd, Tabakât.
 - Ibn Zâkir Bâhassân, Muhammed b. 'Alî b. 'Avz('İvaz) b. Sa'id, Cevâhiru Târîhi'l-'Ahkâf, (tashih, Muhammed 'Abdullah ed-Debevî), Mekke, 1963.
 - 'İmâdüddîn Halîl, et-Tefsîru'l-İslâmî li't-Târih, (İslâm'ın Târih Yorumu), (ter., Ahmed Ağırakça), 1st., 1988. 'İ. Halîl, T. Yorumu.
 - İnânır, H. Cemaleddin (tarafından derlenmiş olan), Kelâm-ı Kibâr, 1st., 1966. İnânır, K. Kibâr.
 - İnânlı, Özel, "Sümerlerin Dünya Görüşü ve Bâbil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", Ank. Üniv. Dil ve Târih-Coğrafya Fak. Dergisi, VII. Cilt, IV. sayı, Ank., Aralık 1949.
 - İsmail Râci el-Fârûkî, İslâm Kültür Atlası, (ter., Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), 1. baskı, 1st., 1991. İ. R. el-Fârûkî – L. L. el-Fârûkî, Kültür Atlası.
 - İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed, Mesâlikü'l-Memâlik, Leiden, 1927. İstahrî, Mesâlik.
 - İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, (Türkçesi, Selâhattin Ayaz), Pınar yayınları, 1st.
 - , Kur'an'da Allah ve İnsan, (çev., Süleyman Ateş), Kevser yayınları, Ank.
 - Kalkaşandî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî b. Ahmed b. 'Abdillâh, Nihâyetu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-'Arab, 1. baskı, Beyrut, 1984.

- Kantman, Sönmez,
“Arkeolojide Yeni Kavramlar ve Metodolojik Araştırma Planlaması”, Belleten, Ank., Temmuz 1968.
- Karaman, Hayreddin,
Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1st., 1988.
- Kâsimî, Cemâleddîn b. Muhammed,
Mehâsinu't-Te'vîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978.
- el-Kastalânî, Ebû'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed,
İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-Fikr, 1. baskı, Beyrut, 1990.
- el-Kazvînî, Zekerîyyâ' b. Muhammed b. Mahmûd,
Âsârul-Bilâd ve Ahbârul-'İbâd, Beyrut.
- Kheller, Colm,
“Çağımızın Sinsi Canavarı: AIDS”, İnsan ve Kainat, 99. sayı, 1993.
- Kınal, Fûruzan,
Eski Anadolu Tarihi, Ank., 1991. Kınal, Anadolu Tarihi.
- Kırca, Celal,
Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1st., 1988. Kırca, ag. mad.
- Kor, M. Nevzat,
Çevre Sağlığı ve Teknolojisi, 1st., 1974.
- Koşay, Hâmit Zübeyir,
“Türkiye Arkeoloji Araştırmalarında Gelişmeler”, Belleten, Ank., Temmuz 1967.
- Köroğlu, Kemalettin,
“Tufanı Anımsatan Sel Baskınları”, Toplumsal Tarih, Temmuz 2001.
- Köse, Murtaza,
“Kanun Olgusu Paralelinde Hammurâbî ve Kanunları”, EKEV Akademi Dergisi, 3. cilt, 1. sayı, Bahar, Ank., 2001.
- Kramer, Samuel Noah,
Sumerians Their History, Culture and Character, (1963), (Sümerler Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri), (çev., Özcan Buze), Kalcı yayınevi, Eylül 2002.
- Kurhan, Mürüvvet,
“Eski Mısır Orta İmparatorluk Devrinde Siyasi ve Dinî Durum”, Belleten, Ank., Aralık 1993.
- Kurtkan, Âmiran,
Türk Milletinin Manevi Değerleri, 1st., 2000.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhamed b. Ahmed,
el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân, Dâru lhyâ'i't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1965. Kurtubî, el-Câmi'.
- Kuzgun, Şaban,

- H. İbrâhîm ve Hanîflîk, Ankara-Kayseri, 1985. Kuzgun, H. İbrâhîm.
- , Dinler Tarihi Dersleri, Kayseri, 1993. Kuzgun, Dinler Tarihi.
- Luis Lâmia el-Fârûkî,
İslâm Kültür Atlası, (ter., Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), 1. baskı, İst., 1991. İ. R. el-Fârûkî – L. L. el-Fârûkî, İ. Kültür Atlası.
 - Lutfî ‘Abdulvehhâb Yahyâ,
el-‘Arab fî'l-‘Usûri'l-Kadîme, 2. baskı, Beyrut, 1979.
 - Mahmûd Es‘ad,
İslâm Tarihi, (sadeleştirenler, Ahmed Lûtfî Kazancı, Osman Kazancı), İst., 1995.
 - Maksudoğlu, Mehmed,
“Nûh (as) Tûfânı”, Diyânet Dergisi, 2. sayı, XIII. cilt, Ank., Mart-Nisan.
 - Mâlik b. Enes,
el-Muvatta, (thk., Dr. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf, Mahmûd Muhammed Halîl), 1. baskı, Beyrût, 1992/1412.
 - Mâverdî, Ebû'l-Hasen ‘Alî b. Muhammed,
en-Nûket ve'l-‘Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî), (talik, ‘Abdalmaksûr b. ‘Abdirrahîm), Dâru'l-Kûtûbî'l-‘İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1992.
 - M. Şûkrû,
“Arkeoloji Önünde Tûfân”, Hâkimiyet-i Milliye, 6 Mayıs 1933, no., 1235, Cumartesi.
 - Mehrân, Muhammed Beyyûmî,
Dirâsâtün Târîhiyyetün mine'l-Kur‘ânî'l-Kerîm, Dâru'n-Nehzati'l-‘Arabîyye, Beyrut, 1988. Mehrân, Dirâsât.
—, Târîhu'l-‘Arabî'l-Kadîm, İskenderiyye, 1988.
—, Târîhu'l-‘Irâkî'l-Kadîm, İskenderiyye, 1990. Mehrân, Târîhu'l-‘Irâk.
 - Mellinger, Brett C. - Smith, Arthur D.,
Sexually Transmitted Diseases and Other Lesions of the External Genitalia, (Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıklar ve Dış Genital Organların Diğer Lezyonları), (çev. Kamil Ergun, Tülin Ergun), İst., 1994.
 - Memiş, Ekrem,
Eski Çağ Türkiye Tarihi, 3. baskı, Konya, 2001.
 - Merâğî, Ahmed Mustafa,
Tefsîru'l-Merâğî, 1974, 3. baskı. Merâğî, Tefsîr.
 - Mes‘ûdî, Ebû'l-Hasen ‘Alî b. el-Huseyn b. ‘Alî,
Mürûcu'z-Zehab ve Me‘âdinu'l-Cevher, (thk., Muhammed Muh-

- yiddîn 'Abdulhamîd), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1989. Mes'ûdî, Mürûc.
- Mevdûdî, Ebû'l-'Alâ,
Târih Boyunca Tevhîd Mucâdelesi ve Hz. Peygamber, (derl., Naim Sıddıkî-Abdulvekîl), (ter., N. Ahmed Asrar), İst., 1983. Mevdûdî, Tevhîd.
 - , İslâm Medeniyeti, (Türkçesi, Salih Gürsel), İst., 1986.
 - , Tefhîmu'l-Kur'ân, (ter., Muhammed Hân Kayânî ve arkadaşları), 2. baskı, İst., 1991. Mevdûdî, Tefhîm.
 - , Kur'ân'a Göre Dört Terim, (Türkçesi, Osman Cilacı, İsmail Kaya), İst., 1991. Mevdûdî, Dört Terim.
 - , Kur'ân'da Firavun, (derl., Ahmed İdris), (ter., Ömer Turan), İst., 1993. Mevdûdî, Firavun.
 - Meydan Larousse, İst., 1992.
 - Meydan, 2 Şubat 1994, Çarşamba.
 - Muhammed el-Bâşâ,
el-Kâfî/Mu'cemun Arabiyyun Hadîsun, 1. baskı, Beyrut, 1992. M. el-Bâşâ, el-Kâfî.
 - Muhammed el-Berâhîm, Zayfullah et-Talhâ,
"Takrîru Mebde'in an Hafriyyeti'l-Hicr, el-Mevsimu's-Sânî, 1408",
el-Atlâl, Havliyye el-'Âsâr el-'Arabiyye es-Su'ûdiyye, 12. sayı, Riyâd, 1989.
 - Muhammed Harb Ferzât - 'Ayd Mer'i, Düvelu Hazârât fîş-Şarki'l-'Arabî'l-Kadîm, 1. baskı, Tlasdar, 1990.
 - Muhammed Kemâl Sıdkî,
Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Eseriyye, (ARCHAEOLOGICAL GLOSSARY),
King Saud University press, 1. baskı, 1407/1988.
 - Muhammed Kutub,
İslâm'da Fert ve Cemiyet, (ter., Mehmed Süslü), Hikmet yayınları, İst.
 - Muhammed b. eş-Şerîf,
el-Edyân fî'l-Kur'ân, 5. baskı, Cidde-Riyâd, 1404/1984.
 - Mukâtil b. Süleymân,
Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, (thk., Dr. 'Abdullah Mahmûd Şehhâte),
el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmmetü li'l-Kûtüb, 1983.
 - Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc,
Sahîhu Müslim, İst., 1981. Müslim.
 - Namal, Arın,
"AIDS'le Sona Yürümek", Bilim ve Ütopya, 36. sayı, İst., Haziran 1997.
 - Nasr, Seyyid Hüseyin,
Ideals and Realities of İslâm, (İslâm Idealler ve Gerçekler), (Türkçesi, Ahmet Özel), İst., 1996.

- Nesâ'î, Ebû 'Abdirrhman Ahmed b. Şu'ayb,
Sünenu'n-Nesâ'î, 1st., 1981.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd,
Tefsîru'n-Nesefî, 1st., 1984.
- N. Silberman,
"Kutsal Kitabın İzinde", Cogito, 27. sayı, 2001.
- Öcal, Mustafa,
Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar, Ank., 1990.
- Ögün, Sabahattin,
"Kanser ve AIDS Akraba mı?", Bilim ve Teknik, 20. cilt, 233. sayı,
Nisan 1987.
- Ömer b. Mahmûd b. 'Abdillâh,
et-Tıbbu'l-Vikâ'iyyu fî'l-İslâm, I. baskı, Dâru's-Sekâfe, 1990.
- Örs, Hayrullah,
Musa ve Yahudilik, 1st., 1966.
- Örs, Yaman,
"Tıp Evrimi Yönünden AIDS", Bilim ve Teknik, 19. cilt, 219. sayı,
Şubat 1986.
- Özdoğan, Mehmet,
"Arkeoloji Nedir Ne Değildir Ne Olmalıdır?", Arkeoloji ve San'at,
14. yıl, 52-53. sayı, Yaz-Güz, 1st., 1991. Özdoğan, "Arkeoloji Nedir
Ne Değildir Ne Olmalıdır?"
——, "Tarih öncesi arkeolojisine giriş", Atlas (Arkeo), 1. sayı,
2002.
- Özer, Yusuf Ziya,
Mısır Tarihi, Ank., 1987. Özer, Mısır.
- Özfırat, Aynur,
Eskiçağda Harran, Arkeoloji ve Sanat yayınları, 1st.
- Öztürk, Yaşar Nuri,
Din ve Fitrat, 1st., 1990. Öztürk, Fitrat.
——, Kur'ân'ın Temel Kavramları, 1st., 1991. Öztürk, Temel Kav-
ramlar.
- Pak, Zekeriya,
"Hz. İbrâhîm Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?", EKEV Akade-
mi Dergisi, 14. sayı, Erzurum/Ankara, 2003.
- Pazarbaşı, Erdoğan,
Kur'ân ve Medeniyet (Doğuştan, gelişimi ve çöküşü), 1st., 1996. Pa-
zarbaşı, Medeniyet.
- er-Râğıb el-İsfehânî, Huseyn b. Muhammed b. el-Mufazzal,
Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân, (thk., Safvân 'Adnân Dâvûdî), 1. baskı,
Beyrut, 1992. er-Râğıb el-İsfehânî, Müfredât.
- Rânâ İhsân 'Âlehî,

- "Medâ'inü Sâlih ve mâ Câverahâ", er-Risâletu'l-İslâmiyye, 46. sayı, 5. yıl, Bağdat. Rânâ İhsân, ag. mak.
- Reşîd Rızâ, Muhammed, el-Vahyu'l-Muhammedî, 10. baskı, Beyrut, 1985.
——, Menâr, 2. baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut. R. Rızâ, Menâr.
 - Roaf, Micheal, Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East, Okford, 1990, (Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakınoğu), (Türkçe'ye çeviren, Zûlal Kılıç), İletişim yayıncılık, 1996. Roaf, Uygarlıklar Ans.
 - Rutten, Marguerite, Bablûne, Paris-Beyrut.
 - Sabah, 17 Ocak 1994, Pazartesi.
 - Sağlam, Bahaeddin, Kur'ân Kıssaları, İst., 1985. Sağlam, Kıssalar.
 - Sâlih b. 'Alî el-Hâmid, Târihu Hazramevt, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde. Sâlih b. 'Alî, Hazramevt.
 - Saltuk, Secda, Arkeoloji Sözlüğü, İst., 1990.
 - Sarbay, Ahmet, "Kur'an Arkeolojiye de Rehber", Târih ve Medeniyet, 11. sayı, Ocak-1995. Sarbay, "Kur'an Arkeolojiye de Rehber".
——, "Lût Kavminin İzlerini Ararken", Târih ve Medeniyet, 12. sayı, İst., Şubat 1995.
——, "Nûh (as)'ın Gemisi Nerede?", Târih ve Medeniyet, 16. sayı, İst., Haziran 1995. Sarbay, "Nûh(as)'ın Gemisi Nerede?".
——, "Hz. İbrâhîm'in Gerçek Babası", Târih ve Medeniyet, 5. Yıl, 50. sayı, İst., Mayıs-1998. Sarbay, "Hz. İbrâhîm'in Gerçek Babası".
 - Sarıkçioğlu, Ekrem, "Kur'ân'a Göre Müşrikler ve Putperestler", İslâmî Araştırmalar, 1. sayı, Temmuz 1986.
——, "Kur'ân ve Arkeoloji Işığında Hz. Nûh ve Tûfân Olayına Yeni Bir Yaklaşım", İslâmî Araştırmalar, 9. cilt, 1-2-3-4. sayı, Ank., 1996.
——, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta, 1999. Sarıkçioğlu, Dinler Tarihi.
 - es-Savvâf, Muhammed Mahmud, Eseru'z-Zünûbi fî Hedmi'l-Ümeme ve's-Şu'ûbi, (Devlet ve Milletlerin Yıkılışında Günahların Rolü), (ter., Ramazan Nazlı), İst., 1987.
 - Schimmel, Annemarie, Dinler Târihine Giriş, Ank., 1955.

- Se'îd Eyyûb,
el-İnhirâfâtü'l-Kübrâ el-Kurâ'z-Zâlimetü fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1. baskı, Beyrût, 1992/1412
- es-Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm,
Bahru'l-'Ulûm, (thk., 'Alî Muhammed Mua'vvaz, 'Âdil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd, Zekerıyyâ 'Abdu'l-Mecîd en-Nûtî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1993. Semerkandî, Bahr.
- es-Semîn el-Halebî, Ahmed b Yûsuf,
'Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrafî'l-Elfâz, (thk., Muhammed Altuncu), 1. baskı, Beyrut, 1993/1414.
- Serdaroglu, Ümit,
"Çevresel Arkeoloji-Ekolojik Arkeoloji", Bilim ve Teknik, 157. sayı, 13. cilt, Ank., Aralık 1980.
——, "Arkeoloji ve Çevre", Çevrebilim Simpozyumu Bildirileri (16-17 Kasım 1981), Ank., 1982.
- Sevin, Veli,
Arkeolojik Kazı Sistemleri El Kitabı, İst., 1995. Sevin, Kazı Sistemleri.
——, Anadolu Arkeolojisinin A B C si, İst., 1991.
- Seyyid Kutub,
fî Zılâli'l-Kur'an, Kahire, 1992. S. Kutub, fî Zılâli'l-Kur'an.
——, İslâm'da Sosyal Adâlet, (ter., Yaşar Tunagür, M. Adnan Mansur), 6. baskı, Çağaloğlu yayınları, İst.
- Seyyid Tefvîk, el-'Uksur/Târihu'l-İlmâreti fî Mısri'l-Kadîme, Dâru'n-Nehzati'l-'Arabiyye, Kâhire, 1990. S. Tefvîk, el-'Uksur.
- Shanti Menon,
Discover, Ocak 1996, "Ramses'in Elli Oğlu", (çeviri, Sinan Kılıç), Bilim ve Teknik, 339. sayı, 29. cilt, Şubat 1996.
- Sıddîk 'Abdulazîm Ebû'l-Hasen,
"Mefhûmu Sûnenillahi'l İctimâ'iyye fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm", Mecelle-tu'ş-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 12. yıl, 31. sayı, Kuveyt, zû'l-ka'de/Ebrîl, 1417/1997.
- Sıddîkî, Mazharuddîn,
Kur'an'da Târih Kavramı, (ter., Süleyman Kalkan), 3. baskı, Pınar yayınları, İst. Sıddîkî, T. Kavramı.
- Sofuoğlu, Mehmed,
Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, İst., 1987.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân,
el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, 4. baskı, 1978.
- Şa'râvî, Muhammed Mûtevellî,
Mu'cizetu'l-Kur'ânî'l-Kerîm, (Kur'an Mu'cizesi), (çeviri, M. Sait

- Şimşek), İst., 1993. Şa'râvî, Mu'cizetu'l-Kur'ân.
- Şemseddîn Sâmi,
Kâmûsu'l-'A'lâm, İst., 1308. Ş. Sâmi, Kâmûs.
——, Kâmûs-ı Tûrkî, Derse'âdet, 1317. Ş. Sâmi, K. Tûrkî.
 - Şengül, İdris,
Kur'ân Kıssaları Üzerine, İzmir, 1994.
 - Şeşen, Ramazan,
Harran Tarihi, Ank., 1993. Şeşen, Harran.
 - Şimşek, M. Sait,
Kur'ân Kıssalarına Giriş, İst., 1993, s. 92. Şimşek, Kıssalar.
——, Günümüz Tefsir Problemleri, İst., 1995.
 - Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed,
el-Mu'cemu'l-Kebîr, (thk., Hamdî 'Abdülmeccid es-Selefi) 2. baskı,
Mektebetu İbn Teymiye, Kâhire. Taberânî.
 - Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr,
Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1987. Taberî, Tâ-
rih.
——, Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân, Beyrut, 1988. Taberî,
Câmi'u'l-Beyân.
 - Tahânevî, Muhammed 'Alî b. 'Alî,
Keşşâfu Istılâhâtî'l-Fûnûn, (tashîh, el-Mevlevî Muhammed Vecîhi
ve arkadaşları), (ofset baskı), İst., 1984.
 - Tâhûn, Ahmed b. Muhammed,
Süleymân el-Hakîm (as) ve Belkîs Meliketü Sebe', Mektebetû't-Tûrâ-
sî'l-İslâmî, 2. Baskı, Kahire, 1993/1414.
 - Tansuğ, Kadriye,
"Sümerlerin Dünya Görüşü ve Bâbil Edebiyatına Toplu Bir Bakış",
Ank. Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, VII. Cilt, IV. sayı,
Ank., Aralık 1949.
 - Tantâvî Cevherî,
el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru'l-Fikr. Tantâvî, el-Ce-
vâhir.
 - Tanyeri, Tuğba,
"20 Önemli Arkeoloji Kavramı", Cogito, 28. sayı, 2001.
 - Taplamacıoğlu, Mehmet,
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, Ank., 1966.
 - Tirmizî, Ebû 'İsâ, Muhammed b. 'İsâ, b. Sevrâte,
Sünenu't-Tirmizî, İst., 1981. Tirmizî.
 - Tok, Gökhan,
"Fenikeliler", Bilim ve Teknik, 399. sayı, Şubat 2001.
 - Topaloğlu, Bekir,
Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), İst., 1988. Topaloğlu, ag. mad.

- Toprak, Süleyman,
Ölümünden Sonraki Hayat/(Kabir Hayatı), Esra yayınları, Konya, 1994.
- Tosun, Mebrure,
Sümer, Bâbil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı, 2. baskı, Ank., 1989.
- Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 2. baskı, 1st., 1971. Türk Ans.
- Türkünal, Süleyman,
“Nüh’un Gemisi Ağrı’da mı, Cûdî sıradağlarında mı?”, Milliyet, 10 Eylül 1984.
- Uçankuş, Hasan Tahsin,
Arkeoloji, 1. baskı, Ank., 2000. Uçankuş, Arkeoloji.
- Uludağ, Süleyman,
Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1st., 1994.
- el-‘Umerî, Ahmed Cemâl,
Dirâsâtün fî’t-Tefsîri’l-Mevzû’iyyi li’l-Kasasi’l-Kur’âniyyi, 1. baskı, Kâhire, 1986. el-‘Umerî, Dirâsât.
- Ülgener, Sabri F.,
İktisâdî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der yayınları, 2. baskı, 1st., 1981.
- Üstüner, Ali Cengiz,
“Mezopotamya’da Sümer Uygarlığı”, Türk Dünyası Araştırmaları, 128. sayı, Ekim 2000. Üstüner, ag. mak.
- el-Vâkidî, Muhammed b. ‘Ömer,
Târihu Fütûhi’l-Cezîra ve’l-Hâbûr ve Diyârı Bekrin ve’l-‘Irâk, (thk., Abdul’azîz Feyyâz Harfûş), Dâru’l-Beşâ’ir, Dımaşk, 1996.
- Vehbe ez-Zuhaylî,
el-Kıssatu’l-Kur’âniyyetü Hidâyetün ve Beyânün, 1. baskı, Beyrut, 1413/1992. Vehbe ez-Zuhaylî, el-Kıssa.
——, el-Kur’ânu’l-Kerîm Bünyetühû’t-Teşrî’iyyetü ve Hasâ’isu-hû’l-Hazâriyyetü, (Fert ve Topluma Kur’ân’ın Mesajı), (ter., Halil Ibrahim Kutlay), 1st., 1995.
- Warshofsky, Fred,
“Nüh, Tûfân ve Gerçekler”, Bilim ve Teknik, 121. sayı, 11. cilt, Ank., 1977, (Readers Digest’ten).
- Wensinck, A. J.,
İslâm Ansiklopedisi (IA), 1st., 1968.
- Yâkût el-Hamavî, Şihâbuddîn Ebû ‘Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî,
Mu’cemu’l-Buldân, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut. Yâkût el-Hamavî, Mu’cem.
- Yalvaç, Kadriye,

- Sümer, Bâbil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı, 2. baskı, Ank., 1989.
- Yasin Muhammed,
“Fıtrat ve İslâm Psikolojisi”, (Orijinal adı: Fitrah and Its Bearing on the Principles of Psychology), (çev., F. Mehveş Kayani), İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi, III. Cilt, II. Sayı, İst., 1995.
 - Yavuz, Yusuf Şevki,
Kur'ân-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu, Bursa, 1983.
 - Yazır, Hamdi,
Hak Dîni Kur'ân Dili, İst., 1979. Yazır, Kur'ân Dili.
 - Yeni Günaydın, 19 Şubat 1994, Cumartesi.
 - Yeni Türk Ansiklopedisi, İst., 1985. Y. Türk Ans.
 - Yıldırım, Suat,
Kur'ân'da Ulûhiyet, İst., 1987.
 - Yitik, Ali İhsan,
“Hz. İbrâhim'in İnanç Konusundaki Rasyonel Çabaları”, Hz. İbrâhim'in İzinde, İst., 2001. Yitik, ag. mak.
 - Zebîdî, Muhibbuddîn Ebû'l-Fayz es-Seyyid Muhammed Murtaza,
Tâcu'l-'Arûs, I. baskı, Mısır, 1306. Zebîdî, Tâc.
 - Zehebî, el-İmâm el-Hâfız Şemseddîn,
Kitâbü'l-Kebâ'ir, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 1413/1993. Zehebî, Kebâ'ir.
 - Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer,
el-Keşşâf an Hakâ'iki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl, Dâru'l-Fikr. Zemahşerî, el-Keşşâf.
 - Zerkânî, Muhammed 'Abdulazîm,
Menâhîlu'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, el-Mektebetü'l-'Asriyye, I. baskı, Beyrut, 1996/1417.
 - Zeydan, 'Abdulkerîm,
es-Sünnetü'l-İlahiyye, (İlâhî Kanunların Hikmetleri/Sünnetullah), (ter. Nizâmeddîn Saltan), İst., 1997. Zeydan, Sünnetullah.

İndeks

A

- Abdullah b. Cüd'an 197
Abdullah b. Mes'ûd 51
Abdullah b. Ömer 102, 110
Abram 136, 137
Abyan 215
Acbor oğlu Elnathan 133
Âd 22, 23, 30, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74,
75, 86, 87, 90, 91, 93, 95, 104, 107,
108, 123
Âd-ı Uhrâ 68
Âd-ı Ūlâ 68
Adâlet 57, 78, 79, 80, 85, 106
Âdem 30, 47
Âdemoğlu 76
Ahkâf 67, 72, 75, 83, 86, 91, 120, 123
Ahmed Hulûsi Köker 156
AIDS 156
Aişe 73, 74
Akabe 109, 164
Akabe Körfezi 159, 164, 177
Alâ 95
Alî 100, 101
Allah 22, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
37, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 49,
50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80,
81, 82, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 92,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
105, 106, 107, 111, 112, 134, 135,
139, 141, 142, 144, 145, 146, 147,
148, 152, 153, 156, 157, 163, 165,
167, 169, 174, 175, 176, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 192, 193, 194, 195, 196,
197, 198, 199, 202, 203, 211, 212,
213, 214, 234, 235, 236
Allah Resûlü 49, 54, 57, 102, 110
Alman 14, 158
Amerika 159
Amerikalı arkeolog 159
Amerikan jeologları 158
Âmile 209
Ammâr 41
Amr b. Luhayy 118
Amurî 220
Anadolu Arkeolojisi 24
Antik Çağ 223
Antikacılık 14, 15
Arabistan 68, 95, 164, 209, 210, 213
Arap 22, 46, 47, 158, 209, 210
Arapça 13, 134, 213
Arimen 213
Arkeolog 15, 18, 64, 93, 138, 158, 160
Arkeoloji 9, 15, 21
Arkeolojik 9, 10, 11, 14, 15, 16, 30, 64,
75, 89, 109, 138, 140, 160, 179,
180, 196, 209, 216, 237, 238
Âsiye 175, 177, 178
Asur 95, 134
Âşûrâ günü 229
Avrupa 14, 15
Âzer 140, 141, 143

B

Ba'al 142, 147
 Bâbil 134, 137, 138, 140, 148
 Bağdat 133
 Balak Dağı 215
 Barnabas İncili 62, 63, 139, 141, 143,
 153, 155, 173
 Basra 164
 Basra körfezi 164
 Batı Şeria 30
 Beir Sheba 134
 Belha 47
 Belkîs 209, 210, 212, 232
 Benî Dedân 164
 Bid 177
 Bilâl 41
 Bizans 14
 Botanik 18
 British Museum 133, 189
 Büyük İskender 123

C

Câhiliyye 154
 Caylus 14
 Cebel-i Firavun 204
 Cebrâîl 35, 101, 193
 Cennet 76
 Cezîre 45
 Cibrîl 169, 235
 Cimrilik 77, 78
 Cûdî 45, 116
 Curuf 47
 Cüzâm 209

D

Dalâlet 86
 Dâru'n-Nedve 100, 168
 Dâvûd 29, 209, 210
 Dedânlı 164
 Dimaşk 30
 Dicle 30
 Diyojen 83
 Drioton 178, 231
 Dûmetu'l-Cendel 47

E

Ebû Bekr 121, 128

Ebû Cehil 100, 168, 197, 198, 199
 Ebû Hâzim 82
 Ebû Hüreyre 222
 Ebû Mes'ûd 'Amr b. 'Umeyr 97
 Ebû Riğâl 102
 Ebû Sekîl 102
 Ebû Şumûs 110
 Ebû Vâkîd el-Leysî 194
 Ebû Zem'a 102, 128
 Ebû Zemîme 204
 Ecâ'e 93
 Edna Vâdisi 215
 Edom 30
 el-'Arabu'l-Bâ'ide 22
 el-Beytû'l-'Atîk 68, 95
 el-Hasanu'l-Basrî 200
 Enes b. Mâlik 60
 Enmâr 209
 Epigrafya 18
 Erîha 205
 Eski eser 14
 Esved b. Abd Yeğûs 44
 Eş'arî 209
 Evliyâ Çelebi 109, 172
 Evs 48
 Eyke 163, 164, 168, 169, 171, 172
 Eykeli 163
 Eyyûb 29
 Ezd 209

F

Fâsık 61
 Fırat 30, 133
 Fitrat 155
 Filistin 103, 134, 137, 164
 Filoloji 18
 Firavun 173, 174, 175, 176, 177, 178,
 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185,
 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193,
 194, 197, 199, 200, 201, 202, 203,
 204, 221
 Fransa 138
 Fransız 14
 Fransız arkeolog 138

G-Ğ

Galilea dağları 159

Gazâî 77, 140, 145
 Gemi 43, 44, 45
 Geschichte der Kunst des Altertums 14
 Gomorra 151, 158, 159
 Güney Arabistan 68, 209, 210, 213
 Ğassân 209
 Ğumeyr 48
 Ğutayfoğulları 47
 H
 Habbâb 41
 Habeşistan 197, 199
 Habiru 176
 Hâcer 135, 137
 Halcânî 68
 Hafîl 121
 Hâmân 182
 Hamdi Bey 15
 Hammâm-ı Firavun 204
 Hammurâbî 138
 Hamza 197, 198
 hanîf 139
 Hapiru 176
 Harem 47, 102
 Hâris b. Kays 90
 Harrân 134, 137, 140, 141
 Hattuşili 177
 Hayber 109
 Hazramevt 30, 67, 68, 93
 Hazrec 48
 Hebrân (bu günkü el-Hafîl) 134, 137, 138, 151
 Heinrich Schliemann 15
 Helâk 19, 20, 22, 39, 45, 51, 53, 57, 58, 61, 62, 63, 68, 70, 72, 75, 77, 80, 83, 85, 87, 88, 89, 93, 100, 102, 103, 108, 110, 111, 113, 153, 157, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 188, 190, 199, 203, 214, 233, 234, 236
 Hemdân kabilesi 47
 Hermes 86
 Hısn-ı Gurâb 75
 Hicâz 95, 109, 164
 Hicr 67, 95, 104, 110, 111
 Hicr vâdîsi 111
 hicret 100, 166, 167, 193, 199
 Hidâyet 9, 11, 15, 19, 20, 21, 22, 34, 38,

39, 63, 64, 70, 86, 92, 108, 110, 153, 158, 160, 172, 175, 185, 189, 190, 204, 237, 238, 239
 Hiksos 135
 Himyer 47, 209, 210
 Himyer kabilesi 47
 Hitit 176
 Hitit imparatorluğu 178
 Hitit kralı III. Hattuşili 177
 Horkanoş 136, 137
 Hubel 118
 Hûd 10, 30, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 83, 87, 91, 93, 95
 Huneyn 194
 Hûrâz 48
 Hûdhûd 210, 211
 Hüzeyl 47
 I
 Îsâ 29, 51, 95, 103, 192
 İbn Abbâs 169, 196
 İbn Asâkir 163
 İbn Batûta 109, 110
 İbn Mes'ûd 187
 İbrâhîm 22, 23, 29, 38, 47, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 157, 164
 İbrânî 176
 İdrîs 29
 İkrime 163
 İngiliz arkeolog 64
 Irak 30, 48, 67, 133, 151
 İrem 30, 67, 75
 İrem Zâtu'l-'İmâd 123
 İremu Zâtu'l-'İmâd 116
 İsâf 146
 İshâk 29, 138
 İslâm 56, 57, 60, 61, 68, 72, 167, 191, 194, 198, 205, 213
 İsmâîl 29, 47, 115, 137
 İsrâ'iloğulları
 İstahrî 109, 178
 J
 J. G. Taylor 133
 James R. Wellesled 75

Jean-Vincent Scheil 138
Jeolog 158
Jeoloji 17
Jeolojik 158
Johann Joachim Winckelmann 14

K

Ka'be 47, 48, 49, 102, 137, 197
Kadeş 177, 201
Kadûm 137
Kahire 204
Kalde 134
Kaledonya 138
Kantûrâ 164
Kârûn 182
Katâde 30, 153, 163
Kayser 44
Kelb kabilesi 47
Keldânice 220
Ken'ânî 194
Kenân ili 151
Kerek 152, 158
Kıbrıs 176
Kırım 133
Kızıl Deniz 159, 164, 192
Kinde 209
Kisrâ 44
Kolundur 231
Krallar Vâdisi 204, 231
Kudayd 48
Kudûs 205, 209
Kumran 135
Kur'ân 9, 10, 11, 13, 19, 21, 30, 38, 39,
46, 52, 55, 57, 59, 63, 64, 68, 75,
76, 78, 80, 90, 92, 97, 101, 138,
139, 151, 164, 166, 170, 171, 179,
180, 192, 202, 204, 214
Kureş 19, 41, 48, 72, 97, 100, 104, 187,
192, 197, 198, 203
Kusayy b. Kilâb 100, 168
Kutsal Vâdî 181
Küfür 87
Kültepe 134

L

Lahm 209
Lât 47, 48, 198, 199

Lihyânî 213
livâta 154, 157
Lokman 52
Lokmânî 68
Londra 189
Loret 204
Louvre Müzesi 138
Lût 23, 136, 137, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 163
Lût Gölü 30, 135, 158, 159

M

Ma'ân 164
Mafka 229
Makna 177
Mâlik 193
Mamre meşeliği 134
Manethan 231
Marduk 140
Mari 134
Mayin 210
Me'rib 210
Me'rib ovası 215
Medâ'in-i Sâlih 96, 109
Medîne 48, 73, 95, 96, 109, 128, 164,
193, 222
Medyân 164
Medyen 163, 164, 168, 169, 171, 172,
178
Medyenli 163, 164, 169
Meğis 71
Mehre 93
Mekke 33, 38, 47, 48, 67, 68, 95, 100,
166, 174, 193, 194, 196, 197
Mekkeli 46, 48, 49, 54, 71, 87, 89, 90,
108, 146, 167, 199
Melek 33, 35, 36, 96, 148, 153
Melîke 210, 211, 212
Meligy ve Ramsiys 205
Menât 47, 48
Mescid-i Aksâ 209
Mescidu'l-Hayf 196
Methel 134
Mezopotamya 30, 64, 140
Mısır 68, 135, 136, 137, 151, 153, 164,
178, 186, 189, 191, 192, 196
Mısırlı 177, 200, 201, 205

İNDEKS

Minfitah 178
 Mirdaş 134
 Mu'âz 54
 Mudar 188
 Muhammed (Hz.) 33, 37, 38, 39, 46, 88,
 90, 97, 167, 193, 198
 Murâd kabilesi 47
 Mûsâ (a.s) 45, 128, 166, 173, 174, 175,
 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182,
 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190,
 191, 192, 194, 195, 196, 201, 205
 Mûsâ b. İmrân 166
 Mustafa Manialawi 205
 Musul 45
 Mücâhid 146
 Mücrim 86
 Müslüman 41, 60, 61, 72, 82, 154, 197,
 199
 Müzhic 209

N
 Nâ'ile 146
 Nâmûs 166
 Nâsiriye 133
 Nebâtîler 103
 Necrân 93
 Nemrud 144, 145
 Nesr 46, 47
 Nîl 174, 175, 176
 Nicholas Clapp 93
 Nûh 22, 23, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 39,
 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49,
 54, 56, 60, 62, 63, 67, 69, 74, 86,
 107
 Nûşirevân-ı 'Âdil 57

O-Ö
 Osmanlıca 13
 Ölü Deniz 151, 160

P
 Paleografya 18
 Panos 221
 Pausanius 14
 Peygamber 10, 32, 34, 36, 39, 44, 45,
 62, 67, 72, 74, 84, 95, 98, 100, 101,
 110, 135, 152, 157, 167, 187, 198,

203
 Phallus 86
 Pitom 176
 Plinius 14
 Pudu-Hepa 177
 Put 140, 144, 146
 Putperest 104, 134

R
 R. P. de Vaux 231
 Rabiğ 109
 Rahmân 79, 170, 210, 213
 Ramlat Sabatain 215
 Ramses 173, 176, 177, 178
 Rawlinson 133
 Ress 93
 Resûlullah 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41,
 42, 44, 46, 51, 60, 68, 71, 73, 74,
 81, 82, 87, 89, 98, 100, 101, 102,
 104, 110, 111, 146, 155, 156, 157,
 166, 167, 168, 171, 174, 175, 178,
 187, 188, 189, 192, 193, 194, 195,
 196, 197, 199, 203
 Riyâd 47, 118
 Roma 14, 103, 148
 Rowton 178, 231
 Rubu'l-Hâlî 215

S
 Saîd b. Cübeyr 77
 Saîd b. el-Müseyyeb 222
 Sabum 210
 Safâ 197
 Safed 153
 Salala 93
 Sâlih (a.s) 68, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
 102, 103, 104, 107, 110, 111, 169
 San'a 209, 214
 Sanat Târîhi 17
 Sâre 135, 136, 137
 Sebe 47, 209, 210, 213, 214, 215, 216
 Sebre İbn Ma'bed 110
 Sekîf 48, 97
 Semûd 22, 23, 72, 93, 95, 96, 97, 98, 99,
 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110,
 111, 112, 113, 177
 Seneca 83

Sevr Dağı 193
 Sînâ 195, 204
 Sînâ Dağı 197
 Siddim Vâdisi 158, 159
 Sir Groffon Elliot Smith 205
 Sir Leonard Woolley 64
 Sodom 151, 158, 159
 Surâka b. Mâlik 193
 Sûriye 48, 68, 164
 Süddî 163
 Süleymân (a.s) 23, 29, 209, 210, 211, 212
 Süleyman et-Teymî 201
 Sûmeyye 198
 Süvâ' 47

Ş
 Şâm 95, 137, 141, 153, 164, 209
 Şamas 140
 Şeddâd b. 'Âd b. Şeddâd b. 'Âd 123
 Şerîa 158, 159
 Şerîk 50
 Şevbek 152
 Şîhr 71, 93
 Şımarma 83, 85
 Şîrk 49, 52, 53
 Şu'ayb (a.s) 163, 164, 165, 167, 168, 169, 171, 172, 177

T
 Tâ'il 102, 167
 Tanis-Kantir 176
 Tarah oğlu Abraham 133
 Târihî eser 16
 Taş 18, 185
 Tebük 96, 109, 110, 164
 Teknoloji 75
 Tevrât 68, 95
 Teymâ 95, 109, 164
 Thukydides 14
 Toponomi 18
 Toros dağları 159
 Troya[Hisarlık] 15
 Tûfân 45
 Tûr-ı Sînâ 195
 Türkiye 15

U
 Ubâr/Vebâr 93
 Ūlâ 68, 109, 110, 164
 Ulûhiyet 49
 Ummân 67, 93
 Ur 64, 133, 137, 138, 140, 210
 Urfa 148
 Urlu 138
 Usfân 67, 95
 Uzzâ 47, 48, 198, 199
 Ürdün 134, 158, 159

V
 Vâdî'[I-Kurâ] 103
 Vandier 178
 Varaka b. Nevfel 166
 Vedd 46, 47
 Velîd b. Muğîre 89, 97
 Venüs (Zühre) 140
 Vitruvius 14
 Werner Keller 158

Y
 Yakub 29
 Yanub b. Kahtân 68
 Yâsir 198
 Ye'ûk 46, 47
 Yeğûs 46, 47
 Yemen 30, 67, 93, 164, 209, 213, 215
 Yesran 215
 Yisaemer Beyyin 215
 Yunan 14, 95
 Yunanca 13
 Yûnus 29
 Yûsuf 187

Z
 Zât-u Envât 194, 195
 Zebûr 29
 Zinnîre 198
 Zoan 136
 Zooloji 18
 Zû Semâvî'ye 212
 Zulûm 41, 52, 53, 56, 57, 59, 60, 80, 105, 112, 170, 174, 179